

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาศาสตร์ตำนานพื้นบ้านล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากเอกสารโบราณ

A Study of an Essence of Lanna Folkloric Buddhism as Found in Ancient Document

โดย

นางใจใสฤดี ยูวะศิริ

นายภัชรบด ฤทธิ์เต็ม

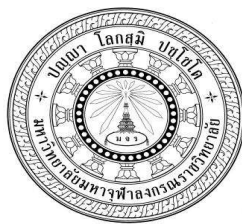
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๕๘

๐๒๖ / ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-974-364-603-4

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาสาระัตถะตำนานพื้นบ้านล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากเอกสารโบราณ

A Study of an Essence of Lanna Folkloric Buddhism as Found in Ancient Document

โดย

นางไฉไลฤดี ยูวะศิริ

นายภัชรบด ฤทธิ์เต็ม

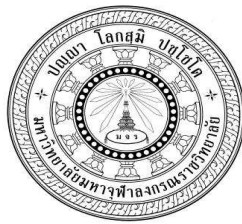
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-974-364-603-4

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A Study of an Essence of Lanna Folkloric Buddhism as Found in Ancient Document

by

Mrs. Chirudee Yuwanasri

Mr. Phatchabot Ritem

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiangmai campus

B.E. 2548

Research Project Supported by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ISBN 978-974-364-603-4

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	ศึกษาศาสตร์ถะตำนานพื้นบ้านล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจาก เอกสารโบราณ
ผู้วิจัย:	นางไฉไลฤดี ชูวนะศิริ นายภัชรบด ฤทธิ์เต็ม
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
ปีงบประมาณ:	๒๕๔๘
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศาสตร์ถะและวิเคราะห์คุณค่าภูมิปัญญาจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก โดยดำเนินการศึกษาและปริวรรตตำนานพื้นบ้านล้านนาจากคัมภีร์ใบลาน ผู้วิจัยได้คัดเลือกเอกสารใบลานตัวอักษรไทยวนเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ฉบับวัดกู่คำ ต.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่ จำนวน ๑๒ ผูก โดยนำแนวคิดทางวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคม รวมทั้งการศึกษาทางคติชนวิทยา เป็นแนวทางในการศึกษา

จากผลการศึกษาพบว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นตำนานที่กล่าวถึงการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในล้านนา โดยกล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า เพื่อทรงประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระเกศาธาตุ พระพุทธรูป และทรงตรัสพยากรณ์ชื่อบ้านนามเมืองรวมถึงอนาคตของพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น มูลเหตุของการเขียนตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นผลมาจากเหตุการณ์ วิวาทะเกี่ยวกับความขัดแย้งเรื่องพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์ในล้านนา และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางศาสนาและสถาบันทางการเมือง โดยการกล่าวถึงภูมิสังคมทางศาสนา กล่าวคือการผนวกขอบเขตดินแดนทางการเมืองและศาสนาเข้าด้วยกัน ทำให้มีการเขียนตำนานและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนามากมาย ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ โดยได้มีการกล่าวถึง บรรทัดฐานทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม รวมทั้งการสอดแทรกคติชนวิทยาเกี่ยวกับการยอมรับและความขัดแย้งของความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา และจากการศึกษาด้านพระเจ้าเลียบโลกทำให้พบว่า องค์กรประกอบ ๓ ประการ กล่าวคือ ประการแรก พระธาตุเจดีย์และพระพุทธรูปที่เป็นถาวรวัตถุ เป็นศูนย์กลางของความเชื่อศรัทธา ประการที่สอง ตำนานเป็นเครื่องขัดเกลาศรัทธา และประการที่สาม ธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุเป็นเครื่องรักษาศรัทธาทำนองที่สุดคือการสร้างสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่ศาสนา การสร้างประชาคม และการพัฒนาสังคมไปพร้อมกัน

Research Title: A Study of an Essence of Lanna Folkloric Buddhism as Found in Ancient Document

Researchers: Mrs. Chilirudee Yuwanasriri Mr. Phatchabot Rittem

Department: Mahachulalongkornrajvidyalaya University, Chiangmai campus

Fiscal Year: 2548 / 2005

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajvidyalaya University

ABSTRACT

This research is aims at the study and analyze the value of wisdom in Phrachoaleablok Legend. A study is focused on a critical investigation and interpretation in Lanna's legend from palm leaf record. The legend of Phrachaoleablok : written by Thai Yuan which belong to Wat KooKam Tambol Watkat Amphor Muang Chiangmai was selected as the primary document of this work. The frame of studies are also focus on cultural idea, social structure and folkloric study.

The study had found that the legend of Phrachaoleablok was told about the propagation of Buddhism in Lanna. The whole story illustrated of the proceeding of the Lord Buddha and His installation of the holy relic, hair , footprint and His prediction about the name of the villages, cities , and Buddhism in the future. The conflict of doctrine and discipline of Lanna Buddhist monks were a causal motivation of the production of Phrachaoleablok Legend. This legend was also influential in the relationship between religious and political institute by describing the religious socio-geography. It was the uniting of the politics and religion together. The composition of Buddhist literatures and legends in the twentieth centuries were received the influent by Phrachaoleablok Legend. Social norm, socialization and folklore were afterward referred in the Buddhist literatures in order to get rid of the conflict between Buddhism and the primitive religion. The result of the study had found three elements as follows: firstly the pagodas and the Buddha footprints were the community faith centered. Secondly, people were conducted to be moral man by the Buddhist legends. Thirdly, all custom which related to the belief of the Buddha relics were a faithful maintenance of people. All of these lead to construct the participated cultural consciousness and local history was brought to use as a way of religious propagation, civil society and development at the same time.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นทุนสนับสนุนการวิจัยประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘ ภายใต้แผนงานวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) งานวิจัยนี้ได้รับการดำเนินการวิจัยโดยผู้วิจัยและคณะจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในการนี้คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและปริวรรตตำนานพื้นบ้านล้านนาจากคัมภีร์ใบลาน โดยได้คัดเลือกเอกสารใบลานตัวอักษรไทยวนเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ฉบับวัดคู่อำ ต.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณคณะกรรมการวิจัยแห่งสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้พิจารณาให้ทุนอุดหนุนการวิจัยเรื่องนี้ ขอขอบคุณผู้บริหารของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่ได้ให้โอกาสให้เกิดการวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณที่ปรึกษางานวิจัยที่ได้ให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนการวิจัย จากการใช้ความร่วมมือในการทำงานของทุกฝ่ายทำให้งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงด้วยดี และคณะผู้วิจัยหวังว่าจะได้รับข้อเสนอแนะอันจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษางานวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนาต่อไป

นางไฉไลฤดี ยูวนะศิริ และคณะ

๓๐ กันยายน ๒๕๔๘

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายคำย่อ	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาวิจัย	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์	๑๐
๑.๓ ขอบเขตของการศึกษาวิจัย	๑๐
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๑๒
๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๓
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๔
๒.๑ แนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคม	๑๔
๒.๒ แนวคิดทางจิตวิทยาในการศึกษาวรรณกรรม	๓๕
๒.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔๑
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย	๕๘
๓.๑ ขั้นตอนการเตรียมการ	๕๘
๓.๒ ขั้นรวบรวมข้อมูล	๖๐
๓.๓ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล	๖๐
บทที่ ๔ การศึกษาด้านวัฒนธรรมในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๖๑
๔.๑ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา	๖๑
๔.๒ ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในล้านนา	๗๗
๔.๓ ภูมิสังคมทางศาสนาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๘๗

บทที่ ๕ โครงสร้างสังคมและคตินวิทยาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๑๐๖
๔.๑ โครงสร้างสังคมในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๑๐๖
๕.๑.๑ บทบาทหน้าที่ในการสร้างบรรทัดฐานทางสังคม	๑๐๗
๕.๑.๒ บทบาทหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม	๑๒๒
๕.๒ คตินในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๑๔๕
๕.๒.๑ การยอมรับพระพุทธรูปของศาสนาของความคิดเดิม	๑๔๕
๕.๒.๒ ความขัดแย้งของความคิดเดิมกับพระพุทธรูปศาสนา	๑๔๘
บทที่ ๖ บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๕๓
๖.๑ บทสรุป	๑๕๓
๖.๒ อภิปรายผล	๑๕๗
๖.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๕๙
บรรณานุกรม	๑๖๐
ภาคผนวก	๑๖๘
ความพิสดารของสถานที่เสด็จในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๑๖๙
ประวัติผู้วิจัย	๒๒๕

คำอธิบายคำย่อ

พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก	คำเต็ม	
วิ.มหา.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค
วิ.ม.	วินัยปิฎก	มหาวคค
วิ.จ.	วินัยปิฎก	จุฬาคค
วิ.ป.	วินัยปิฎก	ปริวาราคค
วิ.	วินัยปิฎก	

พระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎก	คำเต็ม		
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาคค
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก
ขุ. อุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาคค
ที.ม.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงคคิลาสินี	มหาวคคภูทกกา
ที.ม.	ทีฆนิกาย	สุมงคคิลาสินี	
อง. ปญจก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ปญจกนิปาต
อง. ฉกก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ฉกกนิปาต
อง. ทสก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ทสกนิปาต

พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก	คำเต็ม	
อภิ. ปุ.	อภิธรรมปิฎก	ปุคคคปญจคค
อภิ. ย.	อภิธรรมปิฎก	ยมก
อภิ. วิ.	อภิธรรมปิฎก	วิภังค

สำหรับตัวเลขหลังอักษรย่อ หมายถึง ชื่อคัมภีร์ซึ่งมีคัมภีร์ที่ใช้อ้างอิงดังนี้
เล่ม / ชื่อ / หน้า เช่น ม.ม. ๑๒/๑๒๒/๒๕๑ หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก อยู่ใน
พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ ชื่อที่ ๑๒๒ หน้าที่ ๒๕๑ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาวิจัย

ในสังคมที่มีความสลับซับซ้อนประกอบด้วยผู้คนที่มีความหลากหลายทั้งในด้านเชื้อชาติ อาชีพ ความเชื่อศรัทธาและขนบธรรมเนียมประเพณี ย่อมมีวัฒนธรรมหลักหรือวัฒนธรรมเด่นของตนเอง วัฒนธรรมหลักเป็นวัฒนธรรมโดยส่วนรวมของบุคคล แต่เมื่อพิจารณาจากพฤติกรรมของกลุ่มย่อยแล้วจะเห็นได้ว่านอกจากจะมีส่วนร่วมและรับวัฒนธรรมหลักในฐานะสมาชิกของสังคมใหญ่แล้ว บุคคลยังมีส่วนร่วมและรับวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มที่เรียกว่าวัฒนธรรมรอง หรืออนุวัฒนธรรม (Subculture) อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มของตนอยู่ด้วย นอกจากนี้วัฒนธรรมยังมีลักษณะแตกต่างกันไปตามกลุ่มเชื้อชาติ ยังมีวัฒนธรรมบางอย่างที่หลายกลุ่มหลายเชื้อชาติได้ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าวัฒนธรรมสากล^๑ วัฒนธรรมจึงเป็นสัญลักษณ์ของปฏิสัมพันธ์ของสังคมที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน มีระบบคุณค่าร่วมกัน (Shared Belief and Value) ของสังคมที่ถูกเรียนรู้ ส่งผ่านและถ่ายทอดได้ สิ่งที่ถูกถ่ายทอดมีทั้งสิ่งที่เป็นตัวความคิด อารมณ์ ความรู้สึก โลกทัศน์หรือความเชื่อ ซึ่งเป็นส่วนนามธรรม และพฤติกรรมที่เป็นตัวการกระทำ สิ่งก่อสร้าง วัตถุสิ่งของ ศิลปกรรม พิธีกรรม หรือธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นส่วนรูปธรรม ทำให้วัฒนธรรมเป็นคลังของประสบการณ์ร่วมกันของสมาชิกในสังคม อย่างไรก็ตาม ในชีวิตประจำวันมนุษย์จะไม่รู้สึกตระหนักถึงอิทธิพลของระบบคุณค่าร่วมเหล่านั้น เพราะมันฝังลึกอยู่จิตสำนึก การที่จะตระหนักถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมได้นั้นก็ต่อเมื่อเข้าไปสัมผัสกับสิ่งแวดล้อมของวัฒนธรรมอื่น ๆ^๒ ความรู้สึกงุนงงและความไม่เข้าใจในวิถีการปฏิบัติของผู้คนในวัฒนธรรมอื่นจะนำไปสู่การตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมทั้งของตนเองและผู้อื่น ตลอดจนการมองเห็นความเหมือนกันของโครงสร้างวัฒนธรรมทั่วไปและความต่างกันของรูปแบบย่อย ๆ ของต่างวัฒนธรรม

^๑ จำนง อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓ - ๒๔.

^๒ อภิญา เพื่อพิศกุล, “วัฒนธรรม” บทความใน แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑.

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แนบเนื้ออยู่ในระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ทางสังคม เป็นที่รวมของโลกทัศน์และคุณค่าร่วมของมนุษย์ ในขณะที่มนุษย์สร้างความสัมพันธ์กันมีอยู่หลายมิติ นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ของปัจเจกกับโลกภายในตัวของมนุษย์เอง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ มิติต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้แยกออกจากกันเด็ดขาด แต่ซ้อนทับกันและกันและมีอิทธิพลกำหนดกันและกัน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่จัดระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ในมิติเหล่านั้น และมนุษย์ก็ยังคงมีการถ่ายทอดประสบการณ์และสร้างกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมให้แก่คนรุ่นต่อไป ในกระบวนการนั้นยังปรากฏกระบวนการปรับตัว (Adaptation)^๑ ซึ่งทำให้วัฒนธรรมมีความก้าวหน้ามากขึ้นรวมไปถึงทำให้วัฒนธรรมมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและสภาพสังคมของมนุษย์ในแต่ละพื้นที่และต่างช่วงสมัย

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยบรรทัดฐาน (Norms) ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมที่มีลักษณะเฉพาะในสถานการณ์ต่างๆ บรรทัดฐานจึงเป็นสิ่งที่เราให้ตัดสินความประพฤติ ส่วนค่านิยม (Value) มีลักษณะกว้างมากกว่า เป็นความคิดและระบบคุณค่าที่เป็นนามธรรม มีลักษณะเป็นจริยธรรมทางสังคม ทั้งบรรทัดฐานและค่านิยมเป็นสิ่งที่ถูกซ่อนไว้ในจารีตประเพณี ซึ่งเป็นสิ่งเน้นการกระทำเป็นแบบแผนพฤติกรรมทางสังคมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา และแสดงตัวออกมาผ่านระบบสัญลักษณ์ (Symbol) คือสิ่งหนึ่งที่มีความหมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง มนุษย์เป็นสัตว์ที่สื่อสารกันด้วยระบบสัญลักษณ์ที่ซับซ้อน ภาษา (Language) จึงเป็นระบบการสื่อสารที่สำคัญที่สุด ซึ่งรวมทั้งภาษาพูด ภาษาเขียนและภาษาท่าทาง ความสำคัญของภาษาก็คือเป็นที่ซ่อนค่านิยมและบรรทัดฐานต่างๆ ซึ่งก็คือการตกผลึกของประสบการณ์ร่วมทางสังคมของมนุษย์ ภาษาจึงมิใช่สิ่งที่สะท้อน “ความจริง” ของโลกภายนอกอย่างตรงไปตรงมา แต่มีการให้คุณค่าต่อสิ่งต่างๆ ด้วย ภาษาจึงกำหนดกรอบทัศน์ (Paradigm) ในการมองโลกของสมาชิกในสังคมรวมไปถึงของมนุษย์แต่ละคน นอกจากนี้ในกลุ่มสังคมต่างๆ ที่เป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อย (Subculture) ภาษายังเป็นสิ่งแสดงตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของสมาชิก ส่งเสริมความผูกพันในกลุ่ม เป็นเครื่องแบ่งแยกกลุ่มออกจากกลุ่มอื่นๆ ในสังคมและสะท้อนค่านิยมและบรรทัดฐานหลักๆ ของกลุ่ม^๒

ในความหมายทั่วไปของภูมิปัญญาก็คือคำแทนเรียกของวัฒนธรรม มีลักษณะเป็นอนุวัฒนธรรม (Subculture) อย่างหนึ่งในสังคมใหญ่ เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับอำนาจในการตีความของผู้

^๑ อ้างแล้ว, อภิญา เฟื่องฟูสกุล, “วัฒนธรรม” บทความใน แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม, หน้า ๑๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓.

ศึกษาและความเข้าใจทั่วไปของสาธารณชน แต่มีความหมายที่เหมือนกันก็คือภูมิปัญญาเป็นวัฒนธรรมที่ระบุความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้นๆ มีความหมายในเชิงการครอบครอง ภูมิปัญญาจึงมีชื่อเรียกมากมาย เช่น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือเมื่อต้องการหมายเฉพาะพื้นที่ก็จะเรียกว่า “ภูมิปัญญาไทย” “ภูมิปัญญาล้านนา” แท้ที่จริงก็คือคำที่มีความหมายเดียวกัน

ภูมิปัญญาเป็นคำที่มีความหมายตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Wisdoms ซึ่งราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายคำว่า ภูมิปัญญา หมายถึง พื้นความรู้ความสามารถ และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้ให้ความหมายว่า คือความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ซึ่งมีที่มาจากรากศัพท์ภาษาบาลี คือ “ภูมิ” ที่หมายถึง สถานที่ แผ่นดิน ที่อาศัยอยู่ แดนเป็นที่เกิด และคำว่า “ปัญญา” ซึ่งแปลว่า ภาวะแห่งการหยั่งรู้ รวมความว่า ภาวะความรู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งหนึ่งๆ ดังนั้น จึงมักจะมีการซ้อนคำเพิ่มขึ้นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) เป็นคำที่ยังไม่มีความหมายที่ชัดเจน แต่พอทำความเข้าใจได้ว่า คือความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดต่อกันในชุมชนผ่านสถาบันต่างๆ ของสังคม ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันความเชื่อและศาสนา สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันทางสังคมอื่นๆ

แท้ที่จริง ภูมิปัญญาที่มีความหมายที่เชื่อมโยงกับคำคู่อื่นๆ ในลักษณะสัมพัทธ์ (Relativism) มากกว่าคำที่มีความหมายด้วยตัวเอง ซึ่งมีทั้งเกี่ยวข้องให้เห็นในลักษณะคู่ตรงข้าม เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับกระแสโลกาภิวัตน์ และลักษณะที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์คู่ขนาน เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวข้องกับเรื่องชาติพันธุ์และทรัพยากร เป็นต้น และในอีกความหมายหนึ่ง คือภูมิปัญญาในลักษณะของการแสดงปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นและมีลักษณะพลวัต ได้แก่ ความคิดที่ว่าภูมิปัญญาเกิดจากการใช้ปัญญาของมนุษย์ในการเรียนรู้ สังคม สืบสาน การปรับเปลี่ยนประสบการณ์ และการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณ์ที่แตกต่างไปตามช่วงเวลาและพื้นที่

ภูมิปัญญาในฐานะวัฒนธรรมย่อยของสังคมมีความหมาย ๒ ประการ คือ ความหมายแรก ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่เก็บไว้ซึ่งสาร์ตละทางวัฒนธรรมชุดหนึ่ง เป็นมรดกต่อทอดที่เกิดจากประสบการณ์ของมนุษย์ในการใช้ความคิด การไตร่ตรองและสร้างสรรค์มโนทัศน์นั้น ซึ่งมีทั้งวัตถุประสงค์และนามธรรม ประการที่สอง ภูมิปัญญา มีลักษณะบ่งชี้สถานที่ ภูมิปัญญาเฉพาะแห่ง แต่ก็มีลักษณะร่วมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตพื้นฐานของมนุษย์ ตลอดถึงความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ มีลักษณะเป็นพลวัต มีการนิยามและตีความ และมีการปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อม การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และการปะทะสังสรรค์ทาง

วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา โดยกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานในอาณาบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่แตกต่างกัน ก็ย่อมสร้างสมภูมิปัญญาในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป อีกทั้งจากการปะทะสังสรรค์แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชน ก็เป็นปัจจัยหนึ่งในการสร้างให้เกิดความเป็นปึกแผ่นและมั่นคงทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้นจนมีลักษณะเฉพาะ และเชื่อมั่นว่าเป็นมรดกทางปัญญาที่ควรค่าแก่การศึกษาเชิดชู ที่ก่อให้เกิดคุณภาพในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของตนเองต่อไปทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

ภายใต้ความเชื่อมั่นดังกล่าว กระบวนการอนุรักษ์และสืบสาน เป็นกระบวนการหนึ่งที่เป็นแรงขับเคลื่อนความเชื่อมั่นให้ดำเนินต่อไป และเป็นที่น่าอนว่าในระหว่างทางเคลื่อนผ่านนี้มีการต่อสู้และช่วงชิงสิ่งทีเรียกว่าภูมิปัญญาอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาจึงมิใช่ภาพฉายที่หยุดนิ่งหรือแน่นอนตายตัวอย่างความเชื่อมั่นที่ผ่านมา แต่หากเป็นกลุ่มของวาทกรรมที่มีการโต้แย้งและตีความทั้งในระดับลึกและระดับตื้นเขินทั่วไปว่า สิ่งใดเป็นของเดิมแท้และสิ่งใดเป็นของเดิมแต่ง หรือสิ่งใดเป็นภูมิปัญญา และสิ่งใดเป็นวัฒนธรรมในกระแสโลกาภิวัตน์ อีกทั้งในกระบวนการดังกล่าวยังปรากฏการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลาเพื่อตอกย้ำอุดมคติทางวัฒนธรรมนั้นไว้

รอยต่อทางวัฒนธรรมแสดงให้เห็นได้ชัดเจนมากขึ้นเมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ได้หลั่งไหลเข้ามาปะทะกับสิ่งทีเรียกว่าภูมิปัญญา แต่ในความเป็นจริงแล้ว สิ่งทีเรียกว่าภูมิปัญญาได้มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ท้องถิ่นได้ทำการแก้ไขและปรับเปลี่ยนให้ดำรงอยู่กับยุคสมัยและบริบททางสังคมและสภาพแวดล้อม เพียงแต่ในปัจจุบันกระแสทางวิชาการและภาครัฐได้เล็งความสำคัญขึ้นมาก และเชื่อว่าสิ่งนี้จะป็นปรากฏการณ์สุดท้ายในการต่อสู้กับกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้นจึงมิใช่เรื่องแปลกทีจะมีผู้มองเป็นว่ากระแสท้องถิ่นนิยม (Localism) ไหลควบคู่มาทีกับกระแสโลกาภิวัตน์ และพร้อมทีจะสรุปว่าภูมิปัญญาไม่ใช่กระแสต่อต้านโลกาภิวัตน์ หากแต่จะช่วยเหลือเสริมให้กันและกัน โดดเด่นยิ่งขึ้นในสังคมยุคปัจจุบัน และยังเชื่อต่ออีกว่าในที่สุดแล้วทั้งกระแสนี้จะพัฒนาการควบคู่ไปสู่การพัฒนาสังคมทีมีความหลากหลายมากกว่าศตวรรษทีผ่านมา โดยจะเป็นการมองข้ามความแตกต่างเพื่อมุ่งสู่ผลประโยชน์ร่วมกัน มีลักษณะเด่นคือเทคโนโลยีทางการคมนาคมสื่อสารก้าวหน้าขึ้น ทำให้มนุษย์ในส่วนต่างๆ ของโลกสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ง่ายและรวดเร็ว ผู้คนมีเสรีภาพมากขึ้น มีการเดินทางพบปะสังสรรค์ ขอบเขตของประเทศทีเคยปิดกั้นก็จะเปิดกว้าง การปะทะสังสรรค์ระหว่างคนต่างวัฒนธรรมย่อมนำไปสู่การเข้าใจกันมากขึ้น ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมหรืออคติทางวัฒนธรรมจะหมดลง และน่าจะมีแนวโน้มลดลงไปเรื่อย ๆ

จากการประสมประสานทางวัฒนธรรม (Cultural Integration /Assimilation) แต่การเปลี่ยนแปลงก็ยังไม่เป็นไปอย่างทั่วถึงในระดับเดียวกันทั้งหมดในคราวเดียว^๑

กระแสนิยมท้องถิ่นได้สร้างปรากฏการณ์ความตื่นตัวทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นทั้งในระดับกลุ่มปัญญาชน ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และสาธารณชน ซึ่งทั้งหมดได้สร้างบริบทที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สิ่งทีเรียกว่าภูมิปัญญา ได้รับการยอมรับในระดับกว้างมากขึ้นและทำให้เชื่อว่าสิ่งนี้จะ เป็นคำตอบให้กับความมีดমনของกระแสการแตกตัวทางวิชาการของโลกยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodern) และกระแสโลกาภิวัตน์ อย่างไรก็ตาม เมื่อบริบทเช่นนี้ได้ปูทางให้กับการศึกษาภูมิปัญญา การสนองตอบต่อบริบทเช่นนี้ นับเป็นทางเลือกที่ไม่ควรเล็ง ดังนั้นเพื่อผลิตซ้ำวัฒนธรรมให้เกิดขึ้น ให้มีอยู่และเป็นอยู่อย่างแท้จริง การหวนกลับสู่ภูมิปัญญาในอดีต เป็นทางเลือกหนึ่งในการสร้างยุครุ่งเรืองทางปัญญาหรืออาจเรียกได้ว่ายุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (renaissance) ให้เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย

สังคมไทยมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาแล้วในอดีต และเพิ่งจะถูกทำให้แคบลงเมื่อโลกหมุนเข้าสู่ยุคสมัยใหม่เพียงไม่กี่ร้อยปีที่ผ่านมาสังคมไทยได้ถูกผนวกเข้าสู่กระแสการพัฒนาของสังคมโลกอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งมีผู้นำเพียงไม่กี่ประเทศ สังคมไทยถูกเร่งความเร็วขึ้นเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามา เมื่อเริ่มสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring treaty) ในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ (สมัยรัชกาลที่ ๔) ต่อมาอีก ๗๐ กว่าปีแนวคิดรัฐชาติ (Nation State) ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ก็ได้เบ่งบานขึ้นและในที่สุดการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ได้ก่อตัวเป็นจริงในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ตลอด ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา บนเส้นทางแห่งการเดินสายพัฒนา ปรากฏการต่อสู้ช่วงชิงและตีความหลายอย่างหลากหลายทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ รวมไปถึงด้านวัฒนธรรม โดยได้มีความพยายามจัดสร้างวัฒนธรรมชาติ และประวัติศาสตร์ชาติไทยขึ้น และเป็นที่เข้าใจกันว่าผลกระทบส่วนหนึ่งจากการกระทำดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อชุมชนท้องถิ่น และปรับลดความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้เหลือเพียงเมืองโบราณคลาสสิกในอดีต องค์ความรู้ที่มีการสั่งสมมาช้านานมีความหมายในฐานะสิ่งที่ควรแก่การศึกษา และปฏิบัติการโดยอนุรักษนิยมไว้และจะสืบสานต่อไปในฐานะองค์จัดแสดงในโอกาสสำคัญ ซึ่งเป็นไปอย่างไร้ชีวิต ความสำนึกในความเป็นท้องถิ่นที่ผูกพันด้วยความรู้สึทางอารมณ์และความเชื่อมั่นศรัทธาหดหายไปจากสังคมท้องถิ่น

ในสมัยโบราณบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน ประกอบไปด้วยเทือกเขาใหญ่น้อยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่พื้นที่ระหว่างเทือกเขาที่สลับซับซ้อนที่ทอดยาวตั้งแต่เหนือจรดใต้นั้นจะเป็น

^๑ สนิท สมัครการ, การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม, (กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

พื้นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ที่อยู่ในระหว่างหุบเขา และมีแม่น้ำสายสำคัญๆ ไหลผ่าน เช่น ปิง วัง ยม น่าน กก ลาว และอิง ซึ่งบริเวณที่ราบระหว่างหุบเขาได้พบว่ามีร่องรอยของมนุษย์อาศัยอยู่มาแต่ดึกดำบรรพ์ และพัฒนาการก่อตั้งชุมชนขึ้นหลายแห่งก่อนการสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาในปี พ.ศ.๑๘๓๕ ดินแดนแถบนี้มีร่องรอยทางประวัติศาสตร์และตำนานกล่าวถึงเมืองสำคัญ ๆ มากมาย เช่น บริเวณลุ่มแม่น้ำกกมีเมืองสุวรรณโคมล้าของพวกกรอม (ขอม) เวียงโยนก เมืองเชียงลาว ไกล่แม่น้ำสายก่อตั้งโดย ลาวจงหรือปู่เจ้าลาวจกเป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์ลาวหรือลาวจกราช เมืองเงินยางหรือหิรัญนครเงินยางเชียงแสน และตำนานเรื่องขุนเจียง ที่ได้ขยายอาณาเขตครอบคลุมถึงเมืองแก้ว (เวียงคานาเมเหนือ) ล้านช้าง สิบสองปันนา ไทใหญ่และเมืองน่าน เมืองพะเยา

ดินแดนแห่งนี้เป็นที่อยู่ของชาวพื้นเมืองที่เรียกว่า “ลัวะ” ได้ตั้งชุมชนขนาดใหญ่บริเวณเชิงดอยสุเทพ (จังหวัดเชียงใหม่ปัจจุบัน) และเมืองหิรัญชัยหรือลำพูน ซึ่งเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและรุ่งเรืองมากแห่งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าดินแดนล้านนาในอดีตเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์เอื้ออำนวยต่อการสร้างชุมชนขนาดใหญ่มานับแต่โบราณกาล และอีกกลุ่มหนึ่งก็คือ “เม็ง” เม็งเป็นชาติพันธุ์มอญโบราณที่ตั้งถิ่นฐานในภาคเหนือมาช้านานและเป็นกลุ่มเดียวกับชาติพันธุ์มอญในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รวมไปถึงพื้นที่เขาซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวเขาหลายชาติพันธุ์ บริเวณแห่งนี้จึงมีความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ค่อนข้างสูงตั้งแต่สมัยอดีต แม้ในปัจจุบันก็มีกลุ่มชาติพันธุ์หนาแน่นที่สุดในประเทศ ลักษณะนี้ทำให้ความเจริญทางวัฒนธรรมมีการผสมผสานกลมกลืนอย่างมาก ผนวกกับการได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงของเมืองและการอพยพโยกย้ายผู้คนมาจากหลายแหล่ง

อาณาจักรล้านนาปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยครอบคลุมพื้นที่ ๘ จังหวัด คือ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน จังหวัดแม่ฮ่องสอน และพะเยา^๑ มีการขยายออกไปยังดินแดนรอบเป็นระยะๆ ตามความเข้มแข็งขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์ มีอาณาบริเวณประมาณละติจูด ๑๗ องศา ๑๐ ลิปดาเหนือ ถึงละติจูด ๒๐ องศา ๒๕ ลิปดาเหนือ^๒ และลองจิจูด ๙๒ องศา ๒๐ ลิปดา ตะวันออก ถึง ๑๐๑ องศา ๒๐ ลิปดา ตะวันออก ในสมัยโบราณ ฝั่งตะวันออกของอาณาจักรล้านนาแผ่ขยายอำนาจไปจนถึงอาณาจักรล้านช้างในฝั่งประเทศ

^๑ ศรัสวดี อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕.

^๒ นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, “ชุมชนโบราณในเขตล้านนา” เอกสารรวมบทความ *ล้านนาอดีตศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ๒๘-๓๑ มกราคม ๒๕๒๘*, (วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๙๗-๙๘.

ลาว ดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกวัดเชียงสา อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย พ.ศ.๒๐๕๓^๑ ว่า “...สมเด็จพระพิตรคนสัมฤทธิ์เสวยราชย์พิภพทั้ง ๒ แผ่นดิน ล้านช้าง ล้านนา...”^๒ บริเวณตอนเหนือขยายไปจนถึงภาคเหนือตอนบนของประเทศพม่า คือบริเวณฝั่งตะวันออกของรัฐฉานในปัจจุบัน และมีอาณาเขตจรดถึงดินแดนของจีนตอนใต้ คือสิบสองปันนาในมณฑลยูนนาน โดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครอง และตอนใต้ของอาณาจักรก็ได้เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับอาณาจักรสุโขทัย ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอาณาจักรไทยในสมัยโบราณไม่มีใครราบรื่นนัก นับตั้งแต่การตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ๒๐๐ กว่าปี ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๒๑ - ๒๓๑๗ จนกระทั่ง พ.ศ.๒๓๑๗ พระเจ้าตากสินพร้อมด้วยพญาแก้วและพญาเจ้าบ้านได้ขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่เป็นผลสำเร็จ เชียงใหม่จึงเปลี่ยนฐานะเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรไทยมานับตั้งแต่บัดนั้น จวบจนในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จากการปฏิรูปการปกครอง โดยการประกาศยกเลิกประเทศราชเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ล้านนาจึงถูกผนวกรวมเข้าไว้ในราชอาณาจักรสยามอย่างสมบูรณ์

การหลอมรวมล้านนาเข้ากับราชอาณาจักรสยามที่เปลี่ยนผ่านเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ เป็นไปอย่างราบรื่น มีปฏิริยาต่อต้านน้อย แต่อย่างไรก็ตามด้วยธรรมชาติเดิมแท้ของล้านนาที่มีธรรมชาติแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ งดงาม และวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่ได้รับการพัฒนาไว้ดีแล้ว โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางภาษา ศาสนาและศิลปกรรม อีกทั้งอหิชาศัยไมตรีของคนล้านนาที่อ่อนโยน นอบน้อม เป็นเสน่ห์ดึงดูดให้ผู้คนจากภูมิภาคต่างๆ ยอมรับนับถือวัฒนธรรมล้านนา จนปรับเปลี่ยนหันเหนิยมและรับเอาวัฒนธรรมล้านนาด้วยความยินดี โลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ และภูมิปัญญาสั่งสมของล้านนาด้านสะทอนให้เห็นถึงคติความเชื่อ ปรัชญาธรรม จริยธรรม สุนทรียภาพ และธรรมเนียมปฏิบัติที่มีคุณค่าสูง และก่อเกิดการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์สืบสานโดยคนล้านนารุ่นหลัง และด้วยกระแสการพัฒนาประเทศตามแนวทุนนิยมสมัยใหม่ในรูปของการท่องเที่ยว การค้า การอุตสาหกรรมและการสื่อสารมวลชนที่หลั่งไหลเข้าสู่ล้านนาในปัจจุบัน ทำให้ล้านนาต้องเผชิญหน้ากับภัยอันตรายในรูปแบบการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมบนรากฐานผลประโยชน์ทางการค้าและธุรกิจ ในลักษณะเช่นนี้ภูมิปัญญาด้านนาจึงจำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่คนล้านนา ดังนั้นการสืบทอดภูมิปัญญาด้านนา ด้วยความรู้ ความเข้าใจ จึงเป็นการเข้าถึงคุณค่าเรื่องภูมิปัญญา ที่จะนำไปสู่ทางออกที่พึงประสงค์ในการกำหนดทิศทาง ตลอดจนสาระของการพัฒนาสังคมไทยให้สอดคล้องกับพื้นฐานวัฒนธรรมในอนาคต

^๑ ตรงกับสมัยท้าวแม่กุ (พระเมกุฏิสุทวิวงศ์) ราวพุทธศักราช ๒๐๕๔ - ๒๑๐๓

^๒ ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, “๑๐๔๐๑๐๑ จารึกวัดเชียงสา พ.ศ.๒๐๕๓/A.D.๑๕๕๔” ใน **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔: จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่**, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑๕ - ๒๓๕.

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นความพยายามส่วนหนึ่งในการตอบสนองต่อกระแสการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กำลังตื่นตัวในสังคมและอีกส่วนหนึ่งด้วยจิตสำนึกของคนในพื้นที่ที่ต้องการ เข้าใจโลกและตัวตนที่ร่วมอาศัยอยู่ ตลอดจนความพยายามในการตีความสารัตถะ^๑ (Cultural Essentialism) ทางวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในคติชนอันเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญที่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับการอธิบายโลกและตัวตนของกลุ่มชนในพื้นที่นั้น ๆ และการศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์^๒ ซึ่งเป็น กระบวนการที่ให้ความหมายและการตีความแก่สิ่งต่าง ๆ (Interpretive Approach) ผ่านรูปแบบทาง ประเพณีวัฒนธรรมที่สืบสานกันอยู่ในปัจจุบัน

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อกล่าวถึงประวัติศาสตร์นั้นไม่ได้เน้นความสำคัญหรือคุณค่าทางด้าน ความจริง (True-value History) เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงสิ่งที่อาจเรียกได้ว่า สังคมวิทยาของ ความรู้ทางประวัติศาสตร์ (Sociology of Historical Knowledge) ซึ่งได้แก่ ความรู้ การสร้างหรือการ มองอดีตของคนในสังคม หรือที่อาจเรียกได้ว่ามานุษยวิทยาประวัติศาสตร์ (Historical Anthropology) โดยการนิยามความหมายประวัติศาสตร์ ที่มีลักษณะกว้างและครอบคลุมดังกล่าว ก็ จะทำให้รู้ถึงการบันทึกประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นโดยปราชญ์ท้องถิ่น โบราณของล้านนา เช่น ตำนาน สุวรรณคำแดง ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัตกุมาร ตำนานเมืองเชียงแสนเงินยาง ตำนาน มูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานจามเทวีวงศ์ และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ในฐานะที่มี ความสำคัญเช่นเดียวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ในล้านนา^๓ เป็นความคิดในการจัด องค์การทางพื้นที่หรืออาณาบริเวณ (Organization of Space) ของคนล้านนาในอดีต หรือจินตภาพ เกี่ยวกับสิ่งที่ ชงชัย วินิจจะกุล เรียกว่า “รูปลักษณ์หรือกายภาพทางภูมิศาสตร์” (Geo-body) ถิ่นที่ส ี่เป็นสิ่งหลัก คือ เหนือ ใต้ ตะวันออก ตะวันตก ซึ่งนำไปสู่การจัดพื้นที่โดยอิงอาศัยทิศหลักทั้ง ๔ ในการสร้างบ้านเมืองและวัดวาอาราม Charles F. Keyes ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับชูชาติ คือการ เดินทางไปไหว้พระธาตุของคนล้านนาไว้ว่า พระธาตุที่สำคัญ ๆ ในภาคเหนือและหัวเมืองใกล้เคียง ซึ่งตรงกับ ๑๒ ปันักษัตร ความคิดเรื่องพระธาตุดังกล่าวอาจถือได้ว่าเป็นความคิดของคนล้านนา เกี่ยวกับการจัดองค์การทางพื้นที่หรืออาณาบริเวณทางศาสนา (Religious Space) ซึ่งบริเวณที่ตั้งพระ

^๑ ความหมาย ความเชื่อและระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในคติชนวิทยา อาทิ ตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องเล่า มุขปาฐะ

^๒ ความหมายหรือค่านิยมที่มีให้กับตนเองและการนิยามตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของตนเองโดย สัมพันธ์กับผู้อื่น

^๓ สุเทพ สุนทรเกสัช, “คนเมือง ความสำนึกและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยเหนือ ในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง และสังคม” บทความใน ศิลปวัฒนธรรม, (พฤศจิกายน ๒๕๔๖), หน้า ๗๑.

ธาตุอาจจะอยู่ในพื้นที่หรือนอกพื้นที่ เช่น พระธาตุตะไค้ (ชเวดากอง) ในพม่า พระธาตุพนม เมือง นครพนม พุทธคยาในอินเดีย เป็นต้น ซึ่ง เขียวราช อักษรดิษฐ์ ได้ทำการศึกษาและสรุปว่าระบบขุ ธาตุเป็นปรากฏการณ์ความเชื่อทางพุทธศาสนาท้องถิ่นที่ได้ถูกกำหนดขึ้นมาด้วยลักษณะมายาภาพ (Myth) ให้เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองในล้านนาในการสร้างวาทกรรมสำหรับใช้เคลื่อนไหวและ ตอบโต้อำนาจการจัดการของรัฐสยามต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือ นอกจากนี้ยังได้สร้างเครือข่ายทาง วัฒนธรรม (Cultural Network) โดยเฉพาะทางด้านพระพุทธรูปศาสนาภายใต้คตินิยมการบูชาพระธาตุ ของทั้งวัฒนธรรมพม่าและล้านช้างตลอดจนลุ่มแม่น้ำโขง^๑ เช่นเดียวกับการศึกษาด้านานพระเจ้า (พระพุทธรูป) เลียบโลก ที่กล่าวถึงบริเวณต่างๆ ที่พระพุทธรูปเสด็จไปถึง สุเทพ สุนทรเกสัช ได้ แสดงทัศนะว่าเป็นความคิดในเรื่องการจัดองค์พื้นที่ทางพุทธศาสนา (รวมทั้งการเมือง) ของคน ในล้านนานั้นเอง^๒

ตำนานจึงมิใช่เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี โชค ลางหรือประวัติศาสตร์ หรือแบบอย่างความคิดของคนในท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเชื่อว่าเป็นเรื่องที่มี เค้าโครงมาจากเรื่องจริง มีการอ้างอิงตัวบุคคล กลุ่มคนหรือสถานที่ๆ มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น และมักจะมีเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ และการสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในการกล่อม เกลาพฤติกรรมของคนในสังคม ในลักษณะเช่นนี้ตำนานพื้นบ้านจึงเป็นภูมิปัญญาทางภาษาที่มี คุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และนำมาศึกษาวิเคราะห์ และเพื่อเป็นการกำหนดประเด็นวิจัยให้สามารถ ศึกษาเชื่อมโยงไปสู่โครงสร้างทางสังคมและคติชนวิทยา การศึกษาครั้งนี้จึงมีจุดเริ่มต้นจากตำนาน ความเชื่อศรัทธาทางศาสนาในพื้นที่ ได้แก่ เรื่องตำนานพระเจ้า (พระพุทธรูป) เลียบโลก

^๑ เขียวราช อักษรดิษฐ์, “ขุธาตุ: ความเชื่อเรื่อง “พระธาตุประจำปีเกิดในล้านนา” ปรากฏการณ์ทาง อำนาจ ศรัทธา มายาคติ” บทความใน ล้านนา: จักรวาล ตัวตน อำนาจ, (กรุงเทพฯ: โครงการอาณาบริเวณศึกษา ๕ ภูมิภาค ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒.

^๒ อ่างแล้ว, สุเทพ สุนทรเกสัช, “คนเมือง ความสำนึกและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาว ไทยเหนือในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง และสังคม” บทความใน ศิลปวัฒนธรรม, หน้า ๖๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์

- ๑) เพื่อศึกษาสาระัตถะทางวัฒนธรรม โครงสร้างสังคมและคติชนวิทยาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก
- ๒) เพื่อนำเสนอเป็นความรู้เกี่ยวกับการศึกษาและการพัฒนาสังคมที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑.๓ ขอบเขตของการศึกษาวิจัย

๑) ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาและปริวรรตตำนานพื้นบ้านล้านนาจากคัมภีร์ใบลาน เพื่อการวิเคราะห์ในรูปแบบรายงานวิจัย การศึกษาครั้งนี้ได้คัดเลือกเอกสารใบลานตัวอักษรไทยวนเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก”^๑ ฉบับวัดคู่อำ ค.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่ จำนวน ๑๒ ผูก^๒ เนื่องจากมีเหตุพิจารณา ดังนี้

๑.๑) เหตุผลที่นำไปสู่การเลือกศึกษาตำนานที่กล่าวถึงการเสด็จเลียบโลกของพระพุทธเจ้า ในขณะที่ไม่เลือกศึกษาคัมภีร์อื่นๆ ที่มีความถูกต้องด้านเนื้อหาทางประวัติศาสตร์และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก เช่น มูลศาสนา จามเทววงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น เพราะเห็นว่าคัมภีร์เหล่านี้ได้ผ่านการปริวรรต การตรวจชำระและการศึกษาวิจัยแล้วจำนวนมาก การศึกษาวิจัยอีกจะก่อให้เกิดงานวิจัยซ้ำซ้อน แต่อย่างไรก็ตาม ในประเด็นการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ก็ได้ทำการศึกษาเทียบเคียงและอ้างอิงเนื้อหาในบางแง่มุม

๑.๒) เนื้อหาในคัมภีร์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่กล่าวมานั้น เป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในฝ่ายบ้านเมืองหรือแบบที่เรียกว่า “ตำนานพระพุทธศาสนาฉบับเมือง” ซึ่งมีการอ้างอิงสถานที่และลำดับวงศ์กษัตริย์ที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ แต่ตำนานพระเจ้าเลียบโลก มีเนื้อหาเรื่องราวครอบคลุมทั้งฝ่ายบ้านเมืองและชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่น ซึ่งเป็นส่วนที่มากกว่า จึงทำให้เชื่อว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวาทกรรมหนึ่งที่ผู้แต่งรจนาขึ้นเพื่อมุ่งหมายการเผยแผ่ศาสนาในระดับชุมชนหมู่บ้าน แตกต่างจากตำนานประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับเมืองเหล่านั้น

^๑ ภาษาล้านนาเรียก “พระพุทธเจ้า” หรือ “พระพุทธรูป” ว่า “พระเจ้า” ดังนั้นเมื่อผู้อ่านพบคำว่า “พระเจ้า” ในส่วนใดของรายงานวิจัยขอทำความเข้าใจว่า คือคำเรียก “พระพุทธเจ้า” ในศาสนาพุทธ

^๒ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ หมายเลขเอกสารไมโครฟิล์ม 78-013-01A-004-015.

๑.๓) ตำนานพระเจ้าเลียบโลก มีลักษณะความเป็นตำนานที่แต่งขึ้นอย่างมีเนื้อหาพิสดาร ประกอบไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ และความมหัศจรรย์ของเรื่องราวที่คล้ายกับการสร้างตำนานตามความเชื่อดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น ตลอดถึงการใช้ภาษาท้องถิ่นในการแต่ง จึงมีลักษณะความเป็นท้องถิ่นหรือความเป็นชาวบ้านมากกว่าตำนานฉบับเมือง เพราะส่วนใหญ่แต่งเป็นภาษาบาลี ทำให้คนในระดับชาวบ้านทั่วไปเข้าใจได้ยาก ต้องเป็นผู้มีการศึกษา ปัญญาชนหรือพระสงฆ์เท่านั้นจึงจะอ่านเข้าใจ ดังนั้นตำนานพระเจ้าเลียบโลก จึงมีลักษณะเป็นตำนานฉบับชาวบ้าน

๑.๔) ตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “พุทธตำนาน” “ตำนานพุทธเลียบโลก” หรือ “ตำนานพระบาทพระธาตุ” เป็นคัมภีร์ที่ปรากฏแพร่หลายในภาคเหนือของไทย ขณะนี้ยังมีต้นฉบับโบราณที่จารคัดลอกกันต่อๆ มาจำนวนมากหลงเหลืออยู่วัดในจังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันที่เก็บรวบรวมในสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีจำนวน ๑๒ ตำนาน แบ่งเป็นฉบับความพิสดาร ๕ ตำนาน และฉบับความย่อ ๗ ตำนาน ในบรรดาตำนานเหล่านั้น ตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดคู่อำ มีจำนวนผู้มากที่สุด คือ ๑๒ ผู้ มีความยาว ๔๗๐ หน้าลาน เนื้อหาในผู้ที่ ๑๒ เป็นใจความย่อของผู้ที่ ๑ จนถึงผู้ที่ ๑๑ จึงมีความสมบูรณ์ในด้านเนื้อความและเนื้อหา มากกว่าฉบับอื่นๆ

อีกประการหนึ่ง คัมภีร์เกี่ยวกับตำนานพระธาตุและพระบาทในล้านนามีอยู่จำนวนมากในแต่ละแห่งก็จะมีการผูกและแต่งตำนานเกี่ยวกับพระธาตุและพระบาทของตนขึ้นมาชุดหนึ่ง เพื่ออธิบายความเป็นมาของพระธาตุและพระบาท ดังนั้นตำนานพระเจ้าเลียบโลกจึงเป็นคัมภีร์ที่มีการรวบรวมเรียบเรียงสถานที่ต่างๆ ที่เป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทและสถูปบรรจุพระธาตุให้กลายเป็นเรื่องราวเดียวกันเรียงไปตามลำดับ เพื่อให้พระสงฆ์นำไปเทศนาแก่พุทธศาสนิกชนในที่ต่างๆ

๑.๕) ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง มีปรากฏแต่การจารคัดลอกโบราณกันต่อๆ มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๐๖๖ ดังตำนานเล่าว่า ตำนานนี้มีข้อความปรากฏในแผ่นหินวัดมหาเสลาอาราม (วัดพระหิน) ประเทศศรีลังกา ต่อมาพระธรรมโรโส เมืองหงสาวดี ในสมัยพระเจ้าอนุรุธมหาราช ได้คัดลอกมาและออกเดินทางจาริกแสวงบุญตามสถานที่ๆ ปรากฏในตำนานจนถึงคอยเก็งเมืองหอด (เมืองฮอด จังหวัดเชียงใหม่) พระมหาโพธิสมภาร วัดเชิงคอยเก็ง ได้คัดลอกลงในโบราณเมื่อ พ.ศ.๒๐๖๖ ส่วนฉบับวัดคู่อำ ซึ่งเป็นฉบับที่ใช้ศึกษาวิจัยนี้ มีระบุงการจารคัดลอกอยู่ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๖ – ๒๔๖๐ ผู้จารคัดลอกระบุงนามว่า “ภิกขุอินทมูล” เจ้าอธิการวัดคู่อำ ตำบลวัดเกต

^๑ วัดคู่อำ ปัจจุบันเป็นวัดที่สร้างขึ้นราว พ.ศ.๒๒๐๐ มีชื่อพ้องกับวัดคู่อำที่พญามังรายได้โปรดให้สร้างขึ้นประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕

เมืองเชียงใหม่ จารต่อจากฉบับของพระมหาโกวิทา พ.ศ.๒๓๕๕ ส่วนในฉบับอื่นๆ นั้นเมื่อค้นคว้าจากเอกสารวิทยานิพนธ์เรื่องพระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์ ของ กัตัญญ ชูชื่น ซึ่งทำการศึกษาตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดคู่อำและพุทธตำนานฉบับวัดเชียงมั่น ได้แสดงทัศนะไว้ว่ามีความแตกต่างกันบ้าง และมีความคลาดเคลื่อนในการใช้ถ้อยคำภาษา เนื่องจากการจารคัดลอกอาจมีข้อความตกหล่นหรือการต่อเติมเข้ามาภายหลัง^๑ ดังนั้นบางครั้งชื่อบ้านนามเมืองจึงมีความผิดเพี้ยนกันไป แต่เรื่องราวหรือโครงเรื่องทั้งหมดนั้นเป็นไปอย่างเดียวกัน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเลือกเอาตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดคู่อำ เป็นต้นแบบในการศึกษาเบื้องต้น

๒) ขอบเขตในด้านพื้นที่

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่ในเขตจังหวัดทางภาคเหนือตอนบนที่เรียกว่า “ล้านนา” เป็นพื้นที่หลักในการศึกษา การศึกษาครั้งนี้จึงถือเป็นการศึกษานำร่อง เพื่อสร้างกรอบในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนาเชิงโครงสร้างสังคมและคติชนวิทยา

๓) ขอบเขตในด้านระยะเวลา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่ ปี ๒๕๔๘-๒๕๕๐

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ล้านนา หมายถึง ชื่อเรียกอาณาจักรโบราณ ที่ประกอบด้วยเมืองกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือทางวัฒนธรรม ในอดีตอาณาจักรล้านนาไม่มีอาณาเขตชัดเจน แต่ในสมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองเคยมีอิทธิพลแผ่ออกไปกว้างขวางถึงดินแดนเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ทางตอนใต้ของประเทศจีนปัจจุบัน และเมืองเชียงตุง ราชอาณาจักรของประเทศเมียนมาร์ในปัจจุบัน รวมถึงการผูกความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับอาณาจักรล้านช้างในประเทศลาว มีกษัตริย์ปกครองเป็นต้นราชวงศ์คือพญามังราย การก่อรูปอาณาจักรเริ่มต้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ โดยสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงในปี พ.ศ.๑๘๓๕ ปัจจุบันเป็นชื่อเรียกกลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่นครอบคลุม ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน และพะเยา

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก มีชื่อเรียกคล้ายกันหลายชื่อ เช่น “พุทธตำนาน” “ตำนานพุทธเลียบโลก” หรือ “ตำนานพระบาทพระธาตุ” หมายถึง วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นโดย

^๑ กัตัญญ ชูชื่น, “พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๓๑.

พระสงฆ์หรือปราชญ์ชาวล้านนา ซึ่งจารด้วยอักษรธรรมล้านนาหรืออักษรไทยวนในใบลาน ปรากฏแพร่หลายอยู่ในวัดต่างๆ บริเวณดินแดนล้านนาและดินแดนใกล้เคียง ในการศึกษาครั้งนี้หมายถึงตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดคู่อำ มีจำนวน ๑๒ ผูก มีความยาว ๔๗๐ หน้าลาน เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ ประทับรอยพระบาท พระเกศาธาตุ และพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคต เหตุชื่อบ้านนามเมือง และการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในสถานที่ต่างๆ

อักษรธรรมล้านนาหรืออักษรไทยวน หมายถึง อักษรไทยภาคเหนือในแบบดั้งเดิม มีลักษณะคล้ายกับอักษรอมฤ-พม่า สันนิษฐานว่ามีต้นกำเนิดจากอักษรอมฤโบราณ แต่มีอักษรวิจิตรเฉพาะตัวและนิยมใช้กันแพร่หลาย มีรูปทรงกลมป้อม ใช้ในการบันทึกคัมภีร์ใบลาน พับสา เอกสารโบราณ โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตำนานภาษาบาลี ชาดก และเรื่องราวการกัลปนาไทยทานแก้วดี รวมไปถึงตำราโหราศาสตร์ ตำราแพทย์^๑

๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑) ทำให้ทราบสาระดีทางวัฒนธรรม โครงสร้างสังคมและคติชนวิทยาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

๒) เป็นความรู้เกี่ยวกับการศึกษา และการพัฒนาสังคมที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

^๑ พรรณเพ็ญ เครือไทย, **อักษรไทยนิเทศ**, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๕.

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้จะกล่าวถึงทฤษฎีแนวคิดในการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาทางภาคเหนือของประเทศไทยฉบับหนึ่ง ซึ่งหลังจากที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ และกลายเป็นแหล่งตั้งสมณภูมิปัญญาของกลุ่มชนในพื้นที่นี้ พระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา ได้มีพัฒนาการเป็นของตนเองและมีลักษณะเฉพาะบางอย่างที่แตกต่างจากแหล่งอื่นๆ มีการจารจารึกประวัติพระพุทธศาสนาในลักษณะตำนานลงในเอกสารโบราณมากมาย ซึ่งเรื่อง “พระเจ้า (พระพุทธเจ้า) เลียบโลก” ก็เป็นหนึ่งในตำนานทางศาสนาเหล่านั้น โดยผู้วิจัยได้เลือกใช้ทฤษฎีและแนวคิดการศึกษาทางสังคมวิทยา ดังนี้

๒.๑ แนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคม

๒.๒ แนวคิดทางคติชนวิทยาในการศึกษาวรรณกรรม

๒.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคม

คำถามที่มนุษย์เราสงสัยอยู่เสมอ คือ เราคือใคร ทำไมจึงมาอยู่ที่นี่ พวกเรามาจากไหน เราอยู่ตรงจุดใดของจักรวาล มนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย พยายามหาคำตอบในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งแต่เดิมนั้นมักจะมีคำตอบออกมาในรูปของนิทานปรัมปรา (Myth) โดยที่มนุษย์ในแต่ละยุค แต่ละสมัย แต่ละสังคม ต่างก็มีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป เช่น ตามหลักศาสนาคริสต์เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลกและสรรพสิ่ง โดยมีเรื่องราวบอกไว้ในคัมภีร์ไบเบิล ตามหลักพระพุทธศาสนาก็มีคำตอบเรื่องนี้ ปรากฏอยู่ในพระสูตรชื่อว่า “อัครัญญสูตร” ตามหลักศาสนาพราหมณ์ เชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ ในสังคมของพวกอินเดียนแดง เผ่าโอมาฮา (Omaha) มีความเชื่อว่า เทพเจ้า

วากอนดา เป็นผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่งทั้งปวง^๑ ส่วนอินเดียแดงเผ่าลาโกต้า เชื่อว่าวาคัน ทังกะ เป็นความศักดิ์สิทธิ์อันยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่งในโลก ในน้ำและบนฟ้า^๒

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของมนุษย์และพัฒนาการทางสังคมไว้ใน อัครคัมภีร์สุตตร^๓ มีใจความว่า ยุคหนึ่งทีขณะนั้น โลกได้ถึงความพินาสไป บรรดาสัตว์โลกได้ไปเกิดเป็น อากัสสรพรหม ต่อมาโลกได้วิวัฒนาการมาตามลำดับ เริ่มตั้งแต่เป็นกลุ่มน้ำกลายเป็นจวนดิน ลอยอยู่บนน้ำ ภายหลังอากัสสรพรหมได้อุบัติมาเกิดในโลก ได้กินจวนดินนั้นแล้วเกิดความติดใจ ต่อมาได้มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่ปรากฏขึ้น จึงมีฤดูกาลและการนับปี เดือน วัน ที่ปรากฏขึ้น จากการบริโภคน้ำจวนดินทำให้ร่างกายหยาบขึ้นตามลำดับ เกิดมีผิวพรรณวรรณะที่ต่างกัน จวนดินได้กลายเป็นกะปิดินขึ้น ซึ่งมีลักษณะเหมือนเนยใส เหล่าสัตว์จึงอาศัยกะปิดินกินเป็นอาหาร จากนั้นกะปิดินได้หายไป ได้เกิดเป็นเครีอดิน จากนั้นก็เกิดเป็นมีพืชเกิดขึ้น ได้แก่ ข้าวสาลีเกิดขึ้นเอง เหล่าสัตว์ก็บริโภคข้าวสาลีเป็นอาหาร ทำให้ร่างกายหยาบลงทุกที จนปรากฏเพศชาย เพศหญิงขึ้นชัดเจน จากนั้นก็ได้มีการสืบพันธุ์กัน และได้สร้างบ้านที่อยู่อาศัย ได้มีสัตว์ผู้หนึ่งเกิดความโลภขึ้น จึงไปเก็บเอาข้าวสาลีอันเป็นของสาธารณะ มาเก็บไว้เป็นของตัวเอง จากนั้นเหล่าสัตว์จึงตกลงกัน แบ่งเขตแดน และแบ่งพันธุ์ข้าวสาลีกัน ปลูกกินกันเอง ต่อมาได้มีปัญหาจากการลักขโมยสิ่งของ ๆ กัน จึงได้แต่งตั้งผู้ปกครอง และได้เกิดเป็นสังคมขึ้น จากการแต่งตั้งผู้ปกครองขึ้นนี้เอง จึงเกิดชนชั้นขึ้นระหว่างผู้ปกครอง (กษัตริย์) กับผู้ถูกปกครอง ต่อมาได้เกิดพวกพราหมณ์ขึ้น จากการที่ผู้คนเห็นการกระทำอกุศลของบุคคลในสังคม จึงได้ออกไปอยู่ป่า บำเพ็ญธรรม และได้กล่าวสอนคนอื่น จึงได้เกิดพวกพราหมณ์ขึ้น ส่วนผู้ที่อยู่ในบ้านอยู่เป็นคฤกรณินท์สามภรรยา ก็ต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตัวจึงเกิดพวกแพทย์ขึ้น และก่เกิดพวกศูทรขึ้นตามลำดับ พระสุตตรนี้ ได้แสดงถึงพัฒนาการของชีวิตมนุษย์ในโลกนี้ และพัฒนาการของกลุ่มคนในสังคม ที่เกิดจากการแบ่งงานกันทำ จนกลายเป็นระบบชนชั้นทางสังคม

จะเห็นได้ว่า ความเป็นมาของสังคมมนุษย์นั้นในแง่ของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในอัครคัมภีร์สุตตร แสดงให้เห็นถึง การเปลี่ยนแปลงอยู่ ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะทางกายภาพ และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ ลักษณะแรกนั้นพระพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องของการ

^๑ Flecher and LaFlesche, "The Omaha Tribe" in *twenty Seven Annual Report*, Bureau of American Ethnology (Washington D.C. 1911) pp. 570-571.

^๒ พจนานุกรมสันติ, แปล, ดินแดนแห่งนกอินทรี วิถีธรรมชาติของชนเผ่าลาโกต้า, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๘.

^๓ ที. ปา. ๑๑/๕๕/๕๑-๕๒.

เปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามกฎทางธรรมชาติ จะเห็นได้ว่า โลกมีวิวัฒนาการเป็นไปตามลำดับของตัวมันเอง โดยมีเหตุปัจจัยสนับสนุนให้เกิดขึ้น ไม่ใช่การเกิดขึ้นจากการคลบ้นดาลของผู้ใด ลักษณะที่สอง คือ สังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์มีการพัฒนาไปตามความต้องการ (กิเลส) และถูกสร้างขึ้นโดยตัวของมนุษย์เอง เช่น กฎระเบียบทางสังคม การแบ่งแยกผิวพรรณ การแบ่งแยกชนชั้น การถูกเหยียดหยาม เป็นต้น

มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์นั้นเกิดขึ้นมาในรูปแบบของความบริสุทธิ์ (อภัสสรพรหม) แต่ต่อมาเมื่อมนุษย์ติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ที่น่าปรารถนานำใครในระดับต่างๆกัน จึงทำให้มนุษย์ มีความเจริญและความด้อยทางจิตใจที่แตกต่างกันไป และมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่ความหยาบมากขึ้นๆ พร้อมกับความต้องการในการบริโภคที่มีความซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ ในพระสูตรกล่าวว่า เมื่อทรัพยากรที่เคยมีอยู่ตามธรรมชาติหมดไป ความต้องการในการเก็บสะสมก็มีมากขึ้น และเมื่อมีการเก็บสะสมมากขึ้น การบริโภคก็มีมากขึ้น ในขณะที่พื้นที่มีจำกัด ต่อมาจึงมีการปักปันเขตแดน ระบบกรรมสิทธิ์จึงเกิดขึ้น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสังคมมนุษย์อย่างเป็นทางการ เพราะว่า มนุษย์ได้ใช้เจตจำนงร่วมกันแล้ว แต่ก็เชื่อว่ามนุษย์อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขตลอดไป ในพระสูตรแสดงว่ามีการลักขโมย การทำร้ายร่างกาย ต่อมาจึงมีการเลือกตั้งผู้ปกครองขึ้นมา สถาบันการปกครองได้เกิดขึ้นแล้วในยุคนี้ ผู้ปกครองในยุคนี้มีบทบาทหน้าที่ในการแบ่งปันที่เกิดขึ้นในธรรมชาติให้เป็นธรรม ในที่นี้ หมายถึงข้าวสารี

และอีกประการหนึ่ง ในพระสูตรกล่าวไว้น่าสนใจคือ ระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมดินฟ้าอากาศ จะเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์เป็นสำคัญ ดังนั้น สภาพแวดล้อมจะดีขึ้นหรือเลวลง ขึ้นอยู่กับจริยธรรมของมนุษย์เอง ถ้ามนุษย์ประพฤติอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีงาม สภาพแวดล้อมและฤดูกาลต่างๆ ก็จะดีตาม ถ้าศีลธรรมของมนุษย์เสื่อมทรามโลกก็จะถึงกาลวิบัติอีกครั้งเหมือนกับที่เคยเกิดขึ้น ในพระสูตรกล่าวว่า โลกจะเริ่มร้อนขึ้นๆ จนถึงที่สุดจะมีดวงอาทิตย์เจ็ดดวง เเผาผลาญจนถึงกาลสุดท้าย ทั้งนี้เนื่องจาก มนุษย์ไม่รู้จักรักษาความต้องการของตนเอง

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น สังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นไปตามกฎธรรมชาติทั่วไป ไม่มีการคลบ้นดาลจากเทพเจ้าแต่อย่างใด อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น และมนุษย์ที่เกิดขึ้นมานั้นก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ การพัฒนาตนเองก็เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเอง และพระพุทธศาสนาเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่า เป็นผู้ที่สามารถพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐและนำพาสังคมไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ในที่สุด

ดังนั้น นับตั้งแต่มนุษย์เกิดขึ้นบนโลก มนุษย์ได้เรียนรู้ สะสมและถ่ายทอดความรู้ มนุษย์จึงมีความรู้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งต่างจากสัตว์เครื่องจาน สัตว์ไม่สามารถสะสมถ่ายทอดความรู้ แต่สัตว์ต้องตั้งต้นใหม่ สัตว์จึงไม่มีความงอกงามหรือวัฒนธรรม มนุษย์มีความงอกงามหรือวัฒนธรรม อันหมายถึง การเรียนรู้ สะสมความรู้และถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบของการปฏิบัติ การปฏิบัติหรือพฤติกรรมของชุมชน หรือวิถีชีวิตของชุมชน คือวัฒนธรรม และที่สำคัญ วิธีการของการอยู่ร่วมกันนั้น ธรรมชาติไม่ได้กำหนดมาให้ มนุษย์จึงต้องกำหนดกันเอง เพื่อให้สังคมดำรงอยู่^๑

ความหมายของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ วิธีการปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคมที่ได้มาจากประสบการณ์จริงเลือกสรร กลั่นกรอง ลองใช้และถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติสืบทอดกันมาโดยหมู่มนุษย์ อีกชื่อหนึ่งของวัฒนธรรมคือ ภูมิปัญญาดั้งเดิม วัฒนธรรมเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งแตกต่างกัน วัฒนธรรมในท้องถิ่นต่างๆ จึงแตกต่างกัน^๒

ในความหมายที่เข้าใจง่ายที่สุด วัฒนธรรม คือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์ วัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดแบบแผนพฤติกรรม ความคิด ความรู้ต่าง ๆ

การเกิดขึ้นของวัฒนธรรม อาจอธิบายได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. เมื่อคนมารวมตัวกันจำนวนมากขึ้น จำเป็นต้องมีข้อตกลงกันว่าในเรื่องต่าง ๆ นั้น อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ อะไรทำไม่ได้ เพื่อให้การอยู่ร่วมกันมีระเบียบ ไม่มีความขัดแย้ง

๒. ความต้องการของมนุษย์ ความต้องการของมนุษย์มีหลายระดับ ระดับแรก คือ ความต้องการขั้นมูลฐานทางชีววิทยา และระดับที่สอง คือ ความต้องการทางด้านสังคม

ระดับแรก มนุษย์และสัตว์มีความต้องการขั้นมูลฐาน หรือความต้องการทางด้านชีววิทยาการตอบสนองความต้องการทางด้านนี้ เป็นสิ่งที่มนุษย์และสัตว์กระทำกัน เช่น เกิดความหิว ต้องการอาหารก็หาอาหารมากิน ต้องการที่อยู่ก็จะหาถ้ำหรือรัง กิจกรรมที่ทำเพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านชีววิทยานี้ไม่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมเพราะเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดย

^๑ พัทธา สายหู, กลไกของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๑๐.

^๒ ประเวศ วะสี และคณะ, พระพุทธศาสนากับจิตวิญญาณสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐-๔๑.

ลักษณะญาณ ไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้ ไม่มีการปรับปรุง ในการตอบสนองความต้องการขั้นนี้ มนุษย์เพื่อความอยู่รอดเท่านั้น

ระดับที่สอง การตอบสนองความต้องการขั้นที่สอง คือ ความต้องการทางด้านสังคม ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อความต้องการขั้นมูลฐาน วัฒนาการมาถึงขั้นที่ไม่ได้มีเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นมูลฐานอย่างเดียว แต่มีเพื่อประโยชน์อย่างอื่นด้วย ได้แก่ เพื่อความสะดวกสบาย เพื่อชีวิตที่ดีขึ้น เช่น ในเมื่อมนุษย์หิว ก็ไม่เพียงหาอะไรกินเท่านั้น แต่มนุษย์สร้างความสะดวกสบายในเรื่องการกิน หาวิธีการทำอาหารให้มีรสอร่อยมากขึ้น คิดอุปกรณ์ในการปรุงอาหาร เช่น ครก ตะหลิว กระทะ ฯลฯ ในการตอบสนองความต้องการขั้นนี้ทำให้เกิดวัฒนธรรมขึ้น^๑

วัฒนธรรมเกิดขึ้นก็เพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ในทุกหนทุกแห่ง จะมีความต้องการทางด้านร่างกายและความต้องการทางด้านจิตใจที่คล้ายคลึงกัน สภาพปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ในทุกสังคมจึงมีอยู่เหมือนกัน ซึ่งปัญหาเหล่านี้อาจแยกแยะได้ดังนี้^๒

๑. ปัญหาความสัมพันธ์ทางเพศ
๒. ปัญหาเรื่องปากท้อง
๓. ปัญหาเรื่องความขัดแย้งทางสังคม
๔. ปัญหาเรื่องการอบรมสมาชิกใหม่
๕. ปัญหาเรื่องสิ่งลึกลับ
๖. ปัญหาเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ
๗. ปัญหาเรื่องการสื่อสาร
๘. ปัญหาเรื่องความคิดสร้างสรรค์และความต้องการแสดงออก
๙. ปัญหาเรื่องการพักผ่อนหย่อนใจ

เพราะฉะนั้น มนุษย์จะคิดวิธีแก้ปัญหาเหล่านี้ จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เหมือนกัน มีอยู่ในทุกสังคม เช่น เมื่อทุกสังคมมีปัญหาเรื่องปากท้อง ก็ต้องคิดระบบเศรษฐกิจขึ้นมา เมื่อทุกสังคมมีปัญหาเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ก็ต้องคิดหาระบบการรักษาพยาบาลขึ้นมา ฯลฯ วัฒนธรรมด้านต่างๆ เหล่านี้ที่มีในทุกสังคมทั่วโลก เรียกว่า “วัฒนธรรมสากล” (Universal Culture) แต่ถึงแม้ว่าแต่ละสังคมจะมีปัญหาพื้นฐานเหมือนกัน สังคมต่าง ๆ ก็อาจมีวิธีแก้ปัญหาเหล่านั้น

^๑ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓-๖.

^๒ งามพิศ ลัดด้ยสงวน, หลักมานุษยวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๔๗-๔๘.

แตกต่างกันไป เช่น ถึงแม้ทุกสังคมจะมีส่วนของวัฒนธรรมที่เรียกว่า ระบบเศรษฐกิจ เพื่อแก้ปัญหาเรื่องปากท้อง แต่ระบบเศรษฐกิจในแต่ละสังคมอาจจะแตกต่างกัน เช่น บางสังคมผลิตอาหารด้วยการล่าสัตว์ เก็บของป่า บางสังคมเพาะปลูก บางสังคมปลูกข้าว บางสังคมปลูกข้าวสาลี ฯลฯ การแก้ปัญหาเรื่องเดียวกันด้วยวิธีการที่ต่างกันนี้ทำให้แต่ละสังคมมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน เรียกว่า “วัฒนธรรมเฉพาะ” (Specific Culture) ซึ่งแต่ละวัฒนธรรมจะมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ เพราะวัฒนธรรมจะเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมหนึ่ง ๆ เช่น ภูมิอากาศ ระดับของเทคโนโลยี ประชากร ภูมิประเทศ การปรับตัวต่อสภาวะแวดล้อมที่ต่างกันนี้ มีผลทำให้วัฒนธรรมในสังคมต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน

ในพระพุทธศาสนากล่าวว่า ระบบสังคมแบบพุทธเกิดขึ้นเมื่อเกิดชุมชนที่เรียกว่า “สังฆะ” ขึ้น คือ สังคมของผู้มีวิถีชีวิตที่เน้นความสงบ ความสว่าง และความบริสุทธิ์ทางจิตใจ ได้ร่วมอุดมการณ์เดียวกัน เพื่อการเข้าถึงภาวะความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง บ่อเกิดของสังคมแบบพุทธ ได้แก่

๑. การมีอุดมคติร่วมกันของบรรดาสาวก ที่แสวงหาคำตอบชีวิตและวิถีปฏิบัติ เพื่อการเข้าถึงภาวะของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ตามรอยบาทพระศาสดา จึงได้สมัครใจรวมกันเป็นชุมชนที่มีเป้าหมายชีวิตร่วมกัน

๒. การศรัทธาในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อศึกษาหรือได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความศรัทธาในคำสอน ด้วยเห็นว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนามีคุณสมบัติสามารถจัดทุกข์ได้ และเป็นแนวทางที่ประกอบด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

๓. ความต้องการหาที่พึ่งและคำตอบของชีวิต เมื่อได้พบหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวถึงสัจธรรมความจริงด้วยเหตุและผล จึงได้เข้ามาเป็นสมาชิกในฐานะพุทธศาสนิกชน

ในกาลต่อมา สังคมแบบพุทธก็ได้ขยายวงกว้างออกไปสู่ผู้ที่ศรัทธา และสืบต่อเป็นมรดกตกทอดถึงคนรุ่นหลัง เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาในโลก ผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสและเห็นประจักษ์ในความจริงของพระธรรมคำสอนแล้ว ได้รวมตัวกันเป็นสังคมแบบพุทธขึ้นมา ซึ่งสังคมแบบพุทธนั้น มีลักษณะดังนี้

๑. สังคมแห่งกัลยาณมิตรและการพึ่งพาอาศัยกัน เนื่องจากพระพุทธศาสนา mong เพื่อนมนุษย์ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกคนจึงเป็นเสมือนเพื่อนร่วมเดินทางไปสู่เป้าหมายของชีวิต คือ พระนิพพาน ซึ่งบางคนอาจเดินช้า บางคนเดินเร็ว หรือบางคนยังไม่ทราบเป้าหมายชีวิตจึงยังไม่ได้เดินทาง หรือกำลังเดินไปในสายอื่นก็ตาม พุทธศาสนาเห็นว่า การพึ่งพาอาศัยกันมีความจำเป็นและจะต้องมีน้ำใจเกื้อกูลต่อกัน ทุกคนควรเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกัน สร้าง

สังคมให้เป็นสังคมแห่งความเอื้ออาทร เห็นอกเห็นใจกันและกัน เพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตของกันและกัน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า トラบจนได้บรรลุถึงพระนิพพาน

๒. สังคมแห่งการเป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิต (สังฆะ) ได้แก่ สังคมแห่งสงฆ์ ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เป็นสังคมที่มีระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตตามพระธรรมวินัย เป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่สงบเย็น เว้นการเบียดเบียนผู้อื่นโดยประการทั้งปวง ใช้หลักปัญญาและอหิงสาเป็นหัวใจในการดำเนินชีวิต จากแบบแผนชุมชนของ “สังฆะ” นี้ ได้เป็นแบบอย่างของชุมชนพุทธขึ้นมา โดยอุบาสกอุบาสิกาถือถือเป็นตัวอย่าง คือ ลักษณะสังคมแบบพุทธที่ถือเอาหลักของพระธรรมวินัยเป็นหัวใจในการดำเนินชีวิต

๓. สังคมแห่งการศึกษาเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง โดยพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นผู้มีความพร้อมมากที่สุดในด้านการพัฒนาตนเอง และผู้ที่พัฒนาตนเองได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ด้วยกัน (ทนฺโต เสฏฺฐโฐ มนุสฺเสสุ) คำว่า ศึกษาในความหมายของพระพุทธศาสนา หมายถึงกระบวนการของการเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาชีวิต ทั้ง ๓ ด้าน เรียกว่า ไตรสิกขา^๑ ได้แก่

๓.๑ อธิศีลสิกขา การศึกษาเพื่อการขัดเกลาด้านพฤติกรรมทางกาย วาจา เพื่อให้มีการกระทำ การพูดที่เรียบร้อยดีงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์และไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น (ศีล)

๓.๒ อธิจิตสิกขา การศึกษาเพื่อการขัดเกลาด้านจิตใจ ให้มีจิตใจดีงาม มั่นคง มีคุณธรรมจริยธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์และไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น (สมาธิ)

๓.๓ อธิปัญญาสิกขา การศึกษาเพื่อการสร้างฐานความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เห็นสิ่งผิดเป็นผิด เห็นถูกเป็นถูก คือ มีความเห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ (ปัญญา)

การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองจะดำเนินไปอย่างไม่หยุดนิ่ง จนกว่าจะพบเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา คือ การได้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ การเข้าถึงพระนิพพาน นอกจากนั้น ยังควรสร้างลักษณะของสังคมแห่งการเรียนรู้ให้สืบทอดสู่คนรุ่นต่อๆ ไปอีกด้วย

๔. สังคมแห่งการดำรงอยู่เพื่อสันติ กล่าวคือ พระพุทธศาสนานับการดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสงบ ปราศจากการเบียดเบียนกันและกันของทั้งคนและสัตว์ ดังหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอรหันตสาวกในวันมาฆบูชาในตอนหนึ่งว่า “อนุปวาโท อนุปมาโต”^๒ คือการไม่กล่าวร้ายผู้ใด ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้ใด ลักษณะของพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือการ ไม่ยึดมั่นถือมั่น แม้ในร่างกายของตนเอง หามีสื่ออื่นมาทำร้ายหรือทุบตี ฆ่าฟัน พุทธ

^๑ อ.จ.ภก. ๒๒/๓๖/๔๕๕.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๕๔/๕๖.

องค์ตรีที่ว่า อย่าทำร้ายตอบหรือแม้แต่โกรธตอบก็ไม่ควร แม้จะมีผู้ใดมากล่าวหรือกระทำไม่ดีต่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ไม่ควรโกรธ ไม่ควรอาฆาตในบุคคลเหล่านั้น ตรงนี้ได้แสดง หลักการของพระพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด และเป็นเครื่องหมายของศาสนาที่รักสันติ ไม่ปรารถนา โต้ตอบในทุกกรณี เพราะเหตุนี้เอง ในประวัติศาสตร์ของสังคมพุทธไม่เคยมีปรากฏว่าชาวพุทธทำ สงครามศาสนากับผู้อื่น เพราะยึดถือสันติอย่างบริสุทธิ์ใจ

๕. สังคมแห่งการเดินทาง ไปสู่เป้าหมายร่วมกัน คือสังคมที่ผู้เข้ามาเป็นสมาชิกด้วยความ สมัยครใจ เพราะมองเห็นเป้าหมายชีวิตที่จะต้องเดินร่วมกันไป ซึ่งเป้าหมายชีวิตของพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์จำแนกไว้ ๓ ระดับ ตามสถานะและกำลังของผู้เดินทาง คือ

เป้าหมายในการฝึกฝนอบรมตนในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่

๕.๑ เป้าหมายระดับต้น คือ เป้าหมายสำหรับการดำรงชีวิตในภพปัจจุบัน เน้นการ เป็นอยู่ด้านกายภาพ (ทิฐฐัมมิกัตถะ)^๑ ได้แก่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย และความเป็นอยู่ที่พอดี มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพที่ดีในสังคม

๕.๒ เป้าหมายระดับกลาง คือ เป้าหมายสำหรับโลกหน้า (สัมปรายิกัตถะ)^๒ เน้น คุณสมบัติทางจิตใจ ได้แก่การมีคุณธรรมความดีงามทางด้านจิตใจ มีความสุขทางใจ มีสุขภาพจิตดี ซึ่งยังเป็นฐานสู่ให้มีชีวิตที่ดีในภพหน้าด้วย

๕.๓ เป้าหมายสูงสุด อันเป็นเป้าหมายสูงสุด (ปรัตถะ)^๓ การบรรลุนิพพานเข้าถึง ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

เป้าหมายทั้ง ๓ ระดับนี้ เป็นอุดมการณ์ของสังคมแบบพุทธที่พึงต้องการ ซึ่งการเข้าถึง เป้าหมายแต่ละขั้นนั้น จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องตามสถานะภาพของตน จึงจะบรรลุตามเป้าหมาย ที่ต้องการได้

๖. สังคมแห่งการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับ หลักการคือ ความจริงตามธรรมชาติคือพระธรรม และสร้างแบบแผนคือวินัยขึ้นมาเพื่อสนับสนุน ให้การเข้าถึงหลักการได้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)^๔ ได้กล่าวถึง ความหมายของพระธรรมวินัยว่า “ธรรม” คือ หลักการแห่งความจริงตามธรรมชาติที่พระพุทธเจ้า

^๑ อ.อ. อ.อ. ๒๓/๑๔๔/๒๕๗.

^๒ อ.อ. อ.อ. ๒๓/๑๔๔/๒๕๕.

^๓ บ. ปฏิ. ๓๑/๖๖๕/๔๐๗.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพฯ : กองทุนรักษัธรรม เพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

ค้นพบ และจะเอามาใช้ประโยชน์ ส่วน “วินัย” คือ การจัดตั้ง วางระบบ วางรูปแบบ เป็นสังคม เป็นชุมชน เพื่อจะให้หลักการนั้น ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง พระธรรมวินัย จึงถือเป็นหัวใจหลักของการดำเนินชีวิตตามอุดมคติของสังคมแบบพุทธ โดยถือเอาพระพุทธรูปก่อนปรินิพพาน เป็นแนวทาง ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^๑

สังคมที่ดีตามหลักพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ปฏิรูปเทศ” ได้แก่ สังคมที่มีสภาพแวดล้อมดีงาม เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตและพัฒนาชีวิต ซึ่งมีลักษณะ มี ๖ ประการ ได้แก่^๒

๑. สังคมที่ส่งเสริมให้ได้พบเห็นสิ่งดีงาม (ทัสสนานุตตริยะะ) ได้แก่ สังคมที่มีสิ่งแวดล้อมทางตา ที่ส่งเสริมให้เกิดความดีงามเมื่อได้พบเห็น คือ เมื่อได้เห็นแล้วส่งผลให้มีจิตใจดีงาม เป็นบรรยากาศที่สามารถโน้มน้าวจิตใจไปสู่การคิด การพูด การกระทำที่ดีงามได้ หรือได้พบเห็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคม

๒. สังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลได้ยินได้ฟังสิ่งที่ดีงาม (สวานานุตตริยะะ) ได้แก่ สังคมที่มีสิ่งแวดล้อมทางหูที่ดีงาม มีคนดีให้คำแนะนำบอกกล่าวสิ่งที่สร้างสรรค์แก่สังคม ได้ยินฟังแต่สิ่งที่เจริญใจ เป็นวาจาที่มุ่งแต่ความหวังดี ปราศจากคำที่คอยแนะนำในทางที่ผิด ไม่มีถ้อยคำที่หยาบคาย นินทาว่าร้ายกันและกัน

๓. สังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลได้รับในสิ่งที่ยอดเยี่ยม (ลาภานุตตริยะะ) คือ สังคมแห่งการให้สิ่งที่ดีงามแก่กัน ทำให้คนในสังคมรับแต่ความดีงาม คือ การได้รับคุณค่าทางจิตใจที่ประเสริฐยิ่ง คือ อริยทรัพย์ ๗ ประการ ได้แก่

- การได้มีศรัทธา ได้แก่มีความเชื่อที่มีเหตุผล
- การได้มีศีล คือมีความประพฤติดีงาม
- การได้มีหิริ โอตตปปะ คือ ความละอายและเกรงกลัวต่อการทำความชั่ว
- การได้มีพหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์มาก
- การได้มีจาคะ คือ การเสียสละ
- การได้มีปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง

๔. สังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลในสังคมได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง (สิกขานุตตริยะะ) คือ การศึกษาที่พัฒนาพฤติกรรมให้ถูกต้องดีงาม จิตใจที่มีคุณธรรมศีลธรรม และพัฒนาปัญญาให้มีความรอบรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง

^๑ ที. มหา. ๑๐/๑๔๑/๑๔๖.

^๒ ที. ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๖๒.

๕. สังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลได้ปรนนิบัติรับใช้คนดี (ปาริจริยานุตตริยะ) รวมทั้งการได้ส่งเสริมสนับสนุนให้คนดีได้มีบทบาทในการเป็นผู้นำทางสังคม เพราะคนดีที่เป็นสัตบุรุษสามารถทำประโยชน์แก่สังคมได้อย่างกว้างขวาง และเป็นกัลยาณมิตรของสังคม หากได้สนับสนุนรับใช้ให้ท่านผาสุก ก็นับว่าได้มีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ด้วย อนึ่ง การยกย่องเคารพคนดีถือเป็นมงคลชีวิตของผู้กระทำ ผู้ที่ปรนนิบัติรับใช้ก็ยังได้มีโอกาสได้รับคำแนะนำสั่งสอนที่ประเสริฐอีกด้วย นอกจากนั้นแล้ว บุพการีชนทั้งหลาย เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ครูอาจารย์ สมณะนักบวชทั้งหลายที่เป็นปวงชนียบุคคล ก็ควรได้รับการปรนนิบัติดูแลจากอนุชนในสังคม เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีภูมิความรู้ ภูมิธรรม และประสบการณ์มากมาย ที่จะแนะนำสั่งสอนให้ผู้ที่เข้าหาได้รับแนวทางชีวิตที่ดีด้วย

๖. สังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลได้ระลึกถึงความดีงาม (อนุสฺสทานุตตริยะ) หมายถึง สังคมที่ปลูกฝังความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ และวิถีคิดที่ถูกต้องดีงามแก่สมาชิกในสังคม เป็นสังคมที่อบอุ่นด้วยกลิ่นไอของความดีงาม จึงหล่อหลอมให้ผู้คนในสังคมมีความคิด ความเชื่อที่ประกอบด้วยธรรม สิ่งต่าง ๆ ที่ประสบทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ล้วนก่อให้เกิดการน้อมเข้าหาธรรม

สังคมดังกล่าวนี้ คงเปรียบเทียบกับได้กับสังคมไทยในอดีต ซึ่งเป็นสังคมที่สงบสุข ประชาชนมีคุณธรรมศีลธรรมอยู่ในชีวิตประจำวัน คนไทยในอดีตมักจะเอาวิถีชีวิตสัมพันธ์กับพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าประเพณีต่างๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย และประเพณีในฤดูกาลต่างๆ ได้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น เช่น ประเพณีการลอยกระทง ได้ปลูกจิตสำนึกให้มีความกตัญญูรู้คุณต่อแม่น้ำ และสภาพแวดล้อม และบางแห่งยังเป็นการทำเพื่อบูชาพระพุทธรูปเจ้าอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้ระลึกถึงคุณงามความดีทางศาสนาและปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรม สังคมไทยในอดีตจึงส่งเสริมให้ผู้คนได้ระลึกถึงความดีงาม เช่น บาบบุญคุณโทษ เป็นต้น อันเป็นความเชื่อและค่านิยมตามหลักของพระพุทธศาสนา จึงถือว่าการระลึกถึงสิ่งที่ขอดีเยี่ยม^๑

พระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของชาติต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาจากความเชื่อความศรัทธาอย่างแรงกล้าของบรรพชนที่มีต่อพระพุทธศาสนา ได้ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ และได้กลายเป็นวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งบ่อเกิดของวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่ามาจากปัจจัยต่อไปนี้

^๑ พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย, “ทุนนิยมกับชะตากรรมของเด็กไทย” ใน วารสารวิชาการ, (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๔๕), หน้า ๔๐-๔๓.

๑. เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาทางพุทธศาสนา ที่บรรพชนได้ถ่ายทอดสืบกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ภูมิปัญญานั้น ได้แสดงออกมาในรูปแบบลักษณะต่าง ๆ เช่น ด้านสถาปัตยกรรม ด้านวรรณกรรม ด้านความคิด ความเชื่อในการดำรงชีวิต

๒. เกิดจากความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ด้วยแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ก่อเกิดเป็นผลิตผลทางปัญญาและวัฒนธรรม ปรากฏเป็นวัฒนธรรมทั้งด้านวัตถุและจิต ความคิด ที่มีแรงมาจากพระพุทธศาสนา อุโบสถ เจดีย์ พระพุทธรูป ที่วิจิตรงดงาม ได้ถ่ายทอดผ่านฝีมือและแรงศรัทธา จนกลายเป็นศิลปวัตถุที่ทรงคุณค่ายิ่ง

๓. เกิดจากระบบแบบแผนการดำรงชีวิตตามพระธรรมวินัย เนื่องจากชุมชนแบบพุทธ ได้ก่อเกิดมาจากการดำเนินชีวิตตามพระธรรมวินัย รูปแบบการดำเนินชีวิตของสังคมได้หยั่งรากสู่สังคมเป็นเวลานาน กลายเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจของสังคมพุทธ เช่น ความเมตตากรุณา ความสงบเย็น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความไม่เห็นแก่ตัว ความมีเหตุมีผล เป็นวัฒนธรรมทางจิตใจที่มีฐานมาจากพระธรรมวินัย

เมื่อจำแนกวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาตามแบบวัฒนธรรมสากลแล้ว อาจแบ่งวัฒนธรรมแบบพุทธได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. วัฒนธรรมทางด้านวัตถุธรรม ได้แก่ ศิลปวัตถุและศาสนาสถานทั้งหลายที่พุทธศาสนิกชนได้สร้างขึ้นมาด้วยความประณีตงดงาม ได้แก่ โบราณสถานต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ซึ่งมีอยู่ในทุกแห่งที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรม จิตรกรรม และอื่นๆ อันเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สะท้อนความคิดความเชื่อแบบพุทธออกมาเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ

๒. วัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ หรือสิ่งที่เป็นคุณค่าทางจิตใจ มีผลต่อความคิด ความเชื่อของผู้คนในด้านปัญญา โดยอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นแม่แบบของภูมิปัญญาได้กลายเป็นวัฒนธรรมทางภูมิปัญญาของชาวพุทธ เช่น วัฒนธรรมแห่งการให้ วัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาอาศัยกันและกัน วัฒนธรรมแห่งการใช้สติปัญญาของมนุษย์ เป็นต้น

วัฒนธรรมจึงเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตในเรื่องต่างๆ ของคนกลุ่มหนึ่งหรือสังคมหนึ่ง ทำให้เห็นความแตกต่างจากกลุ่มสังคมอื่น บุคคลที่อยู่ในกลุ่มสังคม ส่วนใหญ่จะทำตามวัฒนธรรมของกลุ่มตนด้วยความเคยชิน ทำตามโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว ไม่คิดฝ่าฝืน วัฒนธรรมมีอิทธิพลควบคุมการกระทำแทบทุกอย่างของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย บุคคลจะรู้ถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีต่อตนก็ต่อเมื่อฝ่าฝืนไม่ทำตาม ถ้าบุคคลไม่ทำตามแบบแผนที่กลุ่มวางไว้ในเรื่องต่าง ๆ ก็จะทำให้ไม่เป็นที่ยอมรับของกลุ่ม อาจอยู่ไม่สงบสุข หรืออยู่ในกลุ่มไม่ได้ สังคมต้องการให้สมาชิกทำตามแบบแผนหรือวัฒนธรรมที่วางไว้ เพื่อจะได้เกิดความมีระเบียบเรียบร้อย มีความสงบสุข ปราศจาก

สงครามและการฆ่าฟัน เพราะการอยู่ร่วมกันจำนวนมากและทุกคนทำตามใจตนเองหรือความเชื่อของตนเอง สังคมคงดำรงอยู่อย่างปกติสุขไม่ได้

บรรทัดฐานทางสังคม

พฤติกรรมทางสังคมที่บุคคลแสดงต่อกันว่าเป็นการแสดงบทบาทตามที่สังคมกำหนด ทำนองเดียวกับการแสดงละครตามบท “บท” ดังกล่าวก็คือ สถานภาพและบรรทัดฐานนั่นเอง บุคคลในสังคมมีสถานภาพต่าง ๆ มากมายและถูกคาดหวังจากคนอื่นให้แสดงบทบาทตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ ส่วนบรรทัดฐานหรือความคาดหวังของสังคมก็มีหลายระดับ นอกจากสังคมคาดหวังให้บุคคลแสดงบทบาทแล้วยังมีกลไกสำหรับควบคุมบังคับให้บุคคลยึดถือบรรทัดฐานด้วย

ในสังคมหนึ่ง ๆ จะมีแบบแผนกฎเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ วางไว้ ซึ่งผู้เป็นสมาชิกในสังคมนั้นจะต้องเข้าใจความหมายร่วมกันและนำมาใช้ได้ถูกต้องต่อกัน ผู้คนจำนวนมากถึงแม้จะไม่รู้จักกันก็ติดต่อสัมพันธ์กันได้โดยไม่มีปัญหา องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบสังคมได้แก่ บรรทัดฐาน บทบาท สถานภาพ สิทธานุมัติ ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมแต่ละสังคมกำหนดขึ้น และต้องปฏิบัติตาม เพื่อให้ตนเป็นที่ยอมรับของสังคม และทำให้สังคมนั้นมีระเบียบ ดำรงอยู่ได้สืบไป

บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) คือ แบบแผนพฤติกรรมที่เป็นที่คาดหวังของสังคม เป็นมาตรฐานที่สังคมวางไว้และคาดหวังให้สมาชิกสังคมปฏิบัติตาม ในสังคมต่างๆ จะประกอบไปด้วยกลุ่มคนและปัจเจกชนจำนวนมากมาย ในแต่ละวันคนเหล่านั้นมีการติดต่อสมาคมกับคนอีกจำนวนหนึ่ง โดยที่ส่วนใหญ่ไม่ได้รู้จักกันเป็นการส่วนตัว ไม่รู้จักชื่อของกันและกันมาก่อนเลย แต่ก็สามารถจะติดต่อทำธุรกิจของแต่ละคนไปได้ การกระทำทางสังคมกับคนที่เราไม่รู้จักจำนวนหนึ่งในแต่ละวันเป็นไปได้ได้อย่างไร คำตอบอยู่ที่บรรทัดฐานทางสังคมที่ทุกสังคมมี

บรรทัดฐานทางสังคมทำให้การกระทำทางสังคมระหว่างคนเป็นจำนวนมากเป็นไปได้ แม้ไม่รู้จักกันก็ตาม ทำให้สมาชิกของสังคมแต่ละคนทำกิจกรรมประจำวันของเขาได้ดีโดยไม่ต้องตัดสินใจมากกว่า ในแต่ละช่วงเวลาเขาต้องทำอะไรบ้างและทำอย่างไร

หน้าที่ของบรรทัดฐาน คือ ลดความจำเป็นที่จะต้องตัดสินใจในสถานการณ์ทางสังคมต่างๆ ที่คนต้องเผชิญและมีส่วนร่วม ถ้าปราศจากบรรทัดฐานทางสังคม สมาชิกแต่ละคนของสังคมคงต้องเผชิญกับปัญหาการตัดสินใจตลอดเวลาว่าจะทำอย่างไรในปรากฏการณ์ทางสังคมประเภทต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งอาจผิดพลาดมาก บ้างน้อยบ้าง บรรทัดฐานทางสังคมทำให้สมาชิกแต่ละ

คนของสังคมทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเขาโดยไม่ต้องคิด เพราะทำงานเคยชินกลายเป็นนิสัย และบางอย่างกลายเป็นประเพณีไป โดยสามารถแบ่งประเภทของบรรทัดฐานทางสังคม ได้ดังนี้

๑. วิถีชาวบ้าน หรือ วิถีประชา (Folkways) วิถีชาวบ้านเป็นมโนภาพที่ William G. Sumner สร้างขึ้น หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวังว่าปัจเจกชนจะทำหรือไม่ทำอะไรในสถานการณ์ต่าง ๆ ประจำวัน วิถีชาวบ้านเป็นบรรทัดฐานทางสังคมประเภทที่มีความสำคัญน้อยในสังคม ทั้งนี้ เพราะการกระทำผิดวิถีชาวบ้านจะมีผลกระทบต่อสังคมโดยส่วนรวมน้อย แม้วิถีชาวบ้านจะเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่สำคัญน้อย แต่มีประโยชน์มากสำหรับคนจำนวนมากที่อยู่ในสังคมเดียวกัน ในแต่ละวันคนเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตของตัวเองไปได้และมีการกระทำทางสังคมต่อกันได้ก็ เพราะมีวิถีชาวบ้านเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน วิถีชาวบ้านจึงเป็นพฤติกรรมที่มีขอบข่าย กว้างขวาง ครอบคลุมพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ของสังคมไว้เกือบหมด เช่น การแต่งกาย การพูดจา ปราศรัยกัน การปฏิบัติต่อกันระหว่างผู้น้อยผู้ใหญ่ และมารยาททางสังคมต่าง ๆ เป็นต้น

๒. จารีต (Mores) William G. Sumner เป็นผู้ให้มโนภาพนี้เช่นกัน จารีตเป็นบรรทัดฐานที่ต่างไปจากวิถีชาวบ้าน หรือพฤติกรรมที่เป็นความเคยชิน จารีตมีความหมายเหมือนคำว่า ศีลธรรม (Morals) เป็นพฤติกรรมที่เชื่อว่าจะมีผลต่อสวัสดิภาพ (Welfare) ของคนจำนวนมาก แต่วิถีชาวบ้านไม่มีความหมายของคำว่า “สวัสดิภาพ” อยู่ด้วย จารีตจึงเป็นบรรทัดฐานทางสังคมประเภทที่มีความสำคัญต่อสังคมมาก การกระทำผิดจารีตจะมีผลกระทบต่อคนจำนวนมากหรือต่อสังคมโดยรวม ดังนั้น ทุกสังคมจึงมีข้อห้ามไม่ให้กระทำการใด ๆ ที่จะเป็นอันตรายต่อสังคม เช่น ห้ามไม่ให้ลักขโมยทำร้ายผู้อื่น ฆ่าคน ประพฤติผิดทางเพศ ประกอบอาชญากรรมทุกประเภท ห้ามไม่ให้ทุจริต ไม่ทารุณสัตว์ และข้อห้ามอื่น ๆ อีกมาก แต่จารีตไม่ได้มีเฉพาะข้อห้าม แต่มีข้อให้กระทำด้วย เช่น ต้องช่วยเหลือผู้อื่น เป็นต้น

๓. กฎหมาย (Laws) กฎหมาย หมายถึงสิ่งที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรถึงข้อห้ามไม่ให้กระทำหรือข้อบังคับให้กระทำตามและมีบทลงโทษไว้ด้วยว่าถ้าทำผิดกฎหมายแต่ละอย่างจะ ได้รับโทษสถานใด กฎหมายมีประโยชน์เพราะมีอำนาจบังคับใช้กับทุกคนในสังคมโดยไม่มีข้อยกเว้นกฎหมายต่างจากจารีต คือ กฎหมายบอกระดับต่าง ๆ ของการกระทำผิด และมีบทลงโทษแตกต่างกันไปตามระดับของการกระทำผิด และในการลงโทษจะมีเจ้าหน้าที่ลงโทษโดยเฉพาะอย่างเป็นทางการ

เมื่อมีกฎข้อบังคับหรือบรรทัดฐานประเภทต่าง ๆ ที่กำหนดให้คนทำตามหรือห้ามไม่ให้ทำในสถานการณ์ต่าง ๆ แล้ว จำเป็นต้องมีการจูงใจให้คนปฏิบัติตามบรรทัดฐานเหล่านั้นเพื่อให้เกิดความมีระเบียบ เรียกว่า สิทธิานุมติ (Sanction) คือ วิธีการต่าง ๆ ในการจูงใจให้สมาชิกปฏิบัติ

ตามกฎหมายที่ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ คือมีทั้งการให้รางวัลเมื่อทำดี และลงโทษเมื่อฝ่าฝืนไม่ทำตาม การลงโทษจะมีตั้งแต่การดูถูกดูแคลนไปจนถึงขั้นประหารชีวิต

ผู้ที่ทำผิดวิธีชาวบ้าน หน่วยงานของรัฐจะไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง บุคคลจะลงโทษกันเอง เป็นการลงโทษอย่างไม่เป็นทางการ ผู้ทำผิดวิธีชาวบ้าน อาจถูกตราหน้าว่า เป็นคนแปลกไม่สุภาพ น่าละอาย น่าทุเรศ ได้รับการลงโทษที่ไม่รุนแรงนัก จะถูกนิทา ตำนินคดีเย็น ไม่มีคนคบหาสมาคมด้วย ในทางตรงข้าม ถ้าใครทำดีทำถูกต้องตามวิธีชาวบ้าน จะได้รับรางวัลด้วย เช่น ได้รับคำชมเชย ได้สิ่งของเป็นรางวัล ได้รับการต้อนรับอย่างดี มีคนอยากคบหาสมาคมด้วย เป็นต้น

ผู้ที่ทำผิดจารีต ถือว่าทำผิดศีลธรรม เป็นเรื่องใหญ่ ดังนั้นจะได้รับการลงโทษที่รุนแรง โดยคนจำนวนมาก หรือโดยกลุ่มคนที่มีอำนาจตามประเพณี เช่น ถูกประชาทัณฑ์ ทบตี เนรเทศ ฆ่าให้ตาย ในสังคมไทย คนที่ทำผิดจารีต อาจถูกเยาะเย้ยถากถาง คู่มั่นเหยียดหยาม ซึ่งก็ใช้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพในสังคมไทย

ผู้ที่ทำผิดกฎหมาย จะได้รับการลงโทษที่แน่นอนชัดเจน ซึ่งมีตั้งแต่การปรับ การจับเข้าคุก ไล่ออกนอกประเทศ หรือถูกประหารชีวิต

บรรทัดฐานทางสังคมจะผูกพันอยู่กับเรื่องสถานภาพและบทบาท สถานภาพ (Status) คือ ตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกกลุ่มภายใต้การควบคุมของบรรทัดฐาน ในสังคมสมัยใหม่ที่มีคนเป็นจำนวนมาก แต่ละคนจำเป็นต้องติดต่อกับคนอื่นที่ไม่รู้จัก การติดต่อนั้นเป็นการติดต่อแบบเป็นทางการ ผู้ติดต่อไม่จำเป็นต้องรู้จักกันเป็นส่วนตัว แต่การที่คนจำนวนมากติดต่อกันได้ก็เพราะสถานภาพ ซึ่งเป็นการติดต่อระหว่างตำแหน่งกับตำแหน่ง ถ้าไม่ทราบสถานภาพของกันและกัน การกระทำระหว่างกันทางสังคมจะเป็นไปด้วยความยากลำบาก เช่น ไม่ทราบว่าจะใช้คำพูด กิริยามารยาทต่อกันอย่างไร สถานภาพนั้นมี ๒ ประเภท คือ

๑. สถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด (Ascribed Status) เป็นสถานภาพที่ติดตัวเรามา เป็นสถานภาพที่ได้จากการเป็นสมาชิกกลุ่มที่เราเลือกไม่ได้ เป็นสถานภาพหรือตำแหน่งที่ได้มาตั้งแต่เกิด เช่น เพศ อายุ ศาสนา

๒. สถานภาพสัมฤทธิ์ (Achieved Status) เป็นสถานภาพที่ได้มาโดยความสามารถ ได้มาภายหลัง มักได้ด้วยความพยายาม ความอดทน การฝึกฝน เช่น นักเรียน บัณฑิต รัฐมนตรี

โดยทั่วไปคนแต่ละคนในสังคมหนึ่ง ๆ จะมีสถานภาพจำนวนหนึ่ง ขึ้นอยู่กับเพศ วัย สถานภาพทางสังคมและชนชั้น และคนแต่ละคนจะมีสถานภาพหลัก (Key status) ของตัวเองด้วย เมื่อแต่ละคนมีตำแหน่งต่าง ๆ มากมาย ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของสถานภาพก็คือตำแหน่งต่าง ๆ ของเขามีความสำคัญไม่เท่ากัน ตำแหน่งบางอย่างจะสำคัญกว่าตำแหน่งอื่น ๆ

ลักษณะอีกอย่างของสถานภาพคือระดับสูงต่ำ (Rank) ระดับสูงต่ำนี้ เป็นสิ่งสำคัญของโครงสร้างสังคม สถานภาพแต่ละอย่างจะเกี่ยวข้องกับเกียรติยศ อภิสิทธิ์ อำนาจและสิ่งอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับสถานภาพอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกันและมักจะมีแบบแผนชัดเจน ทำให้ทราบว่าใครอยู่เหนือใคร ใครต้องเชื่อฟังใคร ใครมีอำนาจกว่าใคร

สถานภาพบางอย่างอาจขัดแย้งกันได้ (Status Inconsistency) คือ เมื่อปัจเจกชนแต่ละคนมีตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่สองอย่างขึ้นไป ดังนั้นบางครั้งสถานภาพเหล่านี้ขัดแย้งกันได้

สถานภาพต่างๆ อาจแสดงได้ด้วยสัญลักษณ์ (Symbol) สถานภาพบางอย่างจะรู้ได้ด้วยสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ สถานภาพ

สถานภาพเป็นตำแหน่ง แต่บทบาทคือ การกระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ

บทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role Expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคมเพื่อทำให้กลุ่มสัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อจะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่างๆ ของพ่อ เช่น เลี้ยงดูลูก ส่งเสียให้เล่าเรียน อบรมสั่งสอน เป็นต้น

ส่วนบรรทัดฐานของสังคมพุทธนั้น สามารถจำแนกตามแบบแผนการดำเนินชีวิตของบริษัท ๔ คือ ภิกขุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ สังคมสงฆ์หรือนักบวช และสังคมคฤหัสถ์ โดยที่สังคมทั้งสองนี้ มีบรรทัดฐานทางสังคมที่ต่างกัน กำหนดตามสถานภาพและเป้าหมาย ดังนี้

๑. บรรทัดฐานทางสังคมสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า “อาคาริยวินัย” ซึ่งหมายถึงฆราวาสทั่วไป มีข้อควรเว้นตามศีล ๕ เป็นพื้นฐาน รวมทั้งข้อความปฏิบัติอื่น ๆ อีก ได้แก่ คุณสมบัติของชาวพุทธ^๑ คือ พุทธศาสนิกชน พึงมีข้อปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ได้แก่ ๑) มีศรัทธา ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ๒) มีศีล ข้อปฏิบัติทางกายวาจาที่ดีงาม ๓) ไม่ถือมงคลดั่งข้าว เชื้อกรรม ไม่เชื่อมงคล คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำ และการงานมิใช่จากโชคกลางและสิ่งที่ดั้นกันว่าขลังศักดิ์สิทธิ์ ๔) ไม่แสวงหาทักษิณภัยภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา และ ๕) กระทำความสนับสนุนในพระศาสนา^๒ เป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา^๒

^๑ อด. ปลูก. ๒๒/๑๓๕/๒๓๐.

^๒ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๕.

๒. บรรทัดฐานทางสังคมสำหรับพระภิกษุสงฆ์ (อนาคาริกวินัย) มีบรรทัดฐานการดำเนินชีวิตเฉพาะที่แตกต่างจากสังคมฆราวาส เพราะเป็นชุมชนแห่งการขัดเกลาตนเองเพื่อเป้าหมายสูงสุด จึงมีมาตรฐานที่สูงกว่า มีหลักการ (ธรรม) ลึกซึ้ง และมีข้อปฏิบัติรวมทั้งข้อห้าม (วินัย) ที่ละเอียดและมากข้อ ซึ่งพระภิกษุมิมีศีลถึง ๒๒๗ ข้อ ส่วนภิกษุณีมีศีล ๓๑๑ ข้อ ทั้งนี้ ศีลทั้งหมดข้อนั้นเพื่อการขัดเกลาตนเองให้บรรลุเป้าหมาย

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ไว้ว่า ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลกเช่นกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่ทำหน้าที่ของตนทั้งที่เป็นหน้าที่ตามธรรมชาติและหน้าที่ที่ถูกกำหนดขึ้นจากสังคม การทำหน้าที่ของมนุษย์ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาอาจกล่าวได้ ๓ ประการ ได้แก่

๑. หน้าที่ตามธรรมชาติ มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและมีชีวิตดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น ถือว่าเป็นการปฏิบัติตามธรรม เพราะคำว่า “ธรรม” นั้น ภาษากว้างหมายถึง “ธรรมชาติและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ” ซึ่งเป็นกระบวนการของเหตุและผลอยู่ในตัว หน้าที่ตามธรรมชาติคือ ดำรงตนให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เช่น การรับประทานอาหารเพื่อให้ร่างกายดำรงชีพอยู่ การพักผ่อนเมื่อเหนื่อยล้า การรักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บไข้ การยืน เดิน นั่ง นอน ให้เป็นไปตามปกติของธรรมชาติ เพราะหากปฏิบัติถูกต้องตามธรรมชาติดีจะส่งผลให้มีชีวิตที่ดี แต่ถ้าปฏิบัติผิดพลาดเสียก็จะเกิดขึ้นกับชีวิตเช่นกัน

๒. หน้าที่ตามสถานภาพ ได้แก่หน้าที่ของบุคคลที่มีต่อผู้อื่นตามหลักทศ ๖^๑ ซึ่งได้กล่าวถึงหน้าที่ของบุคคลในสถานภาพต่าง ๆ ที่พึงปฏิบัติต่อกัน ได้แก่

- หน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตร ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (ทศเบื้องหน้า)
- หน้าที่ของสามีและภรรยา ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (ทศเบื้องหลัง)
- หน้าที่ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (ทศเบื้องขวา)
- หน้าที่ของมิตรสหาย ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (ทศเบื้องซ้าย)
- หน้าที่ของเจ้านายและลูกจ้าง ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (ทศเบื้องล่าง)
- หน้าที่ของสมณพราหมณ์นักบวชและศาสนิก ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (ทศเบื้องบน)

การจำแนกหน้าที่ตามทศทั้ง ๖ นี้ เป็นไปตามความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้อื่น ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้คนในสังคมได้รู้จักหน้าที่ของตนเอง และกระทำต่อผู้อื่นด้วยความเป็นธรรม

๓. หน้าที่ในฐานะเป็นมนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกับผู้อื่น (หน้าที่ทางสังคม) ซึ่งจะต้องงดเว้นการเบียดเบียนผู้อื่นและหลีกเลี่ยงสิ่งที่จะก่อให้เกิดเป็นโทษภัยแก่ผู้อื่น ข้องดเว้นนั้น ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘

^๑ ที.ปา. ๑๑/๑๕๕/๑๗๐.

๔. หน้าที่ในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชน หน้าที่ข้อนี้เจาะจงที่การเป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งมีหน้าที่ชี้ชัดลงไปว่าสิ่งใดที่ชาวพุทธควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ นอกจากจะต้องปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ในข้ออื่น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังต้องระเบียบแบบแผนของความเป็นพุทธศาสนิกชนด้วย ได้แก่

- ๑) การศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน
- ๒) การเผยแพร่หลักธรรมคำสอนอันเป็นแนวทางชีวิตที่ดีแก่ผู้อื่น
- ๓) การสืบทอด ทำนุบำรุง ส่งเสริมพระพุทธศาสนา
- ๔) การปฏิบัติตามศีลและระเบียบประเพณีทางศาสนา
- ๕) การงดเว้นจากสิ่งต้องห้ามตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล ๕,

อบายมุข

ลักษณะการทำหน้าที่ตามคำสอนของพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน ได้แก่

๑. หน้าที่เพื่อตนเอง (อัตตัตถะ) ได้แก่การทำประโยชน์เพื่อตนเอง มุ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุขแก่ชีวิตของตนเองเป็นหลัก พระพุทธศาสนาจึงสอนมิให้ละเลยหน้าที่ของตน^๑ เพราะคุณสมบัติส่วนตนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะสามารถทำหน้าที่ด้านอื่นอีกมากมาย เช่น ผู้ที่จะทำหน้าที่สอนผู้อื่นได้ดี จะต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีด้วย^๒ อีกทั้งการพัฒนาตนเอง จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง จะให้ผู้อื่นทำแทนไม่ได้^๓ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้พึ่งตัวเอง^๔ ด้วยการทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์

๒. หน้าที่เพื่อผู้อื่น (ปรัตถะ) ได้แก่การทำประโยชน์แก่บุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องในฐานะต่าง ๆ เช่น ในฐานะเป็นบิดามารดา บุตร สามีภรรยา ญาติพี่น้อง เพื่อน ครู อาจารย์ ศิษย์ เช่น หน้าที่ทศ ๖^๕ ตลอดจนถึงฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อบุคคลต่าง ๆ นั้น จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่ถูกต้องเหมาะสมกับหน้าที่

๓. หน้าที่ร่วมกันทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) ได้แก่การทำหน้าที่ทั้งสองอย่างประสานกัน คือ ประสานทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จทั้งสองฝ่าย ผู้ที่ยังประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

^๑ พ.ร. ๒๕/๒๒/๓๗.

^๒ พ.ร. ๒๕/๒๒/๓๖.

^๓ อ้างแล้ว, พระมหานุญเพียร ปุณฺณวิริโย, “ทุนนิยมกับชะตากรรมของเด็กไทย” ใน วารสารวิชาการ, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^๔ พ.ร. ๒๕/๒๒/๓๖.

^๕ พ.ร. ๒๕/๒๒/๓๖.

ให้ ลุ่ลวงด้วยดี ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ของตน ได้สมบูรณ์ พระพุทธองค์ทรงยกย่องบุคคลผู้ทำหน้าที่ ทั้งสองฝ่ายว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เพราะได้กระทำประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ส่วนบุคคลที่ไม่ ทำหน้าที่ใด ๆ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ผู้นั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นคนไร้ความหมาย

เมื่อเปรียบเทียบการให้ความสำคัญของการทำหน้าที่ของคนในฉลาวัตสูตร^๑ พระพุทธ องค์ทรงวางเกณฑ์การให้ความสำคัญการทำหน้าที่ของบุคคล ดังนี้

๑. ผู้ที่ทำหน้าที่เพื่อผู้อื่นอย่างเดียวแต่ไม่ทำหน้าที่เพื่อตน ดีกว่าผู้ที่ไม่ทำหน้าที่ทั้งแก่ตน และแก่ผู้อื่น

๒. ผู้ที่ทำหน้าที่เพื่อตนฝ่ายเดียวแต่ไม่ทำหน้าที่เพื่อผู้อื่น ดีกว่าคนที่ทำแต่เพื่อผู้อื่น แต่ ไม่ทำเพื่อตน และผู้ที่ไม่ทำหน้าที่แก่ฝ่ายใดเลย

๓. ผู้ที่ทำทั้งหน้าที่เพื่อตน และหน้าที่เพื่อผู้อื่น ประเสริฐกว่าบุคคล ทั้ง ๓ ประเภทที่ กล่าวมา^๒

เนื่องจากในสังคัมพุทธนั้น ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล ๔ กลุ่ม คือ บริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งทุกกลุ่มต่างมีสถานภาพและมีบทบาทหน้าที่ๆ จะต้องกระทำต่อกัน เช่น บทบาทของพระสงฆ์ ๖ ประการ คือ^๓

๑. ห้ามปราม (สอนให้เว้น) จากความชั่ว

๒. แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี

๔. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง

๕. ชี้แจงอธิบาย ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

๖. บอกทางสวรรค์ (สอนวิธีการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ)

หน้าที่ของพระสงฆ์เป็นไปตามความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน ดัง พุทธพจน์ที่ว่า

^๑ อัง. จตุกก. ๒๑/๕๕/๑๑๒.

^๒ พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย, แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนว พระพุทธศาสนา, (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๘-๖๙.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๓๖.

“ภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และชาวบ้านทั้งหลาย เป็นผู้มึนอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย เป็นผู้บำรุงเธอทั้งหลายด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลาน ปัจจัยเกสัชบริจาร แม้พวกเธอก็เป็นผู้มึนอุปการะมากแก่พรหมณ์และชาวบ้านทั้งหลาย ด้วยแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธฺิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พรหมณ์และชาวบ้านเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างอาศัยซึ่งกันและกัน อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อมุ่งหมายจะสลัดเสียซึ่งโอฆะ เพื่อทำความจบสิ้นทุกข์โดยชอบ ด้วยประการฉะนี้”

“...ผู้ครองเรือนและผู้ไร้เรือนทั้งสองฝ่าย อาศัยซึ่งกันและกัน ย่อมประพฤติสำเร็จซึ่งสังฆธรรมที่เป็นโยคเกษมอันยอดเยี่ยม...”^๑

และยังมีพุทธพจน์อีกแห่งหนึ่งยืนยันการช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ชาวบ้านว่า

“...ถูกต้องนั้นนายบ้าน ตถาคตสรรเสริญการเอ็นดู สรรเสริญการช่วยเหลือ สรรเสริญการอนุเคราะห์ แก่สกุลทั้งหลายโดยเอนกปริยาย...”

อย่างไรก็ตาม ความเป็นกัลยาณมิตรของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ทางธรรมด้วยความเมตตากรุณาแก่ชาวบ้านดังกล่าวมานี้ จะต้องรักษาสถานภาพของตนเองไว้ด้วย คือ รักษาลักษณะพิเศษของตนเองไว้ นั่นคือ ความมีชีวิตที่เป็นอิสระ รักษาความเป็นสมณะของตนเองไว้ โดยมิให้ไปคลุกคลีกับชาวบ้าน ซึ่งอาจทำให้เกิดผลเสียด้วยกันทั้งสองฝ่าย

นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรม ถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ ๒ ด้านคือ^๒

๑. หน้าที่ทางวินัย คือ ทำจิตใจของประชาชนให้สงบใสด้วยศีลวัตร

๒. หน้าที่ทางธรรม คือ การนำเอาความจริง ความดีงามไปเผยแผ่ให้ประชาชนเจริญยิ่งขึ้นไป

นอกจากนี้ บรรทัดฐานของสถาบันศาสนายังประกอบด้วยแบบแผนต่างๆ เช่น แบบแผนพิธีกรรมการบวช แบบแผนการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ แบบแผนการกระทำของฆราวาสที่มีต่อพระสงฆ์ เป็นต้น

^๑ อ่างแล้ว, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๖๓๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๔๔.

กระบวนการขัดเกลาทางสังคม

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ การเรียนรู้วัฒนธรรมจะสามารถทำได้โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) การขัดเกลาทางสังคม เป็นกระบวนการที่อบรมให้มนุษย์เรียนรู้ระเบียบสังคม เพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรม มีผลทำให้บุคคลมีบุคลิกภาพตามแนวที่สังคมต้องการ เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น

การขัดเกลาทางสังคม คือ กระบวนการที่สังคมหรือกลุ่มสั่งสอนโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ผู้ที่จะเป็นสมาชิกของกลุ่มได้เรียนรู้และรับเอาระเบียบวิธี กฎเกณฑ์ ความประพฤติก และค่านิยมต่าง ๆ ที่กลุ่มหรือสังคมได้กำหนดไว้^๑

การขัดเกลาทางสังคมในฐานะที่เป็นกลไกเชิงสถาบัน ที่ทำหน้าที่ในการบ่มเพาะหล่อหลอมสมาชิกของสังคม ตลอดจนการจัดระเบียบและควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมภายในระบบสังคม เพื่อให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวของสมาชิกในสังคม คือ

๑. ทำให้สมาชิกในสังคมได้รับความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ของสังคมที่ตนเป็นสมาชิก
๒. ช่วยในการพัฒนาบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล
๓. ทำให้สมาชิกสังคมได้เรียนรู้เกี่ยวกับวินัยของสังคม
๔. ทำให้สมาชิกเรียนรู้บทบาท หรือแบบอย่างพฤติกรรมสำหรับแต่ละสถานภาพ
๕. การขัดเกลาทางสังคมของแต่ละวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน
๖. การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่สนับสนุนให้การควบคุมสังคมได้ผลดี
๗. สมาชิกของสังคมจะได้รับการขัดเกลา โดยผ่านกลุ่มและสถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว สถาบันการศึกษา กลุ่มเพื่อน สถาบันศาสนา สื่อสารมวลชน ซึ่งแต่ละแห่งจะให้การขัดเกลาทางสังคมที่แตกต่างกัน

๘. การขัดเกลาทางสังคม สามารถแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ การขัดเกลาทางสังคมแบบเป็นทางการ เช่น ในระบบโรงเรียน และการขัดเกลาทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ เช่น การอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว

ดังนั้น มนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายจะต้องอยู่ภายใต้กระบวนการขัดเกลาทางสังคม เรียนรู้แล้วก็จะอาจจะเรียนรู้ใหม่อีก มีการยอมรับปฏิบัติตามไปที่ละเล็กทีละน้อย ซึ่งบางครั้งก็ไม่รู้สึกรู้ว่าวัฒนธรรมมีอำนาจเหนือบุคคลโดยผ่านกระบวนการนี้

^๑ พวงเพชร สุรัตนกุล, บรรณาธิการ, มนุษย์กับสังคม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

การจัดเถลาทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอด/ส่งผ่าน กฎเกณฑ์ ค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคมให้กับสมาชิกในสังคมได้ปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุข โดยมีจุดมุ่งหมาย ซึ่งสามารถแบ่งได้ ๔ ประการ คือ^๑

๑. ปลุกฝังระเบียบวินัย ระเบียบวินัยเป็นพื้นฐานของมนุษย์ในการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่กลุ่มได้กำหนดไว้ เป็นการความอดกลั้นที่จะทำตามความพอใจของตนเองเพื่อประโยชน์ในวันข้างหน้า ระเบียบวินัยจึงมีผลต่อบุคลิกลักษณะและความประพฤติของบุคคล โดยบุคคลจะเกิดความเคยชินและทำไปโดยไม่รู้ตัว

๒. ปลุกฝังความมุ่งหวัง ความมุ่งหวังช่วยให้บุคคลมีกำลังใจทำตามระเบียบวินัยต่าง ๆ เช่น อยากได้ปริญญาก็ต้องเรียนหนังสือ ซึ่งส่วนมากมักจะมุ่งหวังในสิ่งที่สังคมยกย่องว่าดีงาม

๓. สอนให้รู้จักบทบาทและทัศนคติต่าง ๆ เป็นการรู้จักแสดงบทบาทอย่างเหมาะสมตามวาระและโอกาสต่าง ๆ ที่เป็นเช่นนี้เพราะบทบาทของแต่ละคนมีไม่เหมือนกัน จึงควรที่จะเรียนรู้และทำตามบทบาทของตนให้ดีที่สุด

๔. สอนให้มีทักษะ เป็นการเตรียมบุคคลให้มีความชำนาญเฉพาะอย่าง เพื่อสังคมจะได้รับประโยชน์จากสมาชิกในหลายๆ ด้าน เรื่องทักษะนี้เป็นสิ่งที่มีภาระหนักและขัดเถลาในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นสังคมที่เจริญแล้วหรือด้าหลังก็ตาม โดยในสังคมที่ด้าหลัง จะเรียนรู้ด้วยการลอกเลียนแบบหรือสัมผัสกับชีวิตจริง เช่น ตำสัตว์ ทอผ้า ทำนา ส่วนสังคมที่เจริญแล้วจะมีการสอนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ด้วยการเรียนจากสถาบันต่าง ๆ ทำให้บุคคลมีความถนัดเฉพาะอย่างในการประกอบอาชีพหรือช่วยเหลือกันต่อไป หรือสอนกันเองในครอบครัว เช่น แม่สอนให้ลูกทำกับข้าว

ส่วนการจัดเถลาในความหมายของพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำทางกาย วาจา และทางใจ เพื่อพัฒนาชีวิตให้มีความสมบูรณ์ครบทุกด้าน รูปแบบของการจัดเถลาของพระภิกษุเน้นที่การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวล ส่วนการจัดเถลาในรูปแบบวิถีชีวิตของฆราวาส เน้นที่การมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข มีการงานสุจริต มีฐานะมั่งคั่ง มีครอบครัวที่อบอุ่น เป็นต้น ความหมายของการจัดเถลาตามรูปศัพท์ที่ใช้ในพระไตรปิฎก ได้แก่

๑. ทมะ กระบวนการฝึกฝนตนเอง ด้านกาย วาจา และใจ การฝึกฝนอายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ให้รู้เท่าทันต่อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ที่มาสัมผัส

^๑ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สังคมและวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๘-๓๙.

๒. ศึกษา กระบวนการศึกษาเรียนรู้เพื่อพัฒนาชีวิต อันได้แก่ กระบวนการศึกษาตามแนวไตรสิกขา^๑ ได้แก่ อธิศีลสิกขา การศึกษาเพื่อการขัดเกลาด้านพฤติกรรม อธิจิตตสิกขา การศึกษาเพื่อการขัดเกลาด้านจิตใจ และอธิปัญญาสิกขา การศึกษาเพื่อการขัดเกลาทางปัญญา

๓. ภาวนา กระบวนการพัฒนาตนเองทางด้านจิตใจและปัญญา มี ๒ ระดับ ได้แก่ สมถภาวนา การอบรมขัดเกลาจิตใจให้มีความสงบ มีสมาธิมั่นคง และวิปัสสนาภาวนา การอบรมขัดเกลาด้านปัญญา ให้มีความรู้เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง^๒

ในด้านสังคม การขัดเกลาเป็นการสร้างฐานการดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรมแก่สมาชิกในสังคม ผ่านกระบวนการของครอบครัวและกัลยาณมิตรอื่นๆ ซึ่งเป็นการสร้างสังคมให้มีความเข้มแข็งและเรียบร้อยดีงาม อันเกิดจากสมาชิกในสังคมได้รับการฝึกฝนอบรมตนเองมาอย่างดียิ่งนั้น สถาบันศาสนา ซึ่งได้รับบทบาทหน้าที่สำคัญร่วมกับสถาบันอื่นๆ ในการขัดเกลาทางสังคม ให้แก่สมาชิกในสังคม โดยมีวิธีการขัดเกลาทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กฎศีลธรรม จริยธรรม ประเพณี พิธีกรรม และเรื่องเล่าตำนานในการสร้างความเชื่อศรัทธาต่อศาสนาแก่ประชาชน เพื่อมุ่งหวังสมาชิกในสังคมปฏิบัติตามและก่อให้เกิดความความสงบสุขร่มเย็นให้แก่ตนเองและสังคมส่วนรวม

๒.๒ แนวคิดทางคติชนวิทยาในการศึกษาวรรณกรรม

ในศาสนาต่าง ๆ จะมีเรื่องเล่าถึงที่มาของศาสนานั้นๆ ศาสดาที่มีพระผู้สร้างก็เล่าถึงตำนานการสร้างโลก จักรวาลและมนุษย์ ในสังคมชนเผ่าบุพกาล เราจะพบปฐมเหตุการณ์ในรูปแบบนิทานปรัมปรา (Myth) ในศาสนาที่ไม่มีพระผู้สร้าง อย่างน้อยก็มีเรื่องเล่าถึงกำเนิดประวัติศาสดา การบรรลुरुธรรมและการเผยแผ่ธรรม เป็นต้น การโยงถึงเหตุการณ์ยุคแรกของการก่อกำเนิดมีความสำคัญในการศึกษาพัฒนาการของศาสนานั้นๆ เนื่องจากเหตุการณ์ยุคก่อกำเนิดจะถูกให้ค่าว่าทรงความบริสุทธิ์และถูกต้อง เป็นของแท้เนื่องจากเป็นสิ่งที่ศาสดาบัญญัติไว้ (Pure and Authentic) เมื่อศาสนาเติบโตพ้นยุคก่อกำเนิดไปก็มักมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ซึ่งอาจมีการผสมผสานความเชื่อเดิมเข้ากับความเชื่อใหม่ (Syncretism) หรือการเกิดนิกายใหม่ พอถึงระยะหนึ่งวงจรของการเปลี่ยนแปลงก็มักตามมาด้วยการปฏิรูป (Reform) ซึ่งมักอ้างความชอบธรรมด้วยการกล่าวถึงการกลับไปสู่ความจริงแท้ในยุคก่อกำเนิดเสมอ นิทานปรัมปราจึงเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับ

^๑ อก. ฎก. ๒๒/๓๗๖/๔๕๕.

^๒ อก. ทุก. ๒๐/๒๗๕/๖๕.

กำเนิดสังคมของมนุษย์^๑ เป็นภาษาสัญลักษณ์ที่ทำให้เราเข้าใจบทบาททางสังคมของมนุษย์ในอดีต และมีนัยของการเชื่อมต่อบทบาททางสังคมของมนุษย์ในยุคปัจจุบันอีกด้วย

ในทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรมและมานุษยวิทยาสังคม ปรัมปรานิยาย หรือตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ว่าด้วยความเชื่อทางศาสนาแล้ว ถือกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องราวหรือหัวข้อที่มีความสำคัญที่จะต้องศึกษา เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับจุดกำเนิด (Origins) การสร้างโลก (Creation of the World) กำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก (Origins of Humankind) กำเนิดพระเจ้า (Origins of Gods) กำเนิดมนุษย์พิเศษ กำเนิดสถานที่ หรือกำเนิดสังคม (Origins of Society) เรื่องราวเหล่านี้มีความสำคัญในสังคมแบบชนบทรอบแบบประเพณี (Traditional Society) หรือสังคมที่ยังไม่รับระบบคิดแบบวิทยาศาสตร์อย่างสิ้นเชิง แสดงออกซึ่งเรื่องราวที่เป็นความเชื่อเหล่านั้นผ่านพิธีกรรม (Rituals) ดังนั้น การศึกษาด้านาน (Mythologies) เริ่มต้นจากการศึกษานิทานปรัมปรา ในสังคมที่ไม่มีภาษาเขียน เช่น สังคมชนเผ่าที่ถือเป็นสังคมที่ไม่มีการจัดโครงสร้างที่ซับซ้อนมากนัก และไม่มีภาษาเขียน อย่างไรก็ตาม นักมานุษยวิทยาพบว่าสังคมที่มีโครงสร้าง มีระบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน มีภาษาเขียนก็อุดมสมบูรณ์ด้วยนิทานปรัมปราและการแสดงออกของนิทานปรัมปราผ่านพิธีกรรม (Rituals) โดยใช้สัญลักษณ์ (Symbols) ยังคงเหลืออยู่ และแปรผันไปตามกาล (Time) และเทศะ (Space)^๒

ความหมายของคำว่า “ตำนาน” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า “หมายถึง เรื่องแสดงกิจการอันมีมาตามปางหลัง หรือเรื่องราวมนานที่ต่อปากกันมา โดยมากใช้เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือบ้านเมือง” และจากการศึกษาเรื่องตำนานไทยของนาฏวิภา ชลิตานนท์ ได้สรุปคำจำกัดความของตำนานต่าง ๆ ไว้ ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑. ตำนาน คือนิทานพื้นบ้าน ซึ่งหมายรวมถึงนิทานปรัมปรา (Fairy tale) นิทานท้องถิ่น (Legend) และเทพนิยาย (Myth) เข้าด้วยกัน

๒. ตำนานคืองานบันทึกประวัติศาสตร์ศาสนา อันเกิดจากศรัทธา ความเชื่อ เพราะมีความวิตกว่า ศาสนาจะเสื่อมก่อน ๕,๐๐๐ ปี งานบันทึกประวัติศาสตร์ศาสนา จะเน้นถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ มูลศาสนา รัตนพิมพ์วงศ์ ตำนานพระพุทธลีหิงค์ ฯลฯ

^๑ อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, “ศาสนา” ใน แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕.

^๒ วีระดา สมสวัสดิ์, บรรณาธิการ, พลวัตสังคม ผ่านสายต่านักวิชาการไทย: หกสิบปีตลาดชาย รมิตานนท์, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๕), หน้า ๖๘-๖๙.

๓. ตำนาน คือ บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมือง กษัตริย์ ราชวงศ์ เหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมในอดีต ทั้งเหตุการณ์ที่ปรากฏทางธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ แต่วิธีการบันทึกนั้นจะใช้ความเชื่อทางศาสนา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อธิบายปรากฏการณ์เหล่านั้น จึงเป็นความจริงคนละทัศนะกับปัจจุบัน เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน รวมทั้งนิทานเรื่องขุนบรมด้วย

ปัจจุบันในวงการวิชาการไทยนิยมเทียบคำ “Myth” กับคำว่า “ตำนาน” มากที่สุด แต่ตำนานเป็นคำมีความหมายกว้างขวาง อาจหมายถึงเรื่องเล่าปรัมปรา นิยายพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน เทพนิยาย หรือตำนานประวัติศาสตร์ศาสนา ตลอดถึงพงสาวดารราชวงศ์และประวัติศาสตร์บ้านเมือง ดังนั้นเมื่อต้องการเอ่ยถึง “Myth” นักวิชาการบางท่านจึงใช้วิธีผสมคำเพิ่ม เช่น “เทวด้านาน” “ตำนานปรัมปรา” หากระบุถึง “Myth of Origin” อาจใช้ “ตำนานสร้างโลก” เป็นต้น^๑ ดังนั้น คำว่า “ตำนานพื้นบ้าน” จึงมีนัยเป็นคำผสมระหว่างคำว่า “ตำนาน” กับคำว่า “พื้นบ้าน” เพื่อให้มีความสอดคล้องกับการศึกษาทางด้านคติชนวิทยา ซึ่งในที่นี้ขอใช้ความหมายของคำว่า “ตำนานพื้นบ้าน” ในลักษณะเดียวกับคำภาษาอังกฤษว่า “Folklore”

ตำนานพื้นบ้านนี้ แท้ที่จริงก็คือ สิ่งที่บรรจุไว้ซึ่งโครงสร้างทางสังคมของมนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง ซึ่งได้ถูกถ่ายทอดและขัดเกลาสู่คนในสังคมรุ่นต่อๆ มา ให้เข้าใจถึงบรรทัดฐานทางสังคม บทบาทหน้าที่ ชนชั้นทางสังคม และจารีตประเพณีของสังคม ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมในรูปแบบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ โดยมีสถาบันทางศาสนาเป็นแกนกลางในการทำหน้าที่นี้ในการหล่อหลอมสมาชิกในสังคมให้รับเอาข้อตกลงร่วมกัน ที่ถือเป็นกฎเกณฑ์บรรทัดฐานต่างๆ ทางสังคมสำหรับการยึดถือปฏิบัติในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม

คติชนวิทยาเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งเป็นช่วงที่นักวิชาการเริ่มสนใจศึกษาวิถีชีวิตของ “ชาวบ้าน” ตั้งแต่บันทึกที่ชาวบ้านเล่ากัน เพลงที่ชาวบ้านร้องเล่น การแสดงของชาวบ้าน ความเชื่อประเพณีของชาวบ้าน ฯลฯ คำว่า Folk Lore คือ ความรู้เกี่ยวกับชาวบ้านเป็นคำที่ วิลเลียม ทมมส์ (William Thoms) นักวิชาการชาวอังกฤษได้บัญญัติขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๔๖ นับตั้งแต่นั้นมา เรื่องราววิถีชีวิตของชาวบ้านจึงกลายมาเป็น “ข้อมูลใหม่” ที่เปิดทางให้นักวิชาการในประเทศต่าง ๆ ลงไปศึกษาวิถีชีวิตของผู้คน “ระดับล่าง” และได้พัฒนาทฤษฎีที่จะใช้

^๑ ธีรณี เลิศเลื่อมใส, ฟา-ขวัญ-เมือง จักรวาททัศน์ดั้งเดิมของไทย: ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม, (กรุงเทพฯ: โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทย สำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.), ๒๕๔๑), หน้า ๓๑-๔๕.

ในการตีความเพื่อทำความเข้าใจความหมายและสารที่ชาวบ้านพยายามสื่อผ่านคติชน ซึ่งเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่ใช้ “ภาษา” แทนความคิด ความเชื่อ จินตนาการ และความรู้สึกของชาวบ้าน

ทฤษฎีคติชนวิทยาสำนักหนึ่งคือ ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism) ซึ่งได้อิทธิพลจากทฤษฎีทางภาษาศาสตร์ นักภาษาศาสตร์กล่าวถึงโครงสร้างหรือไวยากรณ์ที่เป็นตัวกำหนดภาษา ประโยค กลุ่มคำ สะท้อนถึงความเชื่อที่ว่า ภาษามีกฎเกณฑ์บางอย่างกำกับอยู่ทั้งในการพูดและการเขียนเพื่อการสื่อสาร ความคิดนี้นำมาประยุกต์กับข้อมูลประเภทนิทานได้ดี เพราะดังที่กล่าวมาแล้วว่า ธรรมชาติของนิทานมักดำรงอยู่ในลักษณะสำนวนต่างๆ ที่ต่างกันของนิทานเรื่องเดียวกัน หรือแม้แต่นิทานประเภทเดียวกันเช่นนิทานมหัศจรรย์ (Fairy Tale) ในแต่ละวัฒนธรรมก็มักมีเรื่องราวการดำเนินเรื่องคล้ายๆ กัน นั่นหมายถึงว่ามีโครงสร้างของเรื่องคล้ายๆ กัน

นักคติชนวิทยาสำนักโครงสร้างนิยมที่สำคัญ คือ วลาดิเมียร์ พรอพพ์ (Vladimir Propp) ผู้เขียนหนังสือชื่อ The Morphology of the Folktale (๑๙๒๘) พรอพพ์ได้วิเคราะห์นิทานรัสเซียรวม ๑๐๐ เรื่องแล้วประกาศว่า นิทานมหัศจรรย์ของรัสเซียทั้ง ๑๐๐ กว่าเรื่องนี้ดำเนินไปบนโครงสร้างเดียวกัน ทฤษฎีโครงสร้างนิทาน ของพรอพพ์ทำทนายวงการคติชนวิทยาและวงวิชาการในสมัยนั้นมาก ทำให้เกิดงานวิจัยที่ประยุกต์ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของพรอพพ์กับนิทานมหัศจรรย์ในวัฒนธรรมต่าง ๆ

นอกจากทฤษฎีโครงสร้างนิทานของพรอพพ์จะมีความน่าสนใจในตัวระเบียบวิธีและสมมติฐานเชิงทฤษฎีแล้ว ทฤษฎีโครงสร้างนิทานยังเป็นการยืนยันว่าข้อมูลประเภทนิทานซึ่งเป็นข้อมูลทางคติชนเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นของกลุ่มชนโดยรวม หากใช้ของปัจเจกบุคคลไม่นิทานหลายร้อยเรื่องจึงถูกกำหนดด้วยโครงสร้างบางประการที่เป็นตัวแทนระบบคิดและความคุ้นเคยในโครงเรื่องนิทานของกลุ่มชนผู้เป็นผู้สร้างและผู้เสพนิทานนั้น ๆ ซึ่งเป็นการยืนยันว่าข้อมูลนิทานในทางคติชนวิทยาไม่ได้มีเจ้าของผลงานแต่เพียงผู้เดียว หากแต่เป็น “เสียงสะท้อน” ของชาวบ้านทั้งหมดที่เป็นเจ้าของนิทานนั้น ๆ

นอกจากพรอพพ์แล้ว ยังมีนักโครงสร้างนิยมอีกคนหนึ่งที่สำคัญคือ โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Levi-Strauss) ผู้เสนอทฤษฎีโครงสร้างตำนานว่า ตำนานปรัมปราวางอยู่บนโครงสร้างความคิดแบบคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) ซึ่งมีสมมติฐานว่าเป็นโครงสร้างความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของเลวี-สเตราส์จึงเป็นการท้าทายให้มีการพิสูจน์และวิเคราะห์หา “คู่ตรงข้าม” ที่เป็นความคิดที่ขัดแย้งกันที่สะท้อนจากข้อมูลประเภทตำนานในวัฒนธรรมต่าง ๆ

ทฤษฎีโครงสร้างนิยมเป็นกระแสหลักอันหนึ่งในการวิเคราะห์ตัวบทคติชน แต่ต่อมาก็ถูกท้าทายด้วยทฤษฎีซึ่งต่อมาก็กลายเป็นกระแสหลักอีกอันหนึ่ง คือทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ซึ่งพัฒนามาทางสายมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยาพยายามจะเปลี่ยนมุมมอง

นักวิชาการสำนักโครงสร้างนิยมให้หันมาสนใจบทบาทหน้าที่ของระบบต่างๆ ในวัฒนธรรม รวมทั้งวัฒนธรรมที่เป็นคติชนด้วย ตรงนี้เองทำให้เกิดจุดเปลี่ยนและทำให้เกิดทางเลือกระหว่างวิธีวิเคราะห์ที่เน้นตัวบท กับ วิธีวิเคราะห์ที่เน้นบริบท (textual analysis versus contextual analysis)

นักทฤษฎีสำนึกหน้าที่นิยมคนสำคัญ คือ มาลินนอฟสกี (Malinowski) ได้เขียนบทความ ชื่อ “The Role of Myth in Life” (๑๙๕๔) พยายามชี้ให้เห็นบทบาทของคติชนประเภทตำนาน (Myth) ที่มีหน้าที่เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับระบบความเชื่อและระบบศีลธรรมของกลุ่มชน และชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลประเภทตำนานกับพิธีกรรม (Ritual) และความสำคัญของตำนานและพิธีกรรมในการสร้างอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละชาติพันธุ์ นักคติชนที่ “เล่น” ทางบริบทวิเคราะห์ซึ่งจะมองในเชิงบทบาทหน้าที่และการดำรงอยู่ของคติชนในสังคม จึงอาจเรียกได้ว่าเป็น “นักคติชนเชิงมานุษยวิทยา” (Anthropological Folklorist) ซึ่งจะมีมุมมองในการวิเคราะห์ต่างจาก “นักคติชนเชิงวรรณคดี” ซึ่งจะเน้นการวิเคราะห์ตัวบทของคติชน เช่นเดียวกับที่ อลัน ดันดีส (Alan Dundes) นักคติชนชาวอเมริกัน ผู้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคติชนว่ามี ๒ ประเภท คือ ประเภทที่เป็น Literary Folklorist และ Anthropological Folklorist

ทฤษฎีสำนึกหน้าที่นิยมและแนวโน้มที่นักวิชาการหันมาสนใจบริบททางสังคมมีอิทธิพลต่อการพัฒนาทฤษฎีและวิธีวิทยาในศาสตร์ต่าง ๆ ในช่วงกลางทศวรรษที่ ๑๙๖๐ จนถึงปลายทศวรรษที่ ๑๙๗๐ เช่น ในทางภาษาศาสตร์เกิดแนวโน้มความสนใจเรื่อง Socio-Linguistics Language and Culture Ethnography of Speaking ซึ่งเป็นการศึกษา “ภาษา” ในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ในทางคติชนวิทยาโดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา เกิดจุดเปลี่ยนที่สำคัญเมื่อนักคติชนรุ่นหนุ่ม (Young Turks) ในสมัยนั้นพยายามรณรงค์ให้วงการคติชนวิทยาหันมาสนใจ “บริบท” และ “กระบวนการ” การสื่อความหมายและพลวัตของคติชนมากกว่าจะสนใจแต่ตัวบทเท่านั้น

ในการวิเคราะห์คติชนที่ดำเนินอยู่ในวงการคติชนวิทยาในช่วง ๓-๔ ทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน บางครั้งนักคติชนก็เรียกวิทยาการใหม่นี้สั้น ๆ ว่า “Performance” คำนี้ ถ้าแปลตรงตัวก็แปลว่า “การแสดง” จริง ๆ แล้วเป็นคำที่นักคติชนใช้แทนการศึกษาคติชนในฐานะที่เป็น “การแสดง” ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีการศึกษานิทาน ก็ควรจะดู “การเล่านิทาน” ในฐานะที่เป็นการแสดง คือ ศึกษาว่าใครเป็นผู้เล่านิทาน ใครเป็นผู้ฟังนิทานที่ผู้เล่ากำลังเล่าอยู่นั้น เล่านิทานนั้นที่ไหน บรรยากาศการเล่าและการฟังนิทานเป็นอย่างไร เช่นเดียวกับเวลาดูการแสดงลิเกหรือละครบนเวที ก็จะต้องดูทั้งศิลปะการแสดง ตัวผู้แสดงในขณะที่เดียวกันก็มีส่วนร่วมกับผู้ดูหรือละครคนอื่น ๆ ที่อยู่หน้าเวทีนั้น ๆ Performance จึงหมายถึงภาพรวมของสถานการณ์ บริบทหรือภาวะแวดล้อมการนำเสนอคติชน การศึกษาคติชนประเภทนิทานจึงเปลี่ยนไปเป็นการศึกษาการเล่านิทาน (Storytelling Event) แทน

ในช่วงเวลาเดียวกันที่เกิดจุดเปลี่ยนในวิธีวิทยาทางคติชนวิทยา คือ ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๙๖๐ เป็นต้นมา นักคติชนในสหรัฐอเมริกายังได้ขยายขอบเขต ของคำว่า “Folk” ออกไปหมายถึง “กลุ่มคนหรือกลุ่มชนใด ๆ ก็ตามที่มีจุดสนใจบางประการร่วมกัน” ในศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงกลางศตวรรษที่ ๒๐ คำว่า “Folk” มักหมายถึงชาวบ้านในหมู่บ้านในชนบท (Rural Folk) หรือคน “ระดับล่าง” ที่ไม่ค่อยมีการศึกษา (Illiterate/Uneducated) แต่ตามคานิยามใหม่นี้ คำว่า “Folk” อาจรวมถึงคนที่อยู่ในเมือง (Urban Folk) ก็ได้ ดังนั้นหน่วยการวิเคราะห์อันหมายถึง “Folk” หรือกลุ่มคนที่นักคติชนจะศึกษาก็ขยายกว้างออกไปเป็นกลุ่มชาวประมง กลุ่มช่างฝีมือ กลุ่มผู้เล่นเบสบอล กลุ่มนิสิตนักศึกษา กลุ่มดารา กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มผู้ใช้อินเทอร์เน็ต ซึ่งในแง่นี้ “Folk” ก็ไม่ได้ใช้กับคนที่ไม่มีการศึกษาเท่านั้น แต่ก็รวมกลุ่มคนอาชีพต่าง ๆ ที่อยู่ในเมือง รวมไปถึงคนที่มีการศึกษาคด้วย (Literate/Educated)

ปัจจุบันนี้ในศตวรรษที่ ๒๑ ขอบเขตการวิเคราะห์ในวิชาคติชนวิทยาในประเทศตะวันตกได้ขยายออกไปกว้างขวางขึ้นมากกว่าเมื่อเริ่มก่อตั้งศาสตร์ทางคติชนวิทยาในศตวรรษที่ ๑๙ ปัจจุบันบางมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา ใช้คำว่า Folklore and Folk life ควบคู่กัน ซึ่งจะรวมการศึกษาวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่หลากหลายมาก อนึ่ง ข้อมูลทางคติชนก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะคติชนที่ใช้ถ้อยคำ (Verbal Folklore) และคติชนเกี่ยวกับการละเล่นการแสดง (Performing Folklore) ความสนใจเปลี่ยนไปอยู่ที่คติชนประเภทวัตถุ (Material Folklore) และคติชนประเภทความเชื่อประเพณี (Customary Folklore) จึงมีการศึกษาวิถีชีวิตคนทำผ้าคลุม (Quilt) การทำอาหารพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายของอินเดียแดงเผ่าต่าง ๆ เป็นต้น

แนวโน้มความสนใจอีกอันหนึ่งในปัจจุบัน คือ คติชนสมัยใหม่ (Modern Folklore) ซึ่งจะมีกลุ่มคำที่เกี่ยวข้อง เช่น Urban Folklore, Urban Legend, Current Folklore, Net Lore, Email Folklore จะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับไคเคนทักกี้ Coke Lore ฝึจากอุบัติเหตุในท้องถนน เรื่องเล่าเกี่ยวกับนักศึกษาในมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นที่มาของชื่อภาพยนตร์เรื่อง Urban Legend ที่เป็นเรื่องของอาจารย์โรคจิตที่ฆ่านักศึกษาในมหาวิทยาลัย เป็นต้น

ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นภาพรวมของพัฒนาการในวงการคติชนวิทยาในประเทศตะวันตก ซึ่งเห็นได้ชัดว่ามีการขยายขอบเขตและคำจำกัดความของคำว่า “Lore” และ คำว่า “Folk” ทำให้ทั้งตัวข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล หน่วยการวิเคราะห์ วิธีวิทยาและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปโดยตลอด^๑

^๑ ศีราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒-๑๒.

๒.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวทางการศึกษาด้านานพื้นบ้านนั้น มีอยู่ด้วยกันหลากหลายขึ้นอยู่กับมุมมองในการวิเคราะห์และการตีความของผู้ศึกษา แต่ในที่นี้ ขอวิเคราะห์แนวทางการศึกษาออกเป็น ๒ แนวทางใหญ่ ๆ คือ

๑) การศึกษาด้านานพื้นบ้านในเชิงสารัตถะทางวัฒนธรรม เป็นการศึกษาที่เชื่อว่าด้านานมีคุณสมบัติอันเป็นแก่นสาระ และเป็นที่มาของพฤติกรรมของมนุษย์ของกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งๆ หรือที่เป็นสากล และมีความเชื่ออีกว่า เมื่อสามารถถอดรหัสสารัตถะเบื้องหลังได้ก็จะทำให้สามารถเข้าใจพฤติกรรมในอดีตและปัจจุบัน รวมไปถึงการกำหนดพฤติกรรมในอนาคตได้

๒) การศึกษาด้านานพื้นบ้านในเชิงวัฒนธรรมสัมพันธ์ เป็นแนวคิดที่มีความเห็นตรงกันข้าม เพราะไม่เชื่อว่าจะมีสารัตถะสากลที่ใช้กำหนดพฤติกรรมมนุษย์ ด้านานจึงเป็นผลที่ตามมาหรือถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายพฤติกรรมทางสังคม มโนทัศน์เหล่านั้นเป็นความหมายทางสังคมหรือของกลุ่มทางสังคม เป็นกระบวนการที่ให้ความหมายแก่สิ่งต่าง ๆ (Interpretive Approach) โดยให้ค่านิยามที่มีให้กับตนเองและการนิยามตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของตนเองสัมพันธ์กับผู้อื่น ดังนั้นด้านานในความหมายนี้ก็คือการอุปมา “อานาจ” ของกลุ่มชนในการให้ความหมายทางวัฒนธรรม

๑) การศึกษาด้านานพื้นบ้านในเชิงสารัตถะทางวัฒนธรรม

ศิริพร ณ ถลาง (๒๕๔๘)^๑ กล่าวว่า ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้เพื่อสื่อสารความหมายและด้านานปรัมปรา (myth) พยายามจะสื่ออะไรบางอย่าง ภาษาของด้านานปรัมปรา (mythical language) จะมีสาร (message) ที่บรรพชนพยายามจะบอกแก่คนรุ่นหลัง โดยผ่านข้อมูลด้านานปรัมปราเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไรบางอย่าง สารจากด้านานปรัมปราในแต่ละวัฒนธรรมจึงอาจเหมือนกันหรือต่างกัน และสารจากด้านานปรัมปราของคนเผ่าไทต้องการจะสื่อเรื่องอะไรแก่คนรุ่นหลัง ภาษาของด้านานเต็มไปด้วยสัญลักษณ์ (code) ที่ต้องตีความ และจะต้องมีวิธีถอดรหัส (decode) สารจากด้านานนั้น ซึ่งอุปสรรคอย่างหนึ่งก็คือช่องว่างกาลเวลาระหว่างบรรพชนกับคนรุ่นปัจจุบัน การค้นหาคำตอบนี้ ศิริพร ณ ถลาง ได้ใช้ทฤษฎีโครงสร้างด้านานของ โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Levi-Strauss) ในการตีความภาษาของด้านาน ซึ่งเมื่ออ่านด้านานปรัมปราทั้งหลายที่มีอยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทย-ไทแล้ว ถ้าตั้งคำถามด้วยคำถามแบบเลวี-สเตราส์ จะต้องถามว่า

“บรรพชนคนไทย-ไทต้องการจะสื่อสารอะไรผ่านด้านานปรัมปราให้คนรุ่นหลังได้รู้”

“ความขัดแย้งในใจของบรรพชนคนไทย-ไทเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร

^๑ อ่างแล้ว, ศิริพร ณ ถลาง, ทฤษฎีจิตวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ด้านาน-นิทานพื้นบ้าน, หน้า

ศิริพร ณ ถลาง ตั้งข้อสังเกตอย่างกว้าง ๆ เกี่ยวกับ สารที่อ่านผ่านภาษาของตำนาน ปรัมปราไทย-ไท ไว้ใน ชาติไทในนิทานว่า

“หากเรานำเอาข้อสังเกตของเลวี-สเตราส์มาพิจารณาด้านานเรื่องต่าง ๆ ของชนชาติไทก็พอจะเห็นได้ว่า คู่ตรงข้าม ในตำนานหลายเรื่องของคนไทเป็นเรื่องของอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์คู่หนึ่ง และความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาอีกคู่หนึ่ง

ดูเหมือนว่า ตำนานปรัมปราของคนไทพยายามจะ “ส่งสาร” ให้คนรุ่นหลังได้ตระหนักว่า คนไทในอุษาคเนย์ก็ได้ผ่านประสบการณ์ความขัดแย้งและการต่อสู้ทางความคิดระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ ดังเช่น เรื่องของแม่ขวัญข้าวที่โกรธมนุษย์ที่ปฏิบัติตนนางโดยมิชอบ หรือ เรื่องของแดนในตำนานน้ำเต้าปุงที่บันดาลให้เกิดน้ำท่วมโลกเมื่อมนุษย์ไม่เชื่อฟังและไม่เช่นสรวงบูชา

ส่วน คู่ตรงข้าม อีกคู่หนึ่ง หรือ “สาระสำคัญ” อีกประการหนึ่งที่ตำนานปรัมปราของชนชาติไทหลายเรื่องพยายามจะ “บอก” กับคนรุ่นหลังก็คือ มีความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาที่รับเข้ามาภายหลัง ในตำนานเรื่องย่าขวัญข้าว ได้สะท้อนคู่ของความขัดแย้งอันนี้อย่างเห็นได้ชัด เพราะตัวละครที่ขัดแย้งกัน คือ “ย่าขวัญข้าว” ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ให้ “ธรรมชาติ” เป็นใหญ่ กับ “พระพุทธรเจ้า” ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ชนชั้นปกครองรับเข้ามาและส่งต่อให้ชาวบ้านซึ่งเป็นคนที่อยู่ในสังคมชาวนาที่เคยนับถือธรรมชาติเป็นใหญ่ พฤติกรรมที่ขัดแย้งกันในตำนานก็เป็นเรื่องของ “ใครมีบารมีเหนือกว่ากัน” และ “ทำไมย่าขวัญข้าวจึงไม่ไหว้พระพุทธรเจ้า” ซึ่งสะท้อนความขัดแย้งกันในเชิงอำนาจของความเชื่อทั้งสองระบบนี้

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลตำนานปรัมปราในบางตอนและในบางเรื่องก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า ณ จุดหนึ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ ได้มีการประนีประนอมยอมรับพุทธศาสนา และได้มีการบูรณาการความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธศาสนาอย่างสนิทสนม

ทั้งหมดนี้คงเป็นภาษาด้านาน (Mythical language) ที่พยายามจะบอกคนรุ่นหลังว่า แม้จะมีการปะทะสังสรรค์กันในทางความคิดความเชื่อดั้งเดิมเรื่องการนับถือธรรมชาติกับพุทธศาสนาที่รับเข้ามาจาก “ภายนอก” แต่ท้ายที่สุดก็ได้มีการยอมรับความเก่าแก่และความสำคัญของอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น แม่ขวัญข้าว ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี เข้ามาไว้ในระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาของคนไท

ในส่วนนี้ ศิริพร ณ ถลาง ได้ตั้งข้อสังเกตในเรื่องคู่ตรงข้ามทั้ง ๒ คู่ คือ อำนาจเหนือธรรมชาติ คู่กับ มนุษย์ และ ความเชื่อดั้งเดิม คู่กับ พุทธศาสนา มาพัฒนาต่อไปอีกขั้นหนึ่งเพื่อตอบ

คำถามที่ว่า “บรรพชนคนไทย-ไทต้องการจะสื่อสารอะไรผ่านตำนานปรัมปราให้คนรุ่นหลังได้รับรู้” โดยนำคู่ตรงข้าม ๒ คู่นี้มารวมกันให้เป็นเรื่องเดียวกัน

ศิริพร ณ ถลาง จึงตั้งสมมติฐานว่า แท้ที่จริงแล้ว คู่ตรงข้ามทั้ง ๒ คู่นี้เกี่ยวกับเรื่อง “ความขัดแย้ง” ระหว่างความเชื่อทางศาสนา ๒ ระบบในดินแดนชนชาติไท คือ ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังนั้น “ความในใจ” อันเป็นข้อสงสัยของบรรพชนไทย-ไทจึงเป็นเรื่องการเลือกนับถือ “ศาสนา” ว่า จะนับถือความเชื่อดั้งเดิมดีหรือจะนับถือพุทธศาสนาดี” โดยได้ยกตัวอย่าง ตำนานข้าวในกลุ่มไทดำ ไทขาวสะท้อนความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับแม่ขวัญข้าว แต่ตำนาน ย่าขวัญข้าวหรือบางครั้งเรียกว่า ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า ในกลุ่มไทลื้อ ไทจีน ไทยวน สะท้อนความขัดแย้งระหว่างแม่ขวัญข้าวซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อดั้งเดิมที่มีเรื่องขัดแย้งอย่างรุนแรงกับพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพุทธศาสนาอันเป็นความเชื่ออีกระบบหนึ่งที่คนไทย-ไทรับเข้ามาในภายหลังเพราะเดิมทีคนไทย-ไทมีวิถีชีวิตในวัฒนธรรมข้าว เทพเจ้าหรือเทวีแห่งข้าวย่อมเป็นผู้ที่เป็นใหญ่ที่สุด ต่อมาเมื่อผู้ปกครองรับพุทธศาสนาเข้ามาจึงย่อมมีการกระทบกับความเชื่อดั้งเดิมซึ่งมีแม่ขวัญข้าวเป็นใหญ่อยู่

ในตำนานเรื่อง ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า ย่าขวัญข้าวไม่ยอมไหว้พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็โกรธที่ย่าขวัญข้าวไม่ไหว้ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าการไหว้เป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับนับถือ ตำนานเรื่องนี้เป็นสัญลักษณ์ที่ชัดเจนว่าเป็นการประลองว่า “ใครมีบารมีมากกว่ากัน” และเมื่อย่าขวัญข้าวน้อยใจและหนีไป ก็ทำให้เกิดความอดอยากแห้งแล้ง ผู้คนไม่มีข้าวกิน พระพุทธเจ้าต้องไปง้อจนย่าขวัญข้าวให้กลับมาเลี้ยงมนุษย์ หลังจากที่ย่าขวัญข้าวยอมกลับมาแล้ว ก็กลืนใจตายยอมเป็นอาหารถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงยอมรับในบุญคุณและความสำคัญของย่าขวัญข้าว จึงบอกให้มนุษย์ทำพิธีรับขวัญข้าวตั้งแต่นั้นมา ตำนานปรัมปราเรื่องนี้สะท้อนการปะทะสังสรรค์กันระหว่างความเชื่อทั้ง ๒ ระบบอย่างชัดเจน

ตำนาน พญาคันคาก เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นเรื่องการทำ้ายเชิงอำนาจ และ “การต่อสู้กัน” ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อพญาแถนผู้ควรมีหน้าที่ให้น้ำให้ฝนแก่ชาวโลกล้มทำหน้าที่ของตนเองจนทำให้มนุษย์เดือดร้อน มนุษย์จึงไปขอร้องพญาคันคาก ซึ่งเป็นกษัตริย์ (เล่ากันว่า เป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า) ผู้มีทศพิษราชธรรมให้ช่วย พญาคันคาก จึงนำกองทัพอันประกอบด้วยสิ่ง ต่อ แตน กบ เขียด งู ฯลฯ ขึ้นไปรบกับพญาแถนจนพญาแถนยอมแพ้และยอมให้ฝน ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่อธิบายพิธีบุญบั้งไฟ เพราะพญาแถนบอกพญาคันคากว่า เมื่อครบปีเมื่อใดก็ให้ส่งบั้งไฟมาเดือน มนุษย์จึงมีพิธีจุดบั้งไฟบอกแถนทุกเดือน ๖ จนถึงทุกวันนี้ เนื้อเรื่องของ ตำนานพญาคันคาก สะท้อนการต่อสู้กันของตัวละครที่เป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อทั้ง ๒ ระบบ ซึ่งในการต่อสู้กันนั้น ตัวละครฝ่ายพุทธเป็นผู้ชนะ

ตำนาน ปู่แสะ-ย่าแสะ ซึ่งเป็นตำนานของลัวะทางล้านนาก็มีตัวละครที่เป็นคู่ตรงข้ามระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธเจ้าเช่นกัน ปู่แสะ-ย่าแสะ เป็นผีบรรพบุรุษของลัวะที่อาศัยอยู่ที่เชิงดอยสุเทพ เรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ ได้พบยักษ์ ๓ คน พ่อแม่ลูก ยักษ์จะจับพระพุทธเจ้ากิน แต่พระพุทธเจ้าแผ่เมตตาจนยักษ์ทั้งสามเกรงกลัวพระบารมี ทำยที่สุดจึงยอมไหว้และยอมแสดงความเคารพพระพุทธเจ้า ลูกของปู่แสะ-ย่าแสะได้บวชเป็นฤาษีชื่อว่า วาสุเทพฤาษีตำนานเรื่องนี้จึงเป็นที่มาของ ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ หรือ ตำนานวัดดอยคำ

ตำนานพระธาตุซึ่งเป็นตำนานฝ่ายพุทธหลายเรื่องก็สะท้อนร่องรอยการปะทะสังสรรค์ระหว่างตัวละครซึ่งแทนความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธเจ้า เช่น

ตำนานพระพุทธรบาทบัวบก (อัครธานี) พญานาคผู้มีอิทธิฤทธิ์มากพันพิสัยใส่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเนรมิตเปลวเพลิงต่อสู้กับพญานาค

ตำนานพระเจ้าตนหลวง (พะเยา) พระอานนท์จะไปตักน้ำในหนองถวายพระพุทธเจ้า แต่พญานาคที่เฝ้าหนองน้ำไม่ยอมให้น้ำและยังพ่นไฟทำให้เกิดควันมองไม่เห็นน้ำในหนอง พระพุทธเจ้าจึงแสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตพระวรกายใหญ่โตจนพญานาคยอมให้น้ำ

ตำนานพระแก้วดอนเต้า (ลำปาง) พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์โดยการเนรมิตให้ฝนตกหนักจนบรรดายักษ์เกรงกลัว

ตำนานพระธาตุเจ้าโห่ว (พะเยา) พระพุทธเจ้าเสด็จมาฉันข้าวที่ดอยจอมทอง ให้พระอานนท์ไปขอน้ำพญานาค พญานาคไม่ยอมให้พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปสั่งสอนพญานาค

ตำนานพระธาตูปูปอ (พะเยา) พระพุทธเจ้าพบยักษ์ ยักษ์พยายามจับพระพุทธเจ้ากิน พระพุทธเจ้าจึงแสดงอิทธิฤทธิ์จนยักษ์เกรงกลัวยักษ์จึงยกมือไหว้

ตำนานพระธาตุงูซวง (ชัยภูมิ) พระภิกษุสร้างพระธาตุทับรูงูซวงที่ออกมาไล่จับกินคน

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าศรีธรรมมาโคสกราชจะสร้างเจดีย์พระธาตุ มียักษ์มาทำแข่งสร้างเจดีย์ แต่ยักษ์สร้างไม่เสร็จจึงแพ้การแข่งขัน ยักษ์โม โห ใช้เท้าถีบยอดเจดีย์ที่ตนสร้างหักไปตกกลางทุ่งนา

ตำนานพระธาตุดอกไม้สะท้อนให้เห็น ความขัดแย้ง และ “การต่อสู้” ระหว่างความเชื่อทั้ง ๒ ระบบซึ่งผ่านสัญลักษณ์พฤติกรรมการพันพิสัย การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ การไม่ยอมรับให้อาหารให้น้ำ การไล่จับกิน การทำแข่งสร้างเจดีย์ การถีบยอดเจดีย์ หรือการสร้างพระธาตุทับความเชื่อเดิม (รูงูซวง)

การผสมผสานความเชื่อระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ตำนานปรัมปราในกลุ่มนี้มีเรื่องราวที่สะท้อนการบูรณาการทางความเชื่อทั้ง ๒ ระบบเข้าด้วยกันในลักษณะของ การ

ยอมรับ การประนีประนอม การผสมผสานความเชื่อเข้าด้วยกัน ส่วนใหญ่เป็นตำนานทางฝ่ายพุทธ และเป็นตำนานที่เป็นสำนวนลายลักษณ์อักษรพบมากในวัดทางล้านนา ล้านช้าง และสิบสองปันนา

ตำนานสร้างโลกสำนวนลายลักษณ์อักษรที่พบในวัด มักสะท้อนการผสมผสานทางความเชื่อ ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากชื่อตำนาน เช่น ปฐมกัปป์ ปฐมพื้นโลก ปฐมมูลมุติ มูลปฐมปันนา ปฐมมูล หรือชื่อตัวละคร เช่น ใน ปฐมมูลมุติ ได้มีการ “ยกกระดืบ” ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี ให้มีชื่อบาลีแบบพุทธโดยมีชื่อว่า ปุตถังโคยะสังกะสาอิตถุงโคยะสังสี หรือมีการผสมผสานความคิดทางพุทธศาสนาในโครงเรื่องเดิม เช่น ใน ปฐมพื้นโลก สำนวนของไทยจีนซึ่งเล่าโดย “ลุงหนาน” ซึ่งคือผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้วจะเล่าว่า “ย่าสังกะสีถอดเขี้ยวของนาง ๗ เขี้ยว นำไปตั้งเป็นเขาสัตตบริภัณฑ์ ปู่สังกะสีจี๊ไคลออกจากตัวป็นเป็นแผ่นดิน” จะเห็นว่าได้ผสมผสานความคิดเรื่องเรื่องเขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์อันเป็นความคิดเรื่องจักรวาลในคติพุทธเข้าไปในตำนานสร้างโลกที่คนไทยเล่ากันมาดั้งเดิม หรือในสำนวนอีสาน มูลปฐมปันนา เล่าว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สร้างปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี ส่วนสำนวน ปฐมมูล เล่าว่าปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้า อันเป็นการใช้ความคิดเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดเข้าไป ทำให้ดูเหมือนว่าทั้ง ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีและพระพุทธเจ้าคือคนเดียวกัน ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นการผสมผสานความเชื่อ ทั้ง ๒ ระบบเข้าด้วยกันอย่างบูรณาการ

ตำนานข้าวสำนวนที่พบในวัดทางอีสานและลาว เช่น มงคลชาวนา ได้บูรณาการเรื่องของแม่โพสพเข้ากับพระพุทธเจ้าอย่างสนิทสนม โดยเล่าประวัติพัฒนาการของเมล็ดข้าวที่ควบคู่ไปกับประวัติของพระพุทธเจ้าในกัปต่างๆ โดยเล่าว่า ในสมัยพระยาวิรูปักษ์ เม็ดข้าวมีขนาดใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ ๗ เท่า สมัยพระเจ้าโกนาคม เม็ดข้าวมีขนาดเล็กกลิ้งเหลือ ๕ เท่าของสมัยพระสมณโคตม เม็ดข้าวก็เล็กกลงไปอีกเท่าที่เรากินกันอยู่

ส่วนใหญ่ตำนานพระธาตุ หรือตำนานพระพุทธบาท เป็นเรื่องราวสะท้อนการบูรณาการเอาความเชื่อดั้งเดิมเข้าไว้เป็น “อาร์กัย” หรือผู้ดูแลพุทธศาสนาเรียบร้อยแล้ว พอถึงตอนท้ายเรื่องสัญลักษณ์ที่แทนความเชื่อดั้งเดิมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นยักษ์ พญานาค ชนพื้นเมืองต่างๆ ก็มักจบลงด้วยการยอมรับในพระบารมีและอำนาจของพระพุทธเจ้า เช่น ตำนานพระบาทยังหวัด (เชียงใหม่) ลัวะซึ่งเป็นชนพื้นเมืองก็ยอมรับพระพุทธเจ้าและใส่บาตรพระพุทธเจ้า หรือที่เล่าไปแล้วเรื่อง ตำนานพระธาตุคอกสุเทพลูกของปู่สะ-ย่าสะก็บวชเป็นฤาษี และปู่สะ-ย่าสะเองก็เป็นอาร์กัยเฝ้าพระธาตุ ตำนานเมืองเชียงแสน (เชียงราย) ก็มีเรื่องปู่เจ้าลาวจก ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของลัวะก็มาใส่บาตรพระพุทธเจ้า ตำนานเมืองฝาง (เชียงใหม่) พญานาคผู้เป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมก็ถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้า ตำนานพระบาทเขารังรุ้ง (เชียงใหม่) ก็มีเรื่องพญานาค ยักษ์ เป็นผู้ดูแลพระธาตุ หรือ ตำนานอุรังคธาตุตอนท้าย พญานาคก็กลายมาเป็นผู้ดูแลพระธาตุและเมืองเวียงจันทน์

ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า การนำตำนานปรัมปราทั้งหลายที่มีในวัฒนธรรมหนึ่งๆ เป็นความพยายามสื่อสารผ่านตำนานปรัมปรา หากประมวลสาร ก็จะพบสาร ๔ คำหลักๆ คือ

๑. การยอมรับความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ
๒. การพยายามปฏิเสธอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น
๓. การปะทะสังสรรค์อย่างขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อที่รับเข้ามาใหม่ คือพุทธศาสนา

๔. การผสมผสานบูรณาการความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน

ศิริพร ณ ถลาง ได้สรุปสารจากตำนานปรัมปราไทย-ไท ที่บรรพชนพยายามบอกเราซึ่งเป็นคนรุ่นหลังว่า ในสังคมวัฒนธรรมไทย-ไทนี้ มีความขัดแย้งในระบบความเชื่อทางศาสนา ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ (ซึ่งอยู่ในรูปของความเชื่อเกี่ยวกับแถน ผิดำ ผีปู่ย่า ผีน้ำ ผีดิน ขวัญ เช่น ขวัญข้าว ขวัญวัว ขวัญควาย ขวัญช้าง เป็นต้น) กับ ความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งผู้ปกครองรับเข้ามาและในที่สุดก็เข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตชาวบ้านเช่นกัน แต่วิถีชาวบ้านต้องพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติจึงเกิดการปะทะกันทางความเชื่อว่า ”ใครจะมีบารมีมากกว่ากัน” และจะเลือกนับถือฝ่ายใดดี ระหว่างฝ่ายพุทธในรูปของพระพุทธรูป พระโพธิ์สัตว์ พระอินทร์ พระพรหม ฯลฯ กับ ฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมในรูปของพญานาค ยักษ์ ผีต่างๆ แต่ท้ายที่สุด สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย-ไทก็คือ ได้มีการผสมผสานความเชื่อทั้ง ๒ ฝ่ายเข้าด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมได้ยอมแพ้ให้แก่ฝ่ายพุทธ

ดังนั้น เมื่อนำเอาตำนานปรัมปราทั้งหมดหรือตำนานปรัมปราจำนวนมากที่มีในแต่ละวัฒนธรรมมาพิจารณาไปพร้อมๆ กัน ก็พอจะมองเห็น โลกทัศน์ความคิด “ความในใจ” ของคนในวัฒนธรรมนั้นๆ ตลอดจนพอจะมองเห็นลักษณะของวิถีวัฒนธรรมของเจ้าของตำนานปรัมปรานั้นๆ อันที่จริงแม้ดูเพียงประเภทหรือชื่อของตำนานก็พอบอกได้ว่าวิถีชีวิตของกลุ่มชนนั้นๆ เป็นอย่างไร ตำนานปรัมปราไทย-ไทส่วนใหญ่เป็นตำนานประเภทที่เกี่ยวกับ “พุทธศาสนา” เช่น ตำนานพระธาตุ ตำนานพระบาท หรือ ตำนานการ “สร้างบ้านแปลงเมือง” ซึ่งก็ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของสังคมที่ซับซ้อน มีการตั้งบ้านเมืองที่เป็นหลักแหล่ง มีตัวอักษรใช้มีการบันทึกประวัติศาสตร์ มีพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เป็นปรัชญาอุดมคติในเรื่อง “โลกหน้า” ไม่ใช่ศาสนาในเชิงพิธีกรรมเพื่อเป็นหลักทางใจสำหรับการแก้ปัญหาต่างๆ ใน “โลกนี้” เท่านั้น ความคิดหรือโลกทัศน์ของคนไทย-ไทจึงไม่ได้มีเฉพาะเรื่องของ “มนุษย์กับธรรมชาติ” เช่นชนพื้นเมืองอเมริกาใต้ ในแง่นี้ ตำนานปรัมปราในแต่ละสังคมจึงพอจะบอกวิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ ได้

ทฤษฎีโครงสร้างนิยมไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างนิยมแบบพรอพพ์ หรือ เลวี-สเตราส์ หรือ โครงสร้างนิยมภาษาศาสตร์ (Structural Linguistics) วางอยู่บนความคิดที่ว่า มนุษย์มีโครงสร้าง

ความคิดบางอย่างที่ “คงที่” จะเห็นได้จากทั้งข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นภาษา นิทาน มหัทศวรรษ ตำนานปรัมปรา เพลง ภาษิตปริศนาคำทาย ผ่าทอ หรือแม้แต่โครงสร้าง สถาปัตยกรรม จิตรกรรมในแต่ละวัฒนธรรมก็จะมี “แบบแผน” ที่คล้ายๆ กันเป็นลักษณะเฉพาะทาง วัฒนธรรมของแต่ละวัฒนธรรม ส่วน “เนื้อหา” อาจเปลี่ยนไปภายใต้โครงสร้างนั้นๆ ทำให้เรารู้สึก ว่ามีความ “ซ้ำๆ กัน” ภายใต้โครงสร้างความคิดชุดเดียวกัน

ทฤษฎีโครงสร้างตำนานปรัมปราของเลวี-สเตราส์เป็นเรื่องที่ยากในการทำความเข้าใจ แต่คิดว่า ความคิดของเลวี-สเตราส์เป็นเรื่องที่นักคิดชนวิทยา นักมานุษยวิทยา หรือนักคิดทั้งหลายที่ สนใจข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราควรนำไปไตร่ตรองพิเคราะห์พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าความคิดที่ เลวี-สเตราส์นำเสนอมานี้ “เป็นไปได้หรือไม่” และ “จะนำไปประยุกต์ได้อย่างไร”

ดังนั้น ข้อมูลที่เป็นตำนานปรัมปราจึงเป็นภาษาที่เป็นสัญลักษณ์เรื่องราวเต็มไปด้วยตัว ละครที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติและมีพฤติกรรมที่ต้องตีความ “เชิงลึก” ไม่ใช่จะตีความจากเนื้อหาที่ เห็นได้ เพราะความหมายที่ตำนานปรัมปราต้องการสื่อสารเป็น “รหัส” ที่ต้องมี “ระบบในการ ถอดรหัส” ซึ่งต้องนับว่าเป็นความ “อัจฉริยะ” ของเลวี-สเตราส์ ที่ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ “ระบบใน การถอดรหัส” นั้นโดยให้หา “คู่ตรงข้าม” ที่มี “ตัวเชื่อม” และระบบคิดแบบ “กลับหัวกลับหาง” ใน โครงสร้างของตำนานปรัมปราเพื่อจะได้ถอดรหัสได้ว่า “ความขัดแย้งในใจ” ของบรรพชนที่ ต้องการบอกเราเป็นเรื่องอะไร

รณิ เลิศเลื่อมใส^๑ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ฟา-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย: ศึกษา จากคัมภีร์โบราณไทอาหม พบว่า โครงสร้างกับหน้าที่ของปรัมปราคือสิ่งที่แยกไม่ออกจาก กระบวนการรับรู้คติความเชื่อภายใน คือ

๑. ปรัมปราคติสถาปนาขึ้นด้วยการพรรณนากิจสร้างโลกและสรรพสิ่งขององค์อำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ที่อาจมีตัวแทนเป็นบรรพชนหรือเทพเจ้า ที่ได้รับการยกย่องเหนือความเป็นจริงขั้นสูงสุด หรือปรมาตถสัจ (Ultimate Reality) ที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในสังคมบุพกาล เนื่องด้วยเผยความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งที่ประจักษ์ว่ามีอยู่จริงเช่น โลก มนุษย์ ธรรมชาติ แวดล้อม กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์

๒. ปรัมปราคติใดๆ ต้องสัมพันธ์กับปรัมปราคติกลาง “คติการสร้างโลกและสรรพสิ่ง” (Cosmogony and Creation) เสมอ เนื่องจากบอกเล่าว่าเหตุใดสรรพสิ่งจึงมีอยู่ หรือว่าบอกเล่าถึง แบบแผนพฤติกรรม สถาบัน ประเภทการทำงาน ว่ากำเนิดขึ้นมาอย่างไร นี่คือการที่ปรัมปราคติ สถาปนาแบบแผนวิถีคิดและปฏิบัติของมนุษย์ขึ้นมา

^๑รณิ เลิศเลื่อมใส. ฟา-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย: ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม, (โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท สำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.), ๒๕๔๑), หน้า ๓๑-๔๕.

๓. เมื่อมีความรู้ในปรัมปราศึย้อมเท่ากับความรู้เรื่อง “อู่กำเนิด” (Origin) ของสรรพสิ่ง ดังนั้น จึงสามารถบัญชาหรือย้ายเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งนั้นได้ ความรู้นี้มิใช่อยู่ลอย ๆ แต่เป็นความรู้ร่วมกับประสบการณ์ทางพิธีกรรมหรือประเพณีต่างๆ ซึ่งช่วยหนุนเสริมปรัมปราศึดังกล่าว

๔. พิธีกรรมหรือประเพณีนั้นได้ “ชุบชีวิต” ให้ปรัมปราศึครั้งแล้วครั้งเล่า ในความหมายที่บุคคลหรือชุมชนกลายเป็นหนึ่งเดียวกับองค์อำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง ในพิธีกรรมหรือประเพณีที่ต้องมีการสำแดงซ้ำ (Reenact) เหตุการณ์ศักดิ์สิทธิ์สมัยกำเนิดจักรวาลโดยการสวดขับ ฟ้อนรำ ละคร หรือจัดวางสถานที่และตั้งเครื่องบูชาที่มีระเบียบกฎเกณฑ์

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดเป็นการศึกษาโครงสร้างและหน้าที่ของปรัมปราศึในวัฒนธรรมของสังคมบุพกาล ต่อจากนั้นอาจวิเคราะห์หน้าที่ของปรัมปราศึต่อสังคมในลักษณะรวม ๆ ได้ ดังนี้

๑. อธิบาย หน้าที่ประการแรกของปรัมปราศึคือ อธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยผ่านรูปแบบเรื่องเล่า

๒. สนับสนุนปรัมปราศึมากมายอธิบายถึงกำเนิดพิธีกรรมและจารีตประเพณีความเชื่อ และคุณค่า สถาบันการปกครอง ซึ่งล้วนเป็นการสนับสนุนการดำรงอยู่ของระเบียบและจารีตคลองธรรมในสังคม

๓. ปลุกฝังอุดมการณ์ ปรัมปราศึแกนกลางนั้นมักไม่ได้บรรยายเพียงเรื่องกำเนิดจักรวาล หากล่วงไปถึงวาระสุดท้ายของจักรวาลด้วย นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงชีวิตในโลกหน้าหรือสวรรค์ชั้นต่างๆ บางทีก็พรรณนาถึงดินแดนในอุดมคติ ทั้งหมดนี้เป็นจินตภาพสูงสุดของอุดมการณ์ ในวัฒนธรรมนั้น นอกจากทำหน้าที่ปลุกฝังอุดมการณ์แล้วยังสั่งสอนบุคคลถึงวิถีบรรลุดุคคตินั้นด้วย

๔. บรรเทาโรคาโรคและฟื้นฟูขวัญกำลังใจ ในสังคมบุพกาลพวกพ่อมดหมอมีพิธีกรรม ร่ายตำานานปรัมปราในฐานะมนตราอย่างหนึ่งเพื่อปิดเป่าโรคาภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ของคนไข้โดยกล่าว ย้อนถึงครั้งองค์อำนาจศักดิ์สิทธิ์สร้างโลก เพื่อเป็นการฟื้นฟูกำลังใจและขวัญของคนไข้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

๒) การศึกษาด้านานในเชิงวัฒนธรรมสัมพัทธ์

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องของด้านานก็มีลักษณะเช่นเดียวกับการศึกษาทางวัฒนธรรม คือนอกจากการศึกษาในลักษณะ โครงสร้างหน้าที่หรือในด้านสารัตถะทางวัฒนธรรมแล้ว แนวความคิดอีกสายหนึ่งก็กลับมีมุมมองว่า แท้ที่จริง ด้านานคือความจริงในลักษณะของการให้ความหมายและการฐานาอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้นำหรือผู้มีอำนาจในแต่ละยุคแต่ละสมัย และ/หรือเป็นการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจทางการเมืองหรืออำนาจในการอธิบายองค์

ความรู้ในสังคม ดังเช่นงานศึกษาของ ขวัญชีวิตัน บัวแดง (๒๕๔๕) ในเรื่อง “การศึกษาขบวนการลัทธิฤทธิและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนกระเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า” และ เขียวชาย อักษรศิษฐ์ ในเรื่อง “บุรุษ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา” ซึ่งมีมุมมองในการเรื่องการวิเคราะห์ตำนานพระบาทพระธาตุในล้านนาที่แตกต่างออกไปจากแนวทางการศึกษาก่อนหน้านั้น

ขวัญชีวิตัน บัวแดง^๑ ได้ทำการศึกษาขบวนการลัทธิฤทธิและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนกระเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า พบข้อเหมือนว่า การสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ของฤทธิในปัจจุบันเป็นพื้นที่สูงเป็นป่าเขา ที่มีซากปรักหักพังของเจดีย์ที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ปรากฏอยู่ทั่วไป ความศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์น่าจะมี ความเชื่อที่คล้ายกับคนทางภาคเหนือ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตำนานการเดินทางของพระพุทธเจ้ามายังสถานที่ต่าง ๆ ในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งโดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่สูงอันเป็นที่ต่อมาได้สร้างเป็นพระธาตุที่มีชื่อเสียงในทุกจังหวัดทางภาคเหนือ ในตำนานพระพุทธเจ้าจะพบปะสังสรรค์กับคนพื้นเมือง และมีกิจกรรมหรือเหตุการณ์อันเป็นที่มาของสถานที่นั้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏในตำนานพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน ที่เล่าว่า พระพุทธเจ้ามาจากชมพูทวีป ซึ่งเป็นทวีปตอนใต้ที่พระพุทธเจ้าเกิดและเผยแผ่ศาสนา ซึ่งอาจครอบคลุมประเทศอินเดีย เนปาล ปากีสถานและบังกลาเทศ พระพุทธเจ้าผ่านเมือง หลายเมือง เช่น เมืองลังกา เมืองฮ่อ เมืองลือ เมืองเงิน เมืองยาก เชียงยาก เชียงแสน เชียงแสน คอยพะเยา แพร่ นันทบุรี และน่าน ชาวบ้านได้ถวายผลไม้แห้งแก่พระพุทธเจ้า ซึ่งต้องเอาแช่น้ำก่อนเสวย จึงเป็นที่มาของคำว่า แช่แห้ง พระพุทธเจ้ามอบพระเศวตให้ฝังไว้ในดิน และทำนายว่าเมื่อ พระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว กระดูกข้อมือซ้ายจะถูกนำมาบรรจุไว้ ณ ที่นั้น

ตำนานประเภทนี้คล้ายคลึงกับตำนานการสร้างและบูชาพระเจดีย์ของบรรพบุรุษของคนกระเหรี่ยงที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นคนแรก ที่เล่าว่า หัวหน้ากะเหรี่ยงสะกอว์ บังเอิญไปพบพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก ขณะออกล่าสัตว์ในป่า โดยที่หัวหน้ากะเหรี่ยงไม่รู้จักพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าขอบิณฑบาตข้าว หัวหน้ากะเหรี่ยงจึงนำข้าวไปให้อย่างไม่ค่อยพอใจนัก เพราะมีข้าวเพียงห่อเดียว แต่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทำให้ข้าวห่อเดียวพอกินสำหรับพุทธสาวก ๕๐๐ องค์ รวมทั้งหัวหน้ากะเหรี่ยงและสุนัขล่าสัตว์ของเขาอีกด้วย ทำให้หัวหน้ากะเหรี่ยงเกิดความเลื่อมใส

^๑ ขวัญชีวิตัน บัวแดง, “ขบวนการลัทธิฤทธิและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนกระเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า” ใน วารสารสังคมศาสตร์ ข้ามพรมแดน ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑/๒๕๔๕, (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๘-๒๐๒.

เชื่อว่าเป็นผู้วิเศษ ภายหลังจึงได้ถวายลูกสมอ (มานะชะ) แก่พระพุทธเจ้า ซึ่งหลังจากได้เสวยผลสมอแล้ว

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่าชาวกะเหรี่ยงที่แตกแยกกันไปคนละทิศละทางและต่างคนต่างอยู่นั้น ถ้าเรารู้จักให้แบ่งปันกันเหมือนข้าวห่อนี้ จะทำให้เป็นพวกเดียวกันและรวมกันได้ สำหรับลูกสมอนั้นเมื่อกินจะรู้สึกฝาด แต่เมื่อดื่มน้ำเข้าไปจะได้รสหวานชุ่มคอ เปรียบได้กับชาวกะเหรี่ยงที่ขณะนี้ต่างเดือดร้อนลำบาก แต่ถ้าวอนต่อไปในไม่ช้าจะได้รับความสุข พระพุทธเจ้าจึงให้ชื่อหัวหน้ากะเหรี่ยงว่า “ย่อแสะ” (ผู้ที่ได้รับความดีงามแล้ว) ย่อแสะได้ถามพระพุทธเจ้าว่า ทำอย่างไรจึงจะรวมพวกกะเหรี่ยงได้ พระพุทธเจ้าจึงถอนพระเกศาให้ ๘ เส้น ให้นำไปสร้างเจดีย์แล้วบรรจุผมทั้ง ๘ เส้นไว้ในพระเจดีย์ รุ่งเช้าย่อแสะนำพระเกศา ๘ เส้นเดินทางไป เมื่อถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ย่อแสะตกลงใจว่าจะสร้างพระเจดีย์ จึงอธิษฐานถามฟ้าและดิน ว่าเห็นด้วยหรือไม่ ก็ได้รับคำตอบว่าเห็นด้วย และมีเทวดาลงมาช่วยสร้างเจดีย์จนเสร็จ ย่อแสะให้ชื่อเจดีย์แห่งนี้ตามที่พระพุทธเจ้าบอกไว้ว่า “เชออะอะตะระ” กะเหรี่ยงเรียกว่า “โคะตะกุ”

การสร้างและไหว้เจดีย์ของย่อแสะถือเป็นแบบฉบับที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องมา โดยที่บริเวณสำนักฤกษ์ที่บ้านเลตองกุ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในวันสงกรานต์ ทางฤกษ์และลูกศิษย์จะมีการไหว้เจดีย์เป็นขั้นตอนแรก ก่อนที่จะมีการไหว้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ๗ แห่งภายในบริเวณสำนัก ซึ่งเขตของเจดีย์นั้นเป็นเขตที่หวงห้ามเด็ดขาดสำหรับชาวบ้าน ส่วนเขตสำนักฤกษ์ ชาวบ้านจะเข้าได้ก็ต่อเมื่อมีงานทางศาสนาเท่านั้น และยังมีขอบเขตที่ห้ามผู้หญิงเข้าไปด้วย

การให้ความเคารพบูชาเจดีย์ ซึ่งแสดงออกในการทำพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา นั้นจะพบเห็นทั่วไปในหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่นับถือฤกษ์ เช่น ที่หมู่บ้านสะเน่พอง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นบ้านกะเหรี่ยงโปว์ มีการทำพิธีกรรมปีละสองครั้งที่บริเวณภูเขาที่เคยมีซากเจดีย์เก่าแก่มาแต่โบราณ ภูเขาที่เรียกว่าเท้าที่เซโหว่ (ห้วยปูแดง) หรือ เขล่มึงเดอะ (กระดิ่งใหญ่) นี้อยู่ห่างจากหมู่บ้าน โดยใช้เวลาเดินทางประมาณหนึ่งวัน โดยสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรมนี้ ชาวบ้านเรียกหลายอย่าง เช่น ไล่ทองเจียะ (ภูเขาทอง) หรือ โส้งปอแตะ (พื้นที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติ) ว่ากันว่าฤกษ์เคยมาประกอบพิธีกรรมที่นี่ และต่อมาบ่งคู้ คือเจ้าวัด (ตำแหน่งนี้จะมีการสืบทอดทางสายเลือดมีหน้าที่จัดทำพิธีกรรมทางศาสนาและนัดหมายให้ชาวบ้านทำบุญ) ที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนฤกษ์และเป็นผู้นำในพิธีกรรมของฤกษ์ที่อยู่ในหมู่บ้านดำเนินพิธีกรรมอย่างต่อเนื่องตลอดมา เช่นเดียวกับชุมชนกะเหรี่ยงแถบอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี และอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี ที่ถือว่าเจดีย์ยังเป็นสัญลักษณ์ของแม่พระธรณี (ช่งทะรี) ซึ่งเป็นเทพที่คนกะเหรี่ยงให้ความเชื่อถือมากที่สุดองค์หนึ่ง ในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดของชีวิตทั้งมวลและชาวบ้านยังเชื่อมโยงให้เข้ากับประวัติของพระพุทธเจ้าที่ออกผนวชได้สำเร็จเพราะการ

ช่วยเหลือของแม่พระธรณี ชุมชนที่มีพิธีกรรมกราบไหว้และบูชาพระเจดีย์เป็นประจำทุกๆ วันพระ ชาวบ้านบางคนยังให้ความหมายของเจดีย์ว่าเป็นเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ที่มาพระศรีอาริยะมา ลักการะเป็นประจำ^๑

จากตำนานและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับเจดีย์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าถึงแม้ชุมชนกะเหรี่ยง ภายใต้ลัทธิญาฮีจะมีความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ของพระพุทธเจ้า แต่พร้อมกันนี้ก็ได้มีการทำให้เป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวกับเจ้าดิน เจ้าน้ำด้วย อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ของการรวมชุมชนกะเหรี่ยงเข้าด้วยกันในขอบเขตที่กว้างขวาง กว่าแต่ละหมู่บ้านดังปรากฏ ในตำนานเกี่ยวกับผู้นำชาวกะเหรี่ยงที่ชื่อ “ย่อแฮ” และถึงแม้พิธี กรรมการไหว้เจดีย์ของกะเหรี่ยงมีส่วนคล้ายกับประเพณีไหว้พระธาตุของคนเมืองที่แสดงให้เห็น พื้นที่ทางศาสนาที่ก้าวข้ามขอบเขตของรัฐ^๒ แต่เจดีย์ของกะเหรี่ยง จะมีลักษณะเป็นกองดินหรือกอง หิน ไม่มีการบูรณะให้สวยงามถาวร หลายแห่งยังอยู่ในเขตป่าเขาห่างไกลจากหมู่บ้าน ซึ่งต่างจาก “พระธาตุ” ของคนเมืองที่ในอดีตที่อยู่ในความอุปถัมภ์ของเจ้าเมือง หรือปัจจุบันมักถูกยกระดับให้อยู่ในความดูแลในฐานะวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และความเชื่อศรัทธา

เชียรชาย อักษรดิษฐ์^๓ ได้ศึกษาถึงบทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาค อุยาคเนย์ พบว่า ความหมายของพระธาตุได้ถูกกำหนดให้มีหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ภายใต้กรอบ แนวคิดแบบลัทธิคติ โดยการอุปถัมภ์จากผู้นำแห่งรัฐในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ผลจากการยึดถือคติบูชาพระธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุได้สร้างอุดมการณ์ความเชื่อและศรัทธาทาง ศาสนา ที่มีบทบาทและความสำคัญในการสร้างความชอบธรรมแก่ชนชั้นปกครองของรัฐเถรวาท กล่าวได้ว่าพระธาตุเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงสิทธิและอำนาจของผู้นำ โดยปรากฏเป็น พื้นที่ทางกายภาพและในเชิงสังคมพร้อมๆ กับเป็นพื้นที่พิเศษหรือพื้นที่ทางอุดมคติ

^๑ อ่างใน, ภาวนีย์ บุญวรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อพระพุทธศาสนาและฤกษ์ของชาว กะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวร กรณีศึกษา หมู่บ้าน สะเน่พ่อง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๔.

^๒ อ่างใน Keyes, Charles F, **Buddhist Pilgrimage Centers and the Twelve Year Cycle: Northern Thai Moral Orders in Space and Time**, (Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, 1973), p. 71.

^๓ เชียรชาย อักษรดิษฐ์, “บูชา: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุยาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ฉ-ช.

จากการศึกษาถึงคติความเชื่อเรื่อง “ชุธาตุ” หรือ “พระธาตุปีเกิดในล้านนา” ได้ชี้ให้เห็นว่าพระธาตุคือ “มายาคติ” ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสนองต่ออุดมการณ์ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมภายใต้ความเชื่อและแนวความคิดทางด้านจักรวาลวิทยาของฝ่ายล้านนา โดยอาศัยองค์ประกอบอันซับซ้อนจากระบบปีนักษัตร ความสำคัญขององค์พระธาตุประสานกับเครือข่ายทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการตอบโต้อิทธิพลและอำนาจการจัดการของฝ่ายสยาม ในช่วงที่มีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชเข้าสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาล

เชียรชาย อักษรดิษฐ์ จึงสรุปประเด็นวิเคราะห์ที่ได้จากการศึกษาถึงบริบทการกำหนดระบบพระธาตุปีเกิดว่า เหตุทางสังคม ๓ ประการ คือ ความเหลื่อมล้ำทางเชื้อชาติ ความแตกต่างทางวัฒนธรรม และความขัดแย้งทางการเมืองการปกครอง เหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความหวาดระแวงและปมความขัดแย้งระหว่างล้านนากับสยามอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นในราวปี พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๒๘ จึงเป็นช่วงเวลาที่ทางฝ่ายล้านนามีการเคลื่อนไหว ทำทนาย และตอบโต้ต่อฝ่ายสยามโดยยึดอุดมการณ์ “มายาภาพ” แห่งศรัทธาและความเชื่อทางศาสนา เป็นกลไกสำคัญในการสร้างวาทกรรมชุดหนึ่ง ที่ไร้การอธิบายถึงการกำเนิดและจุดมุ่งหมายที่แท้จริง

ในท้ายที่สุดของการศึกษาวิเคราะห์ตำนานพื้นบ้าน ก็ยังมีช่องทางใหม่ๆ ให้เกิดการตีความความหมายที่แตกต่างกันหลากหลาย ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับทัศนะและแนวคิดที่ใช้ศึกษา และการค้นหาคำตอบจากสมมติฐานที่ต่างกัน แต่จุดมุ่งหมายที่แท้จริงก็คือการค้นหาคำความหมายที่แท้จริงที่บรรพชนได้สร้างไว้ และเมื่อทราบแล้วเราจะนำองค์ความรู้ที่ได้นั้นไปสู่การพัฒนาหรือการประยุกต์ใช้อย่างไรในปัจจุบัน และภูมิปัญญานั้นมีคุณค่ามากเพียงไรที่จะสืบสานต่อไปในอนาคต

ในภาคเหนือของประเทศไทย มีตำนานในรูปเอกสารโบราณชุดหนึ่งเป็นตำนานที่จารึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จารด้วยอักษรไทยวนหรืออักษรพื้นเมือง เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยอดีต คือเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” หรือ “พุทธตำนาน” หรือ “ตำนานพระบาท” ที่พระภิกษุสามเณรใช้เทศนาในเทศกาลเข้าพรรษา เพื่อให้ผู้ฟังได้เรียนรู้เกร็ดพุทธประวัติไปพร้อมกับรู้เรื่องตำนานปุชนิยสถานต่าง ๆ ได้แก่ สถานที่ที่บรรจุพระธาตุและรอยพระบาท นอกจากนั้นตำนานยังได้กล่าวถึงการตั้งบ้านเมืองในอาณาจักรล้านนา เช่น นครหริภุญชัย (ลำพูน) เกลางคั่นคร (ลำปาง) นันทบุรี (น่าน) เป็นต้น เมื่อได้พิจารณาใจความสำคัญของตำนานแล้ว มีเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตแดน ซึ่งเป็นที่ตั้งบ้านเมืองและหมู่บ้านต่าง ๆ ในอดีตมากมายหลายแห่ง โดยได้ประทับรอยพระบาท หรือประทานพระบรมสารีริกธาตุ โดยเฉพาะพระเกศาธาตุเป็นจำนวนมากเป็นเหตุให้เกิดการสร้างปุชนิยวัตถุและปุชนิยสถานมากมายหลายแห่งและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน บรรดาพุทธบริษัทมีความเลื่อมใสศรัทธาเคารพสักการะต่อ

สิ่งเหล่านี้ด้วยเชื่อกันว่า เป็นพระบรมสารีริกธาตุหรือเป็นรอยพระบาทของพระพุทธองค์จริง ๆ ต่อมา หลังจากได้มีผู้สอบสวนค้นคว้าจากหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกาพย์แผ่พระพุทธศาสนาแล้ว ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จผ่านเข้ามาในประเทศไทยแม้แต่ครั้งเดียว ตำนานทางพระพุทธศาสนาหลาย ๆ ฉบับที่ปรากฏในประเทศไทยที่กล่าวถึงพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ ซึ่งได้เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในเขตแหลมทองหรือสุวรรณภูมิเป็นครั้งแรกราวพุทธศตวรรษที่ ๓ และเชื่อกันตามหลักฐานทางโบราณคดีว่า พระเถระทั้งสองเข้ามาที่เมืองนครปฐมอันเป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักรทวารวดีก่อน ส่วนทางการศึกษาของพม่ากล่าวว่ คือเมืองสะเทิม

จากการศึกษาค้นคว้าทางด้านเอกสารและจารึกโบราณ ปรากฏว่าพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เข้ามามีบทบาทในดินแดนสุวรรณภูมิและเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน อาจมีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย และรุ่งเรืองมากในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ในช่วงเดียวกันนี้พระเจ้ากือนากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนาได้ทรงทราบกิตติศัพท์ จึงได้ทูลขออาราธนาพระสุมนเถระจากกรุงสุโขทัยไปช่วยในกิจการพระพุทธศาสนาในอาณาจักรของพระองค์เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๑๒ ทั้งนี้ยังมีแผ่นศิลาจารึกตัวอักษรไทยสุโขทัยปรากฏที่วัดพระยืน จังหวัดลำพูน เป็นหลักฐานอ้างอิง

ความนิยมในการสร้างปูชนียวัตถุและปูชนียสถานต่าง ๆ ได้มีมาก่อนยุคสุโขทัย เช่น พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นต้น และยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยรับอิทธิพลจากศิลปะแบบลังกา หลังจากพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้าไปมีบทบาทในเขตล้านนา ความนิยมสร้าง ปูชนียวัตถุและปูชนียสถานก็แพร่หลายยิ่งขึ้น เช่น พระธาตุลำปางหลวงจังหวัดลำปาง พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่ เป็นต้น ในแต่ละแห่งจะมีตำนานจดจารไว้และเป็นเอกสาร โบราณที่แสดงถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าเสด็จพร้อมพุทธสาวก และกษัตริย์สำคัญในอดีต โดยเสด็จผ่านเข้าไปใน บ้านน้อยเมืองใหญ่ในเขตล้านนา เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาและทำนายเรื่องการสร้างบ้านแปงเมืองเหล่านั้นเอาไว้ ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ ดังเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ฉะนั้นการแต่งวรรณกรรมตำนานต่าง ๆ จึงน่าจะมีเหตุผลอื่นในฐานะเป็นสัญลักษณ์หรือเป็นกุศโลบายเผยแผ่ศาสนาเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาต่อบรรดาพุทธบริษัท ทั้งนี้โดยใช้แนวคิดในการผูกเรื่องราว มีลักษณะเป็นตำนานหรือท้องถิ่น และการใช้ลีลาการประพันธ์ของพระภิกษุสงฆ์ในอาณาจักรล้านนาครั้งอดีต

แนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะตำนานพระเจ้าเลียบโลกในวงวิชาการไทยมีอยู่น้อยมาก ปรากฏว่ามีงานศึกษาโดยตรงอยู่ ๓ เรื่อง คือ งานศึกษาเรื่อง “พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์” ของ กตัญญู ชูชื่น (๒๕๒๕) เรื่อง “แนวคิดเชิงปรัชญาในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก และอิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวลาว” ของ บุญ

เที่ยง พนมมะจันทร์ (๒๕๔๒) และการวิจัยเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การศึกษาพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรมล้านนา” ของเชียรชาย อักษรดิษฐ์ (๒๕๔๘)

กัตัญญ ชูชื่น^๑ ได้กล่าวไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาด้านตำนานพระเจ้าเลียบโลกก็เพื่อศึกษาความเป็นมาของเอกสาร “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” หรือ “พุทธตำนาน” ฉบับล้านนา เกี่ยวกับเรื่องราวที่ปรากฏและอิทธิพลสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียบเรียงเรื่องดังกล่าวขึ้นในพระพุทธศาสนา การศึกษาอักษรที่ใช้บันทึก ซึ่งเป็นพัฒนาการของอักษรไทยยวน อักษรวิธีและวิวัฒนาการของตัวอักษร ภาษา วงศัพท์และลักษณะการประพันธ์เรื่อง เพื่อนำไปสู่การศึกษาเนื้อหาสาระสำคัญของเอกสาร แนวคิดและปรัชญาในการแต่ง ความแพร่หลายและประโยชน์ที่มีต่อวงการพระพุทธศาสนา เพื่อพิจารณาประโยชน์อื่น ๆ ได้แก่ ลักษณะทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ โบราณ โดยเฉพาะของอาณาจักรล้านนา ศึกษาสภาพสังคม ค่านิยมและความเลื่อมใสศรัทธาทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางสืบค้นในการที่จะศึกษาเอกสาร โบราณซึ่งใช้ตัวอักษรพื้นเมืองในการบันทึก (จาร) เอกสาร ทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

ผลของการศึกษาพบว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นคัมภีร์ที่ใช้ประกอบการเทศนาสั่งสอนบอกเล่าความเป็นมาและความสำคัญของศาสนสถานที่เกิดขึ้นในดินแดนที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึง ความเป็นมาและเนื้อหาของ “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” หรือ “พุทธตำนาน” เป็นการเล่าถึงการเสด็จมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ และมีเหตุการณ์เล่าขาน เช่น การขำรอยพระบาท การประทานเภสาธาตุ การทำนายเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนา การประดิษฐานพระพุทธศาสนาในท้องที่ต่าง ๆ การนำพระบรมธาตุส่วนต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ไปประดิษฐานตามบ้านน้อยเมืองใหญ่ ภายหลังจากที่เสด็จปรินิพพานแล้ว การกล่าวถึงความรุ่งเรืองและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในดินแดนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนาเป็นสำคัญ และพัฒนาการของลักษณะตัวอักษรไทยยวนหรืออักษรพื้นเมือง ตัวอักษรไทยนิตเทศ (ฝักขาม) ที่เกี่ยวข้องกับเอกสารเป็นบางตอน รวมทั้งอักษรวิธี วิวัฒนาการของตัวอักษร โดยย่อ ภาษาและวงศัพท์ที่ใช้ทั้งนี้ โดยการเปรียบเทียบกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือและท้องถิ่นใกล้เคียง เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย เป็นต้น อีกอย่างหนึ่งในตำนานยังมีกล่าวถึงประวัติศาสตร์การก่อตั้งอาณาจักรโบราณ โดยเฉพาะในสมัยพญามังราย ซึ่งเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างศาสนสถาน ครอบรอยพระบาทที่คอกเวภารบรรพต (วังรุ่ง) เป็นต้น การเล่าถึงตำนานชื่อบ้านชื่อเมือง เช่น เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองนครลำปาง เป็นต้น ความรู้ในด้านภูมิศาสตร์ของ

^๑ กัตัญญ ชูชื่น, “พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ง-จ.

อาณาจักรต่าง ๆ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในภาคเหนือของไทยและดินแดนใกล้เคียง มีอาณาจักรสำคัญๆ ที่มีอาณาเขตติดต่อกันและบริเวณที่กิจการพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ได้แก่ อาณาจักรหงสาวดี (มอญ) อาณาจักรสิบสองปันนา (ไทยลื้อ-ยูนนาน) อาณาจักรศรีอยุธยา (ภาคเหนือของไทย) และอาณาจักรละโว้ (ภาคกลางของไทย) ตลอดถึงกุศโลบายของพระสงฆ์และนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในการที่จะเผยแผ่และประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และเป็นปึกแผ่นมั่นคงในดินแดนล้านนาและใกล้เคียง ทั้งนี้โดยใช้เอกสาร (วรรณกรรม) เป็นอุปกรณ์สำคัญในการเทศนาสั่งสอนและสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน

บุญเที่ยง พมมะจันทร์^๑ ได้ศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก และอิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวลาว มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ประการแรกเป็นการวิเคราะห์และชี้ให้เห็นชัดถึงแนวความคิดทางปรัชญาลาวที่ปรากฏในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก และศึกษาถึงอิทธิพลของแนวความคิดทางปรัชญานั้นๆ ที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวลาวในอดีตและปัจจุบัน โดยเป็นการศึกษาทางอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ประกอบกับวิธีการศึกษาเชิงปริมาณ

จากผลการศึกษาคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก โดยนำกรอบแนวคิดทางปรัชญามาวิเคราะห์แล้วพบว่า มีแนวความคิดทางปรัชญาใน ๒ ประเด็น คือ อภิปรัชญาและจริยศาสตร์ ประเด็นทางปรัชญาที่เด่นชัดที่สุดคือ ความเชื่อในระบบจักรวาล ซึ่งกล่าวถึงความมีอยู่ของโลกรื่นนอกจากโลกมนุษย์ อันประกอบด้วยสวรรค์ นรก และบาดาล เป็นต้น โลกเหล่านี้มีความสัมพันธ์หลายด้านกับโลกมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการกำเนิดชีวิตและการควบคุมทางจริยธรรม ผลการสำรวจความคิดเห็นพบว่า ชาวลาวปัจจุบันร้อยละ ๗๒.๒ ยังมีความเชื่อว่า มีโลกอื่นๆ นอกจากโลกมนุษย์ที่อยู่ในรูปภูมิและอรูปภูมิ ในประเด็นทางจริยศาสตร์นั้น ผลการศึกษาพบว่าชาวลาวสมัยโบราณมีความเชื่อเรื่องบาปกรรมมากที่สุด อันเป็นปัจจัยเชื่อมโยงสู่ความประพฤติกทางจริยธรรม ผลจากการสำรวจความเห็นของชาวลาวในปัจจุบันพบว่า ร้อยละ ๕๔ เชื่อว่าแนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวลาวในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าผลการศึกษาคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลกได้ชี้ให้เห็นว่าชาวลาวได้มีแนวคิดเชิงปรัชญามาแต่โบราณแล้วก็ตาม แต่แนวความคิดปรัชญาของชาวลาวมีลักษณะเฉพาะบางประการ เมื่อเทียบกับปรัชญาตะวันตก แนวความคิดเชิงปรัชญาของลาวนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิต ไม่ได้เพื่อสนองความต้องการอยากรู้ อยากเห็นเหมือนในปรัชญาตะวันตก จึงกล่าวได้ว่าชาวลาวได้มีแนวความคิดเชิงปรัชญาชีวิตเพื่อการดำรงชีวิตที่ถูกที่ควรมาแต่โบราณ อนึ่ง แนวคิดเชิงปรัชญาที่กล่าวมานั้นได้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดและวิถีการดำรงชีวิต

^๑ บุญเที่ยง พมมะจันทร์, "แนวคิดเชิงปรัชญาในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก และอิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวลาว", วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๖-๗.

ของชาวลาวตลอดมา จากข้อมูลการสำรวจความคิดเห็นพบว่า ร้อยละ ๕๘ มีความเห็นว่าการวรรณกรรมโบราณและจารีตประเพณีอันเก่าแก่ยังมีคุณประโยชน์ และสมควรนำมาศึกษาต่อไปเพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ให้ชนรุ่นหลังรับทราบคุณค่าทางความคิดเชิงปรัชญาที่เป็นเอกลักษณ์ของตน

เชียรชาย อักษรดิษฐ์^๑ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา” พบว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่มีการแพร่กระจายอยู่บริเวณดินแดนล้านนา สิบสองปันนา รัฐฉาน และล้านช้าง ตลอดจนถึงบางพื้นที่แถบภาคอีสานอีกด้วย โดยเนื้อหาสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนี้ กล่าวถึงการเสด็จมาเผยแผ่พระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพุทธสาวก ซึ่งมีการพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เชื่อมโยงเข้ากับตำนานของแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่น อันประกอบด้วยเมือง ชุมชน ผู้คน ชาติพันธุ์ รวมถึงระบบการค้าที่รวมเรียกว่าสังคมและวัฒนธรรมที่น่าสนใจยิ่ง โดยแก่นของเรื่องดังกล่าวนี้ ได้มุ่งเน้นการสถาปนาศาสนสถานที่สำคัญเอาไว้กับท้องถิ่นต่างๆ ที่เรื่องราวได้ดำเนินมาถึงด้วยการประดิษฐานรอยพระบาทและพระเกศาธาตุ พร้อมพุทธพยากรณ์ว่าพื้นที่อันเป็นภูมิสถานศักดิ์สิทธิ์ โดยมีสิ่งสำคัญทางความศรัทธาประดิษฐานเอาไว้ นั่นจะได้มีความเจริญรุ่งเรือง ในภายหน้าด้วยพระศาสนา ซึ่งนับว่าเป็นวรรณกรรมที่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องราวของท้องถิ่นในภูมิภาคแถบนี้ อย่างชัดเจนยิ่งกว่าวรรณกรรมทางศาสนาเรื่องอื่นๆ อีกทั้งยังได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของเรื่องราวและขนบธรรมเนียมในการประพันธ์ตำนานพระบาทและพระเกศาธาตุ ที่แพร่หลายอยู่ในดินแดนแถบนี้ นับว่าเป็นการสร้างความเชื่อมโยงศรัทธาของผู้คนในท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการยึดโยงความสัมพันธ์ภายใต้คติความเชื่อเดียวกันของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะกลุ่มชนเผ่าไทในภูมิภาคแถบลุ่มแม่น้ำโขง

นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาที่น่าสนใจอยู่อีกเรื่องหนึ่ง คือ งานศึกษาของ โสภา ชานะกุล (๒๕๓๔) ได้ศึกษาเรื่อง “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑-๒๔๘๑) พบว่า สาเหตุของการที่ครูบาศรีวิชัยถูกถอดถอนของคณะสงฆ์กรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๑-๒๔๖๘ เป็นเวลากว่า ๒๗ ปี ซึ่งมีประเด็นหลักอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ ประการแรก คติความเชื่อและจารีตของคณะสงฆ์ล้านนา ประการที่สอง การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่จากกรุงเทพฯ ทำให้ครูบาศรีวิชัยถูกกลไกอำนาจรัฐเข้าควบคุมจัดการ และเกิดกระแสการต่อต้านขึ้นในหมู่สงฆ์และชาว

^๑เชียรชาย อักษรดิษฐ์, ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา, โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน ทูลวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. และทุนสนับสนุนจากฝ่ายชุมชนและสังคม, ๒๕๔๘, หน้า บทคัดย่อ.

ล้านนา ทำให้ครูบาศรีวิชัยมีฐานะเป็น “ตนบุญ” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งการต่อสู้ กับอำนาจรัฐ แต่ประเด็นที่จะลืมไม่ได้ก็คือ การที่หลังจากนั้น ครูบาศรีวิชัยได้สร้างปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวของคลื่นประชาสังคมด้วยการดำเนินการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียสถาน ที่ชาวล้านนานับถือกันว่าเป็นเจดีย์สถานสำคัญ คือ พระบาทพระธาตุ จำนวนหลายแห่งในล้านนา เท่าที่ปรากฏในงานศึกษาของ โสภา ชานะกุล พบว่า มีจำนวน ๕๕ แห่ง ทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย ลำปาง และพะเยา สิ้นงบประมาณก่อสร้างกว่า ๖๓,๕๑๑ บาท (๓๕๓,๔๔๐ รupi) ตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๗๘^๒ รวมเวลากว่า ๑๕ ปี แสดงให้เห็นถึงการนำคติความเชื่อทางศาสนามาเป็นเครื่องมือในการสร้างประชาสังคมเพื่อการลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจคณะสงฆ์กรุงเทพฯ ที่ใช้อำนาจรัฐในการควบคุมพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของพระสงฆ์และชาวบ้านในล้านนา ประเด็นของการสร้างทางขึ้นดอยสุเทพ และการบูรณปฏิสังขรณ์พระบาทพระธาตุต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์แห่งการต่อสู้ และแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของพระสงฆ์ในล้านนาที่ยังมีพลังในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และบริหารจัดการคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนให้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ดำรงต่อไปได้ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยอำนาจรัฐหรือคณะสงฆ์ส่วนกลางมาควบคุมดูแลการบริหารปกครองคณะสงฆ์ภาคเหนือ ซึ่งเราอาจมองเห็นปรากฏการณ์นี้ว่า เป็นวาทกรรมหนึ่งของการพัฒนา

^๑ โสภา ชานะกุล, “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑-๒๔๘๑)”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔, หน้า (๑).

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑ - ๕๓.

บทที่ ๔

การศึกษาด้านวัฒนธรรมในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

บทนี้จะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในล้านนา การสร้างตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และภูมิสังคมทางศาสนาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก โดยได้จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๔.๑ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในล้านนา

๔.๒ ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในล้านนา

๔.๓ ภูมิสังคมทางศาสนาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

๔.๑ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในล้านนา

ก่อนที่ล้านนาจะพัฒนาเป็นอาณาจักรในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ดินแดนแถบนี้มีผู้คนอาศัยอยู่ก่อนแล้วหลายกลุ่ม กลุ่มที่มีอำนาจมากที่สุดคือ “มอญ” ซึ่งได้ตั้งหลักแหล่งเป็นกลุ่มใหญ่ตามชายฝั่งอ่าวไทยและตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีอาณาจักรทวารวดีซึ่งตั้งขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และเสื่อมอำนาจลงเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เนื่องจากขอมได้ขยายอิทธิพลเข้ามาถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา^๑ ทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายอำนาจออกไปกว้างขวางครอบคลุมดินแดนที่เป็นภาคเหนือ ติดต่อกับอาณาจักรศรีเกษตร (พุกาม หรือปยู) และอาณาจักรโยนกเชียงแสน และภาคใต้ ติดต่อกับอาณาจักรศรีวิชัย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ติดต่อกับอาณาจักรอริสานคร (เจนละ) อาณาจักรทวารวดีได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียในด้านศาสนา แบบแผนการปกครองและศิลปวัฒนธรรม ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศานานิกายเถรวาท งานศิลปกรรมได้รับรูปแบบพุทธศิลป์จากอินเดียผสมผสานกับคติความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นจนพัฒนาเป็นแบบฉบับเฉพาะตัวเรียกว่า “ศิลปะสมัยทวารวดี” ลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรม ปรากฏในงานสร้างพระปฐมเจดีย์องค์เดิมหรือเจดีย์วัดจุลประโทน จังหวัด

^๑ ดนัย ไชยโยธา, พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย ๑, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐.

นครปฐม และเจดีย์วัดกุฎศหรือเจดีย์เหลี่ยม จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตามที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ ๕

ความตอนหนึ่งของพงศาวดารเหนือกล่าวถึงอาณาจักรละโว้ ซึ่งตั้งขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๐๐๒ จุลศักราช ๑๐ ปี ระกาสัมฤทธิศก พระยาเมืองตักกะศีลามาหนคร จึงให้พราหมณ์ทั้งหลายยกพลไปสร้างเมืองละโว้^๑ ศูนย์กลางของอาณาจักรละโว้ ตั้งอยู่ในเขตเมืองลพบุรี ชุมชนแห่งนี้ได้มีการรวมตัวกันขึ้นเป็นอาณาจักรประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ เมืองละโว้ซึ่งเคยเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรทวารวดีก็พัฒนาตนเองจนมีฐานะเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะในด้านพระพุทธศาสนา^๒ ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา กล่าวตรงกันว่า กษัตริย์เมืองละโว้ได้จัดส่งพระนางจามเทวีราชธิดาขึ้นมาครองเมืองหริภุญไชยและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนภาคเหนือตามคำเชิญของผู้นำท้องถิ่น ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้เริ่มเผยแผ่เข้ามาในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนเป็นครั้งแรก

หลักฐานทางตำนานท้องถิ่นระบุเรื่องราวตรงกันว่า ฤาษีวาสุเทพเป็นผู้สร้างเมืองหริภุญไชยขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๒๐๔^๓ ภายหลังจากสร้างเสร็จแล้ว ๒ ปี ฤาษีวาสุเทพจึงได้ทูลเชิญพระนางจามเทวีขึ้นมาปกครอง แต่จารึกที่พบที่เวียงมะโน อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ กำหนดอายุโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือคาร์บอน ๑๔ ได้ระหว่าง พ.ศ.๑๓๑๐ - ๑๓๑๑^๔ ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีระยะเวลาต่างกันถึงเกือบ ๑๐๐ ปี แต่อย่างน้อยก็ทำให้ทราบว่า เมืองหริภุญไชยมีอายุเก่าแก่ไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ และมีหลักฐานยืนยันว่ามีความสัมพันธ์กับอาณาจักรทวารวดีจริงตามที่อ้างในตำนาน และหลังจากได้ก่อสร้างตัวจนเข้มแข็งจึงได้แผ่ขยายอำนาจลงทางใต้ คือ การสร้างเมืองเขลางค์ (ลำปาง) ในลุ่มแม่น้ำวัง และแผ่ขยายอำนาจขึ้นมาจนถึงที่ราบลุ่มของที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ เช่น เวียงมะโน เขตอำเภอหางดง เวียงท่ากาน เขตอำเภอสันป่าตอง เป็นต้น ในการขึ้นมามีปกครองเมืองหริภุญไชย พระนางจามเทวีได้นำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบรามัญหรือมอญขึ้นมา ประกอบด้วย คณะสงฆ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ช่างศิลป์แขนงต่างๆ และศิลปวัฒนธรรมแบบทวารวดี ซึ่งเป็น

^๑ ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๘.

^๒ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้, (กรุงเทพฯ: ศิวพร, ๒๕๒๔), หน้า ๗.

^๓ พระรัตนปัญญาเถระ, เขียน, แสง มนวิฑูร, แปล, ชินกาลมาลีปกรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มหจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๐ - ๘๑.

^๔ A. B. Grisword and Prasert Na Nagara "An inscription in Old Mon from Wieng Mano in Chiangmai Province," *Journal of the Society*, 59 pt. (January 1979): 153-156. อ้างใน สุรพล คำวิฑูร, แผ่นดินล้านนา, (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

วัฒนธรรมมอญขึ้นมาเผยแพร่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน ชนชั้นปกครองใช้อักษรมอญ ส่วนชนชั้นล่างเป็นกลุ่มชนพื้นเมือง นับได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองในเมืองหริภุญไชย ดังปรากฏว่าในตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ ๑ ได้กล่าวถึงการตรัสพยากรณ์ความเป็นมาของชื่อเมืองและการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระบรมธาตุหริภุญไชย และยังได้กล่าวถึงเมืองหริภุญไชยในฐานะอาณาจักรหนึ่งของดินแดนตอนเหนือไว้หลายแห่ง เช่น ในผูกที่ ๑ ตอนท้ายผูกได้เล่าถึงพระธาตุคอกยั้งรุ่ง ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองหาง ประเทศพม่า ว่าเป็นเขตรอยต่อของ ๓ เมือง คือ เมืองโกสัมพี (เมืองแสนหวิ) ซึ่งตั้งอยู่ในอาณาจักรหมอกขาวมาวหลวง (ไทใหญ่) เมืองแพรหลวง ในอาณาจักรจีน และเมืองหริภุญไชย ความต่อมาจึงได้กล่าวถึงเรื่องราวที่พญามังรายปฐมกษัตริย์เมืองเชียงใหม่เสด็จไปสร้างพระบาทรังรุ่ง ส่วนในตอนท้ายผูกที่ ๕ ได้กล่าวถึงเรื่องพระยายักษ์ตนหนึ่งที่อาศัยอยู่ที่คอกอย่างสรง (คอกเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่) ว่าตั้งอยู่ในเขตเมืองหริภุญไชย และในผูกที่ ๑๐ กล่าวถึงพระอินทร์ได้คำพยากรณ์อายุพระพุทธศาสนาไปบอกแก่พระอินทฤาษี ที่อยู่ยอดเขาค้ำหลวง (พระธาตุคอกคำ ตำบลแม่เหี้ย อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่) ว่าตั้งอยู่ในเขตเมืองหริภุญไชย ความในตำนานแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ผู้รจนาให้ความสำคัญกับเมืองหริภุญไชยเป็นอย่างมาก และในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์เองก็ได้พรรณนาถึงช่วงสมัยที่รุ่งเรืองของเมืองหริภุญไชยสืบต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เนื่องจากเหตุการณ์การเมืองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรขอมได้ขยายอำนาจเข้ามายึดครองอาณาจักรละโว้และได้เข้ารุกรานเมืองหริภุญไชย แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ต่อมาในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้เกิดสงครามระหว่างเมืองหริภุญไชยกับพวกขอมเมืองละโว้ ซึ่งฝ่ายขอมประสบความสำเร็จ ทำให้เมืองหริภุญไชยสามารถรักษาเขตอิทธิพลและสร้างอาณาจักรขึ้นปกครองในเขตภาคเหนือตอนบน จนกระทั่งถึงสมัยพญาพันโศยญะก็ได้ถูก “ไทยอ๋ามาตย์” ก่อการกบฏและเข้ายึดครองเมืองหริภุญไชยสืบต่อมาประมาณ พ.ศ.๑๘๐๑ และมีกษัตริย์องค์สุดท้ายซึ่งสืบเชื้อสายต่อจากไทยอ๋ามาตย์ คือ พญาญีบาอาณาจักรหริภุญไชยจึงได้ล่มสลายลงเพราะการรุกรานของพญามังราย ซึ่งแผ่อิทธิพลมาจากเมืองเชียงแสนทางตอนเหนือ และสามารถยึดเมืองหริภุญไชยได้สำเร็จในพ.ศ.๑๘๓๕^๑

ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ ๑ ได้กล่าวถึงการสร้างพระธาตุหริภุญไชยในรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตย์จราชหรือพระเจ้าอาทิตย์ตราช โดยทรงพยากรณ์ว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วศาสนาและพระธาตุจะมาประดิษฐานที่นี้ตลอด ๕,๐๐๐ ปี เป็นนครใหญ่ มีพระราชูปถัมภ์ พระนามว่า “อาทิตย์ตราช” และจะทรงสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ มีเมืองปรากฏชื่อว่า “หริภุญไชยนคร” ซึ่งมีตำนานเล่าถึงกาเผือกเป็นนิมิตบอกที่ฝังของพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นห้องทรงพระบังคล (ห้อง

^๑ อ่างแล้ว, พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๑๐๑.

ถ่ายอุจจาระ) ของพระองค์ จึงรับสั่งให้ขุดหาและสร้างพระธาตุขึ้นครอบไว้ประมาณ พ.ศ.๑๔๔๐ ในสมัยของพระองค์ พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก มีการเรียนพระไตรปิฎกอย่างแพร่หลาย และมีการแต่งฉันท์ด้วยภาษามคธหรือภาษาบาลี

ในบริเวณที่ราบลุ่มเชียงรายและที่ราบลุ่มเชียงใหม่ตอนบน มีกลุ่มชน ๒ พวก คือ ลัวะหรือละว้า ชาวพื้นเมืองดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงและหุบเขา กับกลุ่มพวกไทหรือไต ที่อพยพมาจากตอนบนของกลุ่มแม่น้ำโขงหรือตอนใต้ของมณฑลยูนนาน และได้มีการผสมผสานกันทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนทั้งสอง เรียกว่า ขวน หรือ โยนก อาณาจักรโยนกเชียงแสนตั้งขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ตำนานสิงหนวัตินครกล่าวว่า พระเจ้าสิงหนวัติ ได้อพยพผู้คนเดินทางลงมาทางใต้ของจีน และมาสร้างเมืองชื่อ นาคพันธุสิงหนวัตินคร ขึ้นบริเวณเขตอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เมืองนี้ในเวลาต่อมาได้กลายเป็นอาณาจักรใหญ่ ครอบครองดินกว้างขวางทางทิศตะวันออกตั้งแต่เขตตั้งเกี้ยวของเวียงคานในปัจจุบัน และทิศตะวันตกถึงแม่น้ำสาละวินเขตรัฐในพม่าทางเหนือจากบริเวณเมืองหนองแส มณฑลยูนนานในจีน ลงมาทางใต้จนถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน จนถึงสมัยพระเจ้าฟ้างคราช อาณาจักรโยนกเชียงแสนถูกรุกรานจากขอมจนต้องอพยพราษฎรไปสร้างเมืองใหม่ที่เวียงสันทอง ริมแม่น้ำสาย ต่อมาเจ้าชายพรหมกุมาร ราชโอรสขับไล่ขอมได้สำเร็จ และได้สร้างเมืองไชยปราการขึ้นทางใต้เมืองเชียงแสนเพื่อใช้เป็นเมืองหน้าด่าน ต่อมา พระเจ้าชัยศิริ กษัตริย์องค์ต่อมาทรงครองราชย์สืบต่อมาได้ ๖ ปี ก็ต้องเสียดินแดนแก่ขอมอีก จึงเป็นอันสิ้นสุดของอาณาจักรโยนกเชียงแสนในทางการเมือง สถานที่นั้นกลายเป็นหนองน้ำเรียกว่า หนองลุ่ม^๑

ในยุคเดียวกัน อาณาจักรเงินยางเชียงแสน ซึ่งตั้งขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ลวจักรราช หรือ ปู่เจ้าลาวจก เป็นหัวหน้ากลุ่มชาวลัวะหรือละว้า บริเวณคอดอยตุง ได้ย้ายลงมาสร้างเมืองหิริญนครเงินยาง (เชียงแสน) บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก กษัตริย์องค์สำคัญของอาณาจักรเงินยางเชียงแสน คือ ขุนเจือง ทรงขยายอำนาจทางการเมืองไปสร้างฐานอำนาจครอบคลุมที่ราบลุ่มเชียงรายและพะเยา และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับบ้านเมืองในเขตราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน เช่น เชียงตุง เชียงรุ่ง ล้านช้าง และเมืองแกว (ญวน) เป็นต้น อาณาจักรเงินยางเชียงแสนในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ยังคงมีฐานะเป็นศูนย์กลางสำคัญของอาณาจักรและอำนาจทางการเมือง^๒ จนกระทั่งมาถึงสมัยของพญามังราย กษัตริย์ลำดับที่ ๒๕ แห่งราชวงศ์ลวจักรราช เป็นราชบุตรในพญาลาวเมง

^๑ อ่างแก้ว, คณย์ ไชยโยธา, พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย ๑, หน้า ๔๘-๔๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

และพระนางเทพคำชายหรือเทพคำชายาย พระธิดาของท้าวรุ่งแก่น เจ้าเมืองเชียงรุ่ง ทรงขยายอิทธิพลลงมาทางใต้ ย้ายราชธานีจากนครเงินยางเชียงแสนมาสร้างใหม่ที่เมืองเชียงรายเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๕ ต่อมาย้ายเมืองมาไว้ที่เมืองฝางใน พ.ศ. ๑๘๑๗ และทรงประสงค์เข้ายึดครองอาณาจักรหริภุญไชยจากพญาญาบา โดยส่งทหารชื่อ ขุนฟ้า หรือ ฟ้าม่าน ไปเป็นไส้ศึกคอยยุยงให้ราษฎรเกลียดชังพญาญาบา ทำงานอยู่ ๗ ปี จนในที่สุด พญามังรายจึงสามารถเข้ายึดอาณาจักรหริภุญไชยไว้ในอำนาจเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๓๕^๑ ส่วนในพื้นที่เมืองเชียงใหม่ระบุว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ สรุปลได้ว่าอยู่ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อาณาจักรหริภุญไชยก็ถูกผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรโยนกเชียงแสน และเป็นจุดเริ่มต้นของอาณาจักรล้านนาในเวลาต่อมา ถือเป็นกาลสิ้นสุดของอาณาจักรหริภุญไชยในฐานะที่เป็นอาณาจักรมอญที่ตั้งมานานกว่า ๕ ศตวรรษ และมีกษัตริย์ปกครองกว่า ๔๐ พระองค์ ความข้อนี้ปรากฏเรื่องราวในตำนานพระเจ้าเลียบโลกท้ายผูกที่ ๘ ซึ่งอาจให้ช่วงเวลาไม่ตรงกันนักว่า พระพุทธเจ้าทรงรำพึงถึงพระยาชัยกษัตริย์องค์หนึ่งอาศัยอยู่ที่คดอย่างสรง (คดเชียงดาว) เมืองหริภุญไชย ทรงสั่งสอนพระยาชัยกษัตริย์ และตรัสพยากรณ์ว่า “ในช่วงระหว่างเวลาประมาณ ๒๐๐๐-๓๐๐๐ ปี ในเมืองหริภุญไชยจะมีกษัตริย์นามว่า “นครลีสา” หรือ “พระยาหัวเวียง” จะมีหญิงโสเภณีคนหนึ่งมายุยงให้พระองค์เบียดเบียนสร้างการเดือดร้อนแก่ประชาชน เสนาอำมาตย์จึงถอดจากราชสมบัติ และตั้งกษัตริย์องค์อื่นขึ้นครองราชย์แทน ต่อมาจะมีกษัตริย์ปกครองอีก ๒๐ สมัย ในสมัยกษัตริย์องค์ที่ ๒๐ จะมีข้าศึกยกมาจากเมืองโกสัมพีเข้าตีเมืองหริภุญไชย เกิดศึกสงครามเป็นเวลานาน แต่ไม่ชนะกันด้วยกำลังทหาร แต่ชนะด้วยคนบ้าคนหนึ่ง ตั้งแต่นั้นจะไม่มีการปกครองเป็นเวลานาน ในระหว่างนั้นพระยาชัยกษัตริย์จะเกิดเป็นพระยาธรรมิกราช ครองราชย์ในเมืองเชียงดาว และส่งเสริมพระพุทธศาสนาจนเจริญรุ่งเรือง” หลังจากพญามังรายเข้ายึดเมืองหริภุญไชยได้สำเร็จ ต่อจากนั้น จึงสร้างสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรเพื่อนบ้านที่มีความเข้มแข็ง คือ อาณาจักรสุโขทัยของพ่อขุนรามคำแหง อาณาจักรพะเยาของพญาเมือง ในระหว่างที่พญามังรายต้องการขยายดินแดนและสร้างศูนย์กลางอำนาจใหม่ไปพร้อมกัน พระองค์ได้พยายามเลือกศูนย์กลางอำนาจใหม่ตลอดเวลา ดังจะเห็นได้ว่า ทรงย้ายราชธานีหลายครั้ง เช่น จากเมืองเงินยางเชียงแสนย้ายมาตั้งเมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองกุมกาม จนกระทั่งสร้างเมืองใหม่บริเวณเชิงคดอสุเทพ บนฝั่งขวาของแม่น้ำปิง และขนานนามว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” ใน พ.ศ. ๑๘๓๕ และทรงใช้ราชธานีใหม่นี้เป็นศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรล้านนาแต่นั้นมา ปรากฏความในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ ๑ ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปสู่คดอสุภูบรรพตหรือคดอสุเทพ ทรงฝันพระพักตร์ไปทาง

^๑ ศรัทศดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๖.

ทิศตะวันออกทางแม่น้ำปิง ครัสพยากรณ์ว่า จะมีการตั้งเมืองชื่อว่า “อภินวนคร” (เชียงใหม่) และใน
 ผู้กที่ ๕ ว่า พระพุทธเจ้าทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ครัสพยากรณ์ว่า สถานที่นี้ภายหน้า
 จะเป็นเมืองใหญ่มีกษัตริย์ปกครองและประชาชนจำนวนมาก พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองใน
 เมืองนี้ มีอารามใหญ่ จำนวน ๘ แห่ง และได้กล่าวต่อไปว่า ในระหว่างทางพบชีม่าน (นักบวชชาว
 พม่า) ๒ รูป นุ่งห่มผ้าไม่เรียบร้อยเข้ามาถวายดอกไม้ ถวายบาตร และทูลขอบวช จึงครัสพยากรณ์ว่า
 สถานที่นี้มีชีม่านสักจากนักบวชที่นุ่งห่มไม่เรียบร้อยแล้วขอบวชใหม่ สถานที่นี้จะชื่อว่าอภินวนคร
 หรือเมืองเชียงใหม่ ในพงศาวดารเหนือกล่าวว่า ในสมัยพญามังรายมีสมณทูตจากลังกาเข้ามาเผยแผ่
 และได้นำหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาถวายที่วัดเชียงมั่น แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนานิกายเถร
 วาทคณะรามัญหรือมอญดั้งเดิมที่สืบมาจากสมัยพระนางจามเทวีของเมืองหริภุญไชยก็ยังได้รับความ
 เคารพนับถือเรื่อยมา

จนกระทั่งในสมัยพญากือนา (พ.ศ.๑๘๕๘-๑๘๖๘) กษัตริย์ลำดับที่ ๖ พระพุทธศาสนา
 เถรวาทแบบลังกาวงศ์จึงเริ่มเข้าสู่ล้านนา โดยมีความประสงค์จะให้พระภิกษุฝ่ายอรัญญวาสี (ฝ่ายอยู่
 ป่าเป็นวัตร) มาอยู่ในเชียงใหม่ และทำสังฆกรรมทั้งหมด^๑ แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์ความขัดแย้ง
 ระหว่างอำนาจทางการเมืองของพระองค์และกลุ่มพระสงฆ์ดั้งเดิม ซึ่งสืบทอดมาจากคณะมอญ จึง
 ทรงส่งทูตไปนิมนต์พระอุทุมพรบุปผามหาสวามี พระภิกษุชาวลังกา อยู่จำพรรษาที่เมืองนครพัน
 (เกาะตะมะ) ให้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ แต่พระอุทุมพรได้ส่งหลานชายคือ พระ
 อานันทเถระและคณะสงฆ์จำนวนหนึ่งมาแทน เมื่อมาถึงพญากือนามีนโยบายให้มีการอุปสมบท
 ใหม่ตามคตินี้ลังกาวงศ์ แต่พระอานันทเถระปฏิเสธและแนะนำให้นิมนต์พระภิกษุชาวเมืองสุโขทัย
 คือ พระสุมนเถระและพระอโนมทัสสีเถระ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ที่ได้รับการศึกษาในสำนักพระอุทุมพรที่
 เมืองพันและได้มอบหมายให้เป็นผู้เผยแผ่กติกาลังกาวงศ์ พญากือนาจึงส่งทูตลงมาขอพระสุมน
 เถระกับพ่อขุนไสรลือไทแห่งเมืองสุโขทัย ใน พ.ศ.๑๘๑๒ พระสุมนเถระเดินทางมาพร้อมกับนำ
 พระบรมสารีริกธาตุมาด้วย แล้วทรงพักพระสุมนเถระให้อยู่จำพรรษาที่วัดพระยืน เมืองหริภุญไชย
 ให้ทำการผูกพันธสีมาใหม่ และให้อุปสมบทใหม่กับพระภิกษุคณะสงฆ์มอญเดิมถึง ๘,๔๐๐ รูป
 บูรณปฏิสังขรณ์พระสถูป พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูปยืน จาริกวัดพระยืน ได้กล่าวถึงปาฏิหาริย์พระ
 ธาตุ ซึ่งพระสุมนะนำมาจากเมืองสุโขทัย^๒ เหตุการณ์ในช่วงนี้แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ชัดเจนใน
 การรื้อถอนฐานอำนาจเก่าของพระสงฆ์คณะมอญในเมืองหริภุญไชย ก่อนที่จะย้ายมาสู่การจัดการ
 คณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ดังนั้น เมื่อออกพรรษาแล้วพญากือนาจึงถวายที่ดิน ซึ่งเป็นพระราช

^๑ อ่างแก้ว, พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๑๐๗.

^๒ อ่างแก้ว, สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๑๓๕.

อุทยานหลวงนอกรเมืองเชียงใหม่สร้างเป็นวัดชื่อ “บุปผาราม” (วัดสวนดอก) ในพ.ศ.๑๕๑๖ เพื่อเป็นศูนย์กลางคณะสงฆ์นิกายลังกาวงศ์ โดยทรงตั้งพระสุมนะขึ้นเป็นพระสังฆราชองค์แรกของล้านนา และได้สร้างพระเจดีย์ศิลปะแบบลังกาวงศ์แรกในล้านนา และแบ่งพระบรมสารีริกธาตุขึ้นข้างไปประดิษฐานบนพระธาตุดอยสุเทพ ซึ่งมีนัยแสดงให้เห็นถึงการยกย่องพระพุทธศาสนาให้อยู่เหนืออำนาจผีหรือความเชื่อดั้งเดิมของคนพื้นถิ่นที่มักเชื่อว่าบนดอยที่สูงใกล้ชุมชนเป็นที่สิงสถิตของยักษ์ ครุร้ายหรืออารักษ์รักษาเมือง ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกจะมีเนื้อความกล่าวถึงจำนวนหลายแห่งว่า พระพุทธเจ้าขึ้นไปปราบและสั่งสอนยักษ์หรืออารักษ์บนดอยสูง นับได้ว่าพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างมั่นคงและสมบูรณ์ในล้านนา ความขื่อนี้ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ ๑ ว่า ไกลออกมาจากเมืองเชียงใหม่ประมาณ ๕๐๐ วา บริเวณเชิงเขาจะมีพระมหาเถระนำพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองลังกามาประดิษฐานไว้ และสร้างพระเจดีย์ครอบปรากฏชื่อว่า “บุปผาราม” (วัดสวนดอก) และในผูกที่ ๙ ว่า พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้เหนือหินที่ประทับนั่ง เสด็จไปประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ขนาด มีคนแก่ ๒ คน นำเอาดอกบุนนาคมาบูชา ทรงตรัสพยากรณ์ว่า ในอนาคตจะผู้สร้างอารามใหญ่ ทรงประทานพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ให้บรรจุพระเกศาธาตุ ๓ แห่ง ทรงวางพระเกศาธาตุไว้เหนือพระหัตถ์ขวา พระเกศาธาตุแบ่งออกเป็น ๓ องค์ องค์หนึ่งบรรจุที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ปรากฏชื่อว่า “บุปผาราม” วัดบุปผารามจึงกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ และถูกเรียกว่า “นิกายสวนดอก” พญากือนาทรงสนับสนุนให้พระภิกษุจากเมืองต่างๆ เช่น เชียงแสน เชียงตุง เดินทางเข้ามาศึกษาที่วัดบุปผาราม ทำให้คณะสงฆ์รามัญเดิมมีอิทธิพลน้อยลง หลังจากพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์แพร่หลายในล้านนา พระสงฆ์ได้รับยกย่องในสังคมอย่างสูง มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง พบหลักฐานว่า พระสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพิพากษาคดีต่าง ๆ ร่วมกับขุนนางและในบางครั้งก็ยังมีบทบาทในการว่ากล่าวข้อราชการของกษัตริย์ที่ปฏิบัติไม่ถูกต้อง^๑

ต่อมา พญาแสนเมืองมา (พ.ศ.๑๕๒๘-๑๕๔๔) กษัตริย์ลำดับที่ ๗ ของล้านนา เมื่อพญากือนาสิ้นพระชนม์ เกิดศึกชิงราชสมบัติระหว่างพระเจ้าแสนเมืองมากับท้าวมหาพรหม พระอนุชาของพญากือนาซึ่งครองเมืองเชียงราย แต่ประสบความพ่ายแพ้จึงไปขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นสงครามครั้งแรกที่กองทัพอยุธยายกขึ้นมาตีล้านนา โดยเข้าตีเมืองลำปางก่อน ในพ.ศ.๑๕๒๕ แต่ไม่สำเร็จ ทำให้พญาแสนเมืองมาเกิด

^๑ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง” ในล้านนาไทย อนุสรณ์พระราชทานพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมากษัตริย์, (เชียงใหม่: ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗๗ – ๒๗๘.

ความประสงค์จะขยายอำนาจลงสู่ทางใต้ โดยขอกำลังสนับสนุนจากกรุงสุโขทัยเข้าตีกรุงศรีอยุธยา แต่สถานการณ์เปลี่ยนแปลง เนื่องจากขุนหลวงพะงั่วสิ้นพระชนม์ ทำให้ฝ่ายสุโขทัยหันมาโจมตีกองทัพล้านนาจนแตกพ่ายเสียหาย ในราว พ.ศ.๑๕๓๐ - ๑๕๓๑^๑ ซึ่งเป็นไปได้ว่า ฝ่ายสุโขทัยมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดกับราชวงศ์ในกรุงศรีอยุธยาอยู่ก่อนแล้ว จึงเห็นโอกาสของช่องว่างทางการเมืองในการผลักดันอำนาจใหม่ จึงเข้าโจมตีกองทัพล้านนาแทน เหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้พญาแสนเมืองมาไม่ทรง ออกรบอีกเลย ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและประกอบพระกรณียกิจในด้านศาสนาที่สำคัญ เช่น การหุ้มพระธาตุหริภุญไชยด้วยแผ่นทองคำ การเริ่มก่อสร้างเจดีย์หลวง (พ.ศ.๑๕๓๔) ซึ่งมาแล้วเสร็จในสมัยพระเจ้าติโลกราช ความตอนหนึ่งในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ ๘ กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปบ้านลัวะ ชาวลัวะได้ฝังค้ำฉัตร ธงแผ่นผ้าถวายเป็นบูชา ในเวลานั้นมีชีมาน (นักบวชชาวพม่า) รูปหนึ่งอายุ ๑๒๐ ปี มาพบพระพุทธเจ้าได้แก้ผ้าสไบชุบน้ำมันจุกบูชาพระพุทธเจ้า จึงทรงพยากรณ์ว่า ชีมานจุกผ้าสไบบูชารุ่งโรจน์โชติกาการยิ่ง ในอนาคตจะมีผู้สร้างวัดที่นี้เป็นอารามใหญ่ ปรากฏชื่อว่า “โชติการาม” ทรงประทานพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ และทรงรับสั่งว่า เมื่อปรินิพพานแล้วให้อาพระธาตุอุ้งมือข้างขวามาประดิษฐานไว้ที่นี่

ในปลายสมัยของพญาสามฝั่งแกน ใน พ.ศ. ๑๕๖๓ คณะสงฆ์สิงหลหรือลังกาวงศ์ใหม่ก็ได้เผยแผ่เข้ามาโดยมีพระญาณคัมภีร์เป็นหัวหน้า ในตำนานวัดป่าแดงเล่าว่า เมื่อพญาแสนเมืองมาสวรรคตแล้ว พญาสามฝั่งแกนขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๑๕๔๕-๑๕๘๔) วงการคณะสงฆ์ในเชียงใหม่ก็เกิดความขัดแย้งกันขึ้น มีความขัดแย้งกันหลายครั้งและมีเค้าเงื่อนมาตั้งแต่ในสมัยพญาแสนเมืองมา เช่น เรื่องให้ที่พักแก่โจร พระสงฆ์จากเมืองอยุธยาติเตียนข้อวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์เชียงใหม่ การเล่าเรียนพระปาฏิโมกข์ของสามเณร การรับฝากฐินและประกอบพิธีในนทีสิมา การปลุกเสกสิมาวัดสวนดอกทำให้เกิดวิวาทะกันให้มีการอุปสมบทพระภิกษุใหม่ การแบ่งแยกอุปัชฌาย์ ทำให้คณะสงฆ์ไม่ยอมรับร่วมสังฆกรรมกันนาน ๑๖ ปี และมีกรณีที่พระธัมมคัมภีร์ (พ.ศ.๑๕๒๕) ไปอุปสมบทใหม่ที่เมืองลังกาและกลับมาประกาศสอนใหม่จนแพร่ขยายไปถึงเมืองเชียงแสน แต่ต่อมาก็ลาสิกขา เป็นการสร้างความขัดแย้งที่รุนแรง จนกระทั่งพระญาณคัมภีร์ (พ.ศ.๑๕๕๗) ได้อ้างถึงข้อบกพร่องในอุปสมบทของพระสุมนเถระที่ไม่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ และการสวดมนต์ที่ผิดเพี้ยน จึงได้ตัดสินใจเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาและร่วมกับคณะสงฆ์กลุ่มหนึ่ง ประกอบด้วยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ๒๕ รูป พระภิกษุชาวกำโพง (เมืองละโว้) ๘ รูป และพระเถระชาวมอญ (มอญ) ๑ รูป เดินทางไปเมืองลังกา เมื่อ พ.ศ.๑๕๖๒ โดยไปที่โรหนชนบทมหารัฐ และได้แจ้งเหตุแก่พระมหาสุทนต์สมเด็จราชครูเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ โดยมีการดำเนิน

^๑ อ่างแล้ว, สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

ข้อผิดพลาดที่พระสุมนเถระกระทำไว้ จึงให้มีการอุปสมบทใหม่และศึกษาพระพุทธศาสนาระยะหนึ่ง เมื่อกลับมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.๑๕๖๗ และได้นิมนต์พระเถระชาวลังกามาด้วย ๒ รูป คือ พระอุตตมปัญญาสามี และพระวิกรมพาหุสามี มีการทำพิธีอุปสมบทใหม่แก่พระสงฆ์ถึง ๓๐๐ วัด แล้วจึงเดินทางขึ้นเชียงใหม่ การเข้ามาของพระพุทธรูปปางกวางศใหม่หรือสายสิงหลครั้งนี้ ได้มีการแยกย้ายกันไปเผยแพร่ตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งกรุงศรีอยุธยาและเมืองสุโขทัย โดยอาศัยอำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยา และเมื่อถึงเมืองเชียงใหม่ก็เข้าปรึกษากับ พระมหาโพธิธรรมกิตติ ซึ่งเป็นพระอุปฮาดและเป็นราชครูของเมืองเชียงใหม่ พร้อมกับขออนุญาตอุปสมบทใหม่แก่คณะสงฆ์เชียงใหม่ พระอุปฮาดอนุญาตให้พระภิกษุที่มีความประสงค์จะอุปสมบทใหม่ตามความศรัทธา แต่ตนขอปฏิเสธเพราะยังยึดมั่นและศรัทธาในคณะสงฆ์เดิมของพระสุมนเถระอยู่ แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางความคิดของคณะสงฆ์เชียงใหม่ที่ยังคงมีอยู่ต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ก็ประสบความสำเร็จอย่างมากในการเผยแพร่คำสอน เนื่องจากการอ้างถึงข้อวัตรที่ถูกต้องตามพระวินัย และการประกอบพิธีกรรมที่ถูกต้อง ได้แพร่ขยายแนวคิดนี้ไปสู่เมืองเชียงแสน และเมืองเชียงตุง^๑ นับตั้งแต่นั้น อาณาจักรล้านนาจึงมีพระพุทธศาสนา ๓ คณะ คือ คณะรามัญเดิมจากเมืองศรีอยุธยา คณะลังกาวงศ์เดิม และคณะลังกาวงศ์ใหม่หรือคณะสิงหล

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๕๘๔-๑๖๑๐) พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่หรือคณะสิงหลมากและให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ โดยสร้างวัดป่าแดงหลวง และตั้งชื่อว่า “อโศการาม” แสดงให้เห็นถึงนัยของการดำเนินนโยบายทางการเมืองและศาสนาตามแนวทางของพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง โดยให้เป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่แนวคิดทางศาสนา และทรงออกผนวชชั่วคราวที่วัดป่าแดงหลวงนี้ ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ ๕ กล่าวถึงวัดป่าแดงหลวงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง มีชาวบ้านนำโภชนาหารมีเนื้ออย่างมาถวาย ทรงตรัสพยากรณ์ว่า ในอนาคตจะมีผู้มาสร้างอารามชื่อว่า “อโศการาม” และทรงประทานพระเกศาธาตุหนึ่งองค์บรรจุไว้

การที่พระเจ้าติโลกราชให้การสนับสนุนคณะสงฆ์สิงหล ทำให้คณะสงฆ์นี้เป็นที่เลื่อมใสของชาวเมือง มีพระภิกษุเข้ามาอุปสมบทใหม่จำนวนมาก คณะสงฆ์นี้เน้นการศึกษาภาษาบาลีตามแบบแผนและการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง ทำให้การศึกษาทางด้านพระปริยัติธรรมมีความเจริญก้าวหน้า และจากผลของความขัดแย้งก่อให้เกิดการแข่งขันในทางด้านการศึกษา

^๑ สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๕, บำเพ็ญ ะวิน, ปรีวรรต, “ตำนานวัดป่าแดง”, จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ, (กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔๘๕-๒๔๘๗.

และเขียนวรรณกรรมทางศาสนาระหว่างคณะสงฆ์ลังกาวงศ์เดิมและลังกาวงศ์ใหม่ จากการผลของการศึกษาทำให้ที่พระภิกษุที่มีความรู้แตกฉานในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกเพิ่มมากขึ้น จึงในที่สุดได้ก่อให้เกิดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นครั้งแรกในดินแดนล้านนาและภูมิภาคแถบนี้ (พ.ศ. ๒๐๒๐) ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระองค์ และในสมัยนี้เองได้มีการสถาปนาความเชื่อเรื่องพระธาตุตามเมืองต่างๆ ที่อยู่ในอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงคนให้อยู่ในแวนแคว้นเดียวกัน และการเขียนตำนานเมือง ตำนานพระธาตุก็มีส่วนสร้างสำนึกร่วมกันที่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างเชียงใหม่กับเมืองในอาณาจักร^๑ เนื่องจากตลอดสมัยของพระองค์ ได้ทำศึกสงครามรอบด้าน ทางทิศใต้ทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา ในสมัยพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ เพื่อชิงเมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร แต่ไม่สำเร็จ ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะหลายครั้ง มีการใช้กลยุทธ์ทางไสยศาสตร์และพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการทำสงคราม สุดท้ายก็ตกลงยุติสงครามกันหลังจากทำสงครามยืดเยื้อมา ๒๔ ปี (พ.ศ. ๑๕๕๔-๒๐๑๘) โดยกรุงศรีอยุธยาสามารถยึดเมืองเซียงคินได้ ทางด้านทิศตะวันออก ทรงขยายอำนาจไปได้เมืองน่าน เมืองแพร่ และแพร่ขยายอำนาจปกป้องเมืองหลวงพระบาง อาณาจักรล้านช้าง จากการรุกรานของไคเวียด (ญวน) จนประสบชัยชนะ ด้านตะวันตกยังขยายอำนาจไปถึงรัฐชาน ได้เมืองไลคา เมืองนาย เมืองสีป้อ เมืองของห้วย ด้านเหนือได้เมืองเชียงรุ่ง เมืองยอง และกวาดต้อนครัวเรือนชาวลื้อ ชาวไทใหญ่เข้ามาตั้งหลักแหล่งรอบเมืองเชียงใหม่จำนวนมาก^๒

จากการวางรากฐานทางศาสนาที่มั่นคงในสมัยพระเจ้าติโลกราช ทำให้ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๘ - ๒๐๖๘) ได้รับผลสืบเนื่องให้พระพุทธศาสนาในล้านนาเจริญรุ่งเรืองสูงสุด ทรงให้การสนับสนุนกิจการทางศาสนาและยกย่องคณะสงฆ์สิงหลหรือลังกาใหม่อย่างเต็มที่ เห็นได้จากการแต่งตั้งพระเถระคณะสงฆ์ลังกาใหม่เป็นสังฆราชาและการให้อุปถัมภ์การอุปสมบทในคณะสงฆ์สิงหล^๓ และทรงสร้างวัดหลายวัด เช่น วัดบุพพาราม ใน พ.ศ. ๒๐๓๕^๔ มีความในตำนานเลียบโลกผูกที่ ๕ ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตจะมีผู้มาสร้างอารามใหญ่ชื่อว่า “บุพพาราม” ตามนิมิตที่อยู่ในทิศตะวันออก ทรงประทานพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ประดิษฐานไว้

^๑ อ่างแก้ว, สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๑๔๓ - ๑๔๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^๓ อ่างแก้ว, พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

ในสมัยนี้นับเป็นยุคทองของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มีพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถหลายรูป เช่น พระโพธิธรรมาจารย์ แต่งจามเทวีวงศ์ สิหิงคนิทาน พระรัตนปัญญา แต่งชินกาลมาลีปกรณ์ พระสิริมังคลาจารย์ แต่งเวสสันดรที่ปณี จักรวาลที่ปณี สังขยาปกาสฎีกา มังคลัตถที่ปณี พระพุทธญาณเจ้าและพระพุทธพุกาม แต่งตำนานมูลศาสนา พระญาณวิลาสเถระ แต่งสังขยาปกาสก และตำนานพระเจ้าเลียบโลกเองก็ปรากฏขึ้นเค้าการเขียนครั้งแรกในช่วงปลายของสมัยนี้ (พ.ศ.๒๐๖๖) นอกจากนั้นยังมีปัญญาสชาดก ซึ่งไม่ทราบชื่อผู้แต่ง เป็นต้น

ต่อมา เมื่อพระเมืองแก้วสวรรคต ราชวงศ์มังรายจึงเริ่มเข้าสู่ยุคเสื่อม เพราะทำสงครามกับอยุธยา จนกระทั่งไม่สามารถหาเจ้านายเสวยราชย์ได้ ต้องไปทูลเชิญพระไชยเชษฐา กษัตริย์ล้านช้างให้มาเสวยราชย์ที่เชียงใหม่ เพราะมีพระราชมารดาเป็นเชื้อพระวงศ์มังราย แต่พระไชยเชษฐาครองเชียงใหม่อยู่ไม่นานก็พาบิรวารกลับไปอยู่เวียงจันทน์ เชียงใหม่จึงต้องเชิญ พระนางจिरปภาเทวี ขึ้นปกครอง ต่อมาเมืองเชียงใหม่ก็เสียแก่กรุงศรีอยุธยา แต่ยังมีเชื้อวงศ์มังรายเป็นเจ้าประเทศราชครองอยู่จนถึงสมัยของพระนางวิสุทธเทวี พระเจ้าบุเรงนองแห่งเมืองหงสาวดีได้ยกกำลังมาตีเชียงใหม่แตก และแต่งตั้งพระราชโอรสขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ ราชวงศ์มังรายจึงหมดสิ้นลง ต่อแต่นั้นมาเมืองเชียงใหม่ก็ผลัดเป็นเมืองขึ้นของพม่าและสยาม และมีเจ้าผู้ครองนครของตนเองมาจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๗ ในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ พญากาวิละก็สามารถขับไล่พม่าออกไปได้ รัชกาลที่ ๑ จึงได้แต่งตั้งพญากาวิละขึ้นเป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ เป็นปฐมราชสกุลเจ้าเจ็ดตนสืบมา จนถึงรัชกาลที่ ๕ จึงได้มีการปฏิรูปการปกครอง โดยกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงเริ่มจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลขึ้น เป็นการยกเลิกการปกครองแบบกินเมืองไปโดยปริยาย ตำแหน่งเจ้าประเทศราชจึงสิ้นสุดลง คงมีฐานะเป็นประมุขของเมืองเท่านั้น และมีเจ้าเมืองในสถานภาพใหม่นี้เพียงสองพระองค์ คือเจ้าอินทวโรรสและเจ้าแก้วนารัฐ เมื่อสิ้นสมัยเจ้าแก้วนารัฐแล้วก็ไม่มีตำแหน่งนี้อีกต่อไป หลังจากยกเลิกระบบเจ้าประเทศราชใช้ระบบสมุหเทศาภิบาล พวกเชื้อราชวงศ์ทางเมืองเหนือจึงหมดสิทธิในการปกครอง รวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกับอาณาจักรสยาม เชียงใหม่เปลี่ยนสถานะเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ประเทศไทยจึงแต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดมาปกครองจนถึงปัจจุบัน ในท้ายที่สุด อาณาจักรล้านนาที่มีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางในการปกครองโดยราชวงศ์ มังราย มีฐานะเป็นรัฐเอกราช นับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑ รวมเวลา ๒๖๖ ปี หลังจากนั้นเมืองเชียงใหม่ก็ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าและสยาม สลับกันไปมาเป็นเวลากว่า ๒๐๐ ปี โดยเริ่มตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าใน พ.ศ. ๒๑๐๑ ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าสืบมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี ชาวเมืองจึงร่วมมือกับกองทัพสยาม สามารถขับไล่พม่าออกจากล้านนาได้สำเร็จ และยอมเข้าสวามิภักดิ์โดยอยู่ในฐานะประเทศ

ราชของสยามตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๖ และรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับประเทศไทยอย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

จากการศึกษาของนักวิชาการเกี่ยวกับการเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในด้านนา ได้มีผู้ให้ทัศนะไว้ดังนี้

พลาตินัส สิทธิธัญกิจ^๑ ได้เขียนเรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย พระพุทธศาสนาจากอินเดีย โบราณ ได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิโดยคณะสมณทูต มีหลักฐานการสร้างพระบรมธาตุที่ เมืองตามพรลิงก์ (เมืองนครศรีธรรมราช) และจุลประ โทมพระประ โทมเจดีย์ พระปฐมเจดีย์ เมือง นครปฐม (เมืองศิริชัย-เมืองนคร ไชยศรี) เมื่อราว พ.ศ.๒๓๖ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช สำหรับการ เผยแพร่พุทธศาสนาที่เกิดขึ้นภายหลังมีอยู่หลายครั้ง กล่าวคือ ใน พ.ศ.๕๖๖ ยุคอาณาจักรฟูนัน พระ คุณวรมัน ได้นำคณะสงฆ์เดินทางมาจากแคว้นคันธาระ-กาปิสะ มายังปากแม่น้ำโขงของอาณาจักร ฟูนัน ก่อนที่จะเดินทางไปเผยแพร่ยังหมู่เกาะชวาในแถบอินโดนีเซีย ปราภฏจารึกของกษัตริย์ฟูนันถึง พระคุณวรมันเป็นภาษาสันสกฤต (อักษรกรณท์) สมัยราชวงศ์ปัลลวะ ต่อมา พ.ศ.๑๐๖๗ พระ โทชิ ธรรม จากแคว้นคันธาระ ได้จาริกเดินทางมายังบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ได้เผยแพร่พุทธศาสนาอยู่ ๓ ปี ก่อนจะเดินทางไปดินแดนจีน หลังจากนั้น ประมาณ พ.ศ.๑๑๐๐ อาณาจักรฟูนันก็ล่มสลาย ทำให้ เกิดอาณาจักรขึ้นอีกมากมาย เช่น ทวาราวดี เจนละ จัมปา กามลังกา (มอญ) ศรีเกษตร (พม่า ตอนกลาง) ศรีโพธิ์ (ภาคใต้ของไทย) และสุวรรณทวีป (หมู่เกาะชวา) ต่อมา พ.ศ.๑๒๖๐ – ๑๒๘๔ ได้มีพระวัชร โทชิ นำคณะสงฆ์จากอินเดียได้เข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ก่อนที่จะ เดินทางไปเผยแพร่ในดินแดนจีน ในครั้งนั้น พระวัชร โทชิ ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐานไว้ที่พระธาตุคอกยุง ในสมัยจามเทวีวงศ์

ประเสริฐ ฒ นคร^๒ ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างตำนานมูลศาสนาวัดป่า แดง เชียงตุง กับตำนานพุทธศาสนาฉบับต่างๆ ทำให้ทราบว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ล้านนา นั้น ๓ ครั้งด้วยกันคือ ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๑๒๐๔ ในสมัยของพระนางจามเทวีปรากฏในตำนาน “ชินกาลมาลี ปรกรณ์” ครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ.๑๕๑๒ พระสมณเถระนำพระพุทธศาสนานิกายรามัญวงศ์ หรือนิกาย ลังกาวงศ์เก่าจากนครพัน (เกาะตะมะ) มาสู่กรุงสุโขทัย เมืองหริภุญไชย (ลำพูน) จากนั้นจึงเผยแพร่สู่ เชียงใหม่ ครั้งที่สามเมื่อ พ.ศ.๑๕๗๗ พระญาณคัมภีร์นำพระพุทธศาสนานิกายลังkawงศ์ใหม่มาจาก

^๑ พลาตินัส สิทธิธัญกิจ, ประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๕ – ๑๗๘.

^๒ ประเสริฐ ฒ นคร, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่ เชียงตุง, (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๔-๕.

ลังกาโดยตรง เช่นเดียวกับ พัชรีย์ โชติถาวรรัตน์^๑ ได้ศึกษา “แนวความคิดทางการเมืองของล้านนา สมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕ – ๒๑๐๑) : วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์ไบลานภาคเหนือ” พบว่า พุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ามาสู่ล้านนาโดยพระนางจามเทวีได้นิมนต์พระสงฆ์ชาวละโว้ ๕๐๐ รูป ซึ่งนับเป็นครั้งแรก และในสมัยพญากือนาได้ส่งทูตไปนิมนต์พระสุมนเถระจากสุโขทัยเข้ามาใน ล้านนา พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทจึงเจริญเรื่อยมา มีพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เดินทางไปอุปสมบท และศึกษาพุทธศาสนาในลังกาเป็นจำนวนมาก พุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาจึงเจริญขึ้นมา ตามลำดับและมีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการเมืองของผู้ปกครองล้านนาเป็นอย่างยิ่ง

ยูพิน เข็มมุกด์^๒ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “พุทธศาสนาในล้านนา สมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ. ๑๘๓๕ -๒๑๐๑” พบว่า ความเจริญรุ่งเรืองเรื่องทางวัฒนธรรมล้านนาได้รับการส่งเสริมและสืบทอดโดยมี พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นเครื่องหล่อหลอมให้มีรูปแบบและเอกลักษณ์ของตนเอง ความเจริญ ทางด้านการเมืองการปกครองของล้านนาควบคู่กับความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา และอาจ กล่าวได้ว่า กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายทรงใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ กับเจ้าเมืองตามหัวเมืองต่างๆ โดยเฉพาะหัวเมืองหน้าด่านที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ และ ยูพิน เข็มมุกด์^๓ ได้ศึกษา “สถาบันพระสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ. ๑๕๕๔ – ๒๑๐๑” พบว่า ผู้นำทางการเมืองได้ใช้พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์เป็นแกนสำคัญในการดำเนินกุศโลบายใน การบริหารการเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับอาณาจักรเป็นไปในระบบ อุปถัมภ์ซึ่งนำมาซึ่งความผูกพันที่สำคัญประการหนึ่งคือ ความภักดีของพระสงฆ์ต่อรัฐได้แสดงออก โดยให้ความร่วมมือและสนับสนุน ดังนั้นหน้าที่ของผู้นำฝ่ายอาณาจักรคือ พิทักษ์รักษา พระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นหลักทางศีลธรรมเป็นแม่แบบแห่งการ ดำเนินชีวิตของสังคม ดังนั้นการขยายอำนาจของกษัตริย์ไปในหัวเมืองประเทศราชจึงได้ใช้พุทธ ศาสนาและสถาบันสงฆ์เป็นเครื่องเสริมสร้างเสถียรภาพทางการเมืองควบคู่ไปด้วย

โดยสรุป พบว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้ถูกเผยแพร่เข้ามาในล้านนาเท่าที่ปรากฏ ในตำนานมีด้วยกัน ๓ ครั้งใหญ่ที่ประสบความสำเร็จ แต่ในความเป็นจริง การเผยแพร่เข้ามาเป็นเพียง

^๑ พัชรีย์ โชติถาวรรัตน์, “แนวความคิดทางการเมืองของล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ.๑๘๓๕- ๒๑๐๑: วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์ไบลานภาคเหนือ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๗-ง.

^๒ ยูพิน เข็มมุกด์, พุทธศาสนาในล้านนาไทยในสมัยราชวงศ์มังรายช่วง พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑, (กรุงเทพฯ: ทนอดหนุนจากสถาบันวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๗), หน้า ข-ค.

^๓ ยูพิน เข็มมุกด์, สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๗-ง.

การนำเอาแนวคิดที่เห็นว่าถูกต้องเข้ามาเท่านั้น ถ้าหากจะถือการเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างแท้จริงแล้ว ก็ถือการเผยแพร่เข้ามาครั้งแรกในสมัยพระนางจามเทวี ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ -๑๔ ส่วนสองครั้งหลังนั้น ถือเป็นการนำแนวคิดใหม่หรือคณะสงฆ์กลุ่มใหม่เข้ามาปฏิรูปเท่านั้น และในระหว่างนั้นก็ยังมีคณะสงฆ์หลายคณะเข้ามาเผยแพร่หลายครั้ง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าสองครั้งนี้

ในครั้งสมัยพระนางจามเทวี แห่งอาณาจักรทวารวดี ซึ่งเป็นอาณาจักรมอญในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นการเชื่อมอำนาจและขยายความสัมพันธ์ทางการเมืองของเจ้าผู้ครองเมืองในขณะนั้น ทำให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้แพร่กระจายวัฒนธรรมมาสู่เมืองหริภุญไชยหรือลำพูน คณะสงฆ์กลุ่มแรกนั้น ถือเป็นคณะสงฆ์นิคมมอญพื้นเมืองที่เชื่อว่าสืบทอดอริยวงศ์มาจากพระโสณะและพระอุตตระ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งราชวงศ์โมริยะซึ่งได้ส่งสมณทูตมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ แต่อย่างไรก็ตาม อาณาจักรมอญก่อตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๕ ที่เมืองสุพรรณวดีหรือเมืองสะเทิม ซึ่งนอกจากจะติดต่อกับอินเดียแล้ว มอญยังติดต่อกับลังกา ชาวมอญจึงรับเอาวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาหินยานหรือเถรวาทและภาษาบาลีจากลังกา และชาวมอญเป็นผู้ที่ถ่ายทอดอารยธรรมดังกล่าวให้กับชนชาติอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^๑ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในช่วงแรกนั้นมีอิทธิพลทางวัฒนธรรมของชาวมอญผสมผสานอยู่มาก ซึ่งเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากอำนาจการเมืองการปกครองขณะนั้น และต่อมาเมืองหริภุญไชยก็สามารถตนเองเป็นอาณาจักรปกครองที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนและแม่น้ำวัง โดยใช้พระพุทธศาสนาดำเนินนโยบายทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม หลังการล่มสลายของอาณาจักรหริภุญไชยในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระพุทธศาสนาในแบบฉบับล้านนาจึงถือกำเนิดขึ้น มีลักษณะประนีประนอมกับความเชื่อในลัทธิคัมภีร์และยกย่องพระพุทธศาสนาให้อยู่เหนือความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเป็นนโยบายทางการเมืองของผู้นำที่ต้องการจัดระเบียบสังคมในขณะที่อาณาจักรเดิมล่มสลาย บทบาทของพระภิกษุนอกจากจะเป็นผู้ถ่ายทอดพระธรรมคำสอนแล้วยังต้องทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างศึกับคนในสังคม ทำให้ฐานอำนาจของคณะสงฆ์และผู้นำทางการเมืองเพิ่มพูนขึ้น มีการบำรุงอุปถัมภ์พระสงฆ์ มีลาภสักมา และการอุทิศที่ดินและวัตถุสิ่งของแก่พระสงฆ์^๒ นับเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิรูปคณะสงฆ์

^๑ ยูพิน เข็มมุกด์, “ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา” ใน ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนา, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงทิพย์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

^๒ อ่างแล้ว, ยูพิน เข็มมุกด์, “พระพุทธศาสนาเถรวาทสู่เมืองเชียงใหม่” ใน ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนา, หน้า ๔๗.

ครั้งแรกในสมัยพญาเกือนา แห่งอาณาจักรล้านนา โดยนำพระพุทธศาสนาจากเมืองสุโขทัย ซึ่งสืบมาจากเมืองเมาะตะมะของชาวมอญ และเมืองลังกา มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่ เรียกว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ (เดิม) หรือนิกายสวนดอก และในครั้งต่อมา ในสมัยพญาสามฝั่งแกน ต่อกับสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา โดยนำพระพุทธศาสนาจากเมืองลังกา มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง เมืองเชียงใหม่ เรียกว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ (ใหม่) หรือนิกายป่าแดง ทำให้ล้านนาขณะนั้น จึงเกิดมีกลุ่มคณะสงฆ์ถึง ๓ คณะ และคณะสงฆ์ลังกาวงศ์เดิมและลังกาวงศ์ใหม่ได้มีวิวาทะขัดแย้งกันเกี่ยวกับความถูกต้องของหลักพระธรรมวินัยและความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์ นับเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มีการแต่งตั้งอานาและเอกสารตำราทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่ามากมาย เพื่อประกาศแนวคิดหลักการทางศาสนา และความถูกต้องของพระธรรมวินัย ตลอดจนการยกย่องสถาบันกษัตริย์และการสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสถาบันทางการเมือง แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่นับเป็นยุคทองของวรรณกรรมทางศาสนา แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความสับสนวุ่นวายและความแตกแยกของคณะสงฆ์ซึ่งมีปฏิวัติต่างกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อสถาบันกษัตริย์อ่อนแอ คณะสงฆ์ก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกัน เนื่องมาจากสภาพของพระสงฆ์ในล้านนาเมื่อเทียบกับคณะสงฆ์ในอาณาจักรอยุธยา ในยุคสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน พบว่า พระภิกษุชาวอยุธยามีบทบาทค่อนข้างน้อย อันเนื่องมาจากฝ่ายอาณาจักรเอาใจใส่ในการทำนุบำรุงศาสนาเพียงแต่สร้างวัด และปฐมนิยสถานเท่านั้น ไม่ได้ใส่ใจในการฟื้นฟูวิชาการทางพุทธศาสนา เนื่องจากนิยมความเชื่อในลัทธิเทวราชยังมีอยู่มาก โดยมีพวกพราหมณ์ปุโรหิตนั้นเป็นราชครู เมื่อเทียบเคียงกับล้านนา จะพบว่า ทางกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายอาณาจักรมีอำนาจมากกว่าฝ่ายพุทธจักร แต่ทางล้านนา อำนาจฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรมีฐานะเคียงบ่าเคียงไหล่กัน^๑ หรือทัดเทียมกัน เช่น พระเถระทรงสมณศักดิ์สามารถกล่าวตักเตือนผู้มีอำนาจในบ้านเมืองทั้งข้าราชการและกษัตริย์ได้ และทั้งสองฝ่ายก็เอื้อประโยชน์ต่อกัน นั่นคือสถาบันศาสนามีหน้าที่สั่งสอนประชาชน ควบคุมสังคมให้อยู่ในระเบียบศีลธรรมตามหลักธรรมของศาสนา และยอมรับอำนาจอันชอบธรรมของกษัตริย์ ซึ่งเป็นการรักษาความมั่นคงภายในให้กับสถาบันการเมือง นอกจากนี้ยังพบว่าสถาบันศาสนาในล้านนายังมีบทบาทต่อสถาบันการเมืองเช่น มีส่วนในการสรรหาผู้สืบสันตติวงศ์ หรือระงับศึกชิงราชสมบัติ ตัวอย่างเช่น พระเจ้าติโลกราชแย่งราชสมบัติจากพระราชบิดา คือ พญาสามฝั่งแกน พระเถระผู้ใหญ่จึงเข้าประณินประนอม โดยให้เนรเทศให้ไปอยู่เมืองชายแดน หรือกรณีไม่มีผู้สืบบัลลังก์ พระเถระและเสนาอำมาตย์ก็ปรึกษากันเพื่อนำรัชทายาทมาสืบ

^๑ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมเชียงใหม่สมัยโบราณ” ในวารสารสังคมศาสตร์, (๒๐ เมษายน – กันยายน ๒๕๑๔), หน้า ๗.

สันติวงศ์ เช่น กรณีเชิญพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสพระเจ้าโพธิสาลราชแห่งล้านช้างมาครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะที่มีสายเลือดทางมารดาเป็นเชื้อสายราชวงศ์มังราย^๑ แต่พระเถระอยุธยาไม่มีส่วนในอำนาจเช่นนี้ และพระเถระในภาคเหนือสมัยอาณาจักรล้านนานั้นแตกฉานในภาษาบาลีมาก มีพระเถระจำนวนมากที่ไปศึกษาพระธรรมวินัยจากลังกาสัมภพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๕๔๕-๑๕๘๔) และเป็นปัจจัยสำคัญให้พระเถระล้านนาสามารถทำสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๕๘๕-๒๐๓๐) ได้สำเร็จ

ดังนั้น กระบวนการสร้างอำนาจชอบธรรมทางการเมืองและการยอมรับพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นเครื่องมือทางการเมืองนั้น ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในดินแดนแถบเหนือ เช่น พ่อขุนรามคำแหงถึงกับกล่าวว่า พระสังฆราช เมืองศรีธรรมราชา เป็นผู้รู้มากกว่าปุครูทุกคนในเมืองสุโขทัย สมัยพญาลิไทก็ได้นิมนต์พระเถระจากนครพน (เมาะตะมะ) ซึ่งเป็นพระเถระแบบลังกาวงศ์มาจากเมืองมอญ^๒ จนสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พุทธศาสนา และพระภิกษุเหล่านั้นเรียนรู้แตกฉานในภาษาบาลี ได้สร้างสรรค์วิทยาการทางศาสนาที่สำคัญ เช่น “เตฏมิกถา” หรือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพญาลิไท เป็นต้น และพระเถระเมืองสุโขทัย สมัยพญาลิไทก็ได้ออกไปเผยแผ่พระธรรมในอาณาจักรใกล้เคียง^๓ ดังความว่า “เจ้าปิยทัสสีเอาศาสนาไปประดิษฐานในอโยธยา เจ้าสุวณณคีรีเอาศาสนาไปเมืองชวา เจ้าเวสสภูไปเมืองน่าน เจ้าอานนท์ปฏิบัติอยู่ในป่ามะม่วงเมืองสุโขทัยแทนเจ้าสุมนะ เจ้าสุมนะเอาศาสนาไปเมืองเชียงใหม่โพ้น เจ้าทั้งหลายคือ เจ้าพุทธสาคร ๑ เจ้าสุชาตะ ๑ เจ้าสัทธาติสสะ ขึ้นชวนกันปฏิบัติอยู่เมืองกลางคือว่า ๒ แคว้นนั้นแล” จะเห็นได้ว่า พญากือนาแห่งอาณาจักรล้านนา ก็ได้รับเอาพระพุทธศาสนาจากเมืองสุโขทัย กระบวนการรับพระพุทธศาสนาต่างถิ่นเข้ามาแทนคณะสงฆ์ถิ่นเดิม นับเป็นกุศโลบายทางการเมืองอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของคณะสงฆ์กลุ่มเก่าที่อาจมีอิทธิพลและสืบอำนาจนั้นมาจากแผ่นดินของกษัตริย์องค์ก่อน ทำให้กษัตริย์องค์ใหม่ใช้วิธีการเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากคณะสงฆ์กลุ่มเก่าเป็นกลุ่มใหม่แทน เห็นได้จากการยกย่องคณะสงฆ์กลุ่มใหม่ให้มีอำนาจสูงสุดในทางคณะสงฆ์ เช่น การแต่งตั้งพระสุมนเถระชาวเมืองสุโขทัยเป็นพระสังฆราชเมืองเชียงใหม่ในสมัย

^๑ พญาประชาภิจกรจักร, พงศาวดารโยนก, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์พลรุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๗), หน้า ๓๕๒.

^๒ จารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ ๔) ว่า “ถึง ๑๒๘๓ (พ.ศ.๑๕๐๔) ปีดู สมเด็จพระพุทธทรงใช้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช ผู้มีศีลเรียนจบพระไตรปิฎก ซึ่งสถิตอยู่ในลังกาทวีป มีศิลาจารคล้ายพระจีณาสพทั้งหลายในโบราณ จากนครพน”

^๓ บำเพ็ญ ระวิน, มุทธศาสนาตำนานล้านนา, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔.

พญาเกือนา หรือการให้คณะสงฆ์กลุ่มเดิมอุปสมบทใหม่ในเมืองหริภุญไชย และการอุปสมบทใหม่ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นต้น

๔.๒ ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในล้านนา

คำว่า “ตำนาน” สันนิษฐานว่ามาจากภาษาบาลีคือ “ตณาล” ซึ่งแปลว่า “ท่อนหรือตอน” แต่ที่แปลว่าเรื่องราวในอดีตนั้น นำมาจากภาษาขอมที่ใช้ว่า “ภูณาล-ตณาล” โดยที่ศัพท์ภาษาล้านนาหรือภาษาไทยดั้งเดิมใช้คำว่า “พื้น” ซึ่งหมายถึงเรื่องราวที่เล่าต่อกันมา อันมีลักษณะคล้ายประวัติศาสตร์ เพียงแต่วรรณกรรมตำนานของล้านนา แม้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ก็จริง แต่ก็มักมีข้อมูลที่เกี่ยวพันกับศาสนาและอิทธิปาฏิหาริย์ ความชัดเจนด้านข้อมูลของศักราชหรือกำหนดระยะเวลาอาจไม่กระจ่างหรืออาจละเว้นการกล่าวถึงเวลาที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ ทำให้ไม่นับเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ (History) ได้โดยตรง แม้ตำนานของล้านนาที่ระบุศักราชและมีเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างน่าเชื่อถือ เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พอที่จะนับเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ได้ แต่ก็ยังมีลักษณะเป็น “พงศาวดาร” มากกว่า “ประวัติศาสตร์”

ล้านนามีวรรณกรรมประเภทตำนานอยู่เป็นจำนวนมาก โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้สำรวจพบตำนานพุทธศาสนา ๘๗๓ ชื่อเรื่อง จำนวน ๒,๓๗๒ ผูก และตำนานเมือง/ราชวงศ์ ๔๔ ชื่อเรื่อง จำนวน ๕๕ ผูก และที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ถ่ายทำไมโครฟิล์มไว้จำนวนถึง ๗๒๒ เรื่อง ทั้งนี้จากการศึกษาของ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง (๒๕๔๑) ในเรื่อง “วรรณกรรมตำนานล้านนา : การศึกษาวิธีการสร้าง” พบว่า ตำนานจำนวนดังกล่าวมีชื่อซ้ำกันและคาดว่าเป็นเรื่องเดียวกันอยู่จำนวนหนึ่งเมื่อนับรวมเฉพาะชื่อที่ไม่ซ้ำกันแล้วมีจำนวน ๒๐๖ ชื่อและทั้งหมดนี้ เมื่อได้จำแนกตามหมวดหมู่อย่างคร่าว ๆ โดยที่ยังมิได้ศึกษาถึงเนื้อหาละเอียดแล้ว พบว่ามีดังนี้

๑. ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า	๘	เรื่อง
๒. ตำนานพระพุทธรูป	๑๕	เรื่อง
๓. ตำนานเจดีย์	๓๑	เรื่อง
๔. ตำนานพระพุทธรูปบาท	๓	เรื่อง
๕. ตำนานที่มาของเรื่องหรือคน	๑๘	เรื่อง
๖. ตำนานเมือง	๕	เรื่อง
๗. ตำนานกษัตริย์-ขุนธรรม	๑๕	เรื่อง
๘. ตำนานบุคคล	๒๖	เรื่อง
๙. ตำนานสถานที่	๘๑	เรื่อง

จากจำนวนทั้ง ๒๐๖ เรื่องนี้ หากจะดูภาพรวมแล้วจะเห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา คือเรื่องพระพุทธเจ้า พุทธกิจของพระพุทธเจ้าและสถานที่ทางพระพุทธศาสนา รวมแล้วมากกว่า ๑๕๐ เรื่อง ตำนานเหล่านี้จะบอกถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า การเสด็จพุทธดำเนินมายังดินแดนล้านนาเพื่อ “ไว้พระธาตุ” คือประทานพระเกศาธาตุหรือประทับรอยพระพุทธบาท และตรัสทำนายถึงความสำคัญของสถานที่นั้น ๆ ในอนาคต เป็นต้น

ในยุคสมัยเดียวกัน ตำนานพระเจ้าเลียบโลกมีจุดเริ่มต้นเท่าที่ปรากฏการคัดลอกในตำนาน คือ พ.ศ.๒๐๖๖ ซึ่งถือเป็นช่วงเกี่ยวกับการผลิตผลงานคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายคัมภีร์ ซึ่งถือเป็นยุคทองของคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพราะมีพระภิกษุหลายรูปมีความชำนาญในพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นอย่างดี จนสามารถแต่งเป็นปกรณ์ได้เป็นจำนวนมากมาย อาทิ^๑

๑. พระโพธิรังษิ เป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลี ประเภทของประวัติศาสตร์ ๒ เรื่อง คือ จามเทวีวงศ์ คือ ประวัติพระนางจามเทวี (พ.ศ. ๑๕๕๐ – ๒๐๐๐) และ สิทฺธิกนิทาน คือ ประวัติพระพุทธสิหิงค์ (พ.ศ. ๑๕๘๕ – ๒๐๖๘)

๒. พระธรรมเสนาบดีเถระ เป็นพระภิกษุชาวเชียงแสน ได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลี ๑ เรื่อง คือ ปัททกมโยชนา สัททตถเภทจินตฺร เป็นหนังสือคู่มืออธิบายหลักไวยากรณ์บาลี (พ.ศ. ๒๐๒๐ – ๒๐๔๕)

๓. พระญาณกิตติ เป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ เป็นพระอาจารย์ของพระเจ้าติโลกราช เคยเดินทางไปศึกษาที่ลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๖ และพระเจ้ากวนเนกพาหุที่ ๖ ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๕ – ๒๐๑๕ พระญาณกิตติ พักอยู่ที่วัดปณสาราม (วัดสวนขุนน) อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลีได้ ๓ ประเภท คือ

คัมภีร์อธิบายอรรถกถาวินัยปิฎก ๓ คัมภีร์ คือ

- คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถโยชนา อธิบายอรรถกถาวินัยปิฎก
- คัมภีร์ภิกขุปาติโมกขคัมภีร์ที่ปนี อธิบายความในพระปาติโมกข์
- คัมภีร์สีมาสังกรวินิจฉัย อธิบายสีมาเครื่องหมายบอกเขต สำหรับประกอบกิจของ

พระสงฆ์

คัมภีร์อธิบายอรรถกถาอภิธรรมปิฎก ๘ คัมภีร์ คือ

- คัมภีร์อัฐฐาสาลินี อรรถโยชนา
- คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี อรรถโยชนา

^๑ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, โครงการอนุรักษ์พระคัมภีร์ล้านนา, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง เชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๗ – ๑๐.

- คัมภีร์ธาคฤหา อรรถโยชนา
- คัมภีร์ปุคคณบัญญัติ อรรถโยชนา
- คัมภีร์กถาวัตถุ อรรถโยชนา
- คัมภีร์ยมก อรรถโยชนา
- คัมภีร์ปิฎฐาน อรรถโยชนา
- คัมภีร์อภิมมัตถวิภาวินี อรรถโยชนา

คัมภีร์อธิบายไวยากรณ์บาลี มี ๑ คัมภีร์ คือ คัมภีร์มูลกัจจายน อรรถโยชนา

๔. พระธัมมกิตติมหาสุสทเวะ เป็นพระภิกษุชาวลำพูนได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลีไว้ ๑ เล่ม คือ คัมภีร์สัตตพินทุ หรืออภิวินฎีกา เป็นหนังสือคู่มืออธิบายตำราไวยากรณ์บาลีชื่อว่า สัตตพินทุ แต่งโดยกษัตริย์พม่า กยจวะ พระธัมมกิตติมหาสุสทเวะ แต่งหนังสือเล่มนี้ ณ วัดรัมมะเมืองลำพูน

๕. พระญาณวิลาส เป็นพระภิกษุชาวล้านนา ไม่ปรากฏประวัติของท่าน ได้แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสก

๖. พระสิริมังคลาจารย์ เป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ จำพรรษาอยู่วัดสวนขวัญ (วัดตำหนัก) พ.ศ. ๒๐๒๐-๒๐๓๐ ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช ถึงรัชสมัยพระเจ้าเมกุฎี ท่านเคยไปศึกษาที่เมืองลังกา ได้แต่งหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีไว้ ๔ เล่ม คือ

- คัมภีร์เวสสันดรทีปนี คือ อธิบายคัมภีร์เวสสันดรชาดก
- คัมภีร์จกवालทีปนี คือ อธิบายจักรวาล หรือ โลกธาตุจนภพภูมิต่างๆ
- คัมภีร์สังขยาปกาสกฎีกา คือ คัมภีร์อธิบายสังขยาปกาสก ซึ่งแต่งโดยพระญาณวิลาส ว่าด้วยกาลนับเวลา เครื่องดวงซัง น้ำหนัก ระยะเวลา ทางฤดู และการใช้เงินตราซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา

- คัมภีร์มังคลัตถทีปนี คือ อธิบายมงคลสูตร ในสุดตนิบาต พระไตรปิฎก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๔ ท่านได้อ้างที่มาต่างๆ จากชาดก อรรถกถาธัมมบท และจากคัมภีร์พุทธศาสนาอื่นๆ แสดงถึงความเชี่ยวชาญในคัมภีร์พุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๗. พระรัตนปัญญา เป็นพระภิกษุชาวเชียงราย ท่านเป็นเชื้อพระวงศ์ของราชวงศ์เม็งราย ได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลีไว้ ๓ เรื่อง คือ

- คัมภีร์ชินกาลมาลี เป็นคัมภีร์ที่บันทึกประวัติและเหตุการณ์เกี่ยวกับพุทธศาสนา ล้านนา แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ศ.ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้แปลเป็นภาษาไทย มีฉบับแปลจากภาษาบาลีเป็นอังกฤษโดย ศ.ดร.ชยวิกรม มหาวิทยาลัยลังกา ตรวจสอบแก้ไขโดย ศ.ร.ต.ท.แสงมนวิฑูร และนายชูศักดิ์ ทิพย์เกษร สมาคมบาลีปกรณ์จัดพิมพ์ มีทั้งที่เป็นอักษรโรมัน และฉบับ

แปลเป็นภาษาอังกฤษด้วย ดร.เลอเมย์ นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ผู้แต่งหนังสือ เรื่องศิลปะในประเทศไทย ยกย่องคัมภีร์นี้ว่ามีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ไทยอย่างมาก

- คัมภีร์วชิรสารสิงคหะ เป็นคัมภีร์ที่ประมวลอรรถ มีสารประดุจเพชร คืออรรถอัน เป็นสาระที่ปรากฏอยู่ในปกรณต่าง ๆ ตามที่พระอาจารย์รจนานาปกรณนั้นๆ ได้แสดงไว้ท่านผู้รจนานา ได้รวบรวมกล่าวไว้โดยสิ้นเชิง

- มาติกกัตสรูป อภิขัมมสังคณี เป็นคัมภีร์แก้เฉพาะมาติกาในคัมภีร์ขัมมสังคณี อภิธรรมปิฎก

๘. พระสุวรรณรังษี เคยอยู่จำพรรษาที่เมืองเชียงใหม่ ต่อมาได้ย้ายไปจำพรรษาอยู่ที่วัด วิชยาราม เมืองเวียงจันทร์ ต่อมาได้รับตำแหน่งสังฆราช ได้แต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ ๒ เรื่อง คือ

- คัมภีร์คันทวารณฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายคัมภีร์ “คันทาวาณ” ซึ่งแต่งโดยพระ อริยวังสะ พระสงฆ์พม่า ว่าด้วยนิบาตศัพท์ต่างๆ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๘

- คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา เป็นคัมภีร์กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า เมื่อสมเด็จพระ ปรมาจารย์ชินโนรสได้ทรงนิพนธ์ปฐมสมโพธิกถา ก็ได้ทรงถือเอาคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถานี้ เป็นแนวทางในการทรงนิพนธ์

๙. พระนันทาจารย์ ไม่ทราบประวัติชัด ท่านได้แต่งคัมภีร์ ๑ เรื่อง คือ สารัตถสังคหะ โดยเลือกเอาข้อความที่เห็นว่ามีสาระแสดงไว้เป็นหมวดๆ

๑๐. พระพุดตราราม เป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ได้แต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้เรื่อง ๑ คือ วิสุทธิมคคทีปนี ขยายความวิสุทธิมคคค์ของพระพุทธโฆษาจารย์

นอกจากนั้น ยังมีคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาบาลีซึ่งไม่ทราบผู้แต่งมีอยู่ ๒ เรื่อง คือ

- คัมภีร์ปัญญาสชาดก หรือปัญญาสชาดก พม่าเรียกว่า “เชียงใหม่ปัญญาสค์” เป็น คัมภีร์มีเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกในพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง ได้มีผู้นำเอาเรื่องราวในคัมภีร์นี้ไปแต่ง ร้อยกรองเป็นนิทานและได้รับการแต่งขยายเป็นวรรณคดีไทยหลายเรื่อง

- คัมภีร์อุปาสันติ เป็นคัมภีร์ประเภทปริตต์มีคาถาล้วน ๒๖๕ คำ อังนาม พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ คือ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ รวมทั้งเทวดา มียักษ์มาร เป็นต้น หนังสือศาสนวงศ์ของพม่า เชื่อกันว่า เมื่อทหารออกรบให้ท่องบทสวดในหนังสือปริตต์นี้ก็จะ ประสบชัยชนะ

นอกจากที่กล่าวมานี้ยังมีคัมภีร์ที่จารึกในใบลานเป็นภาษาล้านนาเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา นิทานพื้นบ้าน กฎหมาย โบราณ จริยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โหราศาสตร์ โคลง

กลอน ยาสมนไพร ลัทธิพิธีกรรม ไสยศาสตร์ ปละปภินณะ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามีอีกประเภท อาทิ

๑. พุทธตำนาน ๑๕๕ ผูก เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น
 ๒. มหาชาติชาดก ๑๔๒๔ ผูก มีมากกว่า ๘๐ ฉบับ เช่น ฉบับภูมดวง ฉบับแผ่นดินไหว เป็นต้น
 ๓. ทศชาติชาดก ๕๐ ผูก เช่น เตมียะ มหาชนก เป็นต้น
 ๔. ชาดกทั่วไป ๕๐๗ ผูก เช่น เรื่องจุลกุมาร ประทุมบังหอม เป็นต้น
 ๕. พระสูตร ๔๐๒ ผูก เช่น อังคุดตานิกาย ฎีกามาลัย เป็นต้น
 ๖. พระอภิธรรม ๒๑ ผูก เช่น อภิธัมมกัญญาแจ อภิธัมมการแก้ เป็นต้น
 ๗. พระวินัย ๕๘ ผูก เช่น วินัยปนอ วินัยรอม เป็นต้น
 ๘. ธรรมทั่วไป ๔๗๒ ผูก เช่น วิสุทธิมรรค สังคหโลก เป็นต้น
 ๙. อานิสงส์ต่างๆ ๕๘ ผูก เช่น อานิสงสวาทสร้างพระธรรม เป็นต้น
 ๑๐. ทรรศนะเกี่ยวกับจักรวาล ๘๐ ผูก เช่น ไตรภูมิ ปฐมกัปปี เป็นต้น
 ๑๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๑๓๗ ผูก เช่น ตำนานมูลศาสนาทางศีลลังกา เป็นต้น
 ๑๒. ตำนานปุษนียวัตถุ ๒๐๕ ผูก เช่น ตำนานพระธาตุจอมทอง เป็นต้น
 ๑๓. พระสาวกที่มีชื่อเสียง ๕๕ ผูก เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ พระมหาอุปคุต เป็นต้น
 ๑๔. พยากรณ์เหตุการณ์อนาคต ๑๓๐ ผูก เช่น ตำนานขุนธาตุ ตำนานพระอินทร์ เป็นต้น
 ๑๕. บทสวดและพิธีกรรม ๑๗ ผูก เช่น ชัยทั้ง ๗ สมสาครวัทาน เป็นต้น
 ๑๖. พิธีกรรมสงฆ์ ๑๕ ผูก เช่น หนังสือคำเบิก พิธีอุปสมบท เป็นต้น
- คัมภีร์โบราณตามที่ยกมาเหล่านี้ ผศ. สมหมาย เปรมจิต และคณะแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ทำการสำรวจคัมภีร์โบราณตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๖ ใน ๑ จังหวัด คือ เชียงใหม่ ลำพูน และพะเยา จำนวน ๒๔๔ วัด ได้พบและทำการบันทึกชื่อคัมภีร์โบราณไว้ ๒๒๒,๕๖๐ ผูก เป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้น ยังมีตำนานอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ร่องรอยความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานในล้านนาเช่น ตำนานเชียงแสน ตำนานคอยดุงและตำนานสุวรรณโคมคำ เป็นต้น ส่วนตำนานที่ให้รายละเอียดด้านประวัติศาสตร์ล้านนาที่ชัดเจนมากคือพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งบันทึกเหตุการณ์เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๓๗๐ และจินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเป็นภาษาบาลี ก็ให้เรื่องราวเกี่ยวกับเชียงใหม่จนถึง พ.ศ. ๒๐๗๐ เป็นต้น

ตำนานเอกสารทางประวัติศาสตร์ล้านนาที่ยกมานี้ จะเห็นว่าเป็นเรื่องตำนานเกี่ยวกับพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น ในการเขียนนั้น ยกเว้นจินกาลมาลีปกรณ์ที่เขียนเป็นภาษาบาลีแล้ว ตำนาน

อื่นล้วนเขียนแบบชาดก คือจะมีการใช้ภาษาบาลีเข้ามาแทรกเป็นบางตอน มักจะมีการโยง ไปถึงเรื่อง พุทธประวัติหรือเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ในพุทธศาสนา การให้ชื่อภาษาบาลีแก่บุคคลและสถานที่ ในตำนาน ตลอดจนการอิงเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น ทำให้วรรณกรรมตำนานของล้านนาคือคุณค่า ลงเมื่อเทียบกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่ควรจะเป็น การที่ตำนานต่างๆ ดำเนินไปคล้ายการแต่ง ชาดกตลอดจนการใช้ชื่อบุคคลและชื่อสถานที่เป็นภาษาบาลีนั้น อาจเป็นเพราะผู้แต่งดำรงอยู่ใน สมณวิสัยหรือมีความศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า จึงได้โยงเรื่องราวและเหตุการณ์ทั้งปวง ในตำนานให้เกิดร่วมกับพระพุทธศาสนา ถึงแม้ตำนานจะมีเนื้อหาดังกล่าวกว่า แต่ผู้เขียนตำนาน เหล่านั้นก็ยังแฝงร่องรอยอดีตและความจริงทางประวัติศาสตร์บางประการอยู่ เพียงแต่การแฝงอาจดู จะซับซ้อนและลึกลับอยู่บ้าง ซึ่งหากผ่านการศึกษาโดยถ่องแท้และรัดกุมแล้ว วรรณกรรมตำนาน เหล่านี้ก็จะกลายเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้เช่นกัน

ธวัช ปุณโณทก^๑ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับยุคสมัยของการบันทึกและแหล่งกำเนิดตำนานไว้ ว่า จากการศึกษาสำรวจอย่างกว้างๆ เพื่อพิจารณายุคสมัยของการสร้างตำนาน พบว่า ชาวภาคเหนือ สมัยอาณาจักรล้านนาในราชวงศ์มังราย นิยมบันทึกตำนานมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะตำนาน ทางศาสนา และตำนานบ้านเมือง และสถาบันศาสนาเป็นศูนย์กลางสำคัญที่สร้างตำนานมากกว่า สถาบันอื่นๆ ส่วนในภาคอีสานและล้านช้าง ซึ่งรับเอาตำราทางศาสนา ก็ได้ธรรมเนียมการบันทึก ตำนานจากล้านนา เช่น นิทานเรื่องขุนบรม พื้นพระแทรกคำ พื้นพระบาง ตำนานพระธาตุพนม (อูร์งคราตุนิทาน) เป็นต้น ส่วนในภาคกลางนั้นพบการสร้างตำนานจำนวนน้อย กล่าวคือพระภิกษุ ในอาณาจักรอยุธยาไม่ค่อยได้สร้างผลงานทางศาสนาเหมือนกับพระภิกษุภาคเหนือ ที่ปรากฏ เช่น สังคีตวงศ์ เขียนในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสมเด็จพระวันรัต วัดเชตุพน ภาควัดมีตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานพระธาตุเมืองนครฯ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงสถาบันที่เป็นศูนย์กลางและมีอิทธิพลต่อการสร้างตำนานทั้งตำนานฝ่าย วัดและตำนานฝ่ายเมืองพบว่า สถาบันศาสนาได้บันทึกตำนาน โดยมีการสร้างแกนเรื่องที่มีความ เชื่อหรือแนวคิดให้ผูกพันกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหลัก นอกจากนี้ยังอาจสรุปได้ว่า พระภิกษุในอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายนั้นมีบทบาทในการบันทึกตำนานอยู่มาก โดยเฉพาะพระภิกษุในสมัยพระเจ้าติโลกราช คือหลังจากได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ เป็นต้นมา พระภิกษุเหล่านั้นได้ศึกษาภาษาบาลีจนเชี่ยวชาญ และได้สร้างตำนานบันทึก

^๑ ธวัช ปุณโณทก, “ปัญหาและวิธีใช้เอกสาร โบราณในการวิจัยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนาการวิจัยท้องถิ่นด้านมนุษยศาสตร์” ณ โรงแรม อิมจีส์ โอโมร่า ท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ ๑๗-๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๗, หน้า ๑๐-๑๖. (เอกสารอัดสำเนา).

เรื่องราวทางศาสนาในดินแดนล้านนาจำนวนมาก และนิยมเขียนเป็นภาษาบาลี เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ รัตนพิมพวงศ์ จามเทวีวงศ์ มูลศาสนา ตำนานพระพุทธสิหิงห์ ฯลฯ การสร้างตำนานทางพุทธศาสนาของพระภิกษุเหล่านั้นมีเป้าหมายเช่นเดียวกันคือ การสืบอายุพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ถึง ๕,๐๐๐ ปี และเชื่อว่าได้อานิสงส์แรงไม่แพ้การสร้างถาวรวัตถุ เช่น สร้างพระธาตุเจดีย์ พระพุทธรูปหรือปูชนียสถานอื่นๆ ซึ่งแนวคิดนี้เกิดขึ้นเพราะความวิตกว่าศาสนาพุทธจะเสื่อมโทรมเร็วเกินกว่าพุทธทำนาย เพราะเห็นได้จากการเสื่อมลงอย่างรวดเร็วของพุทธศาสนาในอินเดียเป็นตัวอย่าง และในจารึกนครชุม หลักที่ ๓ สร้างเมื่อ พ.ศ.๑๕๐๐ กล่าวตอนหนึ่งว่า “นับแต่นี้ไปอีก ๕๕ ปี ศาสนาพุทธจะเสื่อมอย่างรวดเร็วจะหาคนรู้พระไตรปิฎกไม่ได้” ฉะนั้นจากความวิตกกังวลเรื่องความเสื่อมของพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่พระภิกษุในอาณาจักรล้านนา ได้ร่วมมือกับฝ่ายราชอาณาจักรในการฟื้นฟูพุทธศาสนา เช่น สร้างพุทธสถาน การทำสังคายนาพระไตรปิฎก และสร้างตำราวิชาการสำคัญๆ ทางพระพุทธศาสนา ทางฝ่ายราชอาณาจักรก็ให้การสนับสนุนฝ่ายพุทธจักรอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในสมัยพญาเกือนา พระเจ้าติโลกราช พระเมืองแก้ว เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากความขัดแย้งทางแนวคิดของพระสงฆ์ทั้ง ๓ คณะในขณะนั้น ซึ่งตรงกับที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้สันนิษฐานไว้ว่า “การเขียนประวัติศาสตร์สกุลตำนานด้วยภาษาบาลีคงเริ่มต้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เจริญเต็มที่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และ ๒๒ และคงเสื่อมลงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๓”^๑ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีความขัดแย้งเกี่ยวกับวิวาทะทางศาสนาของพระสงฆ์ทั้ง ๓ คณะ และความนิยมในการสร้างตำนานประวัติศาสตร์ของพระภิกษุในอาณาจักรล้านนาได้ส่งอิทธิพลให้พระภิกษุในล้านช้าง รวมทั้งอีสาน ได้ธรรมเนียมการเขียนตำนานแบบภาคเหนือ นำมาเขียนตำนานพุทธสถานสำคัญของท้องถิ่น ฉะนั้นจึงพบว่าธรรมเนียมนิยมในการสร้างตำนานในภาคเหนือและภาคอีสานเป็นกระสวนเดียวกัน

นาฏวิภา ชลิตานนท์ ได้แบ่งตำนานไว้ ๒ กลุ่ม คือ ตำนานฝ่ายวัดและตำนานฝ่ายเมือง^๒ โดยได้มีการยึดแนวในการพิจารณาเนื้อหาของตำนาน ดังนี้

๑. ตำนานฝ่ายวัด มีวัตถุประสงค์สำคัญในการอธิบายเรื่องราวของพุทธศาสนาตั้งแต่ในอินเดียและได้แผ่กระจายมาสู่ดินแดนอาณานิคม เพื่อให้ชาวพุทธร่วมสมัยได้ศึกษาเข้าใจถึงความเสื่อมของพุทธศาสนาอันรวดเร็ว และความวิตกเหล่านั้นจะมีส่วนช่วยกันจรจรโลงให้อายุศาสนายืนยาว

^๑ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และ ๒๑” ใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๖ ฉบับ ๑ มิถุนายน-กันยายน, ๒๕๑๕, หน้า ๕-๒๑.

^๒ อ่างแก้ว, ธวัช ปุณ โณทก, ปัญหาและวิธีใช้เอกสารโบราณในการวิจัยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, หน้า ๑๓ -๑๔.

ต่อไป ฉะนั้นเนื้อหาอันเป็นแก่นของเรื่องจึงเป็นเรื่องของการประดิษฐ์ฐานศาสนาในอาณาจักร ล้านนาและใกล้เคียงเป็นสำคัญ ส่วนสภาวะทางด้านสังคมสมัยนั้น เช่น เหตุการณ์บ้านเมือง กษัตริย์ที่อุปถัมภ์พุทธศาสนานั้นเป็นส่วนประกอบ ส่วนภาษาที่บันทึกนิมิตภาษาบาลี ซึ่งถือว่าเป็น ภาษาสากลของชาวพุทธ ชื่อบุคคล สถานที่จึงเปลี่ยนเป็นภาษาบาลี และมักจะเรียกแตกต่างกัน เช่น พระร่วงว่า โรจนราช หรืออรุณราชกุมาร เป็นต้น ตำนานฝ่ายวัดที่สำคัญได้แก่ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ รวมทั้งสังคีตยวงศ์ นอกจากนี้ยังมีตำนานปุษยนียสถานอีกจำนวนมาก เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระพุทธรูปสิหิงห์ ตำนานพระธาตุพนม (อุรังคนิทาน) ตำนานธาตุคอดยุง ฯลฯ ตำนานปุษยนียสถานนั้นไม่มีลักษณะเป็นแบบประวัติศาสตร์สากลเหมือนกลุ่มแรก

๒. ตำนานฝ่ายเมือง ตำนานฝ่ายเมืองเป็นการบันทึกเหตุการณ์บ้านเมือง กลุ่มชนเผ่าพันธุ์ กษัตริย์ ราชวงศ์ ความเป็นมาของบ้านเมืองในรูปกึ่งนิทานปรัมปราถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ฉะนั้นเนื้อหาจึงให้ความสำคัญเรื่องกำเนิดโลก ชนชั้นผู้ปกครอง ซึ่งเกิดมาเพื่อที่จะพิทักษ์รักษาพุทธศาสนาให้เจริญอยู่ในสังคม โดยกำหนดให้เห็นกำเนิดของผู้ปกครองว่าเป็นผู้ที่มีบุญบารมี คู่บุญมากับพุทธศาสนา เช่น การอธิบายกำเนิดโลกและจักรวาลตามคติความเชื่อของวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ว่าพญาแถนเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก หรือเรื่องพญาภูคาได้ไขสองใบ อันเป็นการกำเนิดของขุนนุ่นขุนฟองผู้สร้างเมืองบัว เมืองน่าน การลงมาจากยอดดอยของลวจักรราช หรือปู่เจ้าลางจกในพงศาวดารโยนก เป็นต้น ซึ่งทั้งนี้เพื่อเป็นการเน้นให้เห็นวีรบุรุษประจำเผ่า การบันทึกตำนานฝ่ายเมืองนี้ก็จะบันทึกในสมัยใกล้เคียงกับความนิยมในการบันทึกตำนานฝ่ายวัด นั่นคือเรื่องราวของตำนานฝ่ายเมืองนั้นได้เล่าสืบต่อกันมาจากยุคหนึ่งผ่านมาสู่อีกยุคหนึ่งจนในที่สุดได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในสมัยที่พุทธศาสนาเถรวาทกำลังเฟื่องฟูมากในดินแดนประเทศไทย ฉะนั้นการอธิบายถึงบุญบารมีของวีรบุรุษประจำเผ่าจึงถูกนำมาเกี่ยวพันกับหน้าที่ที่จะต้องทะนุบำรุงศาสนา ประหนึ่งเป็นสิ่งที่เกิดมาคู่กัน นั่นคือผู้มีบารมีย่อมเกิดมาเพื่อจรรโลงพุทธศาสนาให้เจริญอยู่ในสังคมชาวพุทธ ฉะนั้น ตำนานฝ่ายเมืองจึงเป็นบันทึกเป็นภาษาท้องถิ่น อาจจะมีภาษาบาลีปะปนอยู่เฉพาะตอนเริ่มเรื่องหรือแทรกอยู่บ้างเล็กน้อยเท่านั้น ตำนานฝ่ายเมืองที่สำคัญๆ ได้แก่ พื้นเมืองเชียงใหม่ นิทานเรื่องขุนบรม (พงศาวดารล้านช้าง) ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานเมืองพะเยา ตำนานพญาเจือง ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน เป็นต้น

ในการพิจารณาด้านความสำคัญของเนื้อหา ถึงแม้ว่าตำนานฝ่ายวัดและตำนานฝ่ายเมืองจะมีจุดมุ่งหมายในการบันทึกเรื่องราวและเนื้อหาที่เป็นเหตุการณ์จะแตกต่างกัน แต่ความสำนึกในการบันทึกเหมือนกัน นั่นคือการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์ จะมีสาเหตุมาจากธรรมชาติ เช่น เมืองล่ม น้ำท่วม หรือสาเหตุเหล่านั้นจะเกิดจากมนุษย์ก็ตาม ทั้งตำนานฝ่ายเมืองและฝ่ายวัดจะอธิบายปรากฏการณ์เหล่านั้นโดยทัศนคติทางศาสนา คือกฎแห่งกรรม

หรือความเชื่อเรื่องพลังลึกลับของธรรมชาติ ซึ่งเป็นโลกทัศน์ของสังคมที่บันทึกตำนาน ฉะนั้นตำนานจะเป็นหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ได้มากน้อยเพียงไร เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ มีแนวทางดังนี้

๑. เรื่องกาลเวลาในตำนาน ตำนานนิคมบันทึกเรื่องราวไกลตัวถอยย้อนกลับไปสู่อดีต ด้วยจินตนาการ หรือความเชื่อที่เล่าสืบทอดกันมา แม้ว่าจะลำดับเหตุการณ์อย่างเป็นระเบียบแต่ก็มิได้หมายความว่าศักราช หรือระยะเวลาที่กำหนดอยู่ในตำนานนั้นถูกต้อง โดยกาลเวลาในตำนานนั้นจะพบอดีต ปัจจุบัน (สมัยที่สร้างตำนาน) และอนาคต ซึ่งตำนานจะเป็นตัวเชื่อมโยงเรื่องราวสมัยอดีตให้เข้ากับปัจจุบันและทำนายอนาคต ฉะนั้นเนื้อหาที่เป็นปัจจุบันของตำนานนั้นจะให้ข้อเท็จจริงมากที่สุด ในความหมายปัจจุบันของตำนานน่าจะมีระยะเวลายาวนาน คือหลายชั่วอายุคนที่พอจะสืบปากคำได้ หรือเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมและคนในรุ่นยุคนั้น หรือรุ่นหลังต่อมาจดจำกันได้ จะเป็นกึ่งชั่วอายุคนนั้นขึ้นอยู่กับความสำคัญของเหตุการณ์นั้น ๆ นั้นเนื้อหาในส่วนที่เป็นปัจจุบันของตำนานนั้นเราจะพบว่าตำนานบันทึกไว้ค่อนข้างดีและให้รายละเอียดมาก เมื่อเทียบกับหลักฐานด้านอื่น ๆ พบว่าจะสอดคล้องต้องกัน เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า พญาร่วง พญาจำเมือง และพญามังรายค้ำน้ำสาบานเป็นพระสหายกัน ก็พบว่า กษัตริย์ทั้งสามนั้นมีอายุร่วมสมัยกัน หรือในมูลศาสนากล่าวว่า พญากือนาแห่งเมืองเชียงใหม่ส่งราชทูตมาขอพระสุมนะเถระจากพญาลิไทแห่งสุโขทัย ก็พบว่าพระสุมนะเถระได้ขึ้นไปอยู่ถ้ำพุนและบูรณะวัดพระยืนพร้อมทั้งสร้างจารึกไว้เมื่อ พ.ศ.๑๕๑๓ เป็นต้น ฉะนั้นจึงน่าจะเชื่อได้ว่า เนื้อหาที่เป็นส่วนปัจจุบันที่ปรากฏในตำนานนั้นน่าจะเชื่อได้ว่าเป็นข้อเท็จจริงหรือมีเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้นจริง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานฝ่ายเมือง แต่ก็มิมีปัญหาอยู่ระยะเวลาปัจจุบันในตำนานนั้นจะยาวนานเท่าไร ซึ่งอาจจะอนุมานได้กว่า ๑๐๐-๒๐๐ ปี ส่วนเนื้อหาในอดีตและอนาคตนั้นก็หาได้เป็นเรื่องเหลวไหลทั้งหมด เพราะเป็นความเชื่อที่เล่าสืบกันมาบ้างและเป็นความจริงตรงกับทัศนะของสังคมปัจจุบันบ้าง

๒. การบันทึกเหตุการณ์สำคัญ หรือปรากฏการณ์ในสังคมของตำนาน จะเป็นตำนานฝ่ายวัดหรือฝ่ายเมืองก็ตาม จะบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยโดยมีผู้รู้เห็นจำนวนมาก คือจดจำได้และเล่าสืบมา แม้ว่าตำนานฝ่ายวัดจะเน้นการเผยแพร่พระพุทธศาสนา และตำนานฝ่ายเมืองจะเน้นบรรพบุรุษประจำเผ่าก็ตาม แต่พุทธจักรและอาณาจักรนั้นเป็นภาพซ้อนอยู่ในทะเลเดียวกันและได้เป็นกลไกซึ่งกันและกัน ฉะนั้นเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในตำนานจะเป็นเหตุการณ์ที่มีปรากฏอยู่ในสังคมสมัยนั้นจริงๆ นอกจากนั้นยังเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักร ได้อย่างชัดเจน ไม่เพียงเท่านั้นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนอื่น ๆ ที่เป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน หรือต่างเผ่าพันธุ์ย่อมปรากฏให้เห็นอยู่ในตำนานจำนวนไม่น้อย

๓. การบันทึกบรรพบุรุษเผ่าพันธุ์ และวีรบุรุษประจำเผ่าพันธุ์ในตำนาน ส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ในตำนานฝ่ายเมืองในช่วงที่เป็นอดีต เนื้อหาสำคัญของตำนานฝ่ายเมืองจะเน้นถึงกำเนิดเผ่าพันธุ์บรรพบุรุษประจำเผ่าพันธุ์ เป็นลักษณะลำดับวงศ์ตระกูลด้วย เช่น ตำนานของภาคเหนือ ได้แก่ พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานเมืองพะเยา ตำนานเชียงราย ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จะกล่าวถึงบรรพบุรุษของกลุ่มคนคือ ลวจักราช ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นกลุ่มชนเดียวกันคือสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ในทำนองเดียวกันกลุ่มชาวลุ่มน้ำโขงก็ยึดถือบรรพบุรุษของตนร่วมกัน คือ ขุนบรม เช่น พงสาวดารล้านช้าง พงสาวดารเมืองพวน เป็นต้น แม้ว่าเนื้อหาในช่วงที่เป็นอดีตของตำนานนี้ยากที่จะจับประเด็นสำคัญ แต่ก็ต้องยอมรับว่าตำนานได้ให้ความเชื่อของกลุ่มประการหนึ่งของการบันทึกตำนาน เช่น พญาเจือง หรือท้าวฮุ่งท้าวเจือง ซึ่งมีปรากฏอยู่ที่ตำนานฝ่ายภาคเหนือและล้านช้าง รวมถึงอีสานด้วย หรือพญามังราย พญาเจ้าเมือง รวมทั้งพญาร่วงด้วย

๔. การอธิบายเหตุการณ์โดยใช้สัญลักษณ์ในตำนาน การอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมนั้น ตำนานนิยมอธิบายโดยใช้สัญลักษณ์แทน เช่น อธิบายเมืองล่มอันเป็นภัยธรรมชาติว่าเป็นเพราะชาวเมืองและพระราชากันฆ่าปลาไหลเผือก (เอียนเผือก) หรือกินกระรอกค้อน (เผือก) ในเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่เป็นเหตุให้เมืองล่ม มีผู้ไม่ได้กินปลาไหลเผือก และกระรอกเผือกได้รอดชีวิตไปได้ การอธิบายดังกล่าวเราอาจจะตีความได้ว่าบ้านเมืองขาดศีลธรรม ผู้คนทำลายความดีงาม (ชาวเผือก เป็นสัญลักษณ์ความดี) แม้พระราชาก็ไม่อาจจะผู้นำทางคุณธรรมได้ บ้านเมืองก็ล่มจม (ถูกคนอื่นทำลายหรือทำลายตัวเอง) โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ว่าคนชั่วมากจนแผ่นดินไม่อาจรับน้ำหนักได้แผ่นดินจึงล่มจมน้ำ หรืออาจจะเข้ากฎแห่งกรรมก็ได้ ส่วนในตำนานสุวรรณโคมคำ ได้อธิบายปรากฏการณ์โดยใช้สัญลักษณ์แต่ละรูปแบบ กล่าวคือได้กล่าวถึงความเสื่อมของบ้านเมืองเพราะกษัตริย์ไม่ทรงราชธรรม "...พระกรอมคำเป็นคนอันธพาล หาได้ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรมไม่ มีแต่ตั้งกดขี่ข่มเหงเอาส่วยสาอากรกับประชาราษฎร์..." พญานาคผู้เป็นบิดาพาลพรรคมควักดินฝั่งแม่น้ำขุ่นที่ลัดไปทางทิศตะวันออกเมืองสุวรรณโคมคำกระทำเมืองนั้นพังทลาย ในประเด็นเมืองสุวรรณโคมคำนี้อาจจะตีความได้อีกอย่างหนึ่งว่าเจ้าเมืองรังแกราษฎร ไม่ใส่ใจปกป้องอาณาประชาราษฎร์จึงถูกเมืองอื่นเข้าย่ำยีทำลายเมืองได้ ฉะนั้นการใช้หลักฐานทางตำนานต้องพยายามพิจารณาถึงแก่นของแนวคิดที่ผู้บันทึกนั้นหมายถึงสิ่งใด หรือต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์ทางตำนานถึงแก่นของแนวคิดที่ผู้บันทึกนั้นหมายถึงสิ่งใด หรือต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมอย่างไร

ถึงแม้ตำนานจะให้รายละเอียดของข้อมูลได้ดีแต่จุดที่น่าเคลือบแคลงก็คือ ตำนานเหล่านี้คัดลอกสืบเนื่องกันมา โดยมีได้ระบุว่าผู้ใดเป็นผู้แต่งและแต่งขึ้นเมื่อใด ข้อมูลที่ให้ไว้นั้นโดยมาก

มักบอกเพียงปีที่จารึกดลอก เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการบันทึกการสืบทอดพระพุทธศาสนาในล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง เพื่อเผยแพร่แก่กลุ่มชาวบ้านทั่วไป จึงมักจะมี ความสับสนในเรื่องกาลเวลาและเทศะ รวมถึงการมีอิทธิพลตามแนวการบันทึกตำนานของ พระภิกษุชาวลังกา^๑ โดยให้สาระสำคัญเกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมโทรมของ พระพุทธศาสนามากกว่าจะกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองและสังคมอย่างตรงไปตรงมา มี แนวโน้มให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์ แต่ก็มีเนื้อหาหลายส่วนแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ หมู่บ้านและวิถีชีวิตของผู้คนระดับชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ตำนานนั้นไม่อาจเป็นหลักฐานในตัวมันเองได้ ต้องใช้หลักฐานทางด้านอื่นๆ ที่สอดคล้องต้องกันด้วย แต่ตำนานอาจจะให้ความเด่นชัดของปรากฏการณ์นั้นๆ ในประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติการสร้างบ้านแปงเมือง ความเกี่ยวพันของกลุ่มชน ที่เคลื่อนย้ายกันไปมา พร้อมๆ กับกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรม ซึ่งปัจจุบันเราเชื่อกันว่า วัฒนธรรมหนึ่งๆ นั้นมีแก่นแกน แต่แท้ที่จริง วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากกระบวนการสร้างสรรค์ของ กลุ่มชนที่มีที่มาอย่างกระจุกกระจาย แต่สามารถรวมกันได้ด้วยการสร้างวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น การสร้างขอบเขตพื้นที่ทางความคิดเกี่ยวโยงความเชื่อทางศาสนาร่วมกันของกลุ่มชน ซึ่งจะเห็นได้ จากตำนานพระธาตุประจำปีเกิด และตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่จะกล่าวถึงต่อไป

๔.๓ ภูมิสังคมทางศาสนาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นตำนานที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าครั้งที่ยังมี พระชนมายุอยู่ โดยได้เสด็จมาในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อโปรดเวไนยสัตว์ตามบ้านน้อยเมืองใหญ่ โดย ส่วนใหญ่เป็นเขตแดนในล้านนา มีพุทธสาวกสำคัญ เช่น พระสารีบุตร พระอานนท์ พร้อมด้วยพระ อรหันตสาวก และมีพระยาอโศก กษัตริย์เมืองกุสินารา รวมไปถึงพระอินทร์ติดตามเสด็จ เมื่อดำเนิน ไปถึง ณ ที่ควรจะเป็นที่บรรจพระธาตุ พระพุทธเจ้าก็จะลูบเอาพระเกศาธาตุให้พระอานนท์ส่งต่อกับ คนในท้องถิ่นเพื่อนำไปบรรจุไว้ นอกจากนั้น ก็ยังทรงเหยียบรอยพระบาทไว้บนหินเพื่อให้เป็นที่ สักการบูชา

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสาวกก็จะนำพระบรมสารีริกธาตุมาแบ่งบรรจุไว้ ตามพุทธท้านาย และได้มีการก่อพระเจดีย์และเรียกเจดีย์ที่สร้างครอบว่า “พระธาตุ” ตามที่ปรากฏ ในตำนานระบุว่ามิพระบรมสารีริกธาตุในล้านนา ๒๓ แห่ง รอยพระพุทธรบาท ๓๖ แห่ง

^๑ อ่างแล้ว, ธวัช ปุณโณทก, ปัญหาและวิธีใช้เอกสารโบราณในการวิจัยประวัติศาสตร์และ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, หน้า ๒.

พระธาตุในความหมายของชาวล้านนามี ๒ ประการ ประการแรกคือ พระบรมสารีริกธาตุ ประกอบด้วยส่วนพระองค์ เช่น พระอัฐิธาตุ (กระดูก) พระทันตา (ฟัน) พระเกศา (เส้นผม) เป็นต้น และอีกความหมายหนึ่ง คือ สถานที่หรือสถูป ซึ่งเป็นสถานที่หรือเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จะถูกเรียกว่า “พระธาตุ” ในฐานะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

พระบรมสารีริกธาตุ โดยความหมายทางพระพุทธศาสนาก็คือ พระอัฐิธาตุ (กระดูก) ของพระพุทธเจ้า^๑ ที่แปรรูปเป็นพระธาตุ เช่น พระทาสุธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) พระอักษธาตุ (พระรากขวัญ) พระกิวธาตุ (ก้านพระศอ) และความหมายนี้ยังรวมถึงพระธาตุที่เกี่ยวข้องกับชิ้นส่วนของพระวรกายอื่นๆ ที่ได้ประทานไว้ครั้งทรงมีพระชนมายุอยู่ เช่น พระเกศาธาตุ (เส้นผม) พระโลมา (ขน) พระนขา (เล็บ) พระทันตา (ฟัน)

ความในมหาปริณิพพานสูตรได้กล่าวไว้ว่า เมื่อมีการประชุมเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า พระอวยวะ คือ พระฉวี (ผิว) พระจัมมะ (หนัง) พระมังสา (เนื้อ) พระนหารู (เอ็น) พระลลิกา (ไขข้อหรือไขกระดูก) ไม่ปรากฏเต้าและเขม่า คงเหลือแต่พระสรีระ คือ พระบรมสารีริกธาตุเท่านั้น เปรียบเหมือนไฟไหม้เนยใสและน้ำมันก็ไม่ปรากฏเต้าและเขม่า^๒

พระบรมสารีริกธาตุถือเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์แทนองค์พระพุทธเจ้า ดังปรากฏความในตำนานมูลศาสนาว่า

“ดูรา สัปปริสะทั้งหลาย พระพุทธเจ้าแห่งเรานิพพานไปแล้ว ยังไว้แต่ธาตุ ตราบใด แม้ยังประมาณเท่าพันธุ์ศกคณันนั้นก็ดี ก็เรียกว่า พระพุทธเจ้ายังรมาน (ทรง) อยู่แล”^๓

หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานที่เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ ได้มีการจัดแบ่งพระบรมสารีริกธาตุโดยโทณพราหมณ์และกลุ่มมัลละกษัตริย์เมืองกุสินารา แต่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ผูกเรื่องให้มีกษัตริย์ชื่อว่า พระยาอโศก กษัตริย์เมืองกุสินารา เป็นผู้ติดตามพระพุทธเจ้าและเหล่าพุทธสาวกในการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ครั้งที่ ๔ ซึ่งมีเนื้อเรื่องยาวที่สุด และมีสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุจำนวนมาก ผู้แต่งลงสร้างนัยให้ทราบไว้ว่า พระยาอโศกจะเป็นผู้มีส่วนในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแก่สถานที่ๆ ทรงพุทธพยากรณ์ไว้นั้นเอง

พระบรมสารีริกธาตุมี ๒ ประเภท คือ ประเภทที่กระจายออกจากกันและประเภทที่ไม่กระจายออกจากกัน^๔ โดยอ้างถึงการอธิษฐานของพระพุทธเจ้าว่า

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๘๓๓.

^๒ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๕/๑๓๗.

^๓ กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๘๓.

“เราอยู่ได้ไม่นานก็จะปรินิพพาน ศาสนาของเรายังไม่แพร่หลายไปในที่ที่พึ่งก่อน เพราะนั้น เมื่อเราปรินิพพานแล้ว มหาชนถือเอาพระบรมสารีริกธาตุ แม้ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ทำเจดีย์ในที่อยู่ของตนๆ ปรนนิบัติอยู่ จึงมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า”^๑

ในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งรจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระก็ได้สนับสนุนความคิดเกี่ยวกับประเภทของพระบรมสารีริกธาตุที่กระจายออกจากกันและไม่กระจายออกจากกัน^๒ ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุประเภทที่กระจายออกจากกันนี้ ได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายสมัย ในประเทศศรีลังกามีการแต่งตั้งตำราเกี่ยวกับตำนานพระบรมสารีริกธาตุมากมาย เช่น พระทาสฐาตวงศ์ พระชาตวงศ์ และพระคัมภีร์ภูปวงศ์ เป็นต้น และได้ส่งต่ออิทธิพลนี้สู่การแต่งตั้งตำนานพระบรมสารีริกธาตุในล้านนา เช่น ตำนานมูลศาสนา ตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานพระธาตุต่างๆ เป็นต้น ตำนานอุรังคธาตุ คือเจดีย์พระธาตุพนม ของอาณาจักรโคตรบูร

พระบรมสารีริกธาตุเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอชาตศัตรู พระมหากัสสปะได้เล็งเห็นความปลอดภัยของพระพุทธศาสนาในกาลอนาคต จึงชี้แนะให้พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำทานุนิชาน คือ การฝังพระบรมสารีริกธาตุไว้ในสถานที่มั่นคง ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จึงมีการสำรวจโบราณสถานต่างๆ ที่คาดว่ามีการฝังพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ และเมื่อพบแล้วก็รับสั่งให้สร้างพระสถูปและพระวิหารต่างๆ กล่าวกันว่า มีจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ และได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มานำไปบรรจุไว้ตามเมืองต่างๆ จากเหตุการณ์นี้ได้ตอกย้ำความเชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุนั้นมีความสำคัญเทียบเท่าพระธรรมคำสอน และเป็นสัญลักษณ์ของความตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา โดยเมื่อจัดส่งพระสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนา ก็จะแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้นำไปประดิษฐานไว้ในประเทศนั้นๆ เช่นเดียวกับชาวพุทธในศรีลังกา ที่ให้ความสำคัญกับพระบรมสารีริกธาตุ โดยให้ความสำคัญกับการปกครองที่ขอบธรรม และยังรวมไปถึงการส่งผลให้ผู้นำพระธาตุมาสู่ศรีลังกาเป็นผู้มีความดีความชอบได้รับตำแหน่งสำคัญทางราชการ ดังกรณี ศิลกาละ ผู้นำพระเกศาธาตุเข้ามายังศรีลังกาในรัชกาลพระเจ้าโมคคัลลานะที่ ๑ ศิลกาละได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง “อสิคคาหะ” ทำหน้าที่รักษาพระบรม

^๑ ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๑๓.

^๒ ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๓๕/๒๑๒.

^๓ พระรัตนปัญญาเถระ, แปลโดย แสง มนวิฑูร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๒.

สารีริกธาตุและดำเนินการประกอบพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา ซึ่งถือเป็นเกียรติยศสูงสุด และต่อมาปรากฏว่าผู้ที่ได้รับตำแหน่งอภิศกคหะนี้จะได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ศรีลังกาทุกคน^๑

ดังนั้น ตำนานที่เกี่ยวกับพระธาตุในล้านนา เป็นวัฒนธรรมที่รับมาจากศรีลังกาโดยตรง ผ่านกลุ่มพระภิกษุที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาและได้เขียนคัดลอกมา ซึ่งอาจมีการแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อหาให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น กลายเป็นตำนานพระธาตุที่เกี่ยวข้องกับการบริหารปกครองบ้านเมือง เช่น ถ้าหากเจดีย์องค์ใดมีตำนานเกี่ยวกับพระธาตุ พระภิกษุหรือผู้ดูแลก็สามารถขอสถานที่นั้น รวมไปถึงขอคนเป็นข้าวัดหรือทาสกัลปนาจากกษัตริย์ได้โดยง่าย ตัวอย่างเช่น ในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีข้าราชการจากเมืองน่านมาทูลถวายรายงานข้อราชการ และได้แะนมนัสการพระมหาวชิรโพธิ์ อยู่วัดพราหมณ์ เมืองเชียงใหม่ พระมหาวชิรโพธิ์จึงได้นำเอาตำนานพระธาตุที่ได้มาจากประเทศลังกาให้ดู และกล่าวว่าเป็นตำนานของเมืองน่าน ให้ไปขุดที่บริเวณเวียงแห่แห่งนี้ก็จะพบพระธาตุ เมื่อข้าราชการนั้นกลับไปค้นหาตามที่บอก ก็พบพระธาตุอยู่ในบริเวณนั้นจริง จึงได้ก่อสร้างและขอตำนานจากพระมหาวชิรโพธิ์ไปเป็นตำนานประจำพระธาตุที่นั่น

สถานที่ที่เป็นบรรจุพระธาตุแต่ละแห่งจะมีการจารึกไว้ ดังปรากฏในศิลาจารึก ๑.๕.๑.๑ วัดพระธาตุคอกน้อย จังหวัดพะเยา พ.ศ.๒๐๗๑ ซึ่งเหลือเพียงส่วนท่อนล่างเขียนไว้ว่า

“...เมืองพะเยาไว้พระธาตุแฉนซ้าย ลำปางไว้ธาตุคอกกล้าหน้าและกล้าหลัง เมืองน่านไว้ธาตุ... ทำสร้อยไว้ธาตุข้อมือซ้าย คอยเก็งไว้ธาตุหน้าผากกล้าซ้าย ลำพูนไว้ธาตุระหม่อม กู่คำกุมกามไว้ธาตุคอกางขวา และธาตุมือขวาทั้งมวล ได้มหาธาตุเจดีย์หลวงเชียงใหม่บรรจุธาตุย่อยที่ไม่ค่อยนิยมกัน”

เนื้อหาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดกู่คำ มีทั้งหมด ๑๒ ผูก ได้สร้างขอบเขตแผนที่ทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับดินแดนในล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง โดยมีเขตแดนที่เลื่อนไหลกันไปมา เนื่องมาจากศึกสงครามระหว่างบ้านเมืองและอาณาจักรต่างๆ ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยได้แสดงขอบเขตพื้นที่ของบ้านเมืองต่างๆ ตามที่ตำนานกล่าวถึง โดยยึดถือความเข้าใจร่วมกันกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในปัจจุบัน สามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ส่วน คือ

๑) สถานที่เสด็จในตำนาน ตั้งแต่ผูกที่ ๑ ถึง ผูกที่ ๕ โดยแบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ

๑.๑) การเสด็จมาครั้งแรก โดยเป็นการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า มีพระสารีบุตร และพระอรหันตสาวก เสด็จจาริกจากเมืองพาราณสี เข้าสู่อาณาจักรล้านนา บริเวณเขตเมืองลำพูน และเมืองเชียงใหม่ อาณาจักรสิบสองปันนา ประเทศจีน และประเทศพม่า ก่อนกลับเข้าสู่พระเชตะวัน

^๑ ปิยานถ (นิโครธา) บุญนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาฯ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔๓.

มหาวิหาร เมือง สวรรค์ ในผูกที่ ๑ มีจำนวนสถานที่เสด็จ ๑๕ แห่ง และเพิ่มเติม ๒ แห่ง เป็น ๑๗ แห่ง ดังนี้

ประเทศไทย

๑. พระบาท เมืองลี (อ.ลี (เวียงเก่า) จ.ลำพูน)

๒. พระบาท ท่าหัวเขียน (เชิงคอยเก็ง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่)

๓. พระธาตุ เมืองหริภุญไชย (พระบรมธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน)

๔. คอยอุจบุรพต (พระธาตุคอยสุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่) พระบรมธาตุ บุษผาราม

(วัดสวนดอก)

๕. พระธาตุ คอยพระนอนหรือคอยปู่เจ้าขางาม (เขตคอยสุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

๖. ท่าพระเจ้าอาบนํ้า หรือท่ากาบกว้าง (เขต อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่)

๗. สบสา (ปากนํ้าแม่สาที่ไหลเข้าสู่แม่นํ้าปิง อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่)

๘. พระธาตุ ยางหมอก (ระหว่าง อ.แม่ริม และ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่)

๙. พระบาท ผาสะแคง (ในตำนานกล่าวว่า อยู่ในเขตเมืองฝาง ปัจจุบันน่าจะอยู่ในเขตอำเภอแม่แตง จ.เชียงใหม่)

๑๐. อารามพระยาค่าแคง (ถ้ำเชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่)

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๑๑. บริโกกเจติย์ เมืองลัวะ (เมืองลือ)

๑๒. เมืองอุตตระปัญจาละ (เมืองแสนหวี)

๑๓. พระธาตุ เมืองวิเทหะ (เมืองหนองแส)

ประเทศพม่า

๑๔. พระบาทท่าหัวข้าวดอก (ท่านํ้าแม่นํ้าสาละวินหรือแม่นํ้าคง ระหว่างเมืองแสนหวี

กับเมืองหาง)

๑๕. พระบาท พระธาตุคอยรั้ง (พระพุทธรูปที่ร้อย (รั้ง) เมืองหาง)

ในตอนท้ายผูกที่ ๑ ได้มีการเล่าเพิ่มเติมสถานที่บรรจุพระธาตุขึ้นอีก ๒ แห่ง คือ

๑๖. พระเกศาธาตุ พระธาตุ ถ้ำคอยผาคูป (ถ้ำดับเต่า อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่)

๑๗. คอยถ้ำด่านยางจวง (สันนิษฐานว่า เป็นพระบาทนางจวง เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา

หรืออาจเป็นวัดยางกวง เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า)

ท้ายผูกที่ ๑ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมุลภิกขุ เจ้าอาวาสวัดกู่คำ เขียนพ.ศ.๒๔๕๕ วันอาทิตย์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ (เหนือ) เขียนเสร็จเมื่อเวลา ๕ โมงเย็น ดังความว่า

...ชาตูกัณดั่งนิตติตั้งกล่าวห้องตำนานพระบาทและชาตูกุดันก็แล้วเท่านี้ห้อง ๑ ก่อนแล
อหังนาม ข้าพระเจ้าอินทมุลกิกุ เขียนเมื่อได้เป็นอธิการณวัดกู่คำวันนั้นแล จุลศักราชได้ ๑๒๗๘
ตัว ปีรวายสี พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัว เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ พร้าว่าได้วันอาทิตย์ ปรินุณณะ วันนั้นแล
สุทินนังวะทามทานังเปปาละอักขระระริกจิตะทานังนิพพานะปัจจะโยโหนตุเมนิจังเมตเตยยะอะ
นาคะเตกาเกนิพพานะสัมปัตติสุกขังฐวังฐวัง จริงแต่เทอญ สรเด็จแล้วเวลาค้อง (ซ้อง) ๕ โมงเย็น
สามเนรพจะดีทำวัตรค้ำ คำเดียว^๑

๑.๒) การเสด็จมาครั้งที่สอง โดยเป็นการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า มีพระอรหันต์ พระ
อรหันตสาวก พระอินทร์และพระยาอโศก กษัตริย์เมืองกุสินารา เสด็จจาริกมาเมืองระแวก
อาณาจักรทวารวดี และตำนานพระเจดีย์ชเวดากอง เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า ในผูกที่ ๒ มีจำนวน
สถานที่เสด็จ ๑ แห่ง ส่วนตำนานพระเจดีย์ชเวดากอง กล่าวถึงอุบาสกที่เป็นพ่อค้า ๒ คนที่รับเอา
พระเศศาธาตุจากพระพุทธเจ้า ครั้งเสวยวิมุตติสุขที่โคนไม้ราชายณะไปประดิษฐาน ดังนี้

ประเทศไทย

๑. พระเศศาธาตุ เมืองระแวก (อาณาจักรทวารวดี)

ประเทศพม่า

๒. พระธาตุคอกยตะโค้ง (พระธาตุเจดีย์ชเวดากอง เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า)

ท้ายผูกที่ ๒ ปรากฏผู้เขียนคือ อินทมุลกิกุ เจ้าอวาฬวัดกู่คำ เขียนพ.ศ.๒๔๕๕ เดือน ๕
(เหนือ) ดังความว่า

...กล่าวตำนานพระบาทและชาตูกุดัน ๒ ก็แล้วเท่านี้ห้อง ๑ ก่อนแล จุลศักราชได้
๑๒๗๘ ตัว พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัว ปีรวายสี เดือน ๕ เหนือ ลง ๓ ตา เม็งวัน ๖ ปรินุณณะแล้ว
แล อหังนามะอินทามุลกิกุ ได้ลิขิตแถมเขียนทานไว้กับศาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่อเท้า ๕,๐๐๐
พระวรษาที่แท้ไปมาก็ตามอายุลานเป็นประมาณเทอะ นิพพานะปัจจะโยโหนตุเมนิจังพุทธะสันติเก
อานาคะเตกาเลนิจังฐวังฐวังจริงแต่อินทมุนกิกุเขียนไม้เสาหัดติหลายแลเขียนปางเมื่อสถิตสำราญ
เป็นเจ้าอธิการวัดกู่คำวันนั้นแล ตำนานชื่อว่าพุทธตำนานผูก ๒ แล^๒

๑.๓) การเสด็จมาครั้งที่สาม โดยเป็นการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า มีพระอรหันต์ พระ
อรหันตสาวก และพระอินทร์ ในผูกที่ ๓ มีชื่อการเสด็จจาริกในอาณาจักรหลายแห่ง แต่ที่ระบุชื่อ
สถานที่ จำนวน ๕ แห่ง ก่อนเสด็จกลับสู่เมืองราชคฤห์

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑ หน้า ๓๖.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๒ หน้า ๔๓.

ประเทศไทย

๑. พระบาท เมืองคาง (บ้านกลาง อ.เชียงของ จ.เชียงราย)

ประเทศพม่า

๒. พระบาท พระธาตุ เมืองเชียงตุง (พระธาตุจอมคำ เมืองเชียงตุง รัฐฉาน)

๓. พระบาท ทำน้ำผาคม (เขตเมืองเชียงตุง รัฐฉาน)

๔. พระบาท คอยช่องบ่อง (เขตเมืองเชียงตุง รัฐฉาน)

๕. พระที่นั่งที่ไสยาสน์และพระหัตถบาท ท้าววังาม และคอยสว่างเมืองสูง (เมืองปิ่น

เมืองลา รัฐฉาน ดิศจายแดนสิบสองปันนา)

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๖. พระบาท เมืองสูง (เมืองสอง)

๗. พระบาท คอยผาซ่อ (เขตเมืองสอง)

๘. คอยปู่คำ (บ้านผ่อ เมืองสอง)

ประเทศพม่า

๙. พระธาตุ คอยมเหยงคะ (พระธาตุจอมยอง เมืองยอง รัฐฉาน)

ท้ายผูกที่ ๓ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน เขียนพ.ศ.๒๔๕๔ ดังความว่า

...ตะติยะธาตุกถานินฤตีกถาล่าห้องตำนานพระบาทและพระธาตุผูกถ้วน ๓ ก็แล้วเท่านี้

ก่อนแล พระพุทธศักราช ๒๔๕๔^๑

๑.๔) การเสด็จมาครั้งที่สี่ โดยเป็นการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าครั้งมีพระชนมายุ

๖๐ พรรษา มีพระอรหันต์ ๓ รูป คือ พระโสณเถระ พระอุตตรเถระ และพระอนันตเถระ พระอินทร์ และพระยาอโศก กษัตริย์เมืองกุสินารา เสด็จจากพระเชตะวันมหาวิหารมาสู่อาณาจักรต่างๆ อีกครั้ง ในผูกที่ ๔ ถึงผูกที่ ๕ จำนวน ๕๔ แห่ง

ผูกที่ ๔

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๑. พระบาท เมืองซุง

๒. พระบาท บ้านแจ่งคำ (เขตเมืองแซ่)

รัฐฉาน ประเทศพม่า

๓. พระบาท เมืองอาพี (พระธาตุหลวง เมืองลา)

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดถ้ำคำ, ผูก ๓ หน้า ๓๐.

๔. พระบาท บ้านซ็อนยามแอ (เขตเมืองลา)
๕. พระบาท ห้วยแม่ฮุ้น (เขตเมืองลา)
- สิบสองปันนา ประเทศจีน
๖. พระบาท เมืองลือหาญ (เมืองลือหาง)
๗. พระบาท เมืองลี (เมืองลือ)
๘. พระบาท บ้านใจหมื่น
๙. พระบาท เมืองบาง
๑๐. พระบาท เมืองแซ่ทอง
๑๑. พระบาท เมืองฟ้ารม
๑๒. พระบาท เมืองอุไ้
๑๓. พระบาท เมืองน้อยเมืองเหลืออง
๑๔. พระบาท คอยผาแรม (ถ้าผาแรม บ้านเชียงหิน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองหนเมืองมางเหนือ สิบสองปันนา)

ท้ายผูกที่ ๔ ปรากฏผู้เขียนชื่อ พุทธมุลิกขุ เขียนพ.ศ.๒๔๕๕ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ (เหนือ) ตั้งความว่า

...จุดตลปาทธาตูกถาณินฐิตากกล่าวตำนานธาตูกถ้วน ๔ ก็สมเริ่มเสด็จแล้วเท่านี้ห้อง ๑ ก่อนแล จุดศักราชได้ ๑๒๗๘ ตัว พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัว ปีรวายสี เดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ พร่ำว่าได้ วัน ๔ สรเด็จแล้วแล อหังนามพุทธมุลิกขุลิขิตไว้คำฐาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่อเท่าอายุลานเป็นประมาณเทอะ เมตเตยยะพุทระสันติเกอะนาคะเตกาเลนิจังฐวังฐวังจริงแค^๑

ผูกที่ ๕

รัฐฉาน ประเทศพม่า

๑๕. พระบาท เมืองชะกลางวงจิม (เมืองชางหลวง)
๑๖. พระบาท เมืองล้า (อยู่ทางตะวันออกติดกับเขตแดนประเทศลาว)
๑๗. พระบาท เมืองบ้าน
๑๘. พระบาท บ้านวังหลวง
๑๙. พระบาท บ่อหลวง (บ่อแร่ ฉางยอง)
๒๐. พระบาท บ้านกลางเคียง

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๔ หน้า ๓๔.

๒๑. พระบาท เมืองลาใต้
 ๒๒. พระบาท บ้านลวงคีคลวงแวน
 ๒๓. พระบาท เมืองเชียงแข็ง
 ๒๔. พระบาท เมืองแร เมืองซัน
 ๒๕. พระบาท บ้านท่าคอง
 ๒๖. พระบาท คอยผานุ่มผานวล
 ๒๗. พระบาท ทำน้ำบ้านทาพูละ
 ๒๘. พระบาท คอยผาลวงกู
 ๒๙. พระบาท บ้านจี่จำปู
 ๓๐. พระบาท บ้านคันเทิงคะซี
 ๓๑. พระบาท บ้านสุยลลา
 ๓๒. พระบาท คอยผาน้อย
 ๓๓. พระบาท หาดผาคำ และพระบาท (ผ้าขาว) สองรอย บ้านเลี้ยว และบ้านฝาย
- ท้ายผูกที่ ๕ ปรากฏผู้เขียนชื่อ พระดวงดี เขียนพ.ศ.๒๔๕๕ เขียนเสร็จเมื่อ ๘ ค่ำ เดือน ๓

(เหนือ) ปี่มะโรง ดังความว่า

...ปี่ญมาบาทธาตุดกถานิภูสิตากกล่าวห้องตำนานพระบาทธาตุดกถ้วน ๕ ก็สมเริ่มเสด็จแล้วแล ข้าพระเจ้าเขียนผูกนี้ได้ ๗ วันแล้วแล พระดวงดีผู้เขียนแล สิริสุขมัสตดูพุทธศาสนการนับแต่องค์สมเด็จพระบรมศาสดายะมณีพุทธเจ้านั้นดับขันธเข้าสู่นิพพานล่วงแล้วได้ ๒๔๕๕ พระวรวงษาปลาย ๗ เดือน กับ ๗ วัน ๘ วัน กับวันแล้ว ๘ ค่ำ เดือน ๓ ได้ลง ๕ ค่ำ ปี่มะโรง อัญฐศกตกในเหมันตฤดู นิพพานปัจจโยโหตุเมอานาคเตกาลจริงแต่°

ผูกที่ ๖

สิบสองปีนนา ประเทศจีน

๓๔. พระบาท เมืองแผ่นดินรำขาว
๓๕. พระบาท บ้านยี่น
๓๖. พระบาท พระธาตุ คอยจอม
๓๗. พระบาท เมืองลวงเหนือ (พระบาทเฟยลง บ้านเชียงมุ่น เมืองลวง เขตเมืองเชียงรุ่ง)
๓๘. พระธาตุพูลาน พระบาทพูลาน (เมืองลวง เขตเมืองเชียงรุ่ง)

° พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๕ หน้า ๓๒.

๓๕. พระบาท เมืองน้อยเมืองงาม
 ๔๐. พระบาทผาดอกไม้ (เมืองหน สิบสองปันนา)
 ๔๑. พระบาท (ฟ้าขาว) คอยหินกอง
 ๔๒. พระบาทห้วยตุมตัม (บ้านละหมื่น เขตติดต่อเมืองฮายกับเมืององ สิบสองปันนา)
 ๔๓. พระบาท เมืองคองเต่า
 ๔๔. พระบาทบ้านพาน เมืองง้าวหลัว
 ๔๕. พระบาทบ้านหก เมืองเตี๋ยม (พระบาทเสียวหก บ้านตอง เมืองงาด สิบสองปันนา)
 ๔๖. พระบาทคอยผาแดน เมืองขาง
 ๔๗. พระบาทบ้านเจียงบ้านฝาง
 ๔๘. คอยช้างสาร (พระบาทหัวตอง บ้านนิว เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา)

ท้ายผูกที่ ๖ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมูลภิกขุ เขียนพ.ศ.๒๔๕๔ เขียนเสร็จเมื่อ ๓ ค่ำ เดือน ๖ (เหนือ) ดังความว่า

...สัตตบาทธาตุกถาปฏิฐิตากถ่าวตำนานพระบาทและธาตุผูกถ้วน ๖ ก็สมเริ่มเสด็จแล้ว
 เถานี้ห้อง ๑ ก่อนแล อหัง นาม อินทมูลภิกขุสมภารวัดกู่คำแควนเกตุได้ลิขิตด้วยตนเองแล โชค
 พุทธศาสนา ไปตถาอักษรทานังพุทธระวะสะนาพุทธะสันติเกอะนาอะเตตะเลนิจจันนิพพานะสัมปัตติ
 สุขานิจจังฐวัจฐวัจจิงแต่ เขียนเมื่อจุฬศักราชได้ ๑๒๗๘ พุทธศักราชได้ ๒๔๕๔ ตัวปีรวายสี่ เดือน
 ๖ ลง ๓ ค่ำบริบูรณ์แล้วแล^๑

ผูกที่ ๗

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๔๕. พระเกศาธาตุปางเยอ (พระธาตุปางเยอ เมืองเชียงรุ่ง)
 ๕๐. พระบาทคอยคชสาร บ้านแก้วท่าเหี้ยว
 ๕๑. พระบาทคองนำ (พระบาท ๔ รอย) (บ้านกว๋าน เมืองสูง)
 ๕๒. พระบาทหาดใหม่
 ๕๓. พระบาทบ้านเพียงบิน
 ๕๔. พระบาทลวงสูงลวงคำ
 ๕๕. พระบาทบ้านพังทวย
 ๕๖. พระบาทเมืองโค (พระพุทธรูป ๔ รอย)

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๖ หน้า ๓๕.

๕๗. พระบาทห้วยขาวเมืองวัง

๕๘. พระบาทของคอกไม้

๕๙. พระบาทลิดิงตายบ้านสาบสิ่งของท้องไค่ (พระบาทลิดิงข้างราง ตำบลปาทะ เมืองหน สิบสองปันนา)

๖๐. พระบาทเมืองตึงเชียงเคิ่ง

๖๑. พระบาทผากิน (พระบาท ๔ รอย)

๖๒. พระบาทเชียงผา

ท้ายผูกที่ ๗ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมุลภิกขุ เขียนพ.ศ.๒๔๕๔ เขียนเสร็จวันศุกร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ (เหนือ) ดังความว่า

...นิตตบาทธาตูกถาณัฐิตากถ่าวตำนานพระบาทผูก ๗ ก็สมเริ่มเสด็จแล้วเท่านี้ก่อนแล
อหังนามอินทมุลภิกขุลิขิตเขียนปางเมืองสถิตสำราญเป็นอาธิการอยู่วัดภูคำวันนั้นแล จุลศักราชได้
๑๒๗๘ ตัว ปีรวายสี่ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ พร่ำว่าไฉวัน ๖ พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัวบรมวลแล้วแล ขอ
หื้อได้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพานเจ้าจิมเทอะ ข้าเขียนทานไว้คำชูศาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่อทำ
อายุลานเป็นประมาณ นิพพานปัจจัยโยโหนคุณนิจจัง เมตเตยพุทธสันติเกอนาคเตกาลณีจจิงรัฐังรัฐ
วังจริงแต่เทอะ^๑

ผูกที่ ๘

ประเทศพม่า

๖๓. พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองพะยาก (คอยแจ้ขุ่ม เมืองพยาก รัฐฉาน)

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๖๔. พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุโลหฤฎบรรพต คอยจอมทอง (คอยทอง เมือง
พาน สิบสองปันนา)

ประเทศไทย

๖๕. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองเชียงแสน (พระธาตุจอมกิตติ อ.เชียงแสน
จ.เชียงราย)

๖๖. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองเชียงราย (พระธาตุคอยทอง อ.เมือง จ.เชียงราย)

๖๗. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองพะยาว (พระธาตุจอมทอง อ.เมือง จ.พะเยา)

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๗ หน้า ๔๖.

๖๘. พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองลำปาง (พระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง)

๖๙. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองน่าน (พระธาตุแช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน)

๗๐. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองแพร่ (พระธาตุช่อแฮ อ.เมือง จ.แพร่)

๗๑. พระบาท (พระบาทแก่งจาง) และพระธาตุ (พระธาตุแก่งสร้อย) เมืองท่าสร้อย (ต.บ้านนา อ.สามเงา จ.ตาก เมืองนี้ตั้งอยู่เหนือเขื่อนภูมิพล ร้างไปกว่า ๑๐๐ ปี ปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำ เหลือแต่พระบาท และพระธาตุ (สร้างใหม่) ตั้งอยู่บนภูเขา มีประเพณีสงกรานต์ทุกปี ตรงกับข้างขึ้น ๙-๑๐ ค่ำ เดือน ๕ และมีการพบคัมภีร์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นของวัดในเมืองท่าสร้อย อยู่วัดไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง)

๗๒. พระเกศาธาตุ ทำทราย (สุวรรณคูหา ถ้ำตอง บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่)

๗๓. พระบาทผาดอกไม้ (ถ้ำผาดอกไม้ บ้านห้วยน้ำดิบ อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน)

๗๔. พระบาทห้วยต้ม เมืองลี (พระบาทห้วยต้ม อ.ลี จ.ลำพูน)

๗๕. พระบาทห้วยแม่หาด (บ้านแม่หาด อ.ลี จ.ลำพูน)

๗๖. พระบาทคอยผาเรือ (พระบาทคอยผาเรือ ทะเลสาบคอยเต่า อ.คอยเต่า จ.เชียงใหม่)

๗๗. พระธาตุคอยเก็ง (วัดพระธาตุคอยเก็ง ต.ท่าเตื่อ อ.คอยเต่า จ.เชียงใหม่)

ท้ายผูกที่ ๘ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมุลภิกขุ เขียนพ.ศ.๒๔๕๕ เขียนเสร็จวันเสาร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ (เหนือ) ดังความว่า

...อธิม้งปาทธาตุกถนิตติคักล่าวตำนานพระบาทและธาตุผูกถ้วน ๘ ก็บังคมสมริธสร เต็จแล้วเท่านี้ก่อนแล อหนามอินทมุลภิกขุลิขิตแถมเขียนปางเมื่อเป็นสมภารวัดกู่คำวันนั้นแล เขียนทานไว้คำชูศาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่อเท่าอายุลานเป็นประมาณเทอะ นิพานปัจจโยโหนตุเมตตัย โยอนาคเตกาลินิจจฐวัจฐวัจจริงแแต่เทอะ เขียนเมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๗๘ ตัว พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัวปีรวายสี่ เดือน ๖ ลง ๑๐ ค่ำ วัน ๗ ปริปุณณังแล้วแล°

ผูกที่ ๙

ประเทศไทย

๗๘. พระบาทเมืองฮอด (พระบาทเกือกแก้ว บ้านห้วยหินคำ ต.วังลุง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่)

๗๙. พระบาทเมืองนาค (พระพุทธรูปบาทแก้วขาว อ.ฮอด จ.เชียงใหม่)

° พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๘ หน้า ๓๘.

๘๐. พระธาตุ สังเวคฐานเจดีย์ (เมืองท่ากาน อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่)
๘๑. พระเกศาธาตุ พระธาตุ ภูณขานคร (พระธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน)
๘๒. พระเกศาธาตุ พระธาตุ เวียงกุมกาม (พระเจดีย์วัดกู่กุดหรือเจดีย์เหลี่ยม อ.สารภี จ.เชียงใหม่)
๘๓. พระบาท คอยเขาค้ำหลวง (พระธาตุคอยค้ำ ต.แม่เหียะ อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๘๔. พระเกศาธาตุ พระบาท นุปราม (พระบรมธาตุ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๘๕. พระเกศาธาตุ เวฬุวันวัดป่าหก (วัดกู่เต้า อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๘๖. พระเกศาธาตุ วัดบุพพาราม (วัดบุพพาราม อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๘๗. พระเกศาธาตุ อโศการาม (วัดป่าแดงหลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๘๘. พระเกศาธาตุ พีชอาราม (วัดศรีเกิด อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๘๙. พระเกศาธาตุ สังฆาราม (วัดเชียงมั่น อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๙๐. พระเกศาธาตุ นันทาราม (วัดนันทาราม อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๙๑. พระเกศาธาตุ และพระธาตุ โชติการาม (วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
๙๒. พระบาทคอยนางนอน (พระธาตุจอมแจ้ง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่)
๙๓. พระบาท เมืองขวม (อยู่ในเขต อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน)
๙๔. พระบาท เมืองธราง (คอยพระบาท ต.ชุมแพ อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน หรืออาจเป็นเมืองผาปูน ประเทศพม่า)

ท้ายผูกที่ ๕ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมูลภิกขุ เขียนพ.ศ. ๒๔๕๕ เขียนเสร็จเมื่อวันที่ พุทธศักราช ๒๔๕๕ ค่ำ เดือน ๗ (เหนือ) ดังความว่า

...ยักชะระชะกะถานะวะโมปาพะชาตุกัณโทนิภูลิตโต กล่าวห้อยตำนานพระบาทผูกถ้วน ๕ ก็สมเสร็จสรเด็จ^๑ สรเด็จแล้วตวันปายถึงโมง ๑ จุลศักราชได้ ๑๒๗๘ พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัวปีรวายสี่ เดือน ๗ ลง ๖ ค่ำ วัน ๕ ข้าพเจ้า พระอินทมนเขียน ปางเมื่อสถิตเป็นพระอธิการวัดกู่คำ แคว้นเกต ตำบลเกต อำเภอเชียงใหม่ เขียนทานไว้กับศาสนาพระโคตมเจ้า วัดกู่คำตามอายุลานเทอะนิพพานะปีจะโย โหนตุเมนิจจัมเมตเตยโยพุทระสันติเกอะนาคะเตกาเลนิจจิงรุวังรุวัง จริงแด^๒

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๕ หน้า ๔๕.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๕ หน้า ๔๖.

๒) พุทธทำนายอายุพระพุทธศาสนา

ผู้ที่ ๑๐ มีจำนวน ๓๗ หน้าลาน ต้นผูกและท้องเรื่องทั้งหมด กล่าวถึง สมัยหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอยู่จำพรรษาที่ภูเขากาลิ ในพรรษาที่ ๒๐ หลังการตรัสรู้ พระอินทร์ได้มาสดับพระธรรมเทศนาว่าด้วยอานิสงค์ในการทำบุญในพระพุทธศาสนา และทรงมีพุทธทำนายเกี่ยวกับสังคมาโลกและภัยพิบัติในอนาคต ระหว่างช่วง ๕,๐๐๐ ปีของอายุพระพุทธศาสนา คือ

พ.ศ.๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงรวบรวมพระธาตุ แจกจ่ายไปบ้านเมืองต่าง ๆ ๘๔,๐๐๐ เมือง

พ.ศ.๕๐๐ พระภิกษุณีจะหมดไปจากพระพุทธศาสนา

พ.ศ.๑๐๐๗ พระสงฆ์จะแตกแยกเป็น ๔ นิกาย

พ.ศ.๑๐๘๐ พระยารัชมังกรราชองค์หนึ่งบังเกิดขึ้นบำรุงพุทธศาสนา

พ.ศ.๑๕๐๐ พระอรหันต์จะหมดเชื้อสาย

พ.ศ.๑๕๑๘-๑๕๑๙ จะเกิดกบฏฆ่าฟันกันทั่วแผ่นดิน

พ.ศ.๒๐๐๐ ผู้คนจะละเว้นการปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม พระสงฆ์หมู่หนึ่งจะหล่อพระพุทธรูป ๕ องค์ ทำด้วยทองเหลือง ทองคำ แก้วมณี หิน และไม้จันทร์ นำไปประดิษฐานเมืองต่าง ๕ เมือง เมื่ออายุพระศาสนาล่วงได้ ๓๐๐๐ ปี ก็จะมารวมกันในเมืองเดียว จะบังเกิดพระยารัชมังกรมาบำรุงพระพุทธศาสนา ในช่วงเวลาพ.ศ.๒๐๐๐-๔๐๐๐ นั้นจะมีพระสงฆ์อรหันต์เข้ามาอยู่ในเมือง (คามวาสี) ชาวป่าเกิดความศรัทธาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนชาวเมืองอาศัยวัดเป็นที่ทำมาหากินโดยไม่กลัวบาป พระสงฆ์ละเลยการปฏิบัติวัตรคลองธรรม สะสมทรัพย์ ลาภยศ และพากันลาสิกขาออกไปเป็นผู้ครองเรือน ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในช่วง ๕๐๐๐ ปี จะเกิดกบฏ เพราะเทวดาอารักษ์เป็นผู้บันดาลให้เกิดขึ้นเพราะไม่พอใจในการกระทำของมนุษย์ แต่พระพุทธเจ้าได้สั่งให้พระอินทร์ว่า เมื่อถึงช่วงทุกพันปี ให้ส่งพระยารัชมังกรจากสวรรค์ลงมาเกิดในโลกเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาให้สืบไปถึง ๕๐๐๐ ปี พระอินทร์ได้ตรัสเล่าคำเหล่านี้ให้พระอินทฤาณีย์ที่อยู่ ยอดเขาค้ำหลวง เมืองหริภุญไชย เพื่อนำมาประกาศให้คนทั้งหลายได้ทราบ

ท้ายผู้ที่ ๑๐ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมูลภิกษุ เขียนพ.ศ.๒๔๖๐ เขียนเสร็จวันอาทิตย์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ (เหนือ) ดังความว่า

...ทัสสะมังปาพะธาตุกัณฐังนิตถิตัง กล่าวตำนานพระบาทและธาตุผูกถ้วนสืบก็แล้วหนี่ห้อง ๑ ก่อนแล พระอินทสมพานวัดคู่คำได้เต็มเขียนทานไว้กับศาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่ออายุลาน ขอหื้อเป็นปัจฉัยแก่ข้ากับพ่อแม่พี่น้องแห่งข้าชุกคนๆ แต่ทอจะ นิพพานะสัมปัตตีสูกขัง จึงแต่

อินทมฤิกษุเขียนเมื่อพุทธศักราชได้ ๒๔๖๐ ตัว จุลศักราชได้ ๑๒๗๕ ตัวปีเมืองไล้ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำวัน ๑ ประวิณณะแล้วแลเจ้าเหย ใจไม่ว่าใครดีเลียดขอพิจารณาเอาก่องแต่

๓) พุทธประวัติ การแบ่งพระธาตุ และลำดับผู้จารคัมภีร์

ผูกที่ ๑๑ มีจำนวน ๓๔ หน้าลาน ต้นผูกกล่าวถึงลำดับเหตุการณ์และวันเดือนปี นับตั้งแต่ถือปฏิสนธิ ประสูติ เสวยราชสมบัติ ตรัสรู้ ทรงประกอบพุทธกิจในพรรษาที่ ๑ เทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จำพรรษาที่ นั้น ๔ พรรษา ในพรรษาที่ ๕ ทรงจำพรรษาในเวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ ลำดับต่อไปมีการกล่าวถึงลำดับพรรษาและสถานที่จำพรรษาจนถึงพรรษาที่ ๒๐ ทรงจำพรรษาที่คยอจาสิบรพต และหลังจากนั้นจึงเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินาราในพรรษาที่ ๔๕ พรรษา มีพระชนมายุ ๘๐ ปีบริบูรณ์

เนื้อเรื่อง กล่าวถึง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ก็มีการฉาปนกิจพระศรีระศพ แล้วพระภิกษุสงฆ์ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็มีการแบ่งพระธาตุเพื่อนำไปบรรจุในสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งสถานที่ ๆ พระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนายสั่งไว้แก่พระอรหันต์ทั้งหลายและพระเจ้าอโศก ตลอดถึงพระเถศาธาตุไว้ในวัดต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่และสถานที่ต่าง ๆ และมีการพรรณนาการก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุ ส่วนท้ายเรื่องได้กล่าวถึง การคัดลอกและลำดับพระภิกษุที่ทำการคัดลอกคัมภีร์ นี้ที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน มีลำดับที่เรียบเรียงไว้ เท่าที่มีชื่อ ๓๑ ท่าน ซึ่งจะเป็นคัดลอกสืบกันมา ซึ่งอาจไม่ต่อเนื่องกัน ดังนี้

๑. พระมหาธรรมโรโส เมืองหงสาวดี ต้นฉบับ
๒. พระมหาโพธิสมภาร คัดลอก พ.ศ. ๒๐๖๖ (จ.ศ. ๘๘๔)
๓. พระอริญญิกวัตร (พระป่ารูปหนึ่ง) พ.ศ. ๒๐๗๑ (จ.ศ. ๘๙๐)
๔. พระมหาสามี วัดป่าเซตวัน พ.ศ. ๒๐๗๑ (จ.ศ. ๘๙๐)
๕. พระมหาธรรมจุฬ วัดสนุก พ.ศ. ๒๐๗๑ (จ.ศ. ๘๙๐)
๖. พระอนรุทธ วัดมหาธาตุ เมืองหริภุญไชย (เมืองลำพูน) พ.ศ. ๒๐๗๔ (จ.ศ. ๘๙๓)
๗. พระมหาสังฆราชเจ้า วัดในเมืองลำพูน
๘. อโนรสภิกษุ วัดบ้านงวก เมืองล้ง เมืองเชียงใหม่
๙. อุบาสกชื่อ พวกปวง
๑๐. พระมหาเถรเจ้ารูปหนึ่ง
๑๑. พระมหาเถรธรรมจุฬา
๑๒. อุบาสกคนหนึ่ง พ.ศ. ๒๐๘๐ (จ.ศ. ๙๐๕)

° พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๑๐ หน้า ๓๗.

๑๓. พระพุทธวังสระเถระ
 ๑๔. สุวรรณภิกขุ ลูกศิษย์ของพระพุทธวังสระเถระ
 ๑๕. พระมหาสังฆราชชื่อว่า มหาสีไชย วัดบ้านกวาง เมืองฝาง พ.ศ.๒๑๗๔ (จ.ศ.๕๕๓)
 ๑๖. พระอินทปัญญาเถระ
 ๑๗. พระมหาสังฆราชศรีสองเมืองชื่อว่า นาคเสน วัดดอกคำเมืองห้วยบุญเหนือ
 พ.ศ.๒๑๗๗ (จ.ศ.๕๕๖)

๑๘. พระมหาขนานน้อย พ.ศ.๒๒๐๖ (จ.ศ.๑๐๒๕)
 ๑๙. พระมหาปัญญาเถระ ชาวเมืองเชียงรุ่ง เมืองถ้ำ อยู่วัดบ้านแหลง เมืองลา พ.ศ.๒๓๑๑
 (จ.ศ.๑๑๓๐)

ต่อจากนั้นมาเป็นเวลานานมาก จึงมีการคัดลอกกันต่อมา คือ

๒๐. พระมหาปัญญาวุฒิ
 ๒๑. พระโกวิทา พ.ศ.๒๓๑๗ (จ.ศ.๑๑๓๖)
 ๒๒. พระมหาปัญญาวิเศษ
 ๒๓. พระมหาพลปัญญา
 ๒๔. อุบาสกชื่อว่า ปัญญา ชาวบ้านผองเมืองหลวง พ.ศ.๒๓๒๔ (จ.ศ.๑๑๔๓)
 ๒๕. พระมหาเกสโรภิกขุ วัดบ้านฝาย เมืองหลวง พ.ศ.๒๓๔๑ (จ.ศ.๑๑๖๐)
 ๒๖. พระมหาวินทภิกขุ อยู่เมืองถ้ำมาเป็นราชครูอยู่เมืองบ้านขี้ พ.ศ.๒๓๔๔ (จ.ศ.
 ๑๑๖๓)

๒๗. พระมหาเถระเจ้า ภัททลีอาราม (วัดป่ากล้วย) เมืองสิงห์
 ๒๘. กษัตริย์พระนามว่า ชินวังสมหาราช เสวยราชสมบัติในมหารัฐคือเมืองหลวง พ.ศ.
 ๒๓๔๔ (จ.ศ.๑๑๖๒)

๒๙. วัดภูมินทรอาราม (วัดภูมินทร์) เมืองน่าน
 ๓๐. ศรีทธาอุบาสกวัดบ้านก้อน เมืองน่าน พ.ศ.๒๓๕๕ (จ.ศ.๑๑๗๔)
 ๓๑. อินทมูลภิกขุ เจ้าอาวาสวัดกู่คำ เมืองเชียงใหม่ คัดลอกระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๔-
 ๒๔๖๐

ท้ายผูกที่ ๑๑ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมูลภิกขุ เขียน พ.ศ.๒๔๖๐ (จ.ศ.๑๒๗๙) เขียนเสร็จ
 วันวิสาขบูชา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ (เหนือ) ดังความว่า

...ปาทะธาตุเอกะทัสสะกัณโชนิตติโต จิยาอันเทศนาตำนานพระบาทและธาตุผูกถ้วน

๑๑ ผูกปลายก็บังคมสมเริมสรเด็จแล้วเท่านี้ก่อนแล สรเด็จแล้วเวลา ๔ โมงเช้าหังนามอินทมู
 ภิกขุริกขัตตเตมเขียนปางเมื่อสติดตำราญเป็นอชิการวัดกู่คำแก้วกว้างทำทางตำบลเกตุวันนั้นแล

ประวิญญะบัวรวมวันในเดือนวิสาขาคือเดือน ๘ เพงเมงวัน ๗ จุลศักราชได้ ๑๒๗๕ ตัว° ตัวปีเมืองไส้ พุทธศักราช ๒๔๖๐ ตัว ประวิญญะบัวรวมวันแล ข้าได้ลิขิตแถมเขียนธรรมพุทธตำนานเจ้ากัณฑ์ทานไว้กับศาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่ออายุลานเป็นประหมานแต่ทออะ ขอหื้อเป็นปัจฉัยแก่พระนิพพาน เจ้าทั้งพ่อแม่พี่น้องข้าชุกคนแต่ทออะ แม้นว่าไปได้ถึงนิพพานแม้นว่าข้ายังได้ทวนเที่ยวไปมาในสงสารนี้ยังหลายกำเนิดมาภาวชาติใดตั้งอันก็ดี ขอหื้อข้ารู้ยังอักษรพยัญชนะออกคาบาภิธรรม พระพุทธเจ้าชุนของชุกภาวชาติอย่าหื้อได้คลาดคลาเสี่ยตัวข้าสักชาติอาจหื้อมีประหาปัญญาเฉลียวฉลาดอาจจักแก้ไขยังอภบาภิธรรมพระพุทธเจ้าได้ชุกทศตวรรษอย่าหื้อได้เป็นคนหลงเสี่ยยังสติสักชาติสักภาวแต่ทออะ ขอหื้อมีองกะลั่นถ้วนอ้วนเต็มงามบ่สูงบ่ใหญ่บ่หน้อย มีหุดาแจ่งใสดี เขียวพุ่มน่ กุงโวหารเจียรจาม่วนเพราะทุกภาวชาติ อย่าได้คลาดคลาเสี่ยแก่ข้าแต่ทออะ นิพพานะปัจฉัย โย โหนตุ เม นิจจิง เมตเตยยะ พุทธะสันติเก อะนะคะเต นิจจิง ประมะมัง ขอหื้อเป็นปัจฉัยแก่พระนิพพานจิมแต่ทอญู ทานไว้กับวัดกู่คำ ธรรมวัดกู่คำ อธิการวัดกู่คำเขียนไว้^๒

๔) สรุปรย่อ และพระธาตุประจำปีเกิด

ผูกที่ ๑๒ มีจำนวน ๕๔ หน้าลาน ต้นผูกเป็นเรื่องย่อใจความตั้งแต่ผูกที่ ๑ ถึง ๑๑ เนื้อเรื่อง เป็นเรื่องย่อในแต่ละผูก และท้ายเรื่อง เป็นเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด

ท้ายผูกที่ ๑๒ ปรากฏผู้เขียนชื่อ อินทมูลภิกขุ เจ้าอาวาสวัดกู่คำ เขียน พ.ศ.๒๔๕๕ เขียนเสร็จวันวิสาขบูชา แรม ๔ ค่ำ เดือน ๔ (เหนือ) เวลา ๓ โมงเช้า ดังความว่า

...ขียาอันกล่าวตำนานพระเจ้าเสียบโลกก็แล้วเท่านี้ก่อนแล ประวิญญะบัวรวมวัน ๓ โมงเช้า แล ปฐมมูลศรทธาเจตนาลิขิต อหิ นาม ข้าอินทมูลภิกขุลิขิตแถมเขียนด้วยยอดดโนแล เขียนเมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๗๕ ตัว ปีรวายสี่ เดือน ๔ ลง ๔ ค่ำ พุทธศักราชได้ ๒๔๕๕ ตัวแล ข้าเขียนทานไว้กับศาสนาพระโคตมเจ้าตราบต่ออายุลานเป็นประหมานทออะ นิพพานะปัจฉัย โย โหนตุ เม นิจจิง เมตเตยยะ พุทธะสันติเก อะนะคะเต นิจจิง ประมะมัง ขอหื้อเป็นปัจฉัยแก่พระนิพพานจิมแต่ทอญู ทานไว้กับวัดกู่คำ ธรรมวัดกู่คำ อธิการวัดกู่คำเขียนไว้^๓

โดยสรุปแล้ว ตำนานพระเจ้าเสียบโลกมีความเกี่ยวเนื่องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในล้านนา มีเรื่องราวการผสมผสานทางวัฒนธรรมร่วมกับความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนในพื้นที่นั้น จุดมุ่งหมายของการเขียนตำนานมีนัยสำคัญเกี่ยวข้องกับการบริหารปกครองบ้านเมืองและการบริหารคณะสงฆ์ และจากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า ตำนานพระเจ้าเสียบโลกนี้มิได้มีการแต่งเสร็จในคราวเดียวหรือในยุคเดียวกันทั้งหมด มีการเสริมแต่งขึ้นหลายครั้ง แพร่ขยายไปสู่วัดหรือดินแดน

^๑ พระเจ้าเสียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑๑ หน้า ๓๓.

^๒ พระเจ้าเสียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑๑ หน้า ๓๔.

^๓ พระเจ้าเสียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑๒ หน้า ๕๔.

ต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง และได้เกิดการคัดลอกกันต่อ ๆ มา กระจายอยู่ในหลายวัดทั้งในล้านนา ล้านช้าง และดินแดนสิบสองปันนา และในแต่ละแห่ง เช่น พระธาตุและพระบาทต่าง ๆ ก็จะมีตำนานเฉพาะของตนเอง อาจมีบางเนื้อหาไม่ตรงกับที่ตำนานพระเจ้าเลียบโลกแต่งไว้ทั้งหมด ทำให้ตำนานพระเจ้าเลียบโลกมีลักษณะเฉพาะที่บ่งชี้ว่าเป็นตำนานที่แต่งขึ้นอย่างมีเป้าหมาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของอำนาจทั้งในด้านการเมืองหรือการศาสนา ในยุคสมัยนั้น ดังเช่นปัจจุบันก็มีร่องรอยของการสืบสานตำนานพระเจ้าเลียบโลกเช่นกัน ดังกรณีครุบา ศรีวิชัย (พ.ศ.๒๔๒๑ – ๒๔๘๑) เดินทางไปบูรณปฏิสังขรณ์พระบาทพระธาตุในล้านนา จำนวนหลายแห่ง นับเป็นตัวแทนของความเชื่อศรัทธาในล้านนาที่ยังเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานและพระธาตุในตำนานให้เกี่ยวเนื่องกัน ก่อให้เกิดคลื่นมหาชนจำนวนมากมารวมตัวกันบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุและสร้างสาธารณูปโภค เช่น การสร้างถนนขึ้นคอยสุเทพ เป็นต้น ในขณะที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในวงการคณะสงฆ์ และครุบาศรีวิชัยถูกอริกรรมจากคณะสงฆ์กรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๑ – ๒๔๗๘ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่ดำรงตนอยู่ในวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

ชาวล้านนามีความเชื่อว่าพระธาตุเป็นสิ่งมีชีวิตจิตใจ องค์พระบรมสารีริกธาตุสามารถไปไหนมาไหนได้ และยังแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการเปล่งแสงสว่างออกเป็นสีเขียวปนขาวออกจากองค์พระเจดีย์ลอยขึ้นบนอากาศสูงพอพ้นจากปลายไม้แล้วจึงลอยไปไกลจากองค์เจดีย์ โดยผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า พระธาตุจะออกไปเยี่ยมเยือนกัน โดยพระธาตุจะออกไปจากองค์พระเจดีย์เที่ยวหากันในคืนวันเดือนดับเดือนเต็มดวง เรื่องเล่าเช่นนี้เป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวล้านนา และมีผู้ยืนยันการประสบเห็นปรากฏการณ์เช่นนี้ก็มีจำนวนมากในอดีต

วิถีชาวพุทธในล้านนามีความผูกพันกับพระธาตุ ในอดีตพระธาตุองค์ใดที่มีชื่อเสียง มีตำนานกล่าวถึง เมื่อถึงประเพณีการขึ้นธาตุ คือประเพณีไหว้พระธาตุมาถึง ศรัทธาประชาชนจากต่างบ้านต่างเมืองก็จะพากันเดินทางไปสักการบูชา ไปค้างคืนนอนอุปัฏฐากเก็บกวาดบริเวณพระธาตุให้สะอาด ทำบุญตักบาตร จึงเกิดมีตำนานเรื่องการไหว้พระธาตุตามปีเกิด เพื่อแยกคนที่หลงไหลไปในที่แห่งเดียวกัน เป็นการรวมตัวกันของเครือข่ายคนตามปีเกิด ซึ่งอาจเป็นผลมาจากความเห็นทางการเมืองหรือกระแสสังคมในขณะนั้น การเคารพบูชาพระบาทพระธาตุที่ปรากฏในตำนาน จึงมีทั้งการสถาปนาพระธาตุในแหล่งที่ตั้งเดิม และการเชื่อมโยงเครือข่ายพระบาทพระธาตุที่มีอยู่ในแหล่งอื่นๆ ให้อยู่ในโครงเรื่องเดียวกัน ด้วยการเชื่อมโยงจากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่ง กำหนดเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์สังคม มีความสัมพันธ์กับสิทธิธรรมทางการเมือง และมีปฏิสัมพันธ์กับการเคารพบูชาผีประจำเมือง แต่อำนาจของพระธาตุมิได้อยู่เฉพาะในเมืองใดเมืองหนึ่งแบบผี

ประจำเมือง เพราะมีความเป็นสากลมากกว่าและแผ่ข้ามพรมแดนทางการเมือง ทำให้มีการผนวกรวมเมืองที่อยู่ใกล้เคียงให้รวมเป็นผืนเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอความรู้ที่ได้จากการศึกษาในด้านวัฒนธรรม โครงสร้างสังคม และการศึกษาวิเคราะห์ทัศนวิทยา ตำนานพระเจ้าเลียบโลกจึงมีความหมายในการอธิบายสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาคอุษาคเนย์ภายใต้กรอบแนวความคิดและความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยพระภิกษุในท้องถิ่นที่มีอาศัยความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์และเส้นทางโบราณ ความชำนาญด้านภาษาบาลี สามารถประพันธ์วรรณกรรมพุทธศาสนาให้มีความเป็นท้องถิ่นขึ้นมา โดยได้ส่งอิทธิพลแนวความคิดดังกล่าวนี้ไปยังพื้นที่ต่างๆ เป็นบริเวณกว้าง จึงนับว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลก ได้ทำหน้าที่และมีบทบาทในการเรียงร้อยและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของเหล่าบรรดาผู้คนสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม ให้ร้อยประสานเข้าเป็นผืนเดียวกันภายใต้ระบบความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

โครงสร้างสังคมและคติชนวิทยาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

บทนี้ แบ่งประเด็นในการวิเคราะห์เป็น ๒ ประเด็นหลัก คือ

๕.๑ โครงสร้างสังคมในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

๕.๑.๑ บทบาทหน้าที่ในการสร้างบรรทัดฐานทางสังคม

๕.๑.๒ บทบาทหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม

๕.๒ คติชนในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

๕.๒.๑ การยอมรับพระพุทธศาสนาของความเชื่อดั้งเดิม

๕.๒.๒ ความขัดแย้งของความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา

๕.๑ โครงสร้างสังคมในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

เรื่องราวที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น สะท้อนวิถีคิดและโลกทัศน์แบบพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงความคาดหวังต่อโครงสร้างสังคมและการจัดระเบียบสังคมในขณะนั้น ซึ่งเป็นยุคสมัยที่คณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ๓ คณะมีความขัดแย้งกันในเรื่องความบริสุทธิ์และความถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ผนวกกับความไม่สงบของสภาพบ้านเมือง ซึ่งตกอยู่ในยุคของศึกสงคราม และในขณะเดียวกันที่เป็นยุคทองของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ความวุ่นวายและการจัดระเบียบคือสิ่งที่เป็นามาควบคู่กันเสมอ วรรณกรรมทางศาสนาจึงไม่ใช่เพียงการสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของศาสนาเท่านั้น แต่ยังบ่งชี้ถึงเหตุการณ์ความวุ่นวายของสังคมด้วยเช่นกัน เช่นเดียวกันกับวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทแห่งอาณาจักรสุโขทัย ที่ถูกผลิตสร้างขึ้นด้วยเป้าหมายบางอย่างคือการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เพราะหลังจากนั้นไม่นานล้านนาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึง ๒๐๐ ปี (พ.ศ.๒๑๐๑ – ๒๓๑๓) กระแสการเรียกร้องความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักรที่เคยรุ่งเรืองและความรู้สึกกดดันจากการถูกปกครอง จึงถูกทดแทนด้วยงานจารึกตำนานทางศาสนาเพื่อการอบรมขัดเกลาสมาชิกในสังคมให้ตระหนักถึงสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมและสร้างจิตสำนึกถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในสังคม

๕.๑.๑ บทบาทหน้าที่ในการสร้างบรรทัดฐานทางสังคม

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก แสดงให้เห็นถึงการสร้างบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม มีลักษณะเป็นวิถีประชา (Folkways) และจารีต (Mores) ซึ่งได้ถูกคาดหวังให้เป็นแบบแผนพฤติกรรมของคนในสังคมพุทธ ได้แก่

๑) การตั้งความปรารถนา

ในตำนานกล่าวถึง การที่พระโพธิสัตว์ได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติเป็นมถาทกรมาณพ ได้ตั้งความปรารถนาจำนวน ๑ อสงไขย แสนมหากัป มีโอกาสเห็นพระพุทธเจ้าจำนวน ๑๒๕,๐๐๐ พระองค์ ได้ไหว้บูชาและตั้งความปรารถนาในใจแต่ไม่ได้เปล่งวาจา เมื่อสิ้น ๗ อสงไขย แสนมหากัป จึงได้บังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิชื่อว่า “มหาสาकยะ” ในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระนามว่า “โปราณโคตม” ในครั้งนี้ได้ตั้งความปรารถนาและเปล่งวาจาตั้งแต่นั้นมาได้ ๕ อสงไขย ก็ได้พบกับพระพุทธเจ้า จำนวน ๓๐๗,๐๐๐ พระองค์ ก็ได้ไหว้บูชาปรารถนาใจและเปล่งวาจา ต่อมาได้เกิดเป็นฤาษีชื่อว่า “สุเมธะ” ในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระนามว่า “ทีปังกร” ได้ทอดกายเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าที่ปังกรและพระพุทธสาวกข้ามน้ำ จึงได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระนามว่า “โคตรมะ” ในภัทรกัปภายหน้า ต่อมาจึงบำเพ็ญบารมีอีก ๔ อสงไขย แสนมหากัปปี ได้พบพระพุทธเจ้าจำนวน ๒๗ พระองค์ และได้รับการพยากรณ์มาทุกพระองค์ นับตั้งแต่การตั้งความปรารถนาในใจเปล่งวาจา และได้รับการพยากรณ์เป็นพระพุทธเจ้า ในตำนานสรุปว่า ทรงตั้งความปรารถนาและบำเพ็ญบารมีรวมทั้งสิ้นได้ ๒๐ อสงไขย แสนมหากัปปี ได้บังเกิดพบพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ๒๑๒,๐๒๗ พระองค์ จึงได้บังเกิดเป็นพระเวสสันดร ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์พระชาติสุดท้าย ดังความว่า

...นานได้อสงไขยปลาย^๑ แสนมหากัปแล้วจวบพบพระพุทธเจ้าทั้งหลายแสนปลาย ๒ หมื่น ๕ พันตน ก็ได้ไหว้และบูชาปรารถนาเป็นพระด้วยอันคัดในใจและบ่ออกปากได้เพื่อหั้นแล ... จวบพบพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ๓ แสนปลาย ๗ พันตนก็ได้ไหว้และบูชาปรารถนาออกปากแต่หั้นแล ในเมื่อเมียนแห่ง ๕ อสงไขยมหากัปนั้นโพธิสัตว์เจ้าก็ได้เกิดมาเป็นพราหมณ์ผู้ ๑ ก็ได้ไปบวชเป็นฤาษีปรากฏชื่อว่า สุเมธฤาษี ในศาสนาพระพุทธเจ้าที่ปังกร ก็ได้เอาตนนอนทอดดวงขั้ว (สะพาน) หื้อพระเจ้าและอรหันต์ทั้งหลายอันได้แสนคน ไว้แต่เทียวไปแล้วปรารถนาเป็นพระด้วยปากด้วยใจหั้นแล พระเจ้าที่ปังกรก็ทำนายนว่า ดูราภิกษุทั้งหลาย สุเมธ^๒ ฤาษีตนนี้ได้ตรัสประหยา

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๑ หน้า ๓.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๑ หน้า ๔.

เป็นพระสัพพัญญุตน์ ๑ ในภัทรกัปภายหน้าในเมื่อเมียนแห่ง ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัปนั้นมีหِنَّ
ชะแล แห่งพระพุทธเจ้าตณันนั้นชื่อว่า โคตมสัมมาสัมพุทธ มีหِنَّชะแล...^๑

...แรกแต่นั้นเมื่อเจ้าเกิดมาในชาติอันใดก็ทำเพงหอมหับปารมีธรรมไปใช้ ๆ นั้น นาน
ได้ ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัปก็ได้จวบพบพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ๑๒ คนแล แคน แต่นั้นนาน
ได้แสนมหากัปเล่าก็ได้จวบพบพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑๕ คน ก็ได้หื้อทานได้หื้อวันบครบยำนุชา
ปรารถนาเป็นพระด้วยปากด้วยใจ แล้วพระเจ้าทั้งหลายก็ทำนายว่ามาชุตน์^๒ เป็นคั่งพระเจ้าที่ปิงกร
หากเทศนาทำนายมานั้นก็มีหِنَّแล ลำดับตั้งแต่พระพุทธเจ้าตั้งคำปณิธานปรารถนาเป็นพระหัวที มา
ตราบถึงที่แล้ว แห่งมหากัปอันนานได้ชาวอสงไขยปลายแสนมหากัป ก็ได้จวบพบพระเจ้าทั้งหลาย
ได้ ๒ แสนปลายหมื่นปลาย ๒ พันปลายชาว ๗ คน แล้วก็ได้มาเกิดเป็นพระยาเวสสันดรราชก็มีแล
...

๒) ธรรมเนียมการขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทและพระธาตุ

ในตำนานกล่าวถึงเทวดาอารักษ์ที่อยู่รักษาพระบาทและพระบรมสารีริกธาตุที่
ประดิษฐานอยู่บนบริเวณที่มีชื่อว่า คอยลันสองอัน เมืองแพรหลวง อาณาจักรทริภุญไชย ในสถานที่
เสวยพระกระยาหารบนภูเขาเวภารบรรพต ใกล้แม่น้ำพยอมทีหรือแม่น้ำคง (สาละวิน) ซึ่งบริเวณนี้
เป็นเขตรอยต่อของเมืองโกสัมพี อาณาจักรหมอกขาวมาหลวง หรืออาณาจักรชาน (ไทใหญ่)
อาณาจักรทริภุญไชย และเมืองแพรหลวง อาณาจักรน่านเจ้า (สันนิษฐานว่า เป็นพระพุทธบาทสี่
รอย (รังรุ้ง) เมืองหาง ประเทศพม่า เพราะตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำคง (สาละวิน) ในปัจจุบัน) มีธรรมเนียม
นิยมว่าผู้ที่เข้ามานมัสการจะต้องนำดอกไม้ต่างชนิดมาบูชากราบไหว้เทวดาทั้ง ๕ องค์ก่อนขึ้นบูชา
พระพุทธบาท คือ เทวดาชื่อว่า เมขลา อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือให้บูชาด้วยดอกไม้สีแดง เทวดา
ชื่อว่า ชนก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือให้บูชาด้วยดอกไม้สีขาว เทวดาชื่อว่า ลชิณา อยู่ทางทิศ
เหนือให้บูชาด้วยดอกไม้ที่เกิดในน้ำ เช่น ดอกบัวหรือดอกจันทร เทวดาชื่อว่า คัทธนะ อยู่ทางทิศใต้
ให้บูชาด้วยดอกกระถินเทศ เทวดาชื่อว่า วนปัดติ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ให้บูชาด้วยดอกไม้
มีกลิ่นหอม เทวดาทั้ง ๕ องค์จะอยู่รักษาจนสิ้น ๕,๐๐๐ ปี จนกระทั่งพระศรีอริยเมตไตรย์จะลงมา
บังเกิดและประทับพระบาทครอบรอยพระบาททั้ง ๔ ให้เป็นพระบาทเดียวกัน อีกประการหนึ่ง มี
ธรรมเนียมปฏิบัติว่า ถ้าเป็นพระภิกษุและสามเณรจะต้องชำระสีกขาบทหรือศีลให้บริสุทธิ์ก่อน ถ้า
เป็นอุบาสกอุบาสิกาหรือบุคคลทั่วไป ถ้าเป็นผู้มีบาปมาก ยักษ์ผีเสื้อจะทำอันตรายให้มีอาการต่างๆ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๕.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๖.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๗.

เช่น ปวดหัว หน้ามืด อาเจียนเป็นเลือด ปวดท้องเป็นไข้ เป็นหนาวหรือภัยต่างๆ ให้ขอขมาและ
สมาทานศีล อุทิศส่วนบุญกุศลให้เทวดาและให้ทำพิธีที่เชิงเขา แล้วจึงขึ้นไปสักการะพระบาท โดย
ให้กราบไหว้เทวดาทั้ง ๕ ก่อน และห้ามไม่ให้ผู้หญิงล่วงล้ำเข้าไปในเขตภายในพระบาท และห้าม
โปรยข้าวตอกดอกไม้ใส่รอยพระบาท อย่าเดินไปในที่พระอรหันต์และที่พระธาตุประดิษฐานอยู่
อย่าคายขานหมาก ขากเสลด ถ่มน้ำลาย และทำสกปรกในเขตพระธาตุ เพราะจะทำให้เทวดาไม่
พอใจและทำอันตราย ให้ปฏิบัติด้วยความเคารพยำเกรง ดังความว่า

...ยังมีเทวดา ๕ คนอยู่รักษาด้วยพระบาทเจ้าอันนี้ คน ๑ ชื่อว่า เมขลา อยู่วันตงแจ่งเหนือ
หือบุษาคอกไม้แดง คน ๑ ชื่อว่า ชนก อยู่วันออกแจ่งเหนือ หือบุษาคอกไม้ขาวทั้งมวลเทอะ คน ๑
ชื่อว่า ลชิน อยู่หน^๑ เหนือหือบุษาคอกไม้อันเกิดในน้ำทั้งมวล มีดอกบัวจังกอน เป็นต้นเทอะ คน ๑
ชื่อว่า คันชนะ อยู่หนใต้หือบุษาคอกไม้ตายหาน เทอะ คน ๑ ชื่อว่า วนปีตติ อยู่วันออกแจ่งใต้ หือ
บุษาคอกไม้อันมีกลิ่นคันระอันหอมทั้งมวลเทอะ เทวดา ๕ คนนี้อยู่รักษาพระบาทเจ้ากับทั้งธาตุ
ตราบเมี้ยน ๕ พันวรรษา ตราบถึงพระอริยมตไตรยเจ้าลงมาตรัสประหยาสัพพะัญญเป็นครูแก่โลกก็
จักมาฉั้นข้าวในคอยที่นี้ แล้วจักไว้รอยตีนพระบาทจักควบรอยตีนพระเจ้า ๔ คน หือเต็มงามเป็น
แห่ง ๑ แห่งเดียว แล้วก็เทศนาแก่เทวดาทั้งหลายมีรมมติเทวดาเป็นต้นหือได้ถึงธรรมวิเศษคืออรหัน
ตามีประมาณว่าได้ ๔ หมื่นคนก็จักมีมีหั้นชะแล บุคคลผู้ได้จักขึ้นสักการะบูชาธาตุและพระบาทเจ้า
อันวิเศษนี้ดังอัน เป็นภิกษุหือชำระสิกขาบทและจตุปริสุทธศีลหือบริสุทธิ์แท้ ครั้นเป็นสามเณรก็หือ
ชำระสังวรศีลหือบริสุทธิ์แท้ ครั้นผ้าขาว และบุคคลหญิงชายทั้งหลายควรรำวงรักษาศีล ๕ ศีล ๘
หือบริสุทธิ์ดังอัน เทวดาก็จึงพึงใจคนฝูง ได้มีบาปมีโทษมากนัก ผิยภัย ผิเสื่อ ก็จักกิน จักหือบังเกิด
เป็นอันตรายเป็นต้นว่าเจ็บหัวมัวตา รากเลือดเจ็บ เจ็บท้องเจ็บไส้^๒ เป็นไข้เป็นหนาวเป็นภัยต่างๆ ชะ
แล ผิดว่า บุคคลทั้งหลายคือฤๅษีและนักบวชหญิงชายผู้ใด หลอน หากบังเกิดอันตรายฉนั้น หือรีบ
สมมาคารวะสมาทานเอาศีลหือบริสุทธิ์อุทิศบุญไปหาเทวดา หือบูชากระทำที่ตีนคอยที่นั้น แล้วค่อย
ขึ้นเมื่อไหว้และบูชา ครั้นบ่กระทำฉนั้น บุคคลผู้ฉนั้นบ่วุฒิ ก็บ่มันบ่ย็นชะแล เมื่อจักขึ้นไหว้ฉนั้นหือ
บูชาเทวดา ๕ คนนี้ แล้วก็จึงค่อยขึ้นไหว้และบูชาพระบาทเทอะ ครั้นขึ้นเมื่อรอดพระบาทเจ้าแล้ว
ผู้หญิงทั้งหลายบ่ควรเข้าไปภายในลวงอัน ๑ อย่าผายเข้าตอกดอกไม้ใส่รอยพระบาท เทวดาบ่พึงใจ
ประการ ๑ อย่าเที่ยวที่อรหันตาเจ้าอยู่นั้นเทอะ เหตุว่าธาตุและอรหันต์เจ้าอยู่ชู่แห่งแล ประการ ๑ อย่า

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภู์คำ, ผูก ๑ หน้า ๒๓.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภู์คำ, ผูก ๑ หน้า ๒๔.

คายหมากเคี้ยว อย่างถ่มขี้มูกน้ำลายมุตตะกิลเสตคในช่วง ภายบนเทอะ เทวดาบ่เพ็งใจจักเป็นอันตราย
ชะแล หนีได้ครบยำแวงด้วยปากด้วยใจแท้จึงคิหิชะแล^๑

อีกตัวอย่างหนึ่ง กล่าวถึงผ้าขาวหรือชีปะขาวคนหนึ่ง อาศัยอยู่บ้านทุ่งเนม้งราย ราพึง
เห็นว่าไม่ค่อยมีผู้คนขึ้นมานมัสการพระพุทธบาท จึงเข้าไปถามเทวดา ซึ่งเนรมิตเป็นพระภิกษุรูป
หนึ่ง ได้ทราบว่ามีอันตรายจึงทำให้ผู้คนหวาดกลัว เนื่องจากในคนเหล่านั้น บางคนมีจิตใจ
ทุจริตไม่เลื่อมใสในพระพุทธบาท ประพฤติผิดศีลธรรม คือ หลักศีล ๕ จึงทำให้ได้รับอันตรายถึง
ชีวิต ดังนั้น จึงควรไปบอกคนทั้งหลายว่า ผู้ที่ขึ้นมานมัสการพระพุทธบาท จะต้องเป็นผู้สังวรใน
อินทรีย์สังวร อย่าประพฤติผิดศีลธรรมทั้งกายทุจริต วจีทุจริต และควรรู้จักธรรมเนียมปฏิบัติใน
การขึ้นมานมัสการพระพุทธบาท คือ อย่าถ่ายอุจจาระปัสสาวะ สรงน้ำมูกป้วนน้ำลายที่เชิงเขาด้านทิศ
ตะวันตก แต่ให้ไปถ่ายหรือถ่มป้วนด้านทิศตะวันออก ผู้หญิงไม่ควรเข้าไปในบริเวณที่มีการล้อมรั้ว
พระพุทธบาทไว้ ห้ามโปรยดอกไม้บนรอยพระพุทธบาทและช่องพระธาตุ ให้ไว้ที่พระอรหันต์นั่ง
อย่านำเทียนไปติดไว้ที่ก้อนหินที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง อย่าตักลงสะบัดชัชและอย่างกางตุ้งผ้าแพร
ใกล้พระบาท เพราะผ้าแพรจะโดนลมพัดอาจทำให้เกิดไฟไหม้ จะเป็นบาป เทวดาไม่ชอบใจและจะ
ทำให้พระธาตุไม่แสดงปาฏิหาริย์ รวมไปถึง อย่าถากไม้ อย่าเอาเปลือกไม้ที่เชิงเขาขึ้นมาข้างบน
เพราะว่าต้นไม้เหล่านั้นมีเทวดารักษา จะทำให้เทวดาโกรธและหากผู้ใดฝ่าฝืนก็จะได้รับบาดเจ็บ
เหมือนกับต้นไม้ นั้น หากว่าตัดฟันจนต้นไม้ล้มลงก็จะตายเช่นเดียวกับต้นไม้ และเมื่อลงจากการ
นมัสการพระพุทธบาท ก็ควรจัดการปิดกวาดทำความสะอาดก่อนแล้วจึงลงมา ดังความว่า

...ในกาลนั้นยังมีผ้าขาวผู้ ๑ อยู่บ้านทุ่งเนม้งรายที่นั่น มันเทียนยอม เมื่ออยู่ภูฐานพระ
บาทเจ้าเห็นแล ยังมีในวัน ๑ เดือน ๗ เพ็ญ ผ้าขาวผู้ ๑ นั้นก็มาไหว้พระบาทเจ้า แล้วก็ภาวนาและรำ^๒
เพ็งในใจว่า ดังรื้อคนทั้งหลายก็มาไหว้พระบาทเจ้าอันประเสริฐฉันนั้นชา ว่าอันในกาลนั้นเทวดาได้
รู้ความรำเพ็งแห่งผ้าขาวฉันนั้น จึงได้เนรมิตตนเป็นภิกษุตน ๑ ภาวนาอยู่เจ้ม (ชะง่อน) ผาตีนคอยที่
นั้น ผ้าขาวผู้นั้นถึงคอยมาก็หันภิกษุป่าตนนั้น ก็ถามว่า ในกาลบัดนี้ชาวเจ้าสมณพราหมณ์และคน
ทั้งหลายดั่งรื้อบมาไหว้พระบาทเจ้าอันประเสริฐนั้นชา ผ้าขาวผู้นั้นก็ไหว้แล้วขานว่า กันเต ข้าแต่เจ้า
กู แต่ก่อนคนทั้งหลายก็ยังมาไหว้พระบาทเจ้ามากนักแท้แล ว่ารู้บังเกิดเป็นอันตรายแก่เขามากนัก
และลวดหย่านกลัว เขาก็บ่มาไหว้เพื่ออันแล ภิกษุตนนั้นกล่าวว่า ดูราท่านทั้งหลาย ผ้าขาวชาวเจ้า
และคนทั้งหลายนี้มีใจต่างกัน ลางก่อง (บางคน) ก็มาด้วยอันคดเลี้ยวบ่เชื่อปใสในพระบาทเจ้า เขาก็
ประมาทมากนัก มักฆ่าสัตว์ ลักของท่าน มักเล่นขู้ มักถ่ายพลาง มักสนต่อที่ของท่านผิดกัน กล่าวคำ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๒๕.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๒๕.

ผรุสวาจา และกล่าวคำ (อันหา) ประโยชน์ไม่ได้ มักกินเหล้าเมา บ่เชื่อใส บ่ยินดีในพระบาทเจ้า เหตุตั้งอันอันตรายจึงเกิดมีแก่เขา ครั้นว่าเขาตาย ลงภ่อง^๑ ก็จักได้ไปตคนรกชะแล ผ้าขาวก็ถามว่า พระบาทเจ้าอันนี้ภายหน้ายังจักก้านกุงรุ่งเรือง บ่ช้ำว่าอัน ภิกษุเจ้าตนนั้นกล่าวว่ คุราผ้าขาว ท่านจง ไปบอกกล่าวแก่ชาวเมืองและคนทั้งหลายฝูงจักมาไหว้พระบาทนั้น บุคคลหญิงชายฝูงคฤหัสถ์และ นักบวชทั้งหลายอันจักมาไหว้พระบาทเจ้าที่นี้และธาตุเจ้าอันนี้ (หือ) ตำรวมรักษาอินทรีทั้ง ๓ คือ ว่ารักษาหุตา และรักษาด้ง (จุมก) และลิ้น รักษาตนและใจหือดี อย่าหือบาปได้เกิดแท้ อย่าผิดเถียง กัน อย่าฆ่าสัตว์ อย่าลักขงท่าน อย่ามาฆาตาเหลือก อย่าเล่นชู้ อย่าล่าอย่างพราง อย่างกล่าวคำ ผรุสวาจา อย่างกล่าวคำสัพพะละวาจาหาประโยชน์ไม่ได้ อย่างกินน้ำเหล้าและอย่าเมา อย่าเสียมุตตะ (น้ำปัสสาวะ) กริสะ (อุจจาระ) จีและเยี่ยว น้ำมูก น้ำลาย กลาย (บริเวณ) ดินดอยพระบาท ภายวัน ตกพระบาท หือไปเสียวภายวันออกพระบาทพุนเทอะ ประการ ๑ จิ้นไหว้พระบาทเจ้าอยู่นั้น ผู้หญิง อย่าง่าลวงเข้าไปในลำเวียงอันล้อมนั้น อย่าเลียลาย (เรียราย) ผาย (โปรย) เข้าตอกดอกไม้ใส่ภายบน พระบาท อย่าเอาเทียนไปติดก่อนหินที่พระเจ้านั่ง อย่าติดลงสะบัดชัย อย่างางตุงแระ (ตุงผ้าแพร) โกล้พระบาท ลมมา^๒ พัดถูกจับไฟจักไหม้พระบาทเจ้า จักเป็นบาปอันมากนักชะแล อย่าผายเข้าตอก ดอกไม้ใสรอยพระบาทและที่นั่งพระเจ้า อย่าผายใสรูธาตุ หือไหว้ที่อรหันตาเจ้าหั้นก็ควรแล กระทำ บ่ชอบ เทวดาบ่เพิงใจ ธาตุเจ้าก็บ่ผาย (แสดง) ปาฏิหาริย์แล อย่าถากไม้แต่ดินดอยจิ้นเมื่อบนใส่ใจว่า เป็นบุญลวดบ่ดี เหตุว่าเทวดาอารักษ์อยู่รักษาชุดันไม้ ครั้นหั้นบ่เพิงใจก็จึงเคียด (โกรธ) หั้นแล ผิว่า ไผบ่ฟังและยังกระทำ มันผู้นั้นก็จักฉิบหายเจ็บบาดเป็นต้นตายนั้น มันก็จักตายเป็นดั่งต้นไม้นั้นชะ แล ครั้นไหว้และบูชาแล้วจักลงหนี้ หือได้กวาดผิ้ว (ปัดกวาด) หือหมดใส่ดีงาม แล้วลงมา เทอะ...^๓

นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึง ผลร้ายที่จะได้รับจากการกระทำผิดธรรมเนียมของการจิ้นไป บูชาพระธาตุ ปรากฏในสุกที่ ๓ ว่า พระมหาเจดีย์บนดอยมหิยังคบรรพต เมืองมหิยังคประเทศ (พระ ธาตุเมืองยอง) เขตเมืองวิเทหะ (เมืองฮ่อหรือเมืองแพรวหลวง) เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่จิ้นไป สักการบูชาจะต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์ พระภิกษุต้องชำระจตุปาริสุทธิศีล สามเณรต้องชำระ สิกขาบท อุบาสกอุบาสิกาต้องรักษาศีล ๕ ศีล ๘ แล้วจึงจิ้นไปไหว้พระมหาเจดีย์ธาตุ ผู้ที่กระทำ ทุจริตทางกาย วาจา และใจ เป็นมิจฉาทิฏฐิยัตถิอัทธิศาสนาอื่น เมื่อเข้ามาในเขตดอยมหิยังคะ ถือว่า ไม่เคารพต่อพระธาตุ เทวดาอารักษ์ที่เฝ้ารักษาก็จะทำอันตรายเป็นโรคร้ายไข้เจ็บ และภายหลังมา

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๑ หน้า ๓๐.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๑ หน้า ๓๑.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๑ หน้า ๓๒.

บุคคลนั้นแม้จะเจริญคันธธุระหรือวิปัสสนาธุระก็ไม่สำเร็จ เป็นคฤหัสถ์ก็จะประกอบอาชีพการงาน ไม่เจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าผู้ใดกราบไหว้พระธาตุด้วยความยำเกรง เทวดาก็ยังบันดาลความสุขความเจริญรุ่งเรืองให้ และอย่าทิ้งสิ่งสกปรกใกล้บริเวณบ่อน้ำ ดังความว่า

...ด้วยมีแท้มหาธาตุเจ้าอันประเสริฐมากนักที่นี้เป็นที่วิเศษยิ่งนัก บุคคลผู้ใดคือว่าชาวเจ้าสมณะพราหมณ์ และคนคฤหัสถ์หญิงชายทั้งหลายผู้ใดมีใจประสาทรักธาอันขึ้นไหว้และบูชาธาตุเจ้าอันประเสริฐนั้น สมณะพราหมณ์ก็ควรรักษาสิกขาบท สามเณรก็หือรักษาสิกขาบทอันบริสุทธิ์แท้ เจ้าภิกษุก็ควรชำระจตุรบริสุทธิศีลหือบริสุทธิ์แท้ ครั้นคนคฤหัสถ์หญิงชายก็ควรชำระรักษาศีล ๕ ศีล ๘ บริสุทธิ์แล้วจึงขึ้นไหว้มหาชินธาตุเจ้าทออะ บุคคลผู้ใดกระทำอนาธรร คือว่าอย่ากระทำกายทุจริต คือว่ากระทำร้ายด้วยตน ด้วยมือ อันควร^๑ คำปศิคือว่าทุจริตนั้นอย่ากล่าวคำเปล่าคำถ้อย อย่ากล่าวคำพรุสวาจาอ้างฆ่าอ้างตี อย่ากล่าวสัปปลาวาจาคือว่าคำเล่นคำม่วนภายนอกอันบ่เป็นศีลเป็นบุญ อย่ากล่าวคำสนสอสังกอัน อัน ๑ อย่ากระทำมโนทุจริต คือว่าอย่ากระทำร้ายด้วยใจคืออกิขณา อย่ามีใจโลภมากบ่อยากรู้หันของท่านพ้อยขอมักใคร่ได้นั้น พญาปาโทอย่ากล่าวคำมโนปโทษเชิงโจคในใจแก่ท่าน มีจนาทิฎฐิอัน ๑ อย่าหือมีใจถือเอาลัทธิและคลองอันผิดธรรมคำสอนพระเจ้าสักอันแท้ บุคคลผู้ใดยังกระทำฉันนี้ด้วยตนด้วยปากดั่งอัน ได้ชื่อ่ว่า ทุจริต ว่ากระทำกรรมอันผิดธรรมแล บุคคลทั้งหลายคือว่าสมณะพราหมณ์ และคนคฤหัสถ์หญิงชายทั้งหลายผู้ใด รักษาศีลทั้งหลายผู้นี้บ่หือเกิดมีดั่งอัน ได้ชื่อ่ว่า สปุริสสะเจ้ากคเข้าในอริยะก็มีแล บุคคลผู้ใดกระทำพาลด้วยตนด้วยปากด้วยใจและเข้ามาในเขตคยอมหิยังกะบรรดอันนี้ บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่ามีนกระทำอนาธรร ซึ่งพระชินธาตุและเกศาธาตุแล เทวดาอารักษ์ผู้รักษาธาตุเจ้าบ่เพียงใจก็จักกระทำเป็นภัยอุบาทว์ พยาธิโรคาอันร้ายแก่มันชะแล ภาณุนจกมากระทำคลองอันเป็นคณธธุระ วิปัสสนาธุระ ก็บ่มาวุฒิจำเริญได้แล แม้นคนคฤหัสถ์จักมาพิทธิเลี้ยงชีวิตเยยะสร้างกรรมกิจอันใดก็บ่วุฒิจำเริญ^๒ เหตุได้กระทำอนาธรรประมาทที่พึงแห่งตน ภาณุนเทวดาเคียดเยยะสัสมเสียดผิดใจ จึงมาแต่งหือเป็นภัยเพื่ออันแล เหตุดั่งอันบุคคลผู้ใดจักขึ้นไหว้ธาตุเจ้าหือสังรวมอินทริย์หือมีศีลแท้ อย่ากระทำอนาธรรสักอันทออะ แม้นพญาอินทริราชก็ยงลงมาไหว้และบูชาทุกเมื่อแล พญาอินทริราชกลัวเป็นมลทินแก่ธาตุพระพุทธรเจ้า ก็จึงหือเทวดาคน ๑ ชื่อว่า สรุหมหิยังกะพิทธิรักขณะเทวดานั้นด้วยคำว่า ท่านจงจักลงไปอยู่เฝ้ารักษาธาตุเจ้าที่นั่นตราบต่อเท้า ๕๐๐๐ วรรษาทออะ บุคคลผู้ใดอันมาไหว้และสักการะบูชาธาตุเจ้าด้วยคารวะครบยำแท้วุฒแห่งตนหือบุคคลผู้นั้นหือวุฒิจำเริญมั่งมีเป็นคิมี่สุขทุกเมื่อทออะ บุคคลผู้ใดแลจักมาบูชาคารวะมหาธาตุหือได้เข้ามาบูชาเทวดาคนอยู่รักษาธาตุเจ้านั้นก่อน

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๓ หน้า ๒๗.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๓ หน้า ๒๘.

จึงสมฤทธิ์ปรมิภัยแล ยังมีอีกพระ ใต้คั้งนี้ สุระณะมะหิยังคะพิทธีวะลักษณะเทวะตานังพะลังกะโลมิ คั้งนี้แล้วบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้และคันธของหอม แล้วจึงไหว้มหาธาตุเจ้าและอรหันตาคด้วยคำว่า อานันตะญาโณอุปปะนัน โวเทวะ โสภิตอสัพพะสัณ โณมะหาจันนาสะวะ โวพุททะสาวัน โณมะหาคุณ ณะระวะจะตุณาธาตุ อะระหันตานังวันทามิ คั้งนี้บูชาด้วยเครื่องบูชา แล้วจึงไหว้มหาธาตุเจ้าว่า จัต ตาริเกสาปาทะราชาตุอะหังวันทามิสรานุเนจันนาธาตุ โยนะลาตุทังละปะภาวันตาคะตะ โสเกสาธาตุ โยปุชิตังนะระเทวะหิสัตถุเตสังนะมาหิง คั้งนี้ แล้วบูชาด้วยตามสติกำลังเจตนาแห่งตนเทอะ หิ ด้วย มิแท้ เทวคาอินทร์พรหมทั้งหลายก็เทียบยอมลงมาไหว้และบูชาชินธาตุเจ้าบ่ขาดดีหลีแล เมื่อเทวคา อินทร์พรหมลงมาบูชาธาตุเจ้านั้น หากยินปรากฏรสหอมด้วยกลิ่นคันธดอกไม้ของหอมอบรมทั้ง มวล ประการ ๑ ปรากฏไต้ยินเสียงศุริยนนถิม้องกลองเป็นต้น เหตุเขาเจ้ามาสงเสพบูชาธาตุเจ้าหั้น แล บุคคลทั้งหลายอย่ากระทำอนาธรอันร้ายตกใกล้เขตน้่าบ่ันบ่ดี เทวคาบ่พึงใจยอมกระทำหือ เป็นภัยแล บุคคลผู้ใดได้ไหว้และบูชาคารวะครบย้าธาตุเจ้านั้นกล่าวมานี้ ก็จักหือแล้วยัง โลภียะสุข ในเมืองคนและชั้นฟ้า ตราบถึงนิพพานบ่อย่าชะแล...^๒

และในผูกที่ ๑๑ กล่าวถึงการไปนมัสการพระธาตุคอยเก็ง ต.ท่าเตื่อ อ.คอยเต่า จ.เชียงใหม่ จะต้องชำระร่างกายให้สะอาด นุ่งห่มผ้าใหม่ รักษาศีลให้บริสุทธิ์ ห้ามนำเนื้อปลาหมักกลิ่น คาวขึ้นไปด้วย เพราะเทวคาไม่พอใจ ให้นำข้าวตอกดอกไม้ ข้าวสาลีที่ขาวบริสุทธิ์ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาล ของหวานขึ้นไปบูชา เทวคาจะพอใจและไม่ทำร้ายเบียดเบียน ถ้าเป็นพระภิกษุให้แสดง อาบัติก่อน สามเณรและคฤหัสถ์ให้สมาทานศีลที่บริเวณเชิงเขา และให้เตรียมเครื่องบูชา ๒ ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งสำหรับบูชาที่คอยผาเรือ และส่วนที่สองให้นำขนมลูกกลาน ๓ ลูก หรือ ๕ ลูก และข้าวมธุปายาสใหญ่เท่าผลมะตูมบูชาพระบรมสารีริกธาตุ แล้วนำไปบูชาเทวคาที่หินก้อนใหญ่ ถ้าไม่ทำเช่นนี้เทวคาจะไม่พอใจและทำอันตราย บันดาลให้เกิดลมฝน สำหรับผู้หญิงอย่าล้าขึ้นไป ข้างบนของพระบาทผาเรือ ใกล้คอยเก็ง ทะเลสาบคอยเต่า เพราะผู้ที่จะขึ้นไปไหว้พระบาทนั้นให้ เฉพาะแต่บรรพชิตที่ทรงศีลบริสุทธิ์เท่านั้น ดังความว่า

...เหตุคั้งอันบุคคลหญิงชายกรหีสและนักบวชตนใดและรู้ที่คอยเก็งนั้นแล จักขึ้นเมื่อ ไหว้ธาตุพระพุทเจ้าที่นั้นคั้งอันจงหือจ่าระเนื้อตนอาบนำคำผมเสียนุ่งเสื่อผ้าใหม่บริสุทธิ์และหือ รักษาศีลบริสุทธิ์แล้วเยะขึ้นเมื่อแล เมื่อจักขึ้นนั้นบุคคลผู้ใดอย่าเอาปลาอันเนาอันคาวไปบูชาเทอะ บ่ชอบใจเทวคาที่นั้นแล หือมีเขาตอกดอกไม้และข้าวสาลีอันขาว น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาล ของหวาน บูชาจึงชอบใจเทวคา จึงบ่มาหิงสาเยะร้ายเป็นอันตรายสักอันชะแล แม้นชาวเจ้าก็หือเอาศีลเทศ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๓ หน้า ๒๕.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๓ หน้า ๓๐.

นาอโถจนแล้วแม่นคนครหัสส์ก็ควรสมทานเอาศีลและร่ำเพ็งถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ในดิน
 คอยผาราคที่นั่นแล หื้อแต่งเครื่องบูชาเป็น ๒ ส่วน ส่วน ๑ บูชาเทวดาผาเรื่อนั้นแล้วข้าวหนมลูก
 ถาน ๓ ลูกก็ดี ๕ ลูกก็ดีข้าวมธุปายาสลูกใหญ่เท่าหมากพินสักการะบูชาธาตุเจ้า แล้วบูชาเทวดาโยคี
 ผาก่อนหลวงนั้น แล้วบอกหื้อมันรู้บอ้อมันจักกระทำหื้อเป็นฝนเป็นลมมากนั้กชะแล้ โยคีเทวดา
 นั้นมันหากเป็นจ่าอยู่รักษาประคุดำที่นั่นแล พันดั่งผู้หญิงทั้งหลายอันจักขึ้นไปไหว้ธาตุเจ้านั้นใน
 คอยที่นั่นอย่าลางผาเรื่อนั้นเมื่อบนเทอะ ผู้จักขึ้นนั้นเมื่อจักไหว้ธาตุในคอยที่นั่นก็ทำควรแก่
 นักบวชตนมีศีลบริสุทธิ์จึงควรขึ้นได้แล...^๒

๓) ธรรมเนียมในการคัดลอกจารธรรมตำนาน

กล่าวไว้ในผูกที่ ๑๑ ว่า บุคคลที่มีใจปรารถนาคัดลอกเขียนตำนาน ไม่ว่าจะเป็นครุหัสส์
 หรือบรรพชิตทั้งหญิงชาย ให้ตั้งจิตระลึกถึงเรื่องราวในตำนาน สักการบูชาด้วยข้าวตอก ดอกไม้
 อาหาร ข้าวเปลือก ข้าวสาร สิ่งของ เงินทอง แก้วแหวน ประทีปรูปเทียน ฉัตร ธง ร่ม น้ำร้อน น้ำเย็น
 ไม้สีฟัน เป็นต้น หรือได้บอกเล่าแก่ผู้อื่น เทศนาสั่งสอนหรือฟังอยู่ที่ให้มีใจเลื่อมใสในพระพุทธรูป
 พระธาตุ จะได้านิสงส์อย่างมาก จะเป็นบุคคลที่ไม่ตกไปในอบายภูมิ ๔ และจะไปสู่พระนิพพาน
 และผู้ที่บูชากราบไหว้บูชาด้วยจตุปัจจัยทุกวันก็จะทำให้ตั้งอยู่ในทางที่ชอบ มียศศักดิ์ มีปัญญา เป็น
 ต้น และจะได้พบกับศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย์ในอนาคต ดังความว่า

...โย ปุค โช อันว่าบุคคลผู้ใดคือครุหัสส์และนักบวชทั้งหลายหญิงชายผู้ใดผู้ ๑ อันมี
 เจตนาศรัทธาฝังเชื่อในกุศลธรรมลิกขิตตัวอัน ได้จ้างท่านเขียนก็ดี จินตติงว่าได้ระลึกถึงถึงก็ดี ได้
 สักการบูชาไหว้นบครบยำด้วยปรามาสปูชามีต้นว่าข้าวตอกพดอกไม้ข้าวน้ำโภชนะอาหาร
 ข้าวเปลือกข้าวสารวัตถุเงินคำแก้วแหวนมุกดาหารวัตถุประทีปเทียนรูปช่อทุงฉัตรและเก็ง
 น้ำอุ่นน้ำเย็นและไม้สีฟันเป็ต้นก็ดี ปร่าว่าได้ทรงจำไว้ก็ดีจันงว่าได้เทศนาบอกกล่าวเล่าแก่ท่านก็
 ดี ครุว่าได้การระครบยำด้วยตนด้วยปากด้วยใจก็ดี เทศนังได้เทศนาแก่คนและเทวดาก็ดี หื้อได้ฟังก็
 ดี สวัดว่าอันหากเทศนาบอกกล่าวและใส่ใจฟังด้วยตนประสาทศรัทธาเลื่อมใสยินดีซึ่งพระบาท
 และชินธาตุเจ้าอันพระพุทธรเจ้าตนมี^๓ มหากรุณาหากไปแปรผายเมตตาประทับยำไว้และถปนาตั้งไว้
 ยังพระบาทและธาตุวิเศษแต่เมื่อยังธรมานนั้นก็ดี เมื่อพระเจ้านี้นิพพานไปแล้วอรหันตสาวกเจ้า
 หากนำเอาธาตุเจ้าเข้าไปถปนาตั้งไว้หื้อเป็นที่ไหว้และปูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายนั้นก็ดี โยปุ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑๑ หน้า ๑๔.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑๑ หน้า ๑๕.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกู่คำ, ผูก ๑๑ หน้า ๓๑.

คะโล อันว่าบุคคลหญิงชายครหัสและนักบวชทั้งหลายฝูงนั้นก็ได้ลอบนิสงส์มากนักบ่อาจจักคนฉน
 นับได้และบุคคลเจ้าตนนั้นก็ได้ชื่อว่า อะวินิปาตะปุละ ผู้ประเสริฐก็บ่ได้ไปเกิดในอบายทั้ง ๔ สัก
 คาบแล トラบต่อเท่านิพพานชะแล บุคคลผู้นั้นเสมอคังได้รู้ได้เห็นได้อุปฐากปฏิบัติพระพุทเจ้าชวัน
 ชยามนั้น トラบพระพุทเจ้านิพพานนั้นแล ประการ ๑ ก็เสมอคังได้ไปตามหลังพระพุทเจ้าชบาท
 ย่างดินก็มีแล ประการ ๑ เป็นคังได้ฟังเสียงปากเสียงจาและเสียงเทศนาธรรมคำสอนแห่ง
 พระพุทเจ้าชวันนั้นแล ประการ ๑ เสมอคังได้พำเพงกุศลบุญด้วยปากด้วยใจไปใจๆ ชวันชยามนั้น
 แล ด้วยเดชผลอนิสงส์อันนี้ ก็จักคำชื้อให้ตั้งอยู่^๑ ในกองอันชอบด้วยยัสสภิตติลือชามีผาก
 ประหยรู้หลวกกว่าคนทั้งหลายภยขนตรายต่างๆ ก็ดี อุบาทว์ศัตรูต่างๆ ก็จักร้างบกลับหายจัก
 สมฤทธิ์บัวรวมวนด้วยข้าวของเงินคำ ข้าวเปลือกข้าวสานของเลี้ยงของคูมีเดชะฤทธิ์มากนั ก็จักหื้อ
 ถึงสุขมาชวันชวันชวันยิ่งกว่าคนและเทวดาทั้งหลายชะแล แม้นสมพานแก่กล้าก็จักถึงนิพพานใน
 ศาสนาพระพุทเจ้าโคตมนี่ดีหลีแล แม้นสมพานบ่กล้าบ่แก่ยังท้วนเทียวไปมาในวิภวสงสารก็บ่ได้ไป
 เกิดในอบายทั้ง ๔ สักคาบ トラบได้หันหน้าพระอริยมตตริยเจ้าแล้วก็จักได้ถึงมรรคผลธรรมใน
 ลำนักพระพุทเจ้าตนนั้นบ่สงสัยชะแล...^๒

๔) ความกตัญญูกตเวทิต

ในตำนาน ได้กล่าวความกตัญญูเป็นเหตุแรกสุดของการเทศนาสั่งสอน โดยกล่าวถึง
 ความกตัญญูกตเวทิตของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมารดาของตน ปรากฏในเรื่องมาตทารกมาณพ ในครั้ง
 นั้นพระองค์ได้อุปฐากเลี้ยงดูมารดาของพระองค์ โดยนำมารดาขึ้นเรือสำเภอกออกไปค้าขายกับพวก
 พ่อค้า แต่เมื่อแล่นเรือไปถึงกลางมหาสมุทร เรือก็อับปางลงเพราะคลื่นลม พวกพ่อค้าทั้งหมดจมน้ำ
 ตาย เหลือแต่มาตทารกมาณพ ซึ่งกินน้ำเนยใสแล้วอุ้มมารดากระโดดออกจากเรือว่ายน้ำไปด้วย
 ความเพียรพยายาม ท้าวมหาพรหมตรวจเห็นความเพียรพยายามจึงบันดาลใจให้มาตทารกมาณพ
 ปรารถนาเป็นพระพุทเจ้า เขาครุ่นคิดรำพึงอยู่อย่างนั้นและว่ายน้ำอยู่ ๗ วัน จนกระทั่งนางมณี
 เมขลาเทวดารักษามหาสมุทรออกมาช่วยเหลือ พระองค์บังเกิดความยินดีก็กราบมารดาของตน
 และบำรุงเลี้ยงดูมารดาจนตรบสิ้นอายุก็ไปบังเกิดในเทวโลก และเมื่อเกิดชาติใดก็เป็นผู้มีปัญญา
 แจ่มแจ้งรู้เหตุผล และบำเพ็ญบารมีสะสมเรื่อยมาตามลำดับ ดังความว่า

...พระพุทเจ้าแห่งเราบังเกิดยังความอิดคูด (เอ็นคูด) กรุณาในสัตว์โลกทั้งหลาย แต่เมื่อเจ้า
 ได้เกิดมาเป็นมานว ชายหนุ่มผู้ ๑ ชื่อว่ามาตทารกมาณว วันนั้นก็ได้อุปฐากเลี้ยงดูยังแม่แห่งตน เจ้า

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๑๑ หน้า ๓๒.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๑๑ หน้า ๓๓.

ก็เอาแม่ขึ้นสู่สะพาน (เรือสำเภา) ไปกับด้วยพ่อค้าสะพาน ๕ ร้อยคน นานได้ ๗ วัน ไปถึงท่ามกลางน้ำสมุทร เรือสะพานก็แต่พุ่งไป พ่อค้าทั้งหลายก็ฉิบหายเป็นเหยื่อปลาและเต่าน้ำทั้งหลาย นับเสียง (ทั้งหมด) หิ้นแล ในกาลเมื่อนั้นมาตุชารกumarมานวนั้น^๑ ก็ประกอบด้วยกำลังและเพียรอุสสาหะ มากนัก ยิน (รับรู้ รู้สึก ชอบ) รักแม่แห่งตนมากนัก เจ้าก็ใส่ใจทำ (ฮึกเหิม) พาเอาแม่ด้วยกำลังแห่งตนขึ้นสู่ปลายกระโคงสะพาน แล้วก็ดูย้งน้ำสัปปี (เนยใส) แล้วก็ใส่ใจพาเอาแม่แห่งตนเดินขึ้นหื้อไปตกที่ไกลได้ควาต ๑ คือ ๒,๐๐๐ วา เพื่อหื้อพ้นแดนปลาและเต่าแล้วก็สอกควก (แหวกว่าย) ไปด้วยมือแห่งตนลำดับวันและคืน ใจๆ นานได้ ๓ วัน ก็บ่วงเพียรหิ้นแล ในกาลยามนั้นมหาพรหมก็แปรผ่อและคู้ย้งผู้ชายทั้งหลายอันอยู่ในมนุษย์โลกทั้งมวล อันจักควรปรารณาเอาประหยา (ปัญญา) สัพพัญญุนั้นก็หาบได้สักคนแล ก็เล็งหันชายผู้ ๑ เจีย (แบก) พาเอาแม่ลอยน้ำสมุทรผู้เดียว นั้น ประกอบด้วยอุสสาหะกระทำเพียรมากนัก มหาพรหมจึงสรเด็จลงมาจากพรหมมาบรรดลเข้าหัวใจแห่งมาตุชารกumarมานวนั้นหื้อบังเกิดอิดนดูกรณาในสัตว์โลกทั้งหลายมากนัก หื้อบังเกิดความมักไคร่ปรารณาเป็นพระโปรดสัตว์ทั้งหลายมากนัก เจ้าจึงวิตกร่ำเพิงว่า พุทโธ โทโคเลยยะมุโตโมเจยยะติณโณตาเรยยัง คังนี้ว่า พุทโธ อันว่าบุคคลผู้ใดได้ตรัสรู้แล้วยังธรรมทั้งมวล โทโคเลยยัง ยังท่านผู้อื่นก็ควรหื้อได้ตรัสรู้ยังธรรมกับด้วยตนแล มุโตโม อันว่า^๒ บุคคลผู้ใดพ้นจากภัยทั้งมวลแล้ว โมเจยยัง ยังท่านผู้อื่นก็ควรหื้อพ้นจากภัยกับด้วยตนแล ระติณโณ อันว่าบุคคลตนได้ข้ามพ้นจากน้ำมหาสมุทรสาครคือวิญญะสงสารแล้ว ตาเรยยัง ยังท่านผู้อื่นก็หื้อได้ข้ามพ้นจากสงสารหื้อได้ถึงนิพพานกับด้วยตนและมานวนนั้นก็ร่ำเพิงในใจฉันนี้ แล้วก็เจียพาแม่ลอยน้ำไปใจๆ นานได้ ๗ วัน แล้วนางมณีเมขลาเทวดาตอนอยู่รักษาน้ำสมุทรก็ได้ย้งคำติเตือนแห่งเทวดาอินทร์พรหมทั้งหลายก็ไปนำเอามาธาตุรมาวนกุมารออกพ้นจากแม่ น้ำสมุทรสาครหิ้นแล มาตุชารกumarก็บังเกิดใจไคร่ปรารณาเอาสัพพัญญุตัญญานก็ให้ย้งแม่แห่งตน...^๓

๕) การบำเพ็ญบารมี

ในตำนานกล่าวถึง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ประกอบด้วย บารมี ๓๐ ทศ มหาบริจาทาน ๕ จริยะ ๓ สุจริต ๓ โดยใช้เวลาในการบำเพ็ญยาวนานถึง ๒๐ อสงไขย กับ แสนมหา กัป ดังความว่า

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๑.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๒.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๓.

...อันว่าพระพุทธเจ้าแห่งเราทั้งหลาย ตนประกอบด้วยมหากรุณาในสัตว์โลกทั้งหลาย มากนัก ปุเรตวา ก็พำเพ็ญ (บำเพ็ญ) ปารมีสัพพายังปารมีธรรมทั้งหมด อันได้ ๓๐ ทศ กับทั้งมหาปริจาคอันใหญ่ ๕ ประการ กับทั้งสุจริตธรรม ๑ ประการเลี้ยงกาลอันนานได้ ๒๐ อสงไขย (จำนวนปีที่นับไม่ได้ ๒๐ ครั้ง) ปลายแสนมหากัป หิตตะยะ เหตุเพื่อหือเป็นคุณเป็นประโยชน์สัพพะปาณีนังแก่สัตว์ทั้งหลายมวลแล...^๑

ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่เรียกว่าบารมี ๓๐ ทศนั้น หมายถึง การบำเพ็ญบารมีอย่างละ ๓ ชั้น คือ บารมีชั้นต้น ๑๐ ทศ อุปบารมี (บารมีชั้นกลาง) ๑๐ ทศ และปรมัตตบารมี (บารมีชั้นสูงสุด) ๑๐ ทศ ซึ่งประกอบด้วย ทานบารมี ศีลบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี เนกขัมมะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี ซึ่งในพระชาติสุดท้าย พระองค์บังเกิดเป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมี ประกอบด้วย มหาปริจาคทาน ๕ ประการ คือ บริจากราชสมบัติหรือวัตถุทาน องคบริจาค (บริจาคอวัยวะ) ชีวิตบริจาค (บริจาคชีวิต) บุตตบริจาค (บริจาคบุตร) ภริยาบริจาค (บริจาคภรรยา) และอีกประการหนึ่ง คือ การบำเพ็ญจริยา ๓ ประการ ได้แก่ พุทธตถจริยา คือ ประพฤติเป็นประโยชน์ในการเป็นพระพุทธเจ้า ญัตตถจริยา คือ ประพฤติเป็นประโยชน์แก่ญาติพี่น้อง โลกัตถจริยา คือ ประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก นอกจากนั้น พระองค์ยังบำเพ็ญสุจริต ๓ คือ กายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต ในการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศให้บริบูรณ์ ดังความว่า

...ลำดับตั้งแต่พระพุทธเจ้าตั้งคำปณิธานปรารถนาเป็นพระหวัที (พระพุทธเจ้า) มาตรฐานถึงที่แล้ว แห่งมหากัปอันนานได้ชาว (ยี่สิบ) อสงไขยปลายแสนมหากัป ก็ได้จวบพบพระเจ้าทั้งหลายได้ ๒ แสนปลายหมื่นปลาย ๒ พันปลายชาว ๗ คน แล้วก็ได้มาเกิดเป็นพระยาเวสสันดรราชก็มีแล ด้วยมีแท้พระพุทธเจ้าพำเพ็ญ (บำเพ็ญ) ปารมีธรรม ๓๐ ทศ คือได้สละหือทานอันเป็นโอกะ และหือทานเป็นมัชฌิมปานกลาง และหือทานเป็นอุกกุฐอันยิ่งนัก เป็น ๓ ถ้ำน (ชั้น ขนาด ชนิด ทำนอง) ดีแล แม้นรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และจตุบริสุทธิศีลอันเป็นถ้ำนเค้า ๑ ถ้ำนกลาง ถ้ำนปลาย อุกกุฐอันยิ่งนักแล แม้นบวชเป็นฤาษี เป็นปริภากษิก และบวชเป็นสามเณร และบวชเป็นภิกษุ ก็ ถ้ำนเค้า ถ้ำนกลาง ถ้ำนปลาย ยิ่งนักแล แม้ประกอบด้วยปัญญา ภาวนา สมถวิปัสสนาก็เป็นถ้ำนกลาง ถ้ำนยิ่งนักแล แม้นมีเพียรก็เป็นถ้ำนเค้า ถ้ำนกลาง ถ้ำนปลายยิ่งนักแล แม้อุสาหะก็เป็นถ้ำนเค้า ถ้ำนกลาง ถ้ำนปลายแล แม้นกล่าวคำสัจก็เป็นถ้ำนเค้า ถ้ำนกลาง ถ้ำนปลายแล แม้อธิษฐานใจตั้งมั่นก็เป็นถ้ำนเค้า ถ้ำนกลาง ถ้ำน^๒ ปลาย แม้นแผ่เมตตาโมตริแก่สัตว์ทั้งหลายก็เป็นถ้ำนเค้า ถ้ำน

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๑.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๑ หน้า ๗.

กลาง ถ้านปลาย และเม้นอยู่ษษษชชชก็เป้นถ้านเค้า ถ้านกลาง ถ้านปลายเสี่ยงแล เหตุตั้งอันจึงได้ชื่อว่
 ปารมีถ้านเค้า ถ้านกลาง ถ้านปลายก็มีสิบทัต อุปะปาระมีก็มีสิบทัต ปรมัตถะปาระมีก็มีสิบทัตแล ทั้ง
 มวลจึงเป้น ๓๐ ทัต พันตั้ง (ฝ่าย ส่วน ด้าน เฉพาะตน) พระพุททะเจ้าฟ้าเพงมหาปริจาคคือ โทริสัตัว
 เจ้าได้หื้อทานประการตั้งนี้คือ โทริสัตัวเจ้าได้สละหื้อราชสมบัติข้าวของเงินค้ำแก้วแหวน ช้าง ม้า วัว
 ควาย รถ เกวียน ข้าหญิงข้าชายหื้อเป้นทานนานมากกว่าชาว (ยี่สิบ) อสงไขยกัป นับบ่ได้ตั้งจักรวม
 ไว้บ่ฉิบหายเสี่ยงจักหลายกว่าสมบัติข้าวของแห่งคนทั้งหลายใน โลกนี้ก่อนแลก็บ่รักบ่แพง (รัก
 โกร) ไว้ได้ก็หื้อเป้นทานก็เหตุไคร่ตรัสประหยาสัพพัญญูเป้นพระด้วยกรุณาไคร่โปรดสัตัวหื้อพัน
 จากวิญญะสงสารนั้นแล ประการ ๑ ชื่อว่าอังคะปริจาคะ คือเจ้าก็ได้สละองคะเนื้อตนคือปากขึ้นเถือ
 (เชือดเฉี่ยดอย่างแรงด้วยของมีคม) หน้งหื้อเป้นทาน คือตัดมือตัดหัวตัดต้นแขนออกหื้อเป้นทาน
 นานได้ชาวอสงไขยปลายแสนมหากัปนั้น จักรวมไว้ก็ยังมากกว่าแผ่นดินในมนุษย์โลกเมืองคนนี้
 ก่อนแล ประการ ๑ ก็หื้อเลือดในตนเป้นทานใจๆ ก็มาก^๑ กว่าน้ำใหญ่ ๕ ประการแล ก็เหตุไคร่ตรัส
 ประหยาสัพพัญญุตัญญานโปรดสัตัวโลกนั้นแล ประการ ๑ เจ้าก็ควักตาออกหื้อเป้นทานใจๆ ได้
 อสงไขยอันมากนัคตั้งจักรวมตาก็ยังจักหลายยิ่งกว่าดาวยังฟ้าก่อนแล เม้นเจ็บปวดก็อุตสาหะไคร่ได้
 โปรดสัตัวโลกทั้งหลายนั้นแล ประการ ๑ ชีวิตปัจจาคค คือ ได้สละชีวิตแห่งตนไปตายตางพ่อแม่
 ญาติคนตายตางท่านผู้อื่นก็มีมากกว่าชีวิตแห่งชาวชุมพูทวีป นี้ก่อนแล ก็เหตุไคร่ได้ประหยา
 สัพพัญญูเป้นครูโปรดสัตัวทั้งหลายนั้นแล ประการ ๑ ปุตตาปริจาคค คือได้สละลูกหญิงลูกชายอัน
 รักยิ่งกว่าดวงตาหื้อเป้นทานนั้น ตั้งอันจักรวมไว้ตั้งอันก็ยังจักหลายกว่าลูกหญิงลูกชายแห่งชาวเมือง
 ใหญ่ ๑๖ เมืองนั้นก่อนแล เม้นรักปานชีวิตก็อุตสาหะหื้อไปเป้นทานเพื่อไคร่ได้ประหยาสัพพัญญู
 ตัญญานโปรดสัตัวทั้งหลายนั้นแล ประการ ๑ ภริยาปริจาคค คือสละเมียรักเป้นดั่งหัวใจหื้อเป้นทาน
 เม้นมีสิเนหาเป้นดั่งหัวใจก็อุตสาหะสละไปเป้นทานตั้งจักรวมไว้ยังจักหลายกว่าผู้หญิงผู้ชายใน
 เมืองใหญ่ ๑๖ เมืองนั้นก่อนแล อันว่าพระพุททะเจ้าฟ้าเพง (บำเพ็ญ) จริยา ๓ ประการนั้น พุททะวัตรู
 ยาคือได้กระทำอันจักเป้นประโยชน์อัน^๒ จักหื้อได้เป้นพระเจ้านั้นแล ยัตถจริยา คือว่ากระทำหื้อ
 เป้นคุณประโยชน์แก่ญาติพี่น้องแห่งคนใจๆ นั้นแล กัตถจริยา นี้กระทำหื้อเป้นประโยชน์แก่สัตัว
 โลกนั้นและเป้นจริยา ๓ อันนั้นแล อันว่าสุจริต ๓ อันนั้นคือ กายสุจริต วิสุจริต มโนสุจริตธรรม
 โทริสัตัวเจ้าก็ฟ้าเพงหอมหับสุจริตปารมีธรรมทั้งหลายฝูงกล่าวมานี้ใจๆ ชุชาติ เสี่ยงกัปน้อยกัป
 ใหญ่ทั้งหลายฝูงกล่าวมานี้ สิบสายมาตราบเสี่ยงกัปกาลนานประมาณชาวอสงไขยปลายแสนมหา
 กัปบรมวลแล้ว จึงได้มาเกิดเป้นพระยาเวสสันดร ก็ข้าสละฟ้าเพงทานปารมีคือหื้อช้างแก้วบัจจยเป้น

^๑ พระเจ้าเสี่ยงโลกฉบับวัดกุ้คำ, ผูก ๑ หน้า ๘.

^๒ พระเจ้าเสี่ยงโลกฉบับวัดกุ้คำ, ผูก ๑ หน้า ๘.

ทานแล้ว และสละข้าวของเป็นทานละวันละสามแสนคำ คือหื้อสัตตัตตคมหาทาน คือหื้อม้าและหื้อรถเป็นทาน สละหื้อข้าวของแก้ว ๗ ประการเป็นทานปารมี ๓ ประการและรักษาศีล ๕ และอุโบสถศีลไปใ้ๆ แล้วเนกขัมมะคือออกบวชเป็นฤาษี ปัญญาปารมีคือขงขวย (ขวนขวย) ฟ่ำเพงบุญไปใ้ๆ วิริยะนั่นคือได้เพียรอุสาหะกระทำเพียรบุญตางขันต้ออันอดใจในกองอันเป็นบุญ สัจจะปารมีคืออุสาหะกล่าวคำอันเที่ยงสิ่งเดียว อธิฐนะกระทำอธิษฐานใจตั้งมั่น^๑ ในอารมณ์อันเป็นสุขเป็นบุญ เป็นคุณใ้ๆ เมตตาปารมีอันแผ่เมตตาไมตรีใ้ๆ อุเบกขาอยู่มีช้ตตในมรรคผลแล้วช้ถ้อเอายอดทานปารมีคือหื้อลูกรักเมียรักเป็นทาน แล้วก็หอมหับจริยา ๓ ประการ สุจริต ๓ ประการใ้ๆ ทรายเมี้ยนอายุคือเหตุไคร่ได้ประหยาสัพพัญญโปรดสัตว์โลกทั้งหลายนั้นแล...^๒

เมื่อจูดิจจากพระชาติเป็นพระเวสสันดรแล้วจึงอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต และเสด็จลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อตรัสรู้ที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว จึงเสด็จไปโปรดสัตว์ตามลำดับพรรษา และมาประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ซึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ต่อมาในกาลหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วย พระอรหันตสาวก ๕๐๐ องค์ มีพระสารีบุตรเป็นประธานก็เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์ถึงเมืองพาราณสี ในระหว่างก็ทรงอธิษฐานเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ตามบ้านเมือง ต้นน้ำและแม่น้ำต่าง ๆ มาโดยตลอด จนกระทั่งเสด็จมาถึงเมืองลีอาณาจักรทริภุญไชย (อำเภอลี่ จังหวัดลำพูน) จึงเป็นเหตุให้มีการเริ่มต้นของตำนานพระเจ้าเลียบโลกในล้านนาขึ้นเป็นครั้งแรก

๖) การกล่าววจาไม่ดีต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้า

มีตัวอย่างเรื่องราวในพระเจ้าเลียบโลกจำนวนมากที่กล่าวถึง การพยากรณ์สภาพบ้านเมืองและชื่อบ้านชื่อเมืองตามคำพูดที่กล่าวไม่ดี เช่น

การพูดว่าไม่มีอะไรทำกินและทำบุญ ทำให้คนเมืองนี้หาความสุขสำราญไม่ได้ เพราะพูดว่า บ้านที่อยู่เป็นบ้านเล็กบ้านน้อย ในน้ำไม่มีปลา ในนาไม่มีข้าว เก็บแต่หน่อไม้มาเผาต้มกิน ดังความว่า

...คนทั้งหลายก็มาไหว้บูชาพระพุทธเจ้าแล้วกล่าวว่า ภัณฑ ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ช้ทั้งหลายอยู่บ้านเล็กเมืองน้อยจักหาสังกิ้นสังทานบ่ได้ น้ำก็บ่มี ข้าวไร้ข้าวนาจบ่มี ยากไร้เจ็ญใจหาสังกิ้นบ่ได้ ผู้ช้ทั้งหลายก็เท่านั้นอยู่เง้มเง้มง้อมง้อมตายพอมหาสังกิ้นก็บ่ได้ ก็เอาหน่อมาต้มมาเผากินเลี้ยงคาบอาบคิงไปหื้อเมี้ยนชาติตามวิบากแล้วอันก็เอาข้าวน้ำฝักหน่อมาหื้อทานแก่

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๑ หน้า ๑๐.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๑ หน้า ๑๑.

พระพุทธเจ้า ...ทำนายว่าเมืองนี้ภายหน้าจักได้ชื่อว่าเมืองชะตางกลางก็มีว่าอันมีหิ้นชะแล เขาเกิดมาในเมืองอันจักมากหลายจักตามสุขสลายใจบมีสัตว์อันมีหิ้นชะแล...^๑

การโต้เถียงกันเรื่องปรุงอาหาร คนที่เกิดในเมืองนี้จะมีวาทะถกเถียงกัน ความว่า

... คนอันเกิดในเมืองลาคที่นี้ก็ดี ชาวเจ้าก็ดี จักมีวาทถ้อยคำอันต่าง ๆ กัน ก่องจักว่าชอบ ก่องจักว่าบชอบ ลางก่องว่า (ดี) ลางก่องว่าบดีจักมีวาทพิศพาดกันแล้วหาอันจักแมนกันบได้ ลางคาบจักกล่าวคำต่าง ๆ กันมีหิ้นชะแล...^๒

การพูดถึงภูมิประเทศที่คับแคบ คนมีไม่มาก วัวควายก็ไม่แพร่พันธุ์ แม้สมบัติสิ่งของมีน้อย ต่อไปภายหน้าคนที่เกิดที่นี้ จะคิดสร้างสิ่งใดก็ไม่สำเร็จตามความคิด จะอยู่อย่างลำบากมีแต่ความอดอยาก ดังความว่า

... ภายหน้าเขาเกิดมาในฝั่งลวงฝูงนี้จักแปรบเยี่ยะออกสังเยี่ยะสร้างอันใดก็บสมฤทธิ์ตั้งคำคิดสักอันตามปากเขานั้นหุอันมีหิ้นชะแล เขาทั้งหลายก็จักอยู่ไร่กินยากเท่าจักมีอันคร้านทุกข์คร้านยากจักพานใจต่อรอดอันตายมีหิ้นชะแล...^๓

การดำนิพานในตัวของถวายเป็นเก่า ต่อไปภายหน้าคนที่เกิดเมืองนี้จะมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่มีตบะเตชะไม่เจริญรุ่งเรืองและจะมีภัยร้ายแรงเกิดขึ้น ความว่า

...คนทั้งหลายเกิดมาในเมืองอันนี้จักมีสีอันหม่นหมองหาเตชะบได้ เป็นอันตระหมอดหอดไร่เห็ญใจบเปลี้ยมบไส แมนบั้งเกิดเปลี้ยมไสมารุ่งเรืองมาปานใดก็ดี ภายลุนก็บั้งเกิดเป็นภัยอันตรายฉิบหายหม่นหมองเสียเป็นดังคำปากเขาวานั้นบขาดชะแล...^๔

การคอยพูดเถียงกันว่าเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาทางใด ภายหน้าจะคอยหาแต่ความสุขและความรู้จากผู้อื่นอย่างเดียว ดังความว่า

...ภายเขาทั้งหลายจักมีความอันถ้ำอันกองหาสุแล ถ้ำหาคำร่ำหาทานสิ่งเดียวแล อันจักอยู่สบายตามความมักก็หาบได้มีหิ้นชะแล...^๕

การพูดไม่ดีต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าว่า คนเดินทางผ่านมาทางนี้มาต้องเลี้ยงดูต้อนรับแขก ไม่มีความสุข แต่ก็ถวายเป็นอาหาร ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะหาความสุขไม่ได้ จะมีแขกผ่านเมืองมา

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๘.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๑.

^๕ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๒.

ทั้งทางใต้ทางเหนือ ถูกลากไปตากมา มีแต่ความลำบากใจจนหัวหมุน เพราะกล่าวคำไม่ดีต่อพระ
 พักตร์พระพุทธรเจ้าถือเป็นบาปมาก ดังความว่า

... เหตุว่าวจีคำปากเขาหากมากล่าวคำส่อหน้าแห่งพระพุทธรเจ้าเป็นอันหนักมากนักแล
 เมื่อภยลุนจกักระหมอคอดเถียวไปใ้จ้ๆ มีหั้นชะแล...^๑

การพูดกันว่า บ้านเมืองไม่กว้างขวาง มีขนาดเล็ก คนที่เกิดที่เมืองนี้แม้มีสมบัติก็ไม่แพร่
 ขยาย แม้มีความคิดความพยายามก็ไม่กว้างขวาง มีจิตใจคับแคบ จะอยู่กันตามพอแก่ฐานะ จะไม่
 แพร่ขยายกว้างขวาง จะยากไร้ลำบากเหมือนคำพูดที่เป็นนิมิตนั้น ดังความว่า

... คนเกิดมาในเมืองอันนี้จักหาสมบัติได้ จักแปรคิดคำพริ้งบ่ได้จักมีจิตอันชอบแคบ
 เท่าตามกาลฐานะหากเป็นสัตว์และคนอันจักมากจักหลายบ่ได้ยากลำบากกลางตายเป็นดั่งนิมิตเขาว่า
 นั้น ภายหน้ามีหั้นชะแล...^๒

การพูดเถียงกันเรื่องฆ่าสัตว์ถวายพระพุทธรเจ้า ทำให้บริเวณนี้คนจะเอาถ้อยความมาแข่ง
 ดิกัน ความเจริญความเสื่อมจะเกิดขึ้นตามลำดับ คือเล็กไปหาใหญ่ และขยายแผ่กว้างออกไปอีก ดัง
 ความว่า

... ดาวดวงอันนี้เขาอยู่กินกับด้วยกันเขาจักมีถ้อยคำปองแพ้อ้อยแพ้อำกันเขิงคำคิดกัน ผู้
 ๑ จักว่าน้อย ผู้ ๑ จักว่าใหญ่ฉนั้นนั้หน้ากาลอันจักวุฒิเจริญก็ดี อันจักถ้อยขอบก็ดีก็จักมีลำดับแต่
 น้อยขึ้นใหญ่แล้วจักใหญ่แถมแผ่กลางแถมตามนิมิต^๓ คำปากเถียงกันเมื่อพระตลาคตมารอดนั้นหั้น
 ชะแล...^๔

การพูดว่า บ้านเมืองของตนเป็นเมืองเล็ก อยู่งามกินงามกว่าเมืองอื่นๆ เมืองนี้ทำบุญหรือ
 ทำบาปก็งาม เพราะคำพูด สัตว์เลี้ยงหรือผู้คนจะมีอยู่อย่างเพียงพอ แม้มีสมบัติก็มีอย่างพอดีหรือถึง
 ยากก็เจริญ คนที่อยู่เมืองนี้ทำบุญทำบาปตามอำเภอใจ ต้องการอะไรก็ทำตามความต้องการ ดังความว่า

... ด้วยวจีคำปากเขามากล่าวนั้นสัตว์ก็ดี วัควายก็ดี เป็นอันจักมากจักหลายก็จักหาบ่ได้
 เท่าจักพอกินพองามจักน้อยจักบางกว่าเก่าแล้วเก่า แม้นสมบัติยศศักดิ์ก็ดี ความสุขสบายก็ดีที่มีพอดี
 พองามแล้วจักหอดอดเพียวลวดจกัถะหมอดหอดไว้มากนัก แม้นคนทั้งหลายอันอยู่ในเมืองอันนี้

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๓.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๒๒.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๖.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๗.

จักรกระทำบุญและบาปตามใจใคร่เยยะอันใดหากจักรกระทำบ่หื้อแล้ว สัมมาปัตติสุข ๓ ประการมีนิพพานเป็นยอดก็จักมีกายหน้ามาก...^๑

๑๒๑

๕.๑.๒ บทบาทหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ในฐานะเป็นเครื่องกำหนดบรรทัดฐานทางสังคมแล้ว ในส่วนหนึ่งที่สำคัญ คือเป็นกระบวนการหนึ่งในการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงการกล่อมเกลาด้านศีลธรรมให้ประชาชน โนม่น้าวเข้าสู่วิถีปฏิบัติอันเป็นหนทางสู่ศีลธรรมจริยธรรมทางศาสนา และการปรารถนาความหลุดพ้น คือ พระนิพพาน โดยอาศัยแบบแผนและโครงสร้างของการประพันธ์แบบเดียวกับเรื่องราวประเภทชาดก กล่าวถึงเหตุการณ์ทั้งที่เป็นตำนานจากฝ่ายวัดและตำนานฝ่ายเมืองผสมผสานกัน เป็นเรื่องราวอีกหนึ่งเรื่องของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ทางตอนบนในภูมิภาคอุษาคเนย์ ที่ได้กล่าวถึงดินแดนบ้านเมืองต่างๆ ไว้มากมาย โดยเป็นกุศโลบายสมมติให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้เดินทางมายังดินแดนเหล่านี้ พร้อมทั้งเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนมาสู่ผู้คนที่หลากหลายชาติพันธุ์ในแต่ละท้องถิ่น เป็นต้นว่า ฤาษี ยักษ์ นาค ชาวบ้าน ชาวป่า เรียกว่า มลฑลกะ(ทมิละ/ทมิฬ) ซึ่งได้หมายถึงชนชาวพื้นเมืองอันได้แก่ ลัวะ นอกจากนี้ยังมีชนชาวลื้อ ชาวเงิน ชาวมาน (พม่า) ตลอดจนถึงชาวฮ่อ (จีนทางตอนใต้) เป็นต้น และอาจรวมไปถึงสัตว์เดรัจฉาน หรืออาจหมายถึงคนป่าเถื่อนที่อาศัยอยู่ตามป่าเขา

การให้ความสำคัญต่อพื้นที่ๆ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีพระธาตุและพระบาทเป็นศาสนสถานสำคัญ จึงมีวิถีปฏิบัติที่คล้ายคลึงกันของในแต่ละท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากการกำหนดเวลาจัดงานบุญประเพณีประจำปีในการสักการบูชา นับจากภายหลังการออกพรรษา จนกระทั่งเข้าสู่เทศกาลเข้าพรรษาอีกครั้งหนึ่งที่เรารู้จักกันดีว่าเป็นงาน “ประเพณีขึ้นธาตุ” ในช่วงเดือน ๘ (ภาคเหนือ) หรือเดือน ๖ (ภาคกลาง) ในช่วงวันวิสาขบูชา หรือช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี โดยเฉพาะในล้านนาได้มีการกำหนดจัดงานบุญประเพณีสงกรานต์พระธาตุองค์สำคัญในท้องถิ่น เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุคอกยสุเทพ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุลำปางหลวง และพระพุทธบาท พระธาตุตามท้องถิ่นต่างๆ และยังถือปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในเมืองมอญ ราชอาณาจักรในเมียร์มาร์ สิบสองปันนา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน และล้านช้าง ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยต่างให้ความสำคัญกับศาสนสถานในบ้านเมืองของตน ซึ่งล้วนแล้วแต่มีขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมในการประพุดิปฏิบัติ ยังผลให้วัฒนธรรมเกี่ยวกับคติ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๖ หน้า ๑๓.

การบูชาพระธาตุและพระบาทของท้องถิ่นดังกล่าวมีการสืบทอดนับแต่อดีตกาลมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นโอกาสให้นำคำภีร์พระเจ้าเลียบโลกมาเทศนาสั่งสอนเพื่อขัดเกลาระเบียบประเพณีและจารีตของสังคมให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้ โดยมีกระบวนการขัดเกลา ดังนี้

๑) การตั้งพระปณิธานในการสั่งสอนเวไนยสัตว์

พระพุทธเจ้าได้ตั้งพระปณิธานในการโปรดเวไนยสัตว์ โดยการตั้งจิตอธิษฐานในการประดิษฐานพระพุทธรูปและพระบรมสารีริกธาตุไว้ให้มนุษย์และเทวดาได้สักการบูชาแทนพระองค์ ดังความว่า

...ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้าได้เทศนา ได้ตรัสประหยา (ปัญญา) สัพพัญญูเป็นพระแล้ว เทศนาสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายไว้นานได้ ๒๕ วรรษา วันนั้นพระพุทธเจ้าอยู่สถิตสำราญในป่าไม้วะชะ ตะวันขณะอรุณในกาลเมื่อยามรุ่งนั้นนอนในคันธกุฎีก็มีความกรุณาว่าเพิงว่าดังนี้ อิทานิ ในกาลบัดนี้อายุพระตถาคตได้ ๖๐ วรรษาเต็มแล้ว แต่พระตถาคตได้ตรัสประหยาสัพพัญญูมาถึงบัดนี้ก็ ได้ ๒๕ วรรษานี้แล้วแลแต่แท้แล แต่นี้ไปภายหน้าเท่ายัง ๒๐ วรรษาอายุแห่งกุจฉพอ ๘๐ เต็ม แล้วจักนิพพานไปชะแล ลำสัตว์โลกทั้งหลายฝูงมีบุญสมพานแก่กล้าแล้วก็ได้เข้ามาในคำสอนพระตถาคต ก็ได้มรรคผลธรรมแล้วแล สัตว์โลกทั้งหลายฝูงมีบุญสมพาน^๑ ไปพ้นแก่กล้านั้น ก็ยังมีและประการ ๑ กุตถาคตโปรดสัตว์ทั้งหลายหื้อได้มรรคผลธรรมนั้นก็บ่พอเต็มประเทศตามตั้งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็บ่พอเต็ม ๒๕ อสงไขยคู่ตัวสัตว์ได้ ก็จักนิพพานไปชะแล ควรกู้อธิษฐานตั้งไวยงศาสนา และพระบาทและธาตุแก้ว ๓ ประการ ไว้หื้อเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย เพื่อหื้ออยู่เฝ้าโปรดสัตว์เข้าสู่นิพพาน หื้อพอประมาณ ๒๕ อสงไขย ตามพุทธประเวณีแห่งพระพุทธเจ้าเทอะ ประการ ๑ เมื่ออุนิพพานไปแล้วตั้งไวยงศาสนา ๔ พันวรรษานั้นตั้งอัน ชาวเจ้าและคฤหัสถ์ทั้งหลาย ก็จักบังเกิดจิตใจขำเชือกกุศลกรรมอันเป็นบาปจักมีมากนัก ก็จักบังเกิดมีนักก็จักเกิดมีท่ามกลาง ๕ พันวรรษานั้น คือว่าเมื่อศาสนาล่วงพ้นไปได้ ๒ พันเข้าไป ๓ พันนั้นมีหนีชะแล บาปกรรมและเวร ๔ ประการมาครอบงำของหื้อสัตว์ทั้งหลายวินาศนิพพานในท่ามกลางในศาสนาพระตถาคตที่นั่น มากนักมีหนีชะแล เหตุตั้งอันกูพระตถาคตควรไปอธิษฐานถปนาไวยงพระบาทและธาตุไว้ในที่ควร เพื่อหื้อเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายหื้อเสมอตั้งตนกุตถาคตยังธรรมานนั้นเทอะ ว่าอันคำกรณาร่าเพิงพระพุทธเจ้าเอื้องนั้นก็เกิดมีในวันเดือนเจียงเพ็ญนั้น...^๒

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๔ หน้า ๑.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๔ หน้า ๒.

๒) การใช้ภาษาท้องถิ่นสั่งสอน

พระพุทธเจ้าทรงการแสดงธรรมสั่งสอนโดยใช้ภาษาท้องถิ่นแก่ลัวะ ๒ คู่ ชาวเมียบ้านลูกคามะ คอยถ้ำด้านข้างจวง ที่คอยครอม (สันนิษฐานว่าเป็นพระบาททางจวง บ้านยางเถื่อน เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ประเทศจีน) ดังความว่า

เอ็ง สมยัง ยังมีสมัยกาลคาบ ๑ อันว่าศัพท์พญูพระพุทธเจ้าตนมีมหากรุณาอยู่สถิตตำราญุในนิโคสิตดาอาราม อันมีในเมือง โกลัมพี ก็เล็งหันลวะ (ลัวะ ชื่อชนเผ่าหนึ่งในตระกูลมอญเขมร) ๒ คนคู่เมียบ อยู่บ้านอัน ๑ ชื่อว่า ลูกคา อันมีในคอยผาด้านข้างจวงที่ ๑ ลวะ ๒ คนคู่เมียบนั้น มีบุญสมพาน (บารมีที่ได้สะสมไว้) ได้กระทำมาแต่ก่อนพายหลังมามากนัก ควรถึงมรรคผลธรรมวิเศษตั้งอัน พระพุทธเจ้าจึงเอาผ้าและบาตรข้าวไปนั่งอยู่เค้าไม้ (โคนไม้) ต้น ๑ ชื่อว่า ไม้โคโรธ อันมีในคอย ครอมว่าอัน พระพุทธเจ้าเบง (เปล่ง) ออกยังฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ ก็อว่า ชาว เขียว เหลือง แห้ว (เขียว) แดง หม่นสื้อ (ขาว) มีวรรณคั่งแก้ววิฑูรย์น้ำค้ำนั้น ในที่ใกล้หนทางอันลวะทั้ง ๒ คู่ เมียบจักมานั้นแล อุโภ อันว่าลวะทั้ง ๒ คู่ เมียบก็มาถึงที่นั่น มันก็หันพระพุทธเจ้าอันเบง ฉัพพรรณรังสีมีวรรณต่างๆ ๕ ลาบ (แป) อาบออกมาทั่วทิศทั้งมวล คู่รุ่งเรืองงามมากนัก ๒ ขา (หมายถึงคู่สามีภรรยา) ก็บังเกิดจิตประสาทศรัทธาเลื่อมใสยินดีมากนัก ก็เอากันเข้าไปไหว้ พระพุทธเจ้าและก็หื้อข้าวห่อเป็นทานแก่พระพุทธเจ้า ก็รับเอาข้าวอันนั้นและก็เทศนาธรรมทัมมิลภาสา^๑ (ภาษาของชาวทัมมิละหรือชาวป่า) แก่ ๒ ขาคู่เมียบด้วยอันอริยสังขธรรมทั้ง ๔ หั้นแล ข้าทั้ง ๒ คู่ เมียบลวดได้ตรัสมรรคผลธรรมบังเกิดอัจจะระศรัทธาในพุทธศาสนาหั้นแล...^๒

๓) การสอน โดยการนำภูมิปัญญาทางด้านเทคโนโลยีมาสอดแทรก

การสอดแทรกภูมิปัญญาด้านการเกษตร โดยการสอดแทรกเรื่องราวให้พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนการปลูกหมากพลูให้ชาวบ้าน ที่พระบาท เมืองซุง พระพุทธเจ้าตรัสกรรมวิธีในการปลูกหมากพลู และรับสั่งให้พระอานนท์ไปสาธิตวิธีปลูก ดังความว่า

...พระเจ้าก็เอามากลูกกับทั้งพู่และปุ่นหื้อแก่เขาแล้วก็บอกกล่าวแก่เขาว่าปลูกที่นี่ภูมิเทวดาบมีเตชะหลายบ่เป็นชายชะแล ผิดว่าจักปลูกหมากพุดังอันหื้อชุดชุมลึกห้วนพอแล้วจงเอาปุ่นรองพื้นแล้วเอาต้นหมากเครือพุดั่งเหนื่อปุ่นแล้วถมเสี่ยหื้อดีเทอะ ต้นไม้หมากพุดนั้นใหญ่มาแล้วจง

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๑ หน้า ๓๔.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูคำ, ผูก ๑ หน้า ๓๕.

ปลงลง ๒ เพื่อจึงเป็นศิระแล...^๑ เถรจึงหื้อเขาขุดลงถึงพื้นแล้วเอาเสียมต้องรอบแล้วถูกลงปงไว้จึงเป็นค่ายว่าอันหันแล...^๒

การสอนการสร้างระหัดวิดน้ำ ที่พระบาทคอยผาแดน เมืองขาง คนทั้งหลายทำบุญ แล้วทูลพระพุทธเจ้าว่า บ้านเมืองมีแม่น้ำใหญ่เปลา่ กลับไม่น้ำใช้ทำนา พยายามสร้างฝายกั้นน้ำ แต่ก็ไม่สำเร็จเพราะกั้นทางหนึ่ง ทางหนึ่งก็พัง เลยใช้น้ำห้วยทำนา พระพุทธองค์จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า ให้ท่านสอนชาวบ้านผูกคาควงยนต์พัดน้ำ (ระหัดวิดน้ำ) ทำเป็นรูปวงกลมเหมือนวงล้อ สานไม้ไผ่หีบที่ซี่ไถลวงเพื่อให้ น้ำพัด ผูกกระบอกไม้ไผ่ตามขอบวงให้น้ำพัดวงกลมก็จะหมุนกระบอกน้ำ และจะตักน้ำขึ้นไปเทใส่รางที่รองไว้ข้างบน และมันจะหมุนตลอดเวลา ปัจจุบันคนล้านนาเรียกว่า หลูกพัดน้ำ พวกเขาจะไปหาไม้มา ให้พระอานนท์ช่วยสอนสร้างควงยนต์ใส่นา ดังความว่า

...พระพุทธเจ้าก็บังเกิดกรุณา จึงจกกับด้วยอานันทเถรว่า ดูราอานนท์เถร ท่านจงหื้อเขาเอาไม้มาแล้วบอกสอนเขาทั้งหลายหื้อคาคองแปงยังว่องยนต์น้ำขึ้นใส่นาเขาจึงศิระแล ว่าอันคนทั้งหลายได้ยินพระพุทธเจ้าเมตตานันนั้นเขาทั้งหลายก็ยินดีแล้วกล่าวว่าการทำอันนั้นตั้งพระพุทธเจ้าเมตตานี้ก็จึงได้กินดีมีหันชะแล ว่าอันแล้วเขาเอาไม้มาแล้วช่างแปงมหาอานันทเถรเจ้าก็เมตตาสั่งสอน^๓

นอกจากนั้น ยังมีการสร้างเครื่องมือกลไกป้องกันที่เก็บพระธาตุ เรียกว่า ยนต์จักรพัด โดยพระอินทร์สร้างยนต์จักรพัดไว้ทั้ง ๔ ด้านถมขึ้นเบื้องสูง เป็นพระเจดีย์ ที่พระเกศาธาตุปางเยอ (พระธาตุปางเยอ เมืองเชียงรุ่ง) ดังความว่า

...ก็พร้อมกันขุดขุมอันลึกได้ร้อยชาวสองศอก แล้วก็เอาข้าวของและเครื่องบูชาใส่ แล้วก็เอาเกศาธาตุปลานาไว้ แล้วพญาอินทร์ก็ใส่ยนต์จักรพัดไว้ทั้ง ๔ ด้าน และถมดินขึ้นภายในพอเป็นเจดีย์หื้อเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายหันแล^๔

พระธาตุโลหกุญบรรพต (พระธาตุคอยทอง เมืองพาน ลิบสองป็นนา) พระอินทร์นมิตยนต์จักรพัดไว้ที่กลางถ้ำใกล้พระเกศาธาตุ แล้วเอาหินก้อนหนึ่งปิดปากถ้ำไว้ ดังความว่า

...แล้วพญาอินทร์ก็ใส่ยนต์จักรพัดไว้เพื่อหื้อเป็นสาธารณะแก่ธาตุก็ถมเสียหื้อดี...^๕

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๔ หน้า ๔.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๔ หน้า ๕.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๒๘.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๗ หน้า ๒.

^๕ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๘ หน้า ๒.

พระธาตุเมืองเชียงราย (พระธาตุคอกยทอง อ.เมือง จ.เชียงราย) พระอินทร์เนรมิตยนต์จักร
ผิดไว้กลางประตูถ้ำ ดังความว่า

...พญาอินทร์ก็ไต่ยนต์จักรผิดไว้ลับประตูถ้ำ...^๑

พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองพะเยา (พระธาตุจอมทอง อ.เมือง จ.พะเยา) พระอินทร์
เนรมิตยนต์จักรผิดไว้ในนั้น ที่ประตูทิศตะวันออก ดังความว่า

...แล้วพญาอินทร์ไต่ยนต์ผิดไว้แล้วประตูถ้ำกลางวันออก...^๒

และยังมีอีกหลายแห่งที่พระอินทร์สร้างยนต์จักรผิดไว้ เช่น พระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะ
คา จ.ลำปาง พระธาตุแช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน พระธาตุช่อแฮ อ.เมือง จ.แพร่ พระธาตุแก่งสร้อย
ต.บ้านนา อ.สามเงา จ.ตาก สุวรรณคูหา ถ้ำตอง บ้านเปาะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วัดพระธาตุคอก
เก็ง ต.ท่าเตื่อ อ.คอกเต่า จ.เชียงใหม่ พระธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน พระธาตุเจดีย์หลวง อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ พระธาตุจอมแจ้ง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่ พระธาตุในเขตดินแดน
ล้านนาจะมีการไต่ยนต์จักรผิดป้องกันไว้

๔) ทรงแสดงธรรมให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาป

พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้พระอานนท์แสดงธรรมแก่คนทั้งหลาย เรื่องลำดับวันของ นรก
โลกมนุษย์ เทวโลก และพรหมโลก คนทั้งหลายก็พากันหวาดสะดุ้งพร้อมกัน ไห่ร้อง นายบ้านจึง
กล่าวว่าคนที่มาฟังธรรมนี้เป็นคนดี ส่วนพวกที่มีนิสัยกักขะออกไปล่าสัตว์ จึงได้ให้เรียกคน
เหล่านั้นมาฟังธรรม เมื่อคนเหล่านั้นมาฟังธรรมที่พระอานนท์แสดงก็ต่างสะดุ้งตกใจและเกิดหิริ
โอตตัปปะมีศรัทธาเลื่อมใส ดังความว่า

...พระพุทธเจ้าก็ห้อมหาอานันทเถรเทศนาธรรมอันจากด้วยอายุวันคืนในเมืองคนและ
ในชั้นฟ้า ชั้นพรหม และนรก หือเขาได้ฟังบ่เศษหลอหั้นแล เขาทั้งหลายได้ฟังแล้วก็สะดุ้งตกใจกลัว
ก็ร้องแล้วตืออกว่า อะเวฟ้าเฝียบแควนมิเป็นอันตายค้ำว่าอันชุนคนหั้นแล เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าจึงกล่าว
ว่าดูราอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก็หากมีฉันนั้นแท้แล ว่าอันพระพุทธเจ้าจึงอชิสฐานกระทำอิทธิฤทธิ์
ปาฏิหาริย์อัน ๑ ควรอศจรรยนักหือเขาได้หั้น แล้วจึงจักสะดุ้งตกใจกลัวนัก จึงจักร้องกล่าวว่าโอย
หนอนิยายอันนี้เราก้ว่าไปมิเป็นอันกินาแควนว่ามีเป็นอันเสียแท้แล ว่าอันชุนคนหั้นแล ก็จักเกิดหิริ
โอตตัปปะมีศรัทธาเลื่อมใส...^๓

^๑ พระเจ้าสิบยิบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๘ หน้า ๑๕.

^๒ พระเจ้าสิบยิบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๘ หน้า ๕.

^๓ พระเจ้าสิบยิบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๔ หน้า ๒๔.

๕) การพยากรณ์อายุพระพุทธศาสนา และการเสด็จมาของพระศรีอริยเมตไตย

ในตำนานกล่าวถึงหินรูปช้างแห่งคอยช้างสาร ที่มีมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ ในกาลที่พระกกุสันธะพุทธเจ้าในอดีตเสด็จอุบัติ คนมีอายุสี่หมื่นปี ทรงเสด็จมาถึงที่นี่ ทรงประทับที่นี้หนึ่งราตรี หลังจากมีพระอายุสี่หมื่นปีก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน นับแต่นั้นอายุของคนก็มีอายุยืนยาวและสั้นลงอีก ๖ ครั้ง จนมีอายุที่สามหมื่นปี พระโกนาคมะพุทธเจ้าก็อุบัติขึ้น ทรงเสด็จถึงคอยช้างสารนี้ ราพิงว่า ในอนาคตคอยทั้งหลายจะพังทลายเป็นบริเวณกว้างกลายเป็นบ้านเมืองใหญ่ หลังจากมีพระชนมายุได้สามหมื่นปีก็ปรินิพพาน นับแต่นั้นอายุของคนก็มีอายุยืนยาวและสั้นลงอีก ๖ ครั้ง จนอายุมาถึงที่สองหมื่นปี พระกัสสปะพุทธเจ้าก็อุบัติขึ้น ทรงเสด็จมาที่นี่ ราพิงว่า เมืองนี้มีพระโพธิสัตว์มาเกิดเป็นกษัตริย์ หลังจากมีพระชนมายุได้สองหมื่นปีก็ปรินิพพาน นับแต่นั้นอายุของคนก็มีอายุยืนยาวและสั้นลงอีก ๖ ครั้ง มาหยุดอยู่ที่อายุ ๑๐๐ ปี พระสมณโคตมพุทธเจ้าจึงอุบัติขึ้น ในพรรษาที่ ๒๕ จึงเสด็จมาถึงที่นี่ มีพระชนมายุอยู่ได้ ๘๐ ปีก็จะปรินิพพาน ตั้งพระศาสนาได้ ๕,๐๐๐ ปี อายุคนถอยร่นจากหนึ่งปีจนเหลือสิบปีก็จะเป็นอันตรกัลป์ จะเกิดกลียุค เมื่อมีการตั้งศีลธรรมและสมาธิ ปัญญาใหม่ อายุก็จะยืนยาวอีก ๖ ครั้ง จนมีอายุถึงหนึ่งอสงไขยและเมื่อลดลงหนึ่งแสนปี พระศรีอริยเมตไตยก็จะอุบัติขึ้น และจะมาเสด็จมาที่นี่ มีพระชนมายุแปดหมื่นปีก็จะปรินิพพาน อายุคนก็จะถอยลงจนเหลือสิบปี กาลนั้นก็จะเป็นครั้งหนึ่งของภัทรกัลป์ ดังความว่า

...หินรูปช้างสารตัวนี้ก่อนนั้นอันเป็นรูปช้างอยู่อวายน้ไปสู่วิศหนได้อันเป็นแต่ปฐมกัลป์ มาก็มีแล ในเมื่อตั้งกัปมาเสี้ยงกาลนานได้ประมาณ ๖ คือถึงอสงไขยปีแล้วอายุคนทั้งหลายตั้งอยู่ถาณะ ๔ หมื่นปีและมีในกาลเมื่อใดส่วนว่าพระกกุสันธะเจ้าลงมาตรัสประหยาสัพพัญญูเป็นครูแก่โลก วันนั้นก็จรเดินโปรดสัตว์ออกจากวิหารด้วยลำคับนิคมณะราชธานีทั้งหลายก็มารอดมาถึงในคอยช้างสารที่นี้ในวันเดือน ๔ คับแล้วก็มานอนเหนือหินรูปช้างสารก่อนนั้นอวายน้ไปอุดมกสิสิคือเอาหัวไปทิศกลางวันออกอวายน้ไปสู่ดงป่าไม้หันแล พระพุทธเจ้าอวายน้มาดงป่าไม้หันแล เหตุใดเหตุพระพุทเจ้าบังเกิดอินคฤณมาสัตว์ทั้งหลายแล้วก็แผ่เมตตาไมตรีเพื่อหื้อสัตว์ทั้งหลายประกอบด้วยใจเมตตาเพื่อหื้อหาข้าศึกศัตรูได้บหื้อสัตว์ทั้งหลายประกอบคอบคำบิเบณเยยะร้ายแก่กัน ได้จึงอวายน้ไปสู่ดงเพื่ออันแล พระเจ้ากกุสันธะอยู่เมตตาไมตรีเพื่อหื้อสัตว์ในสะยะนะสิละปะลังกันในที่นี้ในวันเดือน ๔ คับนอนสำราญในหินสิลารูปช้างสารประมาณคิน ๑ แล้วก็เสด็จออกไปทิศอันอื่นในวันเดือน ๕ ออกคำ ๑ และจรเดินโปรดสัตว์โลกถึงเมื่ออายุได้ ๔ หมื่นปีเต็มบรมวลกันิพพานไปแล ตะโถถัดแต่นั้นไปภายน้ไปอายุคนทั้งหลายขึ้นลงได้ ๗ กัวงแล้วมีอายุลงตั้งอยู่ ๓ หมื่นปีมีในกาลเมื่อได้พระพุทธเจ้าตนชื่อว่าโกนาคมะเกิดมาเป็นครูแก่โลกแล้วก็ลำคับ

° พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค่า, ผูก ๖ หน้า ๓๓.

มาถึงคอยช้างสานที่นี้ในวันเดือน ๔ ดับกัณโณเหนือหินก้อนอันนี้อย่างหน้าไปสู่อ่างเหนือดั่งพระกฤษณะเจ้าแล้วเพื่อแผ่เมตตาไม่ตรีบ่หือสัตว์ทั้งหลายบิเบียนแก่กันหันแล พระโกนาคมณะนอนอยู่แล้วก็รำพึงว่าอนาคตกลาอันจักมาภายหน้าคอยช้างทั้งหลายก็จักมาขึ้นจำเขือกหลุพังไปแล้วจักกว้างขวางเป็นบ้านเมืองใหญ่ ๑ มีหันชะแล ว่าอันแล้วพระโกนาคมณะเจ้าไว้สะยะนะสะละปะลังการณสารณที่นี้เสียงกิน ๑ แล้วก็เสด็จออกจากคอยช้างสารไปในวันเดือน ๕ ออกค่ำ ๑ ก็จรเดินโปรดสัตว์ทั้งหลายตราบพอโปรดมหาวิหารตั้งอยู่ตราบอายุได้ ๓ หมื่นปีเต็มแล้วก็นิพพานไปแล้วตะโตถัดแต่นั้นไปหน้าอายุคนทั้งหลายขึ้นลงได้ ๖ ทิว ๖ ปงแล้วก็มีอายุถอยลงยับหมื่นปีเต็มและมีเมื่อใดในกาลยามนั้นพระเจ้าตนชื่อว่ากัสสปะเกิดมาเป็นครูแก่โลกและจรเดินโปรดสัตว์ สัตว์ด้วยลำดับนิคมพระราชธานีก็มาถึงคอยช้างสารอันนี้ในวันเดือน ๔ ดับ กัณโณเหนือหินรูปช้างสารอันนี้ลวดคอยหน้าออกมาหาเมืองแล้วรำพึงก็รู้ด้วยพุทธญาณแห่งตนว่าอิมังระถังอันว่าบ้านเมืองอันนี้ตั้งแต่ปฐมกัปมาแต่ก่อน เอโกโพธิสัตว์โตยังมีหน่อโพธิสัตว์ตัน ๑ ได้เกิดมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในเมืองอันนี้ก็มีเตชะฤทธิอนุภาพราบปราบสักกระชมพุกวิปทั้งมวลหันแล โสราชาอันว่าพญาตนใหญ่ขึ้นไปทางใดคือไปทิศวันตกวันออกหนได้หนเหนือที่ใดก็ดี ท้าวพญาเนาอมาตย์รัฐประชาบ้านน้อยเมืองใหญ่ก็ศิษพวงาทั้งหลายก็ดี อันมิในชมพุกวิปทั้งมวลก็บ่อาจจักผจญแพ้ได้ก็เข้ามาล้อมราชสมบัตินับเสียงเสียงก็มีแล ยะทาอิกะโสชาโตในกาลภายหน้ามีหันชะแล โพธิสัตว์เจ้าตนเป็นหน่อพุทธรังกุลตนนั้นแลได้มาเกิดในที่นี้ตั้งเก่าเล่าแล มิในกาลเมื่อได้โยปีส่วนโพธิสัตว์เจ้าตนนั้นชินสัตติก็ได้ปีเตอนุภาพราบปราบพื้นสักกระชมพุกวิปทั้งมวลตั้งเก่าเล่ามีหันชะแล พระเจ้ากัสสปะก็รำพึงฉนั้นนี้แจ้งแล้วก็จักนอนสารณเหนือหินรูปช้างสารอันนี้แล้วอวยหน้าเฉพาะซึ่งเมืองเพื่ออันและพระกัสสปะเจ้าสำ^๑ ราชุมิที่นอนเหนือหินอันนี้ไว้สะยะนะสะลังการณอนสารณกิน ๑ แล้วในวันเดือน ๕ ออกค่ำ ๑ ก็เสด็จไปด้วยลำดับถึงมหาวิหารตั้งอยู่ตามเขตอายุได้ยับหมื่นปีเต็มแล้วก็นิพพานไปแล ตะทะนันตระรังถัดแต่นั้นไปภายหน้าอายุคนก็ขึ้นลงขึ้นลงถึงสิบปีเป็นเขตแล้วจำเริญขึ้นใหญ่ถึงอายุคนตั้งอยู่สงขัยปีเป็นเขต ๖ ทิว ๖ ปงแล้วคนทั้งหลายมีอายุถอยลงแสนปีมีหมื่นปีพันปีแล้วซ้ำถอยลงมาอายุคนได้ร้อยปีและมีในกาลเมื่อใดในกาลเมื่อนั้นกูพระตถาคตก็ได้ยินคำโหร้อง(อาราธนาแห่งเทวดาอินทาทพรหมอันอยู่ในหมื่นโลกธาตุจักรวาลทั้งมวลก็เส็งดูกาลเทศะกุละที่ปะกออายุบรมวลเป็นกาลอันควรแล้วจึงจักรับเอานิมิตนาราชนิมิตแล้วกูตถาคตจึงลงมาตรัสประหยาสัพพัญญเป็นครูแก่โลกทั้ง ๓ แล้วธรรมานอยู่โปรดสัตว์โลกนานได้ ๒๕ วรรษา ก็เส็งด้วยประหยาแจ้งแล้วก็เสด็จลีลาจรเดินโปรดโลกและสัตว์ทั้งหลายเพื่อจักแผ่ผายตั้งไว้ยังรอยพระบาทและชิน

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๔.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๕.

ชาติไว้ชะแห่งหื้อเป็นที่ไหวและสักการบูชาตราบ ๕๐๐๐ วรรษาอุพระตถาคตก็รำพึงด้วยนิคม
 นราชนานี้ก็มาถึงในคอยข้างสารที่นี้ก็มีมาสถินสำราญเหนือหินศิลาผาข้างสารอันนี้ใน^๑ เดือน ๔ คับนี้
 ตามประเวณีแห่งพระพุทเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อน อุพระตถาคตก็จักเสด็จจากที่นี้จรเดินไปโปรด
 สัตว์ด้วยลำดับตราถึงป่าเขตวันอารามมหาวิหารยังอยู่นานประมาณ ๒๐ วรรษาอายุพระตถาคตจัก
 สำราญนอนหื้อเสียงคินนี้แล้วในวันพุทเจ้า ขึ้น ๔ ออกค่ำ ๑ อุพระตถาคตก็จักเสด็จจากที่นี้จรเดินไป
 โปรดสัตว์ด้วยลำดับตราถึงป่าเขตวันอารามมหาวิหารตั้งอยู่นานประมาณ ๒๐ วรรษาอายุพระ
 ตถาคตก็จักถึงเขตอายุ ๘๐ ปีเต็มแล้วจักได้เข้าสู่เวียงแก้วกล่าวคือนิพพานชะแล อานันทราอานันท
 เถร เมื่อพระพุทเจ้านิพพานไปแล้วยังจักตั้งศาสนาไว้ ๕ พันวรรษาเพื่อจักกรุณาโปรดสัตว์ทั้งหลาย
 ผุ้งมีบุญสมพานไปทันแก่กล้าเทื่อ จักหื้อเขาได้ปฏิบัติสมถภาวนา ครั้นแก่กล้าแล้วจักหื้อได้ถึงมรร
 ผลนิพพานตามหลังพระตถาคตมีหั้นชะแล ในเมื่อศาสนา ๕ พันวรรษาและเสียงไปแล้ว ประดูเวียง
 แก้วคือประดูนิพพานก็หับเสียงแก่สัตว์ทั้งหลายมีหั้นชะแล อายุสัตว์ทั้งหลายจักถอยลงกว่าร้อยปี
 แล้วลงไปถึงอายุสิบปีอกุศลกายหน้าจักเกิดเป็นสัตว์ตระกูลป่าพันกันตายฉิบหายแล้วยังเหลือเท่าใด
 จักตั้งสมา^๒ ธิปัญญาอันใหญ่จักใส่ใจกระทำบุญหื้อทานแล้วคนทั้งหลายจักมีอายุจำเริญขึ้นและลง
 ไป ๖ ที ๑ จักถึงที่ ๖ กี่ ๖ ที ถึงบั้ง ๖ ที แล้วจักมีอายุถอยลงมาตั้งอยู่แสนปีและมีในกาลเมื่อใดอัน
 ว่าพระอริยะเมตตริยเจ้าก็จักได้ลงมาตรัสประหยาฬัพัญญเป็นครูแก่โลกแล้วก็จักได้จำเริญโปรด
 สัตว์ทั้งหลายลำดับบ้านน้อยเมืองใหญ่แล้วจักมาเมตตาสำราญเหนือสะยะนะปะลังการศิลาพารูป
 ข้างสารอันนี้ในวันเดือน ๔ คับเล่าเหมือนดังพระพุทเจ้าทั้งหลายมีหั้นชะแล พระอริยะเมตตริยเจ้า
 จักมาสำราญเหนือหินรูปข้างสารอันนี้คิน ๑ แล้วถึงวันลุนวันเดือน ๕ ออกค่ำ ๑ ก็จักเสด็จไปโปรด
 สัตว์ทั้งหลายด้วยลำดับถึงมหาวิหารจักรฆมาณอยู่โปรดสัตว์ทั้งหลายตราบอายุ ๘ หมื่นปีแล้วก็จัก
 นิพพานไปมีหั้นชะแล ในเมื่อพระอริยะเมตตริยเจ้านิพพานไปแล้วอายุสัตว์ทั้งหลายก็จักลงไปด้วย
 ลำดับถึงอายุเขตสิบปีเป็นฝั่งนั้นแล มีในกาลเมื่อใดส่วนภทท์กับอันนี้ก็ครนิงในกาลขามนั้นแล มักว่า
 เป็นเครื่องภทท์กับในที่นั้นแล...^๓

และในผูกที่ ๑๐ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของอายุพระพุทศาสนาในช่วง ๕,๐๐๐ ปี
 ว่าสมัยหนึ่ง เมื่อพระพุทเจ้าทรงพุททำนายนาคดแก่พระอินทร์เกี่ยวกับสังคม โลกและภัยพิบัติ
 ในอนาคต ระหว่างช่วง ๕,๐๐๐ ปีของอายุพระพุทศาสนา คือ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๖.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๗.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๘.

พ.ศ.๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงรวบรวมพระธาตุ แจกจ่ายไปบ้านเมืองต่าง ๆ
๘๔.๐๐๐ เมือง

พ.ศ.๕๐๐ พระภิกษุณีจะหมดไปจากพระพุทธศาสนา

พ.ศ.๑๐๐๗ พระสงฆ์จะแตกแยกเป็น ๔ นิกาย

พ.ศ.๑๐๘๐ พระยาธรรมิกราชองค์หนึ่งบังเกิดขึ้นบำรุงพุทธศาสนา

พ.ศ.๑๕๐๐ พระอรหันต์จะหมดเชื้อสาย

พ.ศ.๑๕๑๘-๑๕๑๙ จะเกิดกบฏขึ้นมาพินกันทั่วแผ่นดิน ตรงกับสมัยพญาเกือนา
(พ.ศ.๑๘๕๘-๑๕๒๘)

พ.ศ.๒๐๐๐ ผู้คนจะละเว้นการปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม พระสงฆ์หมู่หนึ่งจะหล่อ
พระพุทธรูป ๕ องค์ ทำด้วยทองเหลือง ทองคำ แก้วมณี หิน และไม้จันทน์ นำไปประดิษฐานเมือง
ต่าง ๕ เมือง เมื่ออายุพระศาสนาล่วงได้ ๓๐๐๐ ปี ก็จะมารวมกันในเมืองเดียว จะบังเกิดพระยา
ธรรมิกราชมาบำรุงพระพุทธศาสนา ในช่วงเวลา พ.ศ.๒๐๐๐-๔๐๐๐ นั้นจะมีพระสงฆ์อรหันต์
เข้ามาอยู่ในเมือง (คามวาสี) ชาวป่าเกิดความศรัทธาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนชาวเมืองอาศัย
วัดเป็นที่ทำมาหากินโดยไม่กลัวบาป พระสงฆ์ละเลยการปฏิบัติวัตรคลองธรรม สะสมทรัพย์ ลาภ
ยศ และพากันลาสิกขาออกไปเป็นผู้ครองเรือน ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในช่วง ๕๐๐๐ ปี จะ
เกิดกบฏ เพราะเทวดาอารักษ์เป็นผู้บันดาลให้เกิดขึ้นเพราะไม่พอใจในการกระทำของมนุษย์ แต่
พระพุทธเจ้าได้สั่งให้พระอินทร์ว่า เมื่อถึงช่วงทุกพันปี ให้ส่งพระยาธรรมิกราชจากสวรรค์ลงมาเกิด
ในโลกเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาให้สืบไปถึง ๕๐๐๐ ปี พระอินทร์ได้ตรัสเล่าคำเหล่านี้ให้พระอินท
ฤาษีที่อยู่ ยอดเขาค้ำหลวง เมืองหริภุญไชย เพื่อนำมาประกาศให้คนทั้งหลายได้ทราบ

๖) การแสดงธรรมสั่งสอนโปรดเวไนยสัตว์หรือกลุ่มคนต่างๆ

๖.๑) พ่อค้า

การแสดงธรรมโปรดพ่อค้าสองคนพี่น้อง ที่โคนไม้ราชายตนะ ครั้งเสวยวิมุตติสุข ซึ่ง
เป็นตำนานพระธาตุคอกยตะโค้ง (พระธาตุชเวดากอง เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า) ดังความว่า

...เมื่อพระพุทธเจ้ายังอยู่แถบเค้ามัวม่วงราชยตนะนั้นยังมีพ่อค้าเกวียน ๒ คนพี่น้อง ผู้ที่
ชื่อว่า ตปัสสะ ผู้น้องชื่อว่า ภลลิกะ หันแล ขาทั้ง ๒ พี่น้องก็เป็นพ่อค้าเกวียน ๕ ร้อยหล่ม กับหมู่
บริวารลูกแต่เมืองอุปถนนครไปสู่เมืองเชตุรนคร เหตุว่าข้าวเมืองป็นนวนครเป็นอันแพงมากนัก ข้าว
ต่าง ๑ คำต่าง ๑ ผองเท่ากันหาไฟจกขายบได้แล ว่าอันพ่อค้าเกวียน ๕ ร้อยคนก็ชวนกันเอาข้าวใส่
เกวียน ๕ ร้อยหล่มนั้นหื้อเต็มแล้วอันเป็นกับด้วยบริวารก็ออกไปแต่เวียงอุปถนนครแล้วก็ไปสู่

เมืองเซตุ^๑ ตรนกรไปด้วยลำดับหนทาง ก็ไปรอดไปถึงหนทางที่ ๑ ยังมีเทวดาน ๑ อยู่รักษาไม้
 นิโครธต้น ๑ หากเป็นญาติแห่งพ่อค้าทั้ง ๒ แต่ชาติก่อน หันขาพี่น้องมารอดที่นั่น จักมักใคร่กระทำ
 คุณเป็นประโยชน์แก่ขาพี่น้อง จึงจักแต่งบ่หื้อเกวียนไปได้ลวดจึ่งอยู่ที่เดียวหันแล พ่อค้าทั้ง ๒
 หันอจจริยะเขื่อนั้นจึงจาซึ่งกันว่า ครุาเจ้าทั้งหลาย อันนี้เกวียนแห่งเราทั้งหลายก็บ่ไปฉนั้น รอยว่ามี
 เทวดาอารักษ์ผีเสื้อป่ามากระทำบ่หื้อไปได้ชะแล ว่าฉนั้นแล้วขาทั้ง ๒ ก็พ่อเล็งเมื่อกายบนก็หัน
 เทวดาอันแสดงตนหื้อปรากฏฉนั้น ขาทั้ง ๒ คนกล่าวว่า โภ ข้าแต่เทวดา เจ้าจักกระทำฉนั้นใดแก่ผู้
 ข้านั้นชา ว่าอันเทวดาจึงกล่าวว่า ครุาพ่อค้าทั้ง ๒ บัดนี้กูมักใคร่หื้อเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่เชื้อทั้ง
 ๒ จึงจักชักเกวียนไว้เพื่ออันแล ครุาพ่อค้า บัดนี้พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสพยาสาัพพะสัญญาพระใหม่
 นานได้ ๔๕ วันฉนี้แล้ว บ่ได้ฉนั้นข้าวน้ำโภชนะอาหารสังสกอัน ก็มาสำราญอยู่เค้าไม้ม่วงราชยคนะใน
 ป่าที่นี้แล สูทั้งหลายจงเอาข้าวน้ำโภชนะอาหารมาหื้อทานแก่พระพุทธเจ้าบัดนี้เทอะ ว่าอันเมื่อนั้น
 พ่อค้าทั้ง ๒ ได้ยินก็บังเกิดประสาทรศรัทธาด้วยคำว่า อะโห สาธุ อะโห สาธุ ดังนี้^๒ ข้าแก่เทวดา
 สาธุ เป็นอันดินักแล ว่าอันจึงจักเอาข้าวสะตุก่อนอันมีประมาณ ๔๕ ก้อน ใหญ่เท่าหมากชมพูนั้น
 แล้วก็ใส่ภาชนะขอเข้าไปหื้อทานแก่พระพุทธเจ้าด้วยศรัทธาการเวียงนิกหันแล อะละ สัตถา ในกาล
 นั้นพระพุทธเจ้ารับเอาด้วยง่าย พระพุทธเจ้ารำพึงถึงพุทธประเวณีว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายฝูงลวง
 แล้ว ไปรับเอาข้าวบิณฑบาตด้วยบาตรนั้นหากเป็นพุทธประเวณีแล้วอัน ในกาลนั้นท้าวจตุโลกทั้ง
 ๔ ก็รู้ใจอันครนิจแห่งพระพุทธเจ้านั้นแล้ว ก็นำอามายังบาตรหินแก้วละตนละลูก นำมาหื้อเป็น
 ทานแก่พระพุทธเจ้าเป็นด้วยดินและฝาบาตรแลสายสนุกบาตรพร้อมทั้งมวลหันแล พระพุทธเจ้ารับ
 เอาแล้วพระพุทธเจ้าก็ระลึกรู้พุทธประเวณีบ่ควรทรงบาตรหลายลูก เท่าควรทรงบาตรลูกเดียวแล ว่า
 อันก็เอาบาตร ๔ ลูกนั้นเข้าซ้อนกัน ก็อธิษฐานหื้อเป็นบาตรลูกเดียว พ้อยมีแถม ๔ อันเหตุบาลีว่า ภา
 ควะโตะปัจจะเมฆะปัตตัง ดังนี้ พระพุทธเจ้าได้บาตรแล้วก็รับเอาข้าวแห่งพ่อค้าทั้ง ๒ หันแล พ่อค้า
 ทั้ง ๒ พี่น้องคือ ตปุสสะ และ พลิกะ เป็นประธานกว่ายสบริวารทั้งมวล ก็พร้อมกันขอเอาสธมคมน์
 ทั้ง ๓ ด้วยคำว่า อะชัคเค ปาณูปตัง พุทธัง สวะระณัง คัจฉามิ ดังนี้ถ้วน ๓ ที^๓ แลสมาทานเอา
 ลิกขาบทรักษาศีลอันมีองค์ ๕ ประการ ปฏิญาณเป็นอุบาสกถึงเอตทัคคะก็มีแล...^๔

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๒ หน้า ๑๒.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๒ หน้า ๑๓.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๒ หน้า ๑๔.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๒ หน้า ๑๕.

พ่อค้าทั้งสี่คนที่เป็ชวบ้านสุททรวาส ผู้ที่เป็นหัวหน้าเป็นผู้ที่ฉลาดกว่าอีกสามคน พ่อค้าสามคนจะเชื่อฟังผู้เป็นหัวหน้า และเขาจะกลับมาเกิดในเมืองนี้ ซึ่งจะเป็เมืองใหญ่ ทั้งสี่คน จะเป็นผู้สร้างบ้านแปงเมือง ทั้งสี่คนนี้ถ้าร่วมมือกันบ้านเมืองจะอยู่เป็นสุข แต่ถ้าไม่ลงรอยกัน บ้านเมืองจะประสบทุกขภัย บ้านที่พ่อค้าทั้งสี่อาศัยอยู่นี้จะมีชื่อว่า บ้านสุททรวาส ที่ประทับของ ตถาคตต่อไปภายหน้าจะเป็นที่ตั้งวัด จะเจริญรุ่งเรือง บ้านสุททรวาสนี้จะเป็นที่เกิดของนักปราชญ์ คนที่เกิดเมืองนี้จะได้เป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลาย ส่วนบ้านของบุคคลที่กล่าวว่า หินที่บ้านขำมีมาตั้งแต่ โบราณ บ้านนั้นจะมีชื่อว่า บ้านโบราณ ดังความว่า

...อันว่าพ่อค้าทั้ง ๔ คนนั้นเขาก็เอาผ้าทบเป็นอาสนาไปปูไว้เรือแห่งเขาดีแล้วก็พร้อมกัน ไป(อา)รชนาพระพุทเจ้าและอะระหันตาขึ้นสู่สาราญเหนือเรือที่นั่น...^๑ ...บ้านสุททรวาทันเป็นที่ อยู่แห่งพ่อค้า ๔ คนนั้นก็มิแล...^๒ ...เมืองนี้ภายหน้ามีหินก็จักมีบุคคล ๔ คนเป็นใหญ่คิดล้าบ้านเมือง อันนี้ไป ครั้นเขา ๔ คนอันเป็นใหญ่นั้นยังมีวาทลงข่าวกันคิดล้าสั่งสอนรัฐประชาไปด้วยคลองธรรม ดังอัน บ้านเมืองอันนี้ก็จักอยู่เย็นเป็นสุข...^๓ ...บ้านอันเป็นที่อยู่พ่อค้า ๔ คนนั้นจักได้ชื่อว่าบ้าน สุททรวาทมีหินชะแล ที่อันพระตถาคตมานั่งภายหน้าจักเป็นที่ตั้งแก้วทั้ง ๔ รุ่งเรืองมากนักมีหินชะ แล ยังสุททรวาทที่นี้คนผู้นี้มีประหยาปัญญารู้หลวยกยิ่งนักย่อมเกิดในบ้านสุททรวาทมีหินชะแล บุคคลผู้ใดเกิดในบ้านสุททรวาทที่นี้ย่อมได้เป็นเค้าเป็นใหญ่กว่าท่านรู้หลวกรุ่งเรืองด้วยเต ชะยสสมบัติภายหน้ามีหินชะแล...^๔

๖.๒) ชนพื้นเมืองดั้งเดิม

มีเหตุการณ์จำนวนมากในตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่กล่าวถึง การแสดงธรรมของ พระพุทเจ้าแก่ชนพื้นเมืองดั้งเดิมหรือที่เรียกว่า “ลัวะ” หรือ “ทัมมิละ” แปลว่า ทมิฬ คือ คนป่า คน เลื่อน คนดำ ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มคนนอกศาสนาได้อธิพลมาจากประเทศศรีลังกาหรืออินเดีย ดังเรื่องเล่าว่า

พระพุทเจ้าเสด็จไปที่ต้นน้ำแห่งหนึ่ง ทรงประทับนั่งที่ฝั่ง ในเวลานั้นมีพ่อลัวะสองคน ไปอยู่บนเรือกลับมาพบกับพระพุทเจ้า ลัวะทั้งสองเข้ามาไหว้ คนหนึ่งถวายหมากลูก คนหนึ่ง ถวายพลู แล้วก็กลับบ้าน ดังความว่า

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๑.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๒.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๔.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๖ หน้า ๕.

...ในกาลยมนั้นยังมีพ่อละ ๒ คนไปอยู่เรือพอกมาที่นั่นก็เห็นพระพุทธเจ้านั่งอยู่ที่นั่น ๒ ขาก็เข้ามาไหว้พระพุทธเจ้าแล้วละผู้หนึ่งก็เอามาถุกมาทานแก่พระพุทธเจ้าผู้ ๑ ก็เอา พูมาทานแก่พระพุทธเจ้าแล้ว ๒ ขาก็รีบเมื่อบอกชาวบ้านทั้งหลายที่ออกมาต้อนรับและไหว้สาส์นการบูชาและหื้อทานหื้อได้ผลละอนิสงส์ชั่วนี้ชั่วหน้าแล...^๒

พวกทมิฬมาอภิวัตกราบไหว้ มีพ่อลัวะคนหนึ่งไปห้วยได้ปุจี้ไฟสุกแล้วมา ตั้งใจมาถวายทาน ลัวะคนหนึ่งทักว่าไม่ควรนำปุจี้มาถวาย แต่ก็แก้ว่าปุจี้มารสอร่อย พวกเขจึงนำมาถวาย ดังความว่า

ทมิฬทั้งหลายที่มาต้อนรับมานบกรบยาแล้วในวันบูชาแล้วยังมีพ่อละผู้ ๑ ไปแอ้วห้วยก็ได้ปุมาจี้ไฟสุกแล้วว่าจักเอามาทานว่าอันยังมีลวะผู้ ๑ ก็มากล่าวว่าปุบตีทานเด ว่าอันมันก็จึงว่า ปุก็แควนลำด้าย ว่าอันยังมีลวะผู้ ๑ กล่าวว่าแต่นี้ปุก็หากกินลำแท้แล ว่าอันเขาก็ขงขวยเอาข้าวน้ำโภชนะอาหารกับทั้งปุจี้ที่นั่นมาหื้อทานแก่พระพุทธเจ้า...^๓

พวกทมิฬก็พากันมาแสดงความเคารพ ยังมีลวะบ้านหนึ่งทราบข่าวก็นำข้าวจี่น้อยก้อนหนึ่งมาถวาย ยังมีลวะอีกบ้านหนึ่ง นายบ้านประกาศว่าจะถวายมหาทาน ส่วนชาวบ้านไม่เชื่อพากันไปไร่ไปนาเสีย เหลือแต่นายบ้านและลูกบ้านส่วนน้อยนำอาหารมาถวาย ยังมีลวะอีกผู้หนึ่งมาถวายทานแล้วกล่าว่าทำไมจึงมาประทับที่จอมคอยน้อยต่ำนี้ ดังความว่า

...แล้วทมิฬทั้งหลายเขาก็เข้ามาไหว้สาธุชาคารวะแล้ว เขาก็ไปป่ากันมาชุกบ้านหันแล ยังมีลวะบ้าน ๑ ได้ยินแล้วเขาก็ลุกเข้าแบ่งข้าวจี่น้อย ๑ เขามาทานแล้วก็ไหว้พระพุทธเจ้าว่า กันเตเข้าแก่พระพุทธเจ้า ผู้ซ้า^๔ ทั้งหลายก็ฟ้าวรีบมีสังฆมาทานแล ก็เท่ามีข้าวจี่น้อย ๑ มาทานแล ครั้นถึงกันกินดีแล้วอันยังมีลวะบ้าน ๑ เขาได้ยินว่าพระเจ้ามาเมตตา เขาก็ยินดีปีติมากนัก ลวะผู้ ๑ เป็นแก่เป็นนายว่าเราทั้งหลายพร้อมกันเมื่อทานและบูชาหื้อเป็นมหาปางอันใหญ่ดีชะแล ว่าอันชาวบ้านก็บิฟังต่างคนก็ต่างไปไร่ไปสวนหาเวียกหาการเสียหลายนักหันแล บ้านกับลูกน้องก็บิหลายแลมาแล้วก็เอาข้าวน้ำโภชนะอาหารอันประณีตดีล้ำและวัตถุเงินคำมาบูชาหื้อทานแก่พระพุทธเจ้า...^๕

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๓.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๔.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒๑.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒๑.

^๕ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒๒.

พวกทมิฬมาทำการอภิวัต นำโภชนาหารมาถวายแล้วทูลขอรอยพระบาท ดังความว่า
...ทมิฬะทั้งหลายเขาก็มาต้อนรับบูชาให้วันบแล้วเอาเขาน้ำโภชนะอาหารมาทานแก่
พระพุทธเจ้าแล้วก็ขอ(อา)ราธนาไว้พระบาทหันแล^๑

พวกทมิฬหลายบ้านป่าวประกาศกันมาทำบุญ ลัวะต่างบ้านต่างก็โจทนากันด้วยถ้อยคำ
ไปต่างๆ ดังความว่า

...แล้วทมิฬะทั้งหลายหลายบ้านหลายแห่งป่าวกันมาหื้อทานหันแล...^๒.

ขณะนั้นมีลัวะสองคนลงมาหาซื้อไก่มาเพื่อเรียกขวัญข้าว พวกไทเมืองถามว่าฤดูนี้จะหา
ซื้อไก่ไปทำขวัญทำไม ลัวะตอบว่า คำโบราณว่า ข้าวคำทิ้งจนเข้าถึงเดือน ๓ ทุกปี ปีนี้กลับเข้าถึง
เดือน ๔ พวกไทจึงกล่าวไม่ให้เชื่อคำโบราณ เพราะว่าการทิ้งข้าวไว้ในนา นกหนูก็จะมากินหมดให้
รับนำข้าวไว้ในบ้าน คนไทจึงเรียกให้มากินข้าว ลัวะบอกว่ามาตัวเปล่าไม่มีอะไรทำบุญ พวกไทก็ว่า
ไม่เป็นไรให้กินแล้วก็ล้างถ้วยล้างชาม เมื่อว่าดังนี้ ลัวะสองคนจึงร่วมกินข้าว ดังความว่า

...ยามนั้นยังมีลัวะ ๒ คน ลงมาหาซื้อไก่จักเอาเมืองแปงชวนข้าวหันและไทยเมืองจึงถาม
ว่าเขามาหาสิ่งว่าอัน ลัวะ ๒ คนกล่าวว่าเพื่อข้าทั้ง ๒ มาหาซื้อไก่เมื่อเลี้ยงขวัญข้าวตายไทยเมืองว่า
ยามนี้ผู้จักหาไก่เมืองแปงขวัญข้าวคั้งอันชา ว่าอันลัวะ ๒ คนจึงกล่าวว่าคำโบราณว่าข้าวคำคำถึงข้าวถึง
เดือน ๓ ชุปีแล บัดนี้พ้อเอาข้าวถึงเดือน ๔ ดาย ข้าวว่าอันเขาว่าแต่เมื่อหน้าสู่อย่าฟังคำโบราณ
เนอ อันนี้ครันไว้เหิงนานเท่าไ้ดินจักกินเสียค่าย แต่เมื่อหน้าหื้อสุริบเอาไว้บ้านเอาเมื่อหุ้มหีไว้
หื้อดีแล ครันฟังคำโบราณจักพาอือบเขาบ่ออย่าชะแล ไทยทั้งหลายกล่าวว่าอันแล้วจึงจักร้องเรียกเอา ๒
ขามากินข้าวกับตุก่อนเทอะ ว่าอัน ๒ ขาวา ๒ เผือกก็เท่ามา^๓

๖.๓) สัตว์เครื่องจัน

การแสดงธรรมสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นยังรวมถึงกลุ่มสัตว์เครื่องจัน หรืออีก
ความหมายหนึ่งอาจหมายถึง สัญลักษณ์ของกลุ่มชนที่นับถือสัตว์เป็นเทพบูชาในลักษณะเดียวกับ
โทเท็ม (Totem) หรือสัญลักษณ์ของรัฐ โดยเฉพาะในดินแดนทางตอนเหนือของไทยและพม่า สิ่ง
นี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชน ปัจจุบันก็สามารถเห็นรูปปั้นสิ่งคู่ปรากฏตามทางเข้าวัด

^๑ พระเจ้าสิบยบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒๓.

^๒ พระเจ้าสิบยบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒๔.

^๓ พระเจ้าสิบยบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๕ หน้า ๒๔.

หรือปูชนียสถานสำคัญ และมีตำนานกล่าวถึงความเป็นมาอย่างพิสดาร นอกเหนือจากที่กล่าวถึงในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ดังเรื่องเล่าว่า

สิ่งสองตัวพี่น้อง กำลังแย่งชิงเขตแดนกัน พระพุทธองค์จึงทรงทราบเหตุแล้วจึงทรงตัดสินโดยใช้ธารพระกรเหล็กขีดแบ่งเขตแดนให้สิ่งห้าตัวที่อยู่ทางเหนือ สิ่งห้าตัวนี้อยู่ทางใต้ ดังความว่า

...พระพุทธเจ้าก็เท่าตน ๑ คนเดียวก็เสด็จไปตามทรงคอยแล้วพานฝายไปโปรดริมน้ำใหญ่ อัน ๑ ก็ไปพบสิ่งสองตัวพี่น้องเอากันมาถึงแดนที่นั้นผัดเถียงกันอยู่หั้นแล สิ่งห้าตัวพี่น้องเห็นพระพุทธเจ้ามาอยู่ที่นั้นก็เข้าไปไหว้พระพุทธเจ้าก็รู้เหตุอันนั้นแล้วก็เสแสร้งถามว่าเชื้อทั้งสองผัดกันฉันใดชา สิ่งทั้งสองก็อุ้กันว่า ราทั้ง ๒ ขอไหว้พระพุทธเจ้าตัดแต่งหื้อราทั้ง ๒ เทอะ ว่าอันแล้วก็ไหว้พระพุทธเจ้าว่า ภัณฑะ ข้าแต่พระพุทธเจ้าเพื่อข้าทั้ง ๒ พี่น้องก็มาผัดเถียงกันด้วยเหตุอันซึ่งแดนที่กันนั้นแล หากร้ายหากดีแต่ผู้ใดก็บ่แจ้แล ขอพระพุทธเจ้าจงเทศนาป็นหื้อ^๑ หื้อเพื่อข้าทั้ง ๒ หื้อขอบแต่เทอะ แม่นร้ายถูกผู้ใดก็ขอตั้งสอนตัดแต่งหื้อเพื่อข้าทั้ง ๒ เสมอกัน อย่าหื้อแพ้พ่ายได้แต่เทอะ ว่าอันและพระพุทธเจ้าถามว่า ดูราเพื่อทั้งสอง ตั้งเขตแดนภายหัวน้ำล่องมาก็ดีตั้งแต่เขตภายหัวน้ำขึ้นมาถึงที่ใด สิ่งสองตัวพี่น้องจึงไหว้พระพุทธเจ้าว่า ภัณฑะ ข้าแต่พระพุทธเจ้า ลูกแต่ภายหัวน้ำล่องมาก็ดี ลูกแต่หัวน้ำมาก็ดี ก็มาเดิมเสมอที่เชื้อข้าทั้งสองมาไหว้พระพุทธเจ้าที่นั้นแล ว่าอันหั้นแล พระพุทธเจ้าตรัสรู้แจ้แล้วก็เอาไม้เท้าเหล็กขีดปันเขตหื้อสิ่งทั้งสองตัวด้วยคำว่า ดูราสิ่งทั้งสอง เชื้อทั้ง ๒ พี่น้องอย่าได้ผัดเถียงกันต่อเท่าชีวิตเทอะ แดนก็เก็งกันเสมอในที่ไม้เท้าพระตถาคตขีดนั้นแล ผู้ใดอย่าปองอย่าเหลือคำสอนกุเทอะผู้พี่หลังกินภายเหนือ ผู้น้องจงกินภายใต้เทอะ ว่าอันหั้นแล เมื่อนั้นสิ่ง ๒ ตัวก็ยินดีก็ไหว้พระพุทธเจ้าแล้วก็อยู่ไปตามสุขสบายหั้นแล...^๒

สิ่งสองตัวพี่น้อง เมื่อเติบโตใหญ่ก็แยกย้ายไปอยู่ในถิ่นของตนแบ่งเขตป่ากัน ตัวพี่อยู่ถ้ำผาแดนเมืองขาด ตัวน้องอยู่ถ้ำใต้ภูเขานาหมูหาวก บ้านเจียง บ้านอย่าง ทั้งสองเป็นสัตว์ร้าย หากินสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ทุกปี สมัยที่พระพุทธเจ้ากฤษณะอุบัติขึ้นในโลก วันหนึ่งทรงทอดพระเนตรเห็นจึงเสด็จมาสั่งสอนตัวพี่ จนในที่สุดก็เชื่อฟังพุทธโรชาวาท รักษาศีล ๕ อยู่ในถ้ำนั้น เอาหินปิดปากถ้ำนาน ๗ วัน ไม่ได้กินอาหารจึงสิ้นชีวิตในนั้น เพราะเหตุที่ก่อนตายระลึกถึงตัวน้องชายว่า ก่อนตายก็ไม่ได้สั่งน้องและสหายรักที่อยู่ทางทิศเหนือ และสหายชื่อว่าคชสารทางทิศใต้ เมื่อตายด้วยจิตผูกพันจึงตายตาไม่หลับ เพราะเหตุนั้นร่างกายจึงอยู่ได้ ๗ วัน วันที่แปดจึงกลายเป็นหิน เนื้อและเลือดก็

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภู์คำ, ผูก ๕ หน้า ๒๗.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภู์คำ, ผูก ๕ หน้า ๒๘.

กลายเป็นน้ำไหลออกมาแต่พื้นคอย แล้วไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปรวมกับแม่น้ำลำแดง ส่วนพระขรรค์ชัยกับธนูทิพย์แขวนอยู่ที่แ่งหินในถ้ำผาแคนั้น ดังความว่า

...เสด็จไปโปรดผาที่ ๑ ชื่อว่าคอยผาแดง กิระตั้งจักรูมานี้ คอยผาแดงเมืองขางที่นั่นตั้งเมื่อปฐมกับนั้นยังมีสิ่ง ๒ ตัว เป็นพี่น้องกัน ๒ ขาหากเป็นลูกพ่อแม่เดียวกัน และขาใหญ่มาแล้วต่างตัวก็ต่างไปที่เลี้ยงชีวิตแห่งตนหันแล ๒ ขาพี่น้องก็มาหันเขตแดนกันถึงป่าซึ่งกัน แล้วอยู่และสิ่ง ๒ ตัวพี่น้องอยู่ถ้ำผาแดงเมืองขางตัวน้องอยู่ถ้ำเมืองนาหมูละบ้านฝางนั้นสิ่ง ๒ ตัวนั้นเป็นอันหยาบซ้ากล้า ๒ กองยิ่งนัก เทียนย่อมจับไล่กินสัตว์ทั้งหลายตัวน้อยตัวใหญ่ซूपิชะเดือนหันแล ในเมื่อพระเจ้ากฤษณะเกิดมีเป็นครูแก่โลกนี้วันนั้นก็เลี้ยงหันสิ่ง ๒ ตัวพี่น้องอันหยาบซ้ายิ่งนัก ยินอินดูกรุณาจึงจักเสด็จเข้าไปเมตตาสั่งสอนสิ่ง ๒ ตัวพี่น้องด้วยอนุภาพแห่งตนหันแล สิ่ง ๒ ตัวนั้นก็ฟังคำสอนแห่งพระพุทธเจ้า พระเจ้ากฤษณะแล้วก็ป็นศีล ๕ หื้อมันแล้วมันก็บ่เหลือก็รับเอาศีล ๕ แล้วก็รักษาศีลบ่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต^๑ บ่รักบ่ร้ายบ่เล่นซู้สูเมียบ่านบ่กินน้ำเมาบ่จำศีล ๕ อยู่ในถ้ำที่นั่นลวดเอาหินแข็งดีดประตู่ถ้ำเสียหื้อเป็นสาธารณแก่สัตว์ฝูงหื่นแล้วก็อดจำศีลอยู่ในถ้ำที่นั่นนาน ๗ วัน ลวดบ่กินอาหารก็ลวดจืดตายตาก็บ่หลับเหตุระนิกถึงน้องชายแห่งตนและสหายแห่งตนอยู่ใ้ๆ ว่าจักตายบ่ได้ส่งน้องชายและสหายรักก้ออันเป็นพญาเค้าอยู่ภายหนเหนือและสหายกผู้ชื่อว่าคุษขสานอันเป็นสหายอยู่หนใต้ัน บัดนี้กูหากบ่ไปไหลออกมาแต่พื้นคอยนั้นไหลไปหันเหนือช่วยวันออกหาแม่น้ำลำแดงและอันว่าคาบศรีกัษชัยกับทั้งธนูทิพย์อันแขวนไว้ยังเชิงซื่อผาภายในถ้ำผาแดงที่นั่นแล...^๒

สิ่ง ๒ ตัวหนึ่งเป็นน้องชายสิ่ง ๒ ตัวที่อยู่คอยผาแคน อยู่ในถ้ำเขาลูกนี้ พระพุทธกฤษณะเสด็จมาโปรดสิ่ง ๒ ตัวพี่ แล้วก็มาสั่งสอนสิ่ง ๒ ตัวน้อง ให้สมาทานศีล ๕ ไม่กินอาหารปิดปากถ้านาน ๗ วันแล้วก็ตาย เมื่อมันไม่ได้สั่งเสียพี่ชายและสหายก็เลยตายต่าไม่หลับได้ ๘ วัน ร่างกายกลายเป็นหิน ส่วนเลือดเนื้อก็เ็นน้ำไหลออกมาทางท้องภูเขา ดังความว่า

...เสด็จออกจากคอยผาแดงเข้าไปตามลวงป่าเลียบไปตามทิศหนใต้แล้วไปยังอยู่ที่ ๑ คนทั้งหลายก็เอากันมาต้อนรับบูชาไหว้นบแล้วก็หื้อข่าน้ำโภชนะอาหารผ้าผ่อนเงินคำเป็นทานหันแล พระพุทธเจ้าก็รับเอาแล้วก็อนุโมทนาทานแล้วคนทั้งหลายก็ขอ(อา)ราธนาพระพุทธเจ้าไว้พระบาทและพระเจ้าก็บังเกิดกรุณาภิโปรดเมตตาที่ย่าพระบาทไว้หื้อเขาได้ไหว้และบูชารอย ๑ แล้วพระเจ้าก็เทศนาปฐมกับว่าดูราอานนท์ในคอยอันนี้เมื่อก่อนปฐมกับมายังมีสิ่ง ๒ ตัว เป็นน้องแห่งสิ่ง ๒ ตัวอยู่ผาแดงเมืองขางนั้นมาอยู่ถ้ำในคอยที่นี้ พระเจ้าคนชื่อว่ากฤษณะเกิดมาเป็นครูแก่โลกก็เสด็จ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๒๖.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๒๗.

มาเมตตาสั่งสอนสิ่งตัวเป็นน้องชายในถ้ำผาแดงเมืองขางนั้นได้แล้ว พระพุทธเจ้าก็มาเมตตาสั่งสอนสิ่งตัวน้องอันอยู่ถ้ำพื้นคอยอันนี้มันก็รู้ทุกสงสารก็สมทานรักษาศีล ๕ บ่กินอาหารหับประตุ ถ้ำเสียนานได้ ๗ วันก็ลวดตาย มันก็บ่ตั้งพี่ชายและสหายตายลวดตาบ่หลับได้แล้ววันถ้วน ๔ ก็ยุบเป็นหินเป็น^๑ ดินเป็นผาไปชะนี้แล เลือดนั้นก็เนาไหลออกไปแต่พื้นคอยที่นั่นลวดกลายเป็นแม่น้ำอันนี้...^๒

๖.๔) เทวดาอารักษ์ ยักษ์ นาค

นอกเหนือจากกลุ่มกล่าวมาแล้ว กลุ่มของเทวดาอารักษ์ ยักษ์ นาค ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีการกล่าวถึงจำนวนมากในตำนานพระเจ้าเลียบโลก โดยถือเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อในเรื่องพลังเหนือธรรมชาติของกลุ่มชนในท้องถิ่น ซึ่งอยู่เฝ้ารักษาสถานที่สำคัญ และจะทำอันตรายแก่ผู้ที่ล่วงล้ำเข้าไป แต่พระพุทธเจ้าก็สามารถสั่งสอนให้อารักษ์เหล่านั้นหันกลับมานับถือพระพุทธศาสนาได้ ดังเรื่องเล่าว่า

พวกเทวดาอารักษ์

พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท แล้วทรงรับสั่งให้นำแก้วแหวนเงินทองที่นำมาถวายไปไว้ในถ้ำให้เทวดาที่อยู่ในคอยนั้นคอยรักษาไว้ ดังความว่า

...พระพุทธเจ้าไว้พระบาทหันแล้วพระเจ้าก็โปรดเมตตาข่าพระบาทไว้รอย ๑ เพื่อหื้อเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายหันแล พระพุทธเจ้าจึงเมตตาไว้หื้อเขาก็เอาข้าวของเงินคำแก้วแหวนอันสรัทธาทานหื้อนั้นหื้อเอาไปไว้ในถ้ำหื้อเทวดาอารักษ์ฝูงอยู่คอยอันนี้รักษาไว้เทอะ...^๓

พวกยักษ์

ยักษ์ที่ล่าจับกินพระพุทธเจ้า พระนามว่า กุกุสันธะ และถูกพระพุทธเจ้ากำราบให้รักษาศีล ๕ ทำให้เขียวหลุดออก ดังความว่า

...เมื่อปฐมกัปวันนั้นพระพุทธเจ้าคนชื่อกุกุสันธะเกิดมาเป็นครูแก่โลกวันนั้น ผู้ซำก็ได้เกิดมาเป็นยักษ์ผู้ ๑ อยู่ในอาณาประเทศที่นี้ ยามนั้นผู้ซำก็(กิน)ข้างละวันละตัวจึงอิมแล ยังมีในวัน ๑ ซำก็แอ้วแสวงหากินข้างที่นี้บ่ได้กินสักตัว ซำก็หันพระพุทธเจ้ากุกุสันธะมาจรเดินบิณฑบาต ซำมาหัน ซำก็ไล่กินพระพุทธเจ้าก็ยินหอดวอดมากนั้ก ซำก็บ่อาจจักเอาพระพุทธเจ้าคนนั้นได้

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๐.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๓๑.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๖.

พระพุทธเจ้าตนชื่อกุสัณฐะจึงถามว่า มิ่งปู้ชะแล ว่าอันพระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่ คุราชักย์ กุจัก ไล่ทัณฑกรรมแก่มีงชะแล ว่าอันขานถามว่าจักไล่ทัณฑกรรมแก่ข้าด้วยเหตุอันใดชา พระพุทธเจ้า กล่าวว่ กุจักหื้อท่านรักษาศีล ๕ เส้นชะแล ว่าอันข้าว่าจักหื้อข้ารักษาศีล ๕ ต่อเท่าชีวิตบ่ได้แล พระพุทธเจ้าจึงว่า กุจักหื้อมีงรักษาศีล ๗ ปีชะแล คำว่าข้าก็ว่า บ่ได้ พระเจ้าว่า จักหื้อรักษาศีล ๑ ชะแล ว่าอันข้าก็ว่า บ่ได้ พระเจ้าว่า กุจักหื้อท่านรักษาศีล ๕ ๗ วันชะแล ข้าจึงรับเอาคำ พระพุทธเจ้าว่า อามะกันเต ดังนี้ ในขณะที่บัดเดียนั้นเขี้ยวแห่งข้า ๒ เหลี่ยมอันยาวออกพ้นปากนั้นก็หล่อนเสียวันนั้น^๑

...ในเมื่อพระเจ้าโกนาคมะเกิดมาเป็นครูแก่โลกวันนั้น ผู้เข้าได้เกิดมาเป็นยักษ์ผู้ ๑ ข้าก็จรเดินหากินอาหาร ก็มาจพบพระเจ้าที่คอยหินอัน ๑ ข้าก็หนีเสียวคอยอันนั้น ไปสู่คอยอัน ๑ นั้น ไปสู่คอยอัน ๑ ข้าก็คิดใจว่าจักเอาพระเจ้าไปกิน ข้าก็ย้ายจากคอยอันนั้น ไปสู่คอยอันพระเจ้าอยู่นั้น เป็นคอยอันสูงนัก พระเจ้ากล่าวว่ มิ่งปู้จักกูอันชะธา ข้าก็ว่า ข้าปู้จักแล ว่าอันยามนั้นขนคิงแห่งข้า ก็พองสยองเส้นขนลุกชูเส้น ข้ายินกล้วนนัก ข้าก็ก้มกราบไหว้พระเจ้านั้น พระ^๒ เจ้าก็สั่งสอนข้าหื้อรักษาศีล ๕ ยามนั้นเขี้ยวและขนตัวแห่งข้าก็หล่อนก็หลกตกไปเสียว...^๓

พระพุทธเจ้าพระองค์ในอดีตเคยมาแสดงธรรมสั่งสอน แต่ไม่สามารถสั่งสอนได้ในขณะนั้น เพราะยักษ์อารักย์มีความดุร้ายมาก จึงได้ฝากให้พระพุทธเจ้าสมณโคตมมาโปรดสั่งสอน ที่คอยภูซ้างเมืองสูง สิบสองปีนนา ประเทศจีน ดังความว่

...ไปถึงประเทศที่ ๑ เสิงหันยังยักษ์อารักย์ผู้ ๑ เพชรร้ายมากนักรู้ในที่แม่น้ำอัน ๑ ชื่อว่า มุกคันที อันมีในหัวเมืองอดิภประเทศอันเป็นเขตดินคอยเมืองสงที่นั่น แต่ปฐมกับหาผู้จักระจับสั่งสอนบ่ได้ แม่นพระเจ้าทั้งหลายล่วงแล้วไป ๓ ตนคือว่า พระกกุสัณฐะ พระโกนาคมณะ และพระกัสสปะเจ้าก็สั่งสอนบ่ได้ ก็ทำนายไว้ว่พระพุทธเจ้าโคตมแห่งเรา ได้สั่งสอนว่าอันพระพุทธเจ้าก็ตรัสแจ้งชูประการก็เป็นกาลควรสอนได้ พระพุทธเจ้าไว้อรหันตากับพญาอินทร์ที่ ๑ แล้วท่านเดียวพระพุทธเจ้าก็เข้าไปสู่ประเทศเขตแห่งยักษ์เสนาผู้้นั้นมันก็บ่ประสาทในบุญและคนแห่งพระพุทธเจ้า ก็บ่เข้ามาต้อนรับก็ห้ามเสียวด้วยคำว่ ท่านมหากรรม ท่านจงอยู่อย่าเข้ามาสู่เขตแห่งข้าเทอะ คอยอันประกบหันมาภายหน้านั้นเป็นอันบริสุทธิ์สว่างไสสูงงามมากนัก ท่านจงแห้วไปภายหน้าพ้นเทอะ ว่าอันพระพุทธเจ้าก็บ่ฟังก็เท่า้งอมเข้าไปสู่เขตแดนที่นั่นหันแล ยักษ์เสนา^๔ ก็เกลียดมากนัก ก็กระทำอิทธิฤทธิ์มีดินว่าหื้อเป็นท่าฝนถ้ำร้อนและท่าฝนไม้ก้อนก้อนดินอาวูชต่างๆ เขามา

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๒ หน้า ๓๐.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๒ หน้า ๓๑.

^๓ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๒ หน้า ๓๒.

^๔ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค้ำ, ผูก ๓ หน้า ๓.

กระทำฤทธิ์หือเป็นไฟเป็นลมเข้ามา พระพุทธเจ้าก็กระทำอิทธิฤทธิ์กึ่งบังเสียมเสี้ยนแล ในเมื่อพระพุทธเจ้าเข้าไปแล้วยักษ์เสนาผู้นั้นก็อินกลัวแต่พระภคมาจนก ก็เข้ามากราบไหว้พระพุทธเจ้า แล้วก็ขอร้องชีวิตซึ่งพระพุทธเจ้าเห็นแล พระพุทธเจ้าตนมีมหากรุณาที่โลมยักษ์เสนาหือยินดีตั้งสาสประสาทด้วยใจมาหาใจได้แล้ว พระพุทธเจ้าก็เล็งหันหิน ๒ ก้อนอันเป็นรูปช้างนอนประดูเรียงกัน มีในทีโกลิ่งน้ำมุกคนทีนั้นเห็นแล ที่อันนั้นพระพุทธเจ้า ๓ ตนลวงแล้ว ก็เทียบย่อมาสำราญฐานะที่นั่นชุน พระพุทธเจ้าก็เข้ามานั่งอยู่หินก้อนนั้นเห็นแล พญาอินทร์กับอรหันตาก็รู้อันควรเข้าไปแวดล้อมเป็นบริวารแก่พระพุทธเจ้าเห็นแล แม่นยักษ์และอารักษ์ทั้งหลายเป็นบริวารก็ชวนกันมาไหว้และบูชาพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าครั้นนั่งอยู่แล้ว ก็เหยียดมือและตีน^๑ทั้งไปด้วยทิศหลากน้ำนั้นแล้วก็นอนอว่ำหัวอตุ้มคศิระะก็อว่ำไปทิศหัวน้ำ แล้วก็ลุกนั่งอว่ำหน้าสู่ทิศหน้าวันออกแล้วก็เทศนาทานกตา ภาวนากตา แก่อารักษ์และยักษ์เสนา ได้ยินธรรมเทศนาทานกตาแห่งพระพุทธเจ้าแล้ว ก็บังเกิดในไสยอินดีในคุณพระพุทธเจ้ามากนั ก็ขอเอาสรณคมน^๒ทั้ง ๓ ด้วยคำว่า อชชะตักเค ปา นุมะเปตัง พุทฺธัง สระระณัง กัจจามิ ดังนี้ ๓ ที แล้วพระพุทธเจ้าก็หือสรณคมน^๒แก่ยักษ์เสนาอันมีพิชหายาบช้า หากได้ละเสียแล้วก็เยี่ยมใครหัวเห็นแล มหาอานนที่เถระก็ไหว้พระพุทธเจ้า แล้วก็ขอธรรมเทศนาเห็นแล พระพุทธเจ้าก็เทศนาว่า อานนทะ ดูราอานนท ยักษ์เสนาผู้นี้ แต่ก่อนเมื่อพระพุทธเจ้าตนช็อกกุสันธะมาเมตตาสั่งสอนก็บ^๑ได้ พระกกุสันธะเจ้าเท่ามานั่งและนอนแล้วก็แสดงหัตถบาทเอามือเท้าแลนาคหือเป็นหัตถบาทสังเกตไว้แล้วก็ทำนายไว้ว่า ภายหน้ายังจักมีพระเจ้าตน ๑ ชื่อว่าโคตมะว่าอัน จักมาสั่งสอนยังยักษ์เสนาหือประสาทเลื่อมใสภายในพิชหายาบช้า ว่าอันแล้วก็เสด็จไปสู่ทิศอันควรเห็นแล ในกาลภายหลังแต่พระกกุสันธะเจ้านั้นนิพพานไปแล้ว มีพระเจ้าตนชื่อโกนาคมณะเกิดมาเป็นครูแก่โลกนั้น ก็จักเข้ามาเมตตาสั่งสอนยักษ์เสนาที่บ^๑ได้ ก็มาดปนาตั้งไว้ยังที่นั่นที่นอนและหัตถบาท แล้วทำนายว่าภายหน้ายังจักมีพระเจ้าตน ๑ ชื่อว่า โคตมะว่าอันจักมาสอนยักษ์เสนาผู้นี้หือประสาทเลื่อมใสในพุทธศาสนาหือเห็นชะแล ว่าอันแล้วก็เสด็จไปสู่ทิศอันควรเห็นแล ในกาลนั้นภายหลังแต่พระเจ้าโกนาคมณะนิพพานไปแล้วนั้น ยังมีพระเจ้าตน ๑ ชื่อว่ากัสสปะก็เกิดมาเป็นครูแก่โลก ก็เข้ามาเมตตาสั่งสอนยักษ์เสนาผู้นั้นก็บ^๑ได้ พระก็มาดปนาไว้บัลลังก์การที่นั่งที่นอนและหัตถบาทอันนี้ไว้แล้วทำนายว่า ภายหน้ายังจักมีพระเจ้าตน ๑ ชื่อว่าโคตมะว่าอันจักมาสั่งสอนยักษ์เสนาผู้นี้หือได้เลื่อมใสในแก้ว ๓ ประการหือเห็นชะแล ว่าอันแล้วก็เสด็จไปสู่ทิศอันควรเห็นแล อิทานะวานันนทะ ดูราอานนท ในกาลบัดนี้พระตถาคตตนมีมหากรุณาที่เข้ามาสั่งสอนยักษ์เสนาผู้นี้

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค่า, ผูก ๓ หน้า ๔.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภูค่า, ผูก ๓ หน้า ๕.

หื้อรอดเสียดังพิชอันร้าย คือว่า^๑ มิจนาทิกฎิอันหยาบช้าทารุณแล้วยักษเสนาก็ได้สรณคมน์ก็เอาแก้วทั้ง ๓ เป็นที่พึ่งเป็นอารมณ์แล้วจักได้ถึงสุภกายหน้าบ่ออย่าชะแล ว่าอันแล้วก็เอามือเท้าแล้วนาคซ่อนรอยหัตถบาทแห่งพระเจ้าทั้ง ๓ คือพระกกุสันธะและพระโกนาคมณะและพระกัสสปะเจ้า แล้วก็ทำนายว่าอนันตนะ ดุราอาณนท ในกาลภายหน้าพระเจ้าฟ้าตนชื่อว่าอริยะเมต โดยจักได้เกิดมาเป็นครูแก่โลกก็ยังจักมาเมตตานันแล้วจักไวยังหัตถบาทควบรอยหัตถบาท ๔ อันนี้ไว้หื้อเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายมีหั้นชะแล ดุราอาณนทเถระยักษเสนาผู้นี้ครั้นถึงสรณคมน์แล้วก็เสียดอายุจุกี้จักได้เกิดในสุคติสวรรค์เทวโลกชะแล...^๒

พวกนาค

พระพุทธเจ้าทราบว่ามีพระยานาคคนหนึ่งดุร้ายมาก อาศัยอยู่ในคอยหินลูกหนึ่ง สมควรตั้งสอน จึงทรงพักผู้ติดตามไว้ เสด็จเหาะไปลำพังพระองค์เดียว ประทับนั่งอยู่เหนือหน้าผาบนคอยนั้น เมื่อพญานาคเห็นก็คิดจะจับพระพุทธเจ้ากิน พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอิทธิฤทธิ์บังคับให้พญานาคอ่อนแรงลง แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์แสดงนิมิตประคุดอกไม้บานตกลงมาเป็นอันมาก พญานาคเห็นอัศจรรย์ชื่นชมอยู่ในใจ พระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วยนิมิตดอกไม้ไม้อีกมาก จนพญานาคจำยอมต่อพุทธานุภาพ จึงสามารถเคลื่อนตัวยกหัวได้ จึงอาราธนานิมนต์ให้พระพุทธเจ้าเทศนาตั้งสอนบนจอมคอยนั้น พญานาคก็ลากลับไปบอกพรรคพวกที่เมืองนาค ให้นำโภชนาหารอันเป็นทิพย์มาถวาย ต่างอภิวัต ให้ลูกสาวสองตนมาอุปฐาก ลูกสาวนาคอีกสองคนนำน้ำนมขึ้นใส่ไหปัดสนิทมาถวาย ส่วนตนก็ฟังพานขึ้นกันเป็นร่มฉัตรให้พระพุทธเจ้าทางทิศใต้ พระอินทร์ก็บังทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในเวลานั้นฝูงนาคมาพร้อมกันหมด เมื่อพวกทมิฬและพวกไทยที่อยู่บริเวณนั้นทราบก็พากันมาเฝ้า พระพุทธเจ้าให้สมาทานศีล ๕ และแสดงธรรม ตลอดวันหนึ่งคืนหนึ่ง พวกเขาได้นำโภชนาหารมาถวาย แล้วพญานาคจึงทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนและนาคพากันมานบไหว้บูชา รักษาศีลฟังธรรม แล้วตรัสกับพระอาณนทว่า น้ำที่นำมาถวายร้อนให้นำน้ำเย็นมาถวาย ให้เอาขันเงินของนาคไปตักน้ำเย็นมา พระอาณนทถามที่ตักน้ำเย็นกับพญานาค พญานาคบอกแก่พระอินทร์ว่าขอให้พระอินทร์ยกพระองค์ลูซี่ที่ขอดผา น้ำเย็นอยู่ใต้หินผาก่อนนั้นจะทะลักออกมา เมื่อพระอินทร์ทำตามคำบอก น้ำก็ทะลักออกมาทันที พระอาณนทนำน้ำเย็นนั้นมาถวาย พระพุทธเจ้าเสวยแล้วทรงบ้วนพระโอษฐ์ตกลงกลางคอย กลายเป็นสระอยู่บนยอดเขา ถ้ำที่อยู่บริเวณนั้นจึงพูดว่า ยังมีพ่อลัวะคนหนึ่ง มีความต้องการจะมาราบไหว้พระพุทธเจ้าตั้งแต่เช้า แต่เพราะกลัวอารักย์ร้ายคือพญานาคตนนี้

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภู์คำ, ผูก ๓ หน้า ๖.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดภู์คำ, ผูก ๓ หน้า ๗.

พระพุทธเจ้าทรงแผ่พระเมตตาไปไม่ให้กลัว ลัวะคนนั้นจึงนำขึ้นส่มนกดอกน้อยหนึ่งห่อและ
สะพายน้ำผึ้งกระบอกหนึ่งขึ้นมาหาพระพุทธเจ้าแล้วถามว่า ตนเองต้องการมาตั้งแต่เช้า แต่ว่าคอย
ลูกนี้มีอาร์ักษ์คร่ำอยู่ ไม่ว่าจะคนหรือสัตว์ขึ้นมากลับบ้านไปล้วนต้องตาย ไม่ได้มาโดยง่าย และอีก
อย่างหนึ่ง ลวง (มังกร) ก็บินมาทางอากาศจับอยู่ที่คอดยผลลูกนี้ ส่งเสียงเหมือนฟ้าร้อง มีรัศมีดุจเปลว
ไฟใหญ่เท่าลำเรือ ซึ่งก็คือพญานาคคนนี้ ดังความว่า

...พระพุทธเจ้าก็เส็งหันพญานาคตัว ๑ หยาบซำกล้าแข็งมากนั้ก มันอยู่ในคอดยหินใหญ่อัน
๑ ภายบนทิศหัวน้ำภายหนเหนือ้นควรสั่งสอนด้วยพุทธาอนุภาพแห่งตน...อันว่าพญานาคหัสสะ
ตัวนั้นมันหันพระพุทธเจ้ามานั่งอยู่ในที่นั้นมันก็รู้อัจจะทำว่าบุคคลผู้นี้ทรงรูปสมอันงามควรอัศจรรย์
แพ้นอ เท่าว่ายังควร^๑ อาหารแก่กูและบัดนี้คืนักแลอาหารกูเกิดมีแล้วก็มาหากู ...พระพุทธเจ้าก็
กระทำทิฐิทธิอาอนุภาพนาบพญานาคหื้อมีตนมิใจอันอ่อนยอบ บ่หื้อมันท้วงติงได้แล้ว ...
พระพุทธเจ้าก็เหยียดไปยังมีหื้อมันได้หันก่อนหันแล พระพุทธเจ้าก็กระทำปาฏิหาริย์หื้อพญานาค
หันเป็นอัศจรรย์มากนั้ก ก็กระทำหื้อมันหันเป็นประคุดังดอกไม้มืดผายตกลงมามากนั้กหันแล
พญานาคได้หันอัศจรรย์มากนั้กมันคิดใจว่าดอกไม้มืดบานนั้นเมืองนาคกูก็หันมีนั้กแล้วอัน
พระพุทธเจ้าก็แสดงหื้อเป็นดอกบัวแล้วแสดงเป็นดอกพ้าน แล้วแสดงหื้อเป็นดอกจันทรแล้วแผ่ผาย
ตกลงมาแต่แม่มีหื้อหันแล้วแล พญานาคหันซันแล้วพระเจ้าก็แสดงปาฏิหาริย์หื้อเป็นดอกไม้เงิน
ดอกไม้คำ แล้วก็ผายปาฏิหาริย์หื้อเป็นแก้ว ๗ ประการ ตกลงมาหันแล พญานาคคิดใจก็รำเพิงแล้วว่า
หลายเมืองนาคกูดอกไม้เงินดอกไม้คำและแล้ว ๗ ประการก็มีในเมืองนาคกูอันชะหรือ เมืองนาคกูก็
ยังมีมากนั้กแล มันก็เท่ารำเพิงฉนั้นอยู่ใ้ๆ มันก็จับบ่ได้ทักท้วงติงบ่ได้เป็นอันอ่อนม่อนนั้กเมื่อมัน
พินถึงติงติงบ่ได้ฉนั้นนั้ก ก็สะคุดตกใจกลัวมากนั้ก มันครนิงใจว่าบุคคลผู้นี้เป็นเทวดามเหสิกะหรือ
ว่าเป็นพญาอินทร์ หรือว่าเป็นพญาพรหมนั้นชา แม่นเขามิเดชะฤทธิปานใดก็บ่เท่ากูปาน ๑ ค่าย คั้
บุคคลผู้นี้พ้อมิฤทธิเดชะยิ่งกว่ากูนี้ชา อันนี้^๒ รอยว่าเป็นอรหันตาตนประเสริฐเลิศกว่าโลกทั้ง ๓ อัน
โลกหากกล่าวไ้ฉนั้นแล้วอันชะหรือ มันครนิงใจฉนั้นนี้แล้วมันก็มายกยอตนตัวคูก็เป็นอันอ่อนม่อนนั้ก
บ่อาจจักท้วงติงติงได้ มันก็ปลงใจลงคำเคียดแล้วละมานะภายแล้วรำเพิงว่า กูก็แพ้เจ้าตนนี้แล้วแล กู
น้อมสมพานเจ้าตนประเสริฐแล้วท่านสั่งสอนกูอันใดก็จักฟังจำเอาจักตามคำสอนท่านซันชะแล
มันก็มีใจอ่อนยอบฉนั้นนี้แล้ว เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าก็รู้อัจจะพญานาคอ่อนยอบแล้ว พระพุทธเจ้าก็กล่าวว่
นาคะราชะ ครุราท่านพญานาค มิงรู้จักกูอันเป็นพระตถาคตอันหรือ ว่าอันมันจึงติงติงบ่ได้แล้วพระ
เจ้ากล่าวว่ ครุรา อูรงนาวะราชะ มิงจงคุดเข้าแล้วยื่นมือเทอะ ว่าอันหันแล เมื่อนั้นพญานาคก็รู้อัจจะ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๔.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๕.

สอนอันวิเศษว่าคอบเข้าขอมือเทอะว่าอันมันก็จึงรู้คิงแล้วมีนาคดีแล้วไหว้พระพุทธเจ้า แล้วกล่าวว่าข้าแต่เจ้าตนมีบุญอันประเสริฐ ข้าก็บรู้อักแท้แล เจ้าอุลกว่าเป็นสัพพัญญุตประเสริฐดีหลีแล บัดนี้พระพุทธเจ้ามาตั้งสอนข้าก็ยินดีแล ข้าก็ขอหื้อได้ถึงสุขกับด้วยบุญพระพุทธเจ้าแล ว่าอันแล้วมันก็รู้จักบุญคุณแห่งพระพุทธเจ้า ขอ(อา)ราชนาพระพุทธเจ้าอยู่ในจอมคอยเมตดาที่นั่นก่อนหันแล ในกาลนั้นอรหันตาและมหาอานนท์และพญาอโศกก็รู้กาลอันควร ก็เสด็จเข้ามาแวดล้อมพระพุทธเจ้าอยู่หันแล พญานาคตัวนั้นก็ลงไปเมืองนาคและบอกกล่าวสภาวะอันพระพุทธเจ้ามาโปรดเมตดาตั้งสอนนั้นชุนแก่นาคทั้งหลาย นาคทั้งหลายก็พร้อมกันเอาดอกไม้กำนักรของหอมข้าวน้ำโภชนะอาหารทิพย์^๑ แต่เมืองนาคขึ้นมาแล้วก็มาไหว้ครบยาศักการะบูชาพระพุทธเจ้า แล้วจึงหื้อลูกหญิงสาวแห่งตน ๒ คนมาอยู่อุปฐากพระพุทธเจ้าแล้วหื้อหญิงสาวทั้ง ๒ เอน้ำทะริทิพย์ใส่ไหเยี่ยหื้อดีแล้วมาหื้อทานแก่พระพุทธเจ้า ฉันแล้ว ส่วนตนพญานาคก็มาปกกั้งขึ้นสูงนัก กั้งอากาศหื้อเป็นฉัตรร่วมพระเจ้าอยู่ภายใต้หื้อหันแล สักโกปิ ส่วนว่าพญาอินทราชก็มาเพื่อกั้งบนหัวแห่งพระพุทธเจ้าอยู่ทิศเหนือช่วยวันออก แล้วส่วนตนพระพุทธเจ้าก็นั่งอยู่ท่ามกลางพญานาค พญาอินทร์หันแล ในกาลนั้นนาคทั้งหลายก็มาพร้อมกันทั้งหมด บ่เท่าแต่นั้น ชาวทำมิละทั้งหลายฝูงอยู่ควาล้วนอันนั้นก็ดี ไททั้งหลายก็ดี เขาก็รู้กัหันอัศจรรย์รุ่งเรืองมากนัก ด้วยเดชะอาณุภาพแห่งพระพุทธเจ้าไปยุยงหัวใจแห่งเขา แล้วเขาก็บังเกิดใคร่เมื่อไหว้และบูชาพระพุทธเจ้าหันแลพระพุทธเจ้าก็หื้อเขามาอยู่ที่นั่นแล้วก็ขึ้นสู่ปลายคอยผาสูงพันนักนับเสียดแล้ว เขาก็ทั้งหลายทั้งนาคและไทก็ดี ชาวทำมิละทั้งหลายก็ดี เขาก็มาพร้อมกันสมาทานรักษาศิล ๕ และฟังธรรมเทศนาแห่งพระพุทธเจ้า แล้วอันจักเทศนาทานกถา สิลกถา ภาวนากถา เป็นต้นเสียงวันคืนทั้งหมดแล้ว เขาก็มาตกแต่งข้าวน้ำโภชนะอาหารมาเป็นทานแก่พระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วพระพุทธเจ้าก็กระทำกตदानุโมทนาทานแล้ว เขาก็ทั้งหลายมีพญานาคเป็นประธานก็พร้อมกันขอ(อา)ราชนาพระพุทธเจ้าไว้พระบาทหันแล สัตถาสัพพัญญูก็ยังเกิดกรุณาเมตดาอย่าพระบาทไว้หื้อเขาทั้งหลาย^๒ ได้อุปฐากรักษาแล้วหื้อเป็นที่ไหว้แก่นคนและเทวดาทั้งหลาย และนาคทั้งหลายแล้ว พระพุทธเจ้าอันจักทำนายไว้หื้อแจ้ง จึงกล่าวว่ดั่งนี้ ดูราอานันทเถร ในเมื่อพระตถาคตเข้ามาเมตดาขานในที่นี้ คนทั้งหลายและนาคทั้งหลายก็พร้อมกันมาไหว้วันบชูารักษาศิลฟังธรรมคำสอนพระตถาคตเป็นอันดีนักแล พระพุทธเจ้าสรรเสริญยกยอฉันนี้แล้ว พระพุทธเจ้าก็ฉันข้าวแล้วมีใคร่แสดงอริยะแก่นคนและนาคทั้งหลาย จึงกล่าวซึ่งมหาอานนท์ว่า ดูราอานันทเถร อุทธะกั อันว่าน้าอันเขาทั้งหลายตกมาหื้อทานแก่พระตถาคตนี้ร้อนนักแล ภูพระตถาคตมีกว่าใคร่บริโภคน้ำอันเย็นนั้นแล อานันทเถรจงเอาสลอบ

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๖.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๗.

เงินแห่งพญานาคไปหาน้ำอันศักดิ์อันเย็นนั้นมาทอระ ว่าอันมหาอานันท์เถรจึงไปถามพญานาคว่า ดูรา
 มหาราช น้ำอันแควนกัดแควนเย็นนั้นมีที่ใดนั้นชา พญารู้แล้วก็กล่าวซึ่งพญาอินทราชาว่า ทอระ
 ราชา ข้าแต่อินทราชา ตะวัง อันว่ามหาราชเจ้าจงจกไปแล้วเอามือชี้ซึ่งจอมผาก่อนนั้นทอระ หาก
 เป็นน้ำบริโภคแห่งข้าแล น้ำอันใสและกัดเย็นก็อยู่ในพื้นผาก่อนนั้นแล หากจกออกมาเป็นน้ำอัน
 วิเศษจักเกิดมีด้วยอนุภาพแห่งพระพุทธเจ้าชะแล เมื่อนั้นพญาอินทร์ก็เอานิ้วมือเหยียดชี้ใส่กลาง
 หน้าผารูหั้นแล อุทธะกัง ยังน้ำก็ไหลหลังถั่งออกมาบัดเดียวนั้นแล มหาอานันท์เถรก็เอาสลับไปตัก
 เอน้ำอันนั้นมาหื้อทานแก่พระพุทธเจ้าฉันแล้วบัววนปากตกลกลางคอยแห่ง ๑ หื้อเป็นบวกระยะอัน ๑
 ไร่จ่อมคอยที่นั่นเมื่อโปรคสัตว์แล^๑ คนทั้งหลายฝูงอันมาพร้อมขึ้นไหว้และบูชาพระบาทหั้นแล
 ประการ ๑ อานันท์เถร ดูราอานันท์เถร เมื่อพระตถาคตมารอดที่นี้ละวะทั้งหลายฝูงปีนอยู่ควาวลงอันนี้ก็
 มาปุจฉาใจทนากันว่าตั้งนี้ ยังมีพ่อละวะผู้ ๑ มันหันพระตถาคตมารอดที่ก็มีใจมักใคร่มาไหว้และ
 บูชาพระตถาคตแต่เช้าหั้นแล อันจักมาก็บได้ด้วยง่ายหั้นแล เหตุว่ามีอารักข์ร้ายคือว่าพญานาคตัวนี้
 เป็นเค้านันจักมาก็กลัวตายจักมาบได้หั้นแล ภูพระตถาคตก็ส่องรู้ด้วยทิพย์ญาณแล้ว จึงอธิษฐานแผ่
 เมตตาบหื้อมันกลัวภัยอันใดแล้วมันจึงครนใจว่าพระสัพพัญญูเจ้าเข้าไปอยู่เมตตาฉันนี้ บ่หลังว่า
 จักพอดตายง่ายชะแล มันรำเพิงว่าอันแล้วมันมีขึ้นสั่นนกล้อย ๑ เขาจึงไปเขาขอคอดออกมาบึงหื้อสุก
 แล้วบ่เท่าแต่ันมันก็เอามันหนึ่งหื้อสุกคิแล้วน้ำซึ่งใส่บอกพาขึ้นมาทานแก่พระตถาคตแล้วก็มากล่าว
 ว่า ภัณฑ ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้ข้ามักใคร่มาแต่เช้าแล้วแล คอยหินใหญ่อันนี้ก็มีอารักข์เสียคร้ายมาก
 นัก คนขึ้นมาถึงที่นั้นคนพอกเมื่อบ้านเมื่อเรือนก็ตาย สัตว์ทั้งหลายมีต้นว่าวัวควายมาสู่คอยอันนี้ก็
 ไปตายแลใส่แก่นจักมาด้วยง่ายบได้แล มักว่ามีอันใดอยู่หนนั้นชา ผู้ข้าทั้งหลายก็สังกาคอยู่แล ลวงก็
 เทียนยอมบินมาทางอากาศก็มาจับอยู่คอยผากอันนี้ เสียงคางมาเป็นคั้งฟ้าร้องนั้นมิรู้ศมีรุ่งเรื่องเป็นคั้ง
 เปลวไฟใหญ่เท่าลำเรื่อนั้นเป็นคั้งจักมาเผาบ้านเผาเรือนเสียนั้นแล ลักว่ามีพญานาคเป็นอันรักร้ายอยู่
 ฉันนี้แทนอ...^๒

พญานาคเกรงว่าคนและสัตว์จะมาเหยียบที่นั้น จึงให้นาคทั้งหลายมายกแผ่นดินให้สูง
 ขึ้นเป็นเจดีย์ ในที่น้ำบัววนเป็นเจดีย์ในน้ำ ที่ล้างมือเป็นเจดีย์ ในที่ประทับนั่งจะปรากฏเป็นจอมปลวก
 ใหญ่อยู่กลางป่า เป็นเจดีย์ที่พญานาคก่อไว้

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๘.

^๒ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๕ หน้า ๑๘.

๖.๕) พระอินทร์ เทพบุตร

นอกจากนั้นแล้วยังมีการกล่าวถึงกลุ่มพวกเทพยดาซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น พระอินทร์เหาะไปป่าหิมพานต์นำเอาบาตรแก้วมรกตมา ๒ ใบ ใบหนึ่งใส่ข้าว อีกใบใส่อาหาร เทวบุตรองค์อุ้มบาตรข้าว อีกองค์อุ้มบาตรอาหาร แล้วนั่งให้พระพุทธเจ้าเสวย ในขณะที่เทวบุตรทั้งสองลอยอยู่เหนือพื้นดิน ดังความว่า

...พญาอินทร์นั้นก็จึงรีบสยงไปสู่ป่าหิมพานต์ ไปเอาบาตรแก้วมรกตมา ๒ ลูก ลูกหนึ่งใส่ข้าว ลูกหนึ่งใส่ของอาหาร แล้วคน ๑ อุ้มเอาบาตรใส่ข้าว คน ๑ อุ้มเอาบาตรใส่อาหารนั้นขอยู้อ้อพระพุทธเจ้าฉันข้าวแล้วหันแล เทวบุตรเทวดาทิ้งหลายนี้เมื่อนั่งก็ดี ลูกก็ดีในที่เหนือแผ่นดินเหนือผากี้ดีดินแห่งเทวบุตรทั้งหลายนั้นบ่ห่อนดินย่อเหนือหินสักคาบ ย่อมตั้งอยู่อากาศสิ่งเดียวแล เทวบุตร ๒ คนกับพญาอินทาทักตามพระพุทธเจ้านั้นดินบ่ห่อนย่ำดินสักคาบตราบต่อเท่าไปโปรดป่าเขตวันหันแล...^๑

ความเชื่อศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าในฐานะบุคคลเหนือมนุษย์ ปรากฏเรื่องราวในเชิงอิทธิปาฏิหาริย์เป็นความเชื่อศรัทธาที่แฝงอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนา เช่น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสายเถรวาทเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สนับสนุนความเชื่อดังกล่าว ถึงแม้ความเชื่อนั้นจะมีคุณค่าทางจริยธรรมอยู่บ้าง แต่ความรู้สึกขัดแย้งก็อาจเกิดขึ้นได้ ถึงแม้จะเชื่อว่าข้อความนั้นเป็นจริงหรือตีความว่าเป็นเพียงอุปมาอุปไมยก็ตาม แต่ในความเป็นจริง ความคิดทั้งสองด้านอาจเป็นเครื่องส่องนำทางให้เห็นความจริงเดียวกัน และเป็นปัจจัยสนับสนุนให้พระพุทธศาสนามีพลังในการส่งเสริมศีลธรรมจริยธรรมที่งดงามแก่สังคม ซึ่งในสมัยพุทธกาลเอง พระพุทธเจ้าก็ทรงเลือกใช้วิธีสอนที่หลากหลายแก่บุคคลที่มีวุฒิธรรมต่างกันเปรียบเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า เมื่อทรงสนทนากับเวไนยบุคคลก็ทรงใช้การแสดงจินตภาพที่เข้าใจง่าย มีข้อเปรียบเทียบและใช้ตัวอย่างในชีวิตประจำวันประกอบเพื่อชี้ให้เห็นหลักธรรมที่อยู่เบื้องหลัง

ดังนั้น ข้อความที่อ้างถึงพระอินทร์มาเป็นผู้ปฏิบัติ มี อารักษ์ยักษ์มาร นาค ผีเสื้อน้ำ คนป่าทมิฬทั้งหลายที่หันมานับถือพระพุทธศาสนา ด้วยการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ก็หาใช้เรื่องที่ตั้งขึ้นเพื่อการหลอกลวงแต่อย่างใดไม่ เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นไม่มีอำนาจจริงดังที่แสดง นอกเสียจากเป็นตัวแทนอำนาจที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ผู้เคารพนับถือ ดังนั้นการเปลี่ยนศาสนาจึงเป็นการเปลี่ยนจิตใจของผู้นับถือนั่นเอง และด้วยการแสดงความเคารพ ผู้เปลี่ยนใจใหม่จึงได้โอนเอาสมบัติเดิมของตนมาถวายแก่พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา เช่น เจดีย์สถาน ยอดเขา วัตถุสิ่งของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อดั้งเดิม แทนบูชา ตลอดจนรูปแบบของการเคารพบูชาแบบดั้งเดิม

^๑ พระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดกุฎ้ำ, ผูก ๖ หน้า ๒๒.

และความจงรักภักดี พิธีกรรมที่เชยบูชายัญด้วยเลือดเนื้อต่อยักษ์หรือผีวิญญาณที่สิงสถิตบนแผ่นดิน หรือที่ใด ๆ ที่ตนนับถือ ก็เปลี่ยนรูปมาสู่การบูชาด้วยดอกไม้รูปเทียนบูชาต่อองค์พระศาสดาผู้ สามารถปราบอริกษัณณ์มารเหล่านั้นที่สถิตันดานชั่วร้ายแล้ว ตัวอย่างเช่น ลัทธินูชานาคก็ดูมีความหมายงดงามมากขึ้น เมื่อพญานาคเหล่านั้น ได้กลับกลายมาเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธเจ้าและ ประจำตำแหน่งอารักขาอยู่บริเวณศาสนสถานสำคัญ ต้นไม้หรือวัตถุใด ๆ ที่เคยเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิต ของภูตผีก็ถูกลดทอนเป็นที่พำนักอันศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้า

การจาริกขอความ จึงเป็นเสมือนการบอกเล่าถึงเหตุการณ์การเข้ามาเผยแผ่ของศาสนา พุทธในครั้งเริ่มแรก ณ ที่ดินแดนแห่งนี้ ซึ่งยังคงมีความเชื่อถือดั้งเดิมที่เหนียวแน่นและมีความ หลากหลาย อาจกล่าวได้ว่าเป็นสนามแห่งการชว่งชิงอำนาจทางความเชื่อขึ้น การจาริกจึงเป็น เสมือนการเล่าบอกและฐาปนาเรื่องราวอันให้มั่นคง แต่ความเชื่อใหม่ก็ไม่ได้กลืนกินความเชื่อเดิม ทั้งหมด เห็นได้จากการประสมประสานความเชื่อเดิมกับความเชื่อใหม่ ซึ่งปรากฏให้เห็นจากงาน วรรณกรรม สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม รวมไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อที่ยัง หลงเหลือร่องรอยของความเชื่อเดิมอยู่มาก เช่น ความเชื่อในเรื่องผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อวัด ผีบ้านผีเมือง ซึ่งเป็นอารักษาที่เฝ้ารักษาบ้านเมือง เป็นต้น ดังนั้น พระพุทธศาสนาในล้านนาจึงมีอัตลักษณ์ของ ตนเอง และยังคงลักษณะเฉพาะบางอย่างที่ชี้ให้เห็นตัวตนทางวัฒนธรรมเดิมของตนเองด้วย

๕.๒ คติชนในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในล้านนา ได้กลายเป็นสิ่งใหม่ที่มีผลกระทบกับ ลัทธินับถือความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเป็นกลุ่มความเชื่อแบบวิญญาณนิยมหรือความเชื่อเรื่องผี เป็น ความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติของคนในสมัยโบราณ โดยแทนสัญลักษณ์เป็นยักษ์ นาคหรือ เทวดาอารักษา จากตำนานพระเจ้าเลียบโลก แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบาทพระ ชาติได้ผสมผสานกับการเชื่อวิญญาณนิยมให้อยู่ในโครงข่ายเดียวกัน มีการสถาปนาพระบาทพระ ชาติขึ้นมาแทนที่ความเชื่อดั้งเดิม และยินยอมให้ความเชื่อดั้งเดิมนั้นเป็นผู้อารักษารักษาพระบาทพระ ชาติ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับนับถือหรือแสดงเหตุการณ์ความขัดแย้งก่อนที่จะยอมรับ พระพุทธศาสนา ดังเช่น

๕.๒.๑ การยอมรับพระพุทธศาสนาของความเชื่อดั้งเดิม

๑) ความเชื่อในพญานาค ตัวอย่างเช่น

พระบาทเมืองลี (อ.ลี (เวียงเก่า) จ.ลำพูน) มีพญานาคตนหนึ่งเข้ามาอภิวาทพระพุทธเจ้า แล้วทูลขอรอยพระพุทธบาท

พระบาทผาสะแดง (เขตอำเภอแม่แตง จ.เชียงใหม่) มียักษ์ตนหนึ่งมากันฉัตรให้
พระบาททำหัวข้าวตอก (ทำน้ำแม่ น้ำสาละวินหรือแม่น้ำคง) มีพญานาคตนหนึ่งเข้ามา
อภิวัตพระพุทธรเจ้า และทูลขอรอยพระบาท

พระบาทพระธาตุคอยรั้ง (พระพุทธรบาทสี่รอย (รั้ง) เมืองหาง) พญานาคนำน้ำจาก
แม่น้ำคงมาถวายพระพุทธรเจ้า

พระเกศาธาตุ เมืองระแวก(อาณาจักรทวารวดี) มีพญานาคตนหนึ่งมาอุปัฏฐาก
พระพุทธรเจ้า ทรงมอบพระเกศา ๕ เส้นมอบให้พระอานนท์ส่งต่อให้พญานาค

พระธาตุคอยตะโค้ง (พระธาตุเจดีย์ชเวดากอง เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า) พญานาค
ขโมยพระเกศาธาตุของพ่อค้า ๒ คนพี่น้องไป ๒ องค์

๒) ความเชื่อในเทวดาอารักษ์

พระบาท ทำน้ำผาคม (เขตเมืองเชียงตุง รัฐฉาน) พญานาคเข้ามาอุปัฏฐาก พวกอารักษ์เข้า
มานมัสการและทูลขอรอยพระบาท จึงทรงประทับรอยพระบาทให้แก่พวกพญานาคและพวก
อารักษ์

พระบาท เมืองสูง (เมืองสอง) พระพุทธรเจ้าเสด็จไปโปรดอารักษ์ในเมืองสูง เมื่อเสด็จไป
ถึงเทวดาและยักษ์ก็เข้ามาอภิวัตขอรอยพระบาท

พระบาทเมืองโค (พระพุทธรบาท ๔ รอย) พระพุทธรเจ้าทรงเสด็จไปโปรดเทวดาอารักษ์ที่
เมืองโค เทวดาทิ้งหลายจึงนำเครื่องสักการะมาถวาย ทรงประทับรอยพระบาทซ้อนรอยพระบาท
ของพระพุทธรเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ให้พวกเทวดาอารักษ์ได้อุปัฏฐากเฝ้ารักษา หากว่าพระบาทสี่รอย
พระพุทธรเจ้าไม่ทรงไว้ครบ เทวดาอารักษ์จะโกรธแล้วจะทำอันตรายแก่คนทั้งหลาย เหตุนั้น
พระพุทธรเจ้าทั้ง ๔ พระองค์จึงเสด็จมาธำนาไว้เพื่อห้ามภัยทั้งมวล สำหรับสิ่งของรัตนะเงินทอง ๗
ประการที่เทวดาอารักษ์นำมาถวายก็ให้ไว้ในถ้ำ

๓) ความเชื่อในยักษ์

พระบาท คอยผาแรม (ถ้ำผาแรม บ้านเชียงหิน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองหน เมืองมาง
เหนือ สิบสองปันนา) พระพุทธรเจ้าเสด็จไปเอนพระปฤษฎางค์ลงบนศิลาบัลลังก์ ซึ่งเป็นที่มียักษ์เฝ้า
รักษาตั้งแต่ปฐมกาล แม้พระพุทธรเจ้าทั้ง ๓ ก็เคยมาประทับนอนและโปรดยักษ์

พระบาทดงน้ำ (พระบาท ๔ รอย) (บ้านก๊ว้น เมืองสูง) พระพุทธรเจ้าเสด็จไปโปรดพวก
ยักษ์ พระยาอวักยักษ์เห็นพระพุทธรเจ้าและผู้ติดตาม จึงพาพวกยักษ์มาถวายการต้อนรับนำ
โภชนาหารมาถวาย พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมสิ้นวันคืนหนึ่ง

๔) นักบวชนอกศาสนา

พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองเข็ญราย (พระธาตุดอยทอง อ.เมือง จ.เข็ญราย) มีชิม่าน ร้ายองค์หนึ่งเป็นบ้ำถื่อไม้ค้อนไล่ตีคน หากคว่ำได้คาบก็ไล่พ้นคน พระพุทธรเจ้าทำให้พ้นพระองค์ โดยเหยียดพระหัตถ์ข้างซ้ายให้ แต่เมื่อชิม่านยกคาบ ก็กลับกลายเป็นดอกบัวทอง ชิม่านพันลงไป คาบนั้นก็กลายเป็นแผ่นทองคำทั้งแท่ง เห็นเป็นอัศจรรย์จึงรู้ว่าเป็นพระพุทธรเจ้า จึงแก้สังฆาฏิผืนเก่า ขาดนั้นแล้วอภิวัตพระพุทธรเจ้า พูลขอบวช พระองค์ทรงให้บวชความบ้ำก็หายไปทันที

พระบาทดอยผาเรือ (พระบาทดอยผาเรือ ทะเลสาบดอยเต่า อ.ดอยเต่า จ.เข็ญใหม่) ลัวะ ผู้หนึ่งชื่อว่า ขุนแสนทอง เป็นมิตรกับโยคีอยู่เมืองผาสี มีร่างกายสูง ๘ ศอก มีกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก เพราะว่าได้กินน้ำบายาหาร้อย เกิดมาตั้งแต่ศาสนาของพระพุทธรเจ้ากฤษณะ เมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วก็กินน้ำบ้ำมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธรเจ้ากัศปะ เมื่อปรินิพพานไป มันก็กินน้ำบายาอีกจึงมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธรเจ้าโคตมะ ขุนลัวะแสนทองเป็นมิตรกับโยคีเพื่อให้โยคีสร้างสมบัติสิ่งของให้แก่ตน โยคีสร้างหีบทองคำ ๗ ใบ ใส่คัมภีร์ไว้ในที่สุดถ้ำ ทำเป็น ๓ ชั้น ราบเรียบเสมอเข้าไป ๓ วา สูงขึ้นอีก ๓ องค์ แต่ละองค์สูง ๑ คืบ ต่อจากหลังพระพุทธรูปเข้าไป ๓ ศอก สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์องค์หนึ่งยาว ๓ ศอก ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ชั้นบนสร้างเป็นแท่นทองคำ ๗ แท่น เพื่อวางหีบพระคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้ง ๗ หีบ ต่อจากนั้นก็หล่อห้องทองคำไว้ ๑ ใบ ปากกว้าง ๒ วา ลึนทองคำหนึ่งล้านหนึ่งหมื่นแวนไว้ที่ประตูตรงไปถึงพระเจดีย์ เทวดาองค์หนึ่งจึงติ่ม้องนี้ดัง ถ้าใช้คนตีต้องใช้คนสิบคน เทวคายังบูชาพระพุทธรเจ้าทุกวันพระตอนเที่ยงคืน จะได้ยินเสียงดังคล้ายเมฆพูนอยู่ในถ้ำ เมื่อพระจุนทเถระยังมีชีวิตอยู่ ภิกษุและนักปราชญ์ ประสงค์จะศึกษาเล่าเรียนก็จะมาเยี่ยมคัมภีร์ของพระจุนทเถระ ถือเป็นแบบฉบับหลักฐานได้ เพราะมีเนื้อหาถูกต้อง เมื่อท่านนิพพานแล้วก็ได้เก็บรวบรวมใส่หีบทองคำไว้เหมือนเดิมแล้วก็นิพพานในถ้ำนั้น ต่อจากนั้น ขุนแสนทองก็นิมนต์โยคีรูปนั้นให้อยู่เฝ้ารักษาที่ผาเรือ ในกาลนั้น พระโยคีก็ออกจากถ้ำมาอภิวัตพระพุทธรเจ้า พระพุทธรองค์รัศตามเหตุที่มาอยู่ที่นี่ โยคีกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ

พระเกศาธาตุ วัดบุพพาราม (วัดบุพพาราม อ.เมือง จ.เข็ญใหม่) ชิม่าน (นักบวชชาวพม่า) ๒ รูป นุ่งผ้าหน้าเกลียดเห็นพระพุทธรเจ้าเสด็จมาก็ถวายอภิวัตและเอาบาตรถวายทานแก่พระพุทธรองค์ ๒ ลูก พระพุทธรเจ้าตรัสว่า ท่านทั้งสองนุ่งผ้าหน้าเกลียดไม่เป็นสมณสาธูป ชิม่านสองรูปเกิดความละอายก็สึกมาพูลขอบวชกับพระพุทธรเจ้า ทรงบวชให้ด้วยเอหิภิกขุ แล้วตรัสกับผู้ติดตามว่า ต่อไปภายหน้าสถานที่นี้จะเป็นที่มีกษัตริย์มหาศาล และเพราะสถานที่นี้ชิม่านสึกจากเพศนักบวชที่นุ่งห่มไม่เรียบร้อยแล้วขอบวชใหม่ สถานที่นี้จะชื่อว่าอภินวนครหรือเมืองเข็ญใหม่

พระเกศาธาตุ สังฆาราม (วัดเชียงมั่น อ.เมือง จ.เชียงใหม่) ซึ่งมีาน ๗ รูปมานอนอยู่ในที่นั้น พวกเขาเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็ถวายอภิวัต

พระเกศาธาตุ และพระธาตุ โขติการาม (วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่) มีนักบวชมานรูปหนึ่งอายุได้ ๑๒๐ ปี มาพบพระพุทธเจ้าเกิดความยินดี จึงแก้ผ้าสไบไปชุบน้ำมันจุกไฟบูชาพระพุทธเจ้า

พระบาท เมืองอาฬวี (พระธาตุหลวง เมืองลา) มีฤาษี ๒ คน ชื่อ อัสนธิ และ อตุละ เป็นชาวลัวะชวนกันมาไหว้พระพุทธเจ้า ทูลขอบวช ทรงอนุญาต แล้วอยู่ปฏิบัติภาวนารอยพระบาท

พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์สั่งให้พระอินทร์ว่า เมื่อถึงช่วงทุกพันปี ให้ส่งพระยาศรรมิกราชจากสวรรค์ลงมาเกิดในโลกเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาให้สืบไปถึง ๕๐๐๐ ปี พระอินทร์ได้ตรัสเล่าเรื่องเหล่านี้ให้พระอินทฤาษีที่อยู่ ยอดเขาค้ำหลวง (เมืองหริภุญไชย เพื่อนำมาประกาศให้คนทั้งหลายได้ทราบ

พระบาทห้วยต้ม เมืองลี (พระบาทห้วยต้ม อ.ลี จ.ลำพูน) มีฤาษี ชื่อว่า “อตุลฤาษี” เป็นชาวลัวะ เข้ามาอภิวัต พระพุทธองค์ตรัสถามเจรจาด้วย ฤาษีจึงไปบอกชาวลัวะ ๗๐ หลังคาเรือนให้นำอาหารมาหุงต้มในห้วยแห่งหนึ่งแล้วนำมาถวายพระพุทธเจ้า และติดตามมาจนถึงพระบาทห้วยแม่หาด (บ้านแม่หาด อ.ลี จ.ลำพูน) จึงกราบทูลถามว่าเป็นฤาษีแต่ก็ยังไม่บรรลุนิเวศน์พิเศษ จึงใคร่ขอบวชในพระศาสนา พระพุทธองค์ให้สีกก่อน แล้วจึงบวชให้เป็นเอหิภิกขุชื่อว่า อตุลเถร ทรงตรัสกัมมัญฐานแก่พระภิกษุทั้งสองให้อยู่ปฏิบัติจนบรรลุนิเวศน์

นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงท่าเรือเมืองลังกา ว่าเป็นสถานที่พำนักของเหล่าฤาษี วิทยากร กิณนร ยักษ์และเทวดาที่ลงมาจากการสักการะพระพุทธรูป

๕.๒.๒ ความขัดแย้งของความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา

๑) ความขัดแย้งกับพวกยักษ์

พระที่นั่งที่ไสยาสน์และพระหัตถบาท ท่าวังงาม และคดอยสว่างเมืองสูง (เมืองปิ่น เมืองลา รัฐฉาน ดินชายแดนสิบสองปันนา) ยักษ์อารักษ์คนหนึ่งมีความดุร้าย อาศัยอยู่ต้นน้ำแห่งหนึ่งชื่อ “มุขนที” มีอายุมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ก็ไม่สามารถสั่งสอนได้ จึงได้ตรัสพยากรณ์ว่า มีแต่พระสมณ โคดมเท่านั้นที่จะสั่งสอนมันได้ พระองค์ทรงพักพระอรหันต์และพระอินทร์ที่ติดตามไว้ แล้วจึงเสด็จไปพระองค์เดียว ยักษ์เห็นบังเกิดศรัทธาแต่ก็ห้ามไม่ให้เข้ามาในเขตของตน โดยบอกว่าให้ไปที่ภูเขาข้างหน้า ภูเขาภูนั้นสูงเสียดงามมาก แต่พระองค์ก็เสด็จเข้าไปในเขตทำให้ยักษ์โกรธ สำแดงอิทธิฤทธิ์เข้าใส่ พระองค์ก็แสดงอิทธิฤทธิ์ทำลาย มันรู้สึกกลัวจึงทูลขอชีวิต

พระบาทดงนำ (พระบาท ๔ รอย) (บ้านก้วน เมืองสูง) มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตพระยาอาพวักข์เป็นมิจชาติกัญเป็นใหญ่กว่ายักษ์ทั้งหลายในชมพูทวีปมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ เมื่อปฐมกัลป์เมืองอาพวักข์ไม่เกิดขึ้น เป็นป่าเขาเป็นที่อยู่ของพวกยักษ์ พระพุทธเจ้ากฤษณะได้เสด็จมาถึงที่นี่เพื่อมาสั่งสอนพวกอาพวักข์ แต่ไม่สามารถปฏิบัติตามได้ ทรงเล็งเห็นว่าในอนาคตจะมีพระพุทธเจ้าโคตมมาสั่งสอนและจะบรรลุเป็น โสดาบัน จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ แล้วเสด็จจาริกไปตามลำดับ ถึงที่ของพวกทมิฬ ข้า ว่า ทรงเล็งเห็นพระพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์ในอนาคตก็ไม่อาจสั่งสอนคนกลุ่มนี้ให้เชื่อถือได้ พวกเขาไม่ยอมทิ้งมิจชาติกัญจนกว่าภัทรกัลป์นี้จะถูกไฟบรรลัยกัลป์ล้างทำลายไป หลังจากทรงปรินิพพานแล้ว จนถึงสมัยของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะและพระพุทธเจ้ากัสปะก็เช่นเดียวกันนี้ ในกาลเมื่อตถาคตเสด็จมาในพรรษาที่ ๑๗ ก็จาริกมาทางนี้จนถึงเมืองวิเทหะ (เมืองฮ่อ) แต่ยังไม่ถึงเมืองอาพวักข์ ในอดีตมีกษัตริย์องค์หนึ่งในเมืองอาพวักข์ พาเสนาราชไปล่ากึ่งกลางในป่า พบเนื้อตัวหนึ่ง ยิ่งอย่างไรก็ไม่ถูกจึงพาบริวารติดตามไปเกิดหลงอยู่ในป่าในเขตแดนของอาพวักข์ พระยาอาพวักข์จึงเข้าไปจับพระยาอาพวักข์เพื่อเป็นอาหาร พระยาอาพวักข์จึงออกอุบายว่าจะหาอาหารมาให้อีกจำนวนมาก โดยจะส่งคนในเมืองมาให้วันละคน เมื่อกลับถึงเมืองจึงประชุมเสนาอำมาตย์ แต่ไม่สามารถหาวิธีแก้ไขได้ จึงสั่งให้สร้างศาลาไว้ที่เชิงเขาเพื่อนำคนมาเป็นอาหารของยักษ์ ตอนแรกก็เอานักโทษมาให้ เมื่อนักโทษหมดจึงตกลงกันให้นำคนที่ไม่มีญาติมาบ้านละหนึ่งคน แต่ก็หาไม่ได้เพราะคนทุกคนมีญาติพี่น้องทั้งสิ้น ในเวลานั้นมีคนฉลาดคนหนึ่งพูดว่าเรื่องทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเพราะพระยาเป็นต้นเหตุเพราะการแสวงหาอาหารที่ไม่ควร ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม จึงไม่ควรให้ความช่วยเหลือ พระยาเมื่อได้ยินก็ร้องไห้กลัวตายจึงส่งข้าทาสของตนไปเป็นอาหารจนหมดเหลือแต่ราชบุตรองค์เล็กอายุได้ ๗ ขวบ จึงพร้อมด้วยพระเทวีประดับตกแต่งพระกุมารด้วยเครื่องราชอลังการให้เสวยอาหารอันประณีต แล้วให้คนนำพระกุมารใส่สิ่ววิกาหามแห่ไปที่ศาลา เมื่อนำพระกุมารพักไว้ที่นั่นแล้วก็พากันกลับ ส่วนพระยาและพระเทวีและบริวารก็คร่ำครวญร่ำไห้ ในราตรีนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องทั้งหมดด้วยทิพยจักขุญาณ จึงเหาะไปทางอากาศลงที่ อังคาพเจดีย์ ที่ใกล้กับภูเขาโลหกุฎ หรือคอยจอมทอง แล้วทรงเสด็จถึงราชนิเวศน์พบกับพระยาอาพวักข์และพระเทวี ทรงแสดงธรรมเทศนา แล้วก็เสด็จเหาะไปถึงคอยลงแม่น้ำที่ไหลมาจากคอยนั้น ยักษ์บริวารเห็นพระพุทธเจ้าก็ไม่รู้จักพากันว่าใครเป็นคนหัวโล้นเปลือยร่างกายครั้งหนึ่งเข้ามาสู่เขตแดนของเรา จึงพากันไปห้าม แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงเสด็จมุ่งสู่ราชนิเวศน์ของอาพวักข์ ยักษ์ทั้งหลายมีจิตใจหวาดกลัวจนไม่สามารถยับยั้งได้ ทรงขึ้นประทับบัลลังก์แล้วทอดพระเนตรราชกุมารที่ถูกยักษ์มัดไว้เพื่อรอเป็นอาหารของอาพวักข์ ทรงสั่งสอนจนพวกยักษ์เกิดความเลื่อมใส ในกาลนั้นมียักษ์ตนหนึ่งชื่อ สาคาศิริยักษ์ จะไปร่วมประชุมในสำนักของพระเวสสุวัน เหาะมาทางอากาศผ่านมาเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงลงมาอภิวัต เมื่อออกมาแล้วก็ไป

บอกแก่อาพวยักษ์ผู้สหายในที่ประชุมว่าพระพุทธรเจ้าเสด็จมาโปรดที่เรือนถือเป็นลาภอันประเสริฐ ยิ่ง อาพวยักษ์เมื่อรู้ว่าพระพุทธรเจ้าอยู่ในเรือนก็รู้สึกโกรธ กระโดดวิ่งจากที่ประชุมเอาเท้ากระทืบ คอยกาลาศิริภูฏแตกเป็นจุลแล้วก็เข้าไปสู่เรือนของตน พระพุทธรเจ้าทรงทราบแล้วก็เสด็จออกมาเพื่อเตรียมข่มขวัญและระงับมานะของอาพวยักษ์ ฝ่ายอาพวยักษ์ก็ร้องตะโกนว่า ใครบังอาจมาประทับ เขตแดนกูเข้ามานั่งในที่ของกูมาหากูเดี๋ยวนี้ แล้วเนรมิตเป็นวัวสุกราชวิ้งเข้าขวิด พระพุทธรเจ้าจึงเนรมิตเป็นเสื่อวิ่งไล่จับ มันวิ่งหนีแล้วเนรมิตเป็นพญานาคมีพังพานได้หนึ่งพันหนึ่ง เลื้อยเข้ามา พระพุทธรเจ้าเนรมิตเป็นพญาครุฑบินโฉบ พญานาคเลื้อยหนีแล้วเนรมิตเป็นช้างพุ่งเข้ามา พระพุทธรเจ้าจึงเนรมิตเป็นราชสีห์วิ่งไล่ ช้างวิ่งหนีแต่เป็นห้าฝนเก้าร้อน ห้าฝนน้ำเหล็กและน้ำทองเส่น้ำ ปีนธนูตกลงมา พระพุทธรเจ้าทรงจึงเนรมิตเป็นแผ่นกระดานทองคำหั้นบังไว้ อาพวยักษ์มีผ้าทิพย์ผืนหนึ่ง หากทิ้งไปทางอากาศฝนจะไม่ตก ๗ ปี ถ้าทิ้งลงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย แม่น้ำนั้นจะแห้ง ๗ ปี ถ้าทิ้งลงแผ่นดิน ต้นไม้ใบหญ้าจะไม่ตายไม่ออก ๗ ปี หากทิ้งลงน้ำที่มีปลาและสัตว์น้ำก็ตายสิ้น ถ้าทิ้งลงภูเขา ก็จะพังทลาย มันจึงใช้ผ้าผืนนี้ขว้างใส่พระพุทธรเจ้า จึงทรงอธิษฐานดีผ้าผืนนั้นจนขาดย่อยยับลงมาเป็นผ้าเช็ดพระบาท ในกาลนั้น อาพวยักษ์จึงก้มลงชบลงแทบพระบาทมีใจโทมนัส และตกใจกลัวบาป ทูลขอชีวิต พระพุทธรเจ้าทรงเมตตาสั่งสอนจนสำเร็จเป็นพระโศดาบัน พร้อมด้วยหมู่ยักษ์รับศีล ๕ ถึงไตรสรณคมน์เป็นที่พึง

พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุ โลหุฏฐบรรพต คอยจอมทอง (คอยทอง เมืองพาน ลิบสองปีนา) มียักษ์ตนหนึ่งอาศัยอยู่ ขุนลัวะชื่อ อุดตระเจ้า เมืองพะยาก ต้องนำคนมาให้ยักษ์กิน ๒ เดือนต่อ ๑ คน ยักษ์นั้นเห็นพระพุทธรเจ้าแล้วจะจับกิน พระพุทธรองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ข้างซ้ายออกไปแล้วตรัสว่าให้กินเสีย ยักษ์อ้าปากจะกินพระหัตถ์ก็กลายเป็นดอกบัว ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง แก้วปัทมราค ยักษ์เห็นเป็นอศจรรยไม่กล้ากิน เมื่อรู้ว่าเป็นพระพุทธรเจ้าจึงกล่าวเจรจาด้วยความนอบน้อม พระพุทธรเจ้าจึงทรงสั่งสอนว่าการกินเนื้อสัตว์เช่นนี้จะไปเกิดในนรกและจะกลับมาเกิดเป็นยักษ์อีก ๕๐๐ ชาติ ให้ละเลิกทำบาปเสีย แล้วให้ยักษ์สมาทานศีล ๕ เมื่อสมาทานแล้ว เจี้ยวสองซึ่งที่งอกพื้นริมฝีปากก็หลุดออก จึงทูลถวายสถานที่อยู่ของตนให้พระพุทธรเจ้าประทับแรม พระพุทธรองค์ทรงสถิตสีหไสยาสน์บนคายนันราตรีหนึ่ง เมื่ออรุณรุ่ง พระยายักษ์ก็นำโภชนาหารมาถวาย

พระยายักษ์ตนหนึ่งอาศัยอยู่ที่คอยอ่างสรง (คอยเชียงดาว) เมืองหริภุญไชย พระพุทธรเจ้าทรงเสด็จไปบริเวณเขตแดนคอยอ่างสรงนั้น ส่วนพระยายักษ์มีปกติจับคนและสัตว์กินเป็นอาหาร วันนั้น พระยายักษ์ไปหาอาหารไม่พบคนและสัตว์แม้แต่ตัวเดียว พบพระพุทธรเจ้าจึงจะจับกิน พระพุทธรเจ้าจึงตรัสห้ามไว้ว่าจะเป็นคนบาปหนักเพราะเราเป็นพระพุทธรเจ้า พระยายักษ์ได้ฟังก็เกิดความสะดุ้งตกใจจึงกราบขออภัย แล้วถอยหลังคืนสู่ถ้ำที่เป็นที่อยู่แล้วบอกแก่ลูกเมียว่าออกไปหาอาหารไม่พบใครตลอดวัน พบบุรุษผู้หนึ่งจะจับกินปรากฏว่าเป็นพระพุทธรเจ้า ก็ก้มกราบแล้วถอย

กลับมาที่อยู่ นางยักษ์จึงถามที่ประทับของพระพุทธเจ้าเพื่อจะนำข้าวตอกดอกไม้ไปขอขมา เมื่อขอขมาพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ทรงสั่งสอนพระยาอภัยให้ถึงสละกรรมและรักษาเบญจศีล และตรัสพยากรณ์ว่า จะเกิดเป็นพระยาธรรมิกราชองค์หนึ่งในระหว่างอายุพระพุทธศาสนาพันที่สาม จะส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง มีอายุยืน ๒๐๐ ปี ในเวลานั้นพระพุทธศาสนาว่างไปแล้ว สองพันกว่าปีย่างเข้าสู่สามพันปี ภายหลังแต่นั้นอายุพระศาสนาจะเหลือประมาณ ๒,๐๐๐ ปี (ระหว่างปัจจุบัน คือ พ.ศ.๒๐๐๐ – ๓๐๐๐)

๒) ความขัดแย้งกับนาค

พระบาท คอยผาลวงกุ มีพระยานาคตนหนึ่งคร่ำครวญมาก จึงทรงพักผู้ติดตามไว้ เสด็จเหาะไปลำพังพระองค์เดียว เมื่อพญานาคเห็นก็คิดจะจับพระพุทธเจ้ากิน พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอิทธิฤทธิ์บังคับให้พญานาคอ่อนแรงลง แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์แสดงนิมิตประดุจดอกไม้บานตกลงมาเป็นอันมาก พญานาคเห็นอัศจรรย์ชื่นชมอยู่ในใจ พระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วยนิมิตดอกไม้่อีกมาก จนพญานาคจำยอมต่อพุทธานุภาพ จึงสามารถเคลื่อนตัวยกหัวได้ จึงอาราธนาขอร้องให้พระพุทธเจ้าเทศนาสั่งสอนบนจอมดอยนั้น ในเวลานั้น พระอรหันต์ พระอานนท์ พระอินทร์และพระเจ้าอโศกต่างก็ติดตามนั่งล้อมพระพุทธเจ้า ส่วนพญานาคก็ลากลับไปบอกพรรคพวกที่เมืองนาคให้นำโภชนาหารอันเป็นทิพย์มาถวาย ต่างอภิวัตและให้ลูกสาวสองตนมาอุปฐาก และให้ลูกสาวนาคอีกสองคนนำน้ำนมข้นใส่ไหปิดสนิทมาถวาย ส่วนตนก็ฟังพานขึ้นกั้นเป็นร่มฉัตรให้พระพุทธเจ้าทางทิศใต้ พระอินทร์กั้นบังทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในเวลานั้นฝูงนาคมาพร้อมกันหมด

พระบาทเมืองนาค (พระพุทธบาทแก้วขาว อ.สอด จ.เชียงใหม่) พญานาคตนหนึ่งมีใจกักขฬะ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าก็คิดจะทำร้าย พระพุทธองค์จึงแสดงปาฏิหาริย์ให้ยกกายไม่ขึ้น มันจึงรู้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า เกิดมีใจนอบน้อม พระองค์ทรงกลายฤทธิ์ให้พญานาคเคลื่อนไหวได้ มันจึงไปนำอาสนะมาให้พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนก้อนหินหินก้อนหนึ่ง กว้าง สอก ยาว ๘ สอก แล้วนำโภชนาหารมาถวาย พญานาคบันดาลน้ำให้พุ่งจากแผ่นดิน น้ำขึ้นทองคำใส่น้ำมาถวาย พญานาคขอสมาทานศีล พร้อมทั้งควักดวงตาทั้งสองข้างถวายเป็นทาน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ยักษ์และนาค เป็นตัวแทนของฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมหรืออำนาจเหนือธรรมชาติที่มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนบ้านเมืองหรือยอดดอย ต้นน้ำ อันเป็นที่เคารพนับถือของกลุ่มชนดั้งเดิม เพราะสามารถบันดาลสิ่งดีและสิ่งร้ายให้บังเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตำนานจึงแสดงภาพให้เห็นถึงอำนาจของพระพุทธศาสนาที่อยู่เหนืออำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น และทำให้ยักษ์นาคเหล่านั้นกลายมาส่วนหนึ่งของอารักข์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนา ดังนั้น

ตำนานจึงบ่งชี้ให้เห็นถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในระยะเริ่มต้น และบทบาทการเผยแพร่ของพระสงฆ์ที่ต้องกำราบความเชื่อดั้งเดิมให้อยู่ในอำนาจก่อน แต่ก็ไม่ละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมอย่างเด็ดขาด โดยยังคงเหลือร่องรอยความเชื่อเดิมนั้นไว้ในฐานะผู้อุปถัมภ์ศาสนา ถึงกระนั้นความเชื่อดั้งเดิมนั้นก็ยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนมากกว่าหลักการสำคัญหรือแก่นสาระของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่ยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า รากฐานทางความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ สาระสำคัญของพระพุทธศาสนาในล้านนาและในประเทศไทย ส่วนเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาถูกยกไว้ในฐานะที่อยู่เหนือขึ้นไป ซึ่งการจะดำเนินไปให้ถึงนั้นต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีธรรม และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างพระธาตุ รักษาตำนานและยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวเคราะห์โครงสร้างสังคมและคติชนวิทยา ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกของล้านนา ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาวเคราะห์เนื้อหาตำนานพระเจ้าเลียบโลกของล้านนา โดยใช้การวิจัยเอกสารเชิงบรรยาย (Descriptive Research) ภายใต้กรอบแนวคิดแนวคิดโครงสร้างสังคมและแนวคิดคติชนวิทยา มีขั้นตอนของระเบียบวิธีวิจัย เป็น ๓ ขั้นตอน ดังนี้

๓.๑ ขั้นตอนการเตรียมการ

ผู้วิจัย ได้ดำเนินการคัดเลือกตำนานพระเจ้าเลียบโลกในล้านนาฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด คือ “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ฉบับวัดคู่อำ ต.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่ จำนวน ๑๒ ผูก เพื่อการปริวรรตจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยเพื่อความถูกต้องของเนื้อหา จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือ พุทธตำนาน เป็นคัมภีร์ปรากฏแพร่หลายในทางภาคเหนือของ ไทย ขณะนี้ยังมีต้นฉบับโบราณที่จารคัดลอกกันต่อๆ มาจำนวนมากหลงเหลืออยู่ตามวัดใหญ่ๆ โดยเฉพาะในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ตามที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ทำการตรวจสอบไว้มี ๒ ประเภท คือ

ฉบับความพิสดาร

๑. ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดคู่อำ ต.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่
๒. ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดเวียง ต.ล้อมแรด อ.เถิน จ.ลำปาง
๓. พุทธตำนาน (จ.ศ. ๑๑๕๖) ฉบับวัดเชียงมั่น ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
๔. พุทธตำนาน (ขาดผูก ๑, ๑๑) ฉบับวัดเชียงมั่น ฉบับที่ ๒
๕. พุทธตำนาน (ขาดผูก ๑) ฉบับวัดดอกเอื้อง ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
๖. พุทธตำนาน ฉบับวัดสันป่าอ้อย ต.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่
๗. พุทธตำนาน ฉบับวัดเมืองลับ ต.ป่าตัน อ.เมือง จ.เชียงใหม่
๘. ตำนานพุทธเลียบโลก ฉบับวัดดอนปิน ต.แซ่ซ่าง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่
๙. ตำนานพระบาทพระธาตุ ฉบับวัดแม่สุก ต.แม่สุก อ.แม่ใจ จ.พะเยา

ฉบับความย่อ

๑. ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดสันป่าเลียง ต.หนองหอย อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๒. พุทธตำนาน ฉบับวัดสันโค้ง ต.ทรายมูล อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่

๓. พุทธตำนาน ฉบับวัดดาวดึงษ์ ต.หายยา อ.เมือง จ.เชียงใหม่

อาจารย์บาติ พุทธรักษา กล่าวว่า เอกสารเรื่องดังกล่าวมีอยู่กระจัดกระจายในจังหวัดภาคเหนือ ไม่เฉพาะแต่ที่จังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น และนอกจากนั้นเอกสารนี้ยังแพร่หลายไปถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แถบฝั่งแม่น้ำโขงอีกด้วย ซึ่งก็ตรงกับคำสัมภาษณ์ของพระอริยานุวัตรเถระ ที่ได้พบเอกสารเรื่องดังกล่าวมีอยู่กระจัดกระจายในภาคอีสาน แต่เรียกชื่อคลาดเคลื่อนกันไปบ้าง คือ

๑. ตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒. ถ้าพระเจ้าเลียบโลก ฉบับศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
วัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม

๓. พระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดบ้านแสนยาง ต.เหล่าบก อ.ม่วงสามสิบ
จ.อุบลราชธานี

๔. พระเจ้าเยี่ยมโลก ฉบับวัดโพธิ์คอก ต.ป่าห้วยนั้ง อ.เมือง จ.ขอนแก่น ฯลฯ

ตำนานเหล่านี้ไม่ปรากฏว่าพบต้นฉบับที่จารขึ้นใหม่ มีแต่จารคัดลอกกันต่อ ๆ มาจากต้นฉบับที่พระมหาโพธิสมภาร ขอดคัดลอกเอาไว้จากพระมหาธรรมโรโส เมืองหงสาวดี ขณะที่ท่านเดินทางจาริกแสวงบุญไปถึงคอยเก็งคำ เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๖ (จ.ศ. ๘๘๔) ต่อมาได้มีพระภิกษุและอุบาสกคัดลอกกันต่อมา มีรายชื่อปรากฏในผู้ที่ ๑๑ เพื่อนำไปใช้เทศนาธรรมตามวัดในล้านนาและแพร่หลายไปทางล้านช้างและภาคอีสาน ในฉบับวัดกู่คำมีข้อความบอกถึงการจารคัดลอกครั้งสุดท้ายก่อนที่พระภิกษุอินทมูล เจ้าอาวาสวัดกู่คำ เมืองเชียงใหม่ จะจารคัดลอกไว้ โดยเนื้อเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลกหรือพุทธตำนานนี้ เนื้อหาจะจบลงตอนที่กล่าวถึงความเป็นมาของเอกสารนามผู้จารคัดลอกต่อๆ กันมาจนถึงผู้จารคนสุดท้าย ฉบับวัดกู่คำมีบอกไว้ในตอนสุดท้ายของผู้ที่ ๑ ว่าเป็นผู้ปลายเช่นเดียวกับฉบับวัดเชียงมั่น แต่วัดกู่คำมีผู้ที่ ๑๒ ต่อไปอีก เนื้อความกล่าวสรุปเรื่องราวตั้งแต่ผู้ที่ ๑-๑๑ จึงมีความเห็นว่าผู้ที่ ๑๒ วัดกู่คำเป็นฉบับที่พระสงฆ์ชาวล้านนาเขียนย่อเอาไว้โดยมิได้เพิ่มเติมเรื่อง แต่ก็ไม่สามารถทราบรายละเอียดเกี่ยวกับผู้เรียบเรียงและการจารฉบับความย่อ สมัยที่เขียนจะทราบแต่เพียงผู้จารคัดลอกเท่านั้น มีการเรียบเรียงฉบับความย่อเพื่อการเทศนาให้พุทธศาสนิกชนฟังจบในระยะเวลาสั้นๆ แต่ต้นฉบับที่มาจากลังกายังไม่มีการตรวจพบ เพราะเมื่อตรวจสอบฉบับวัดเชียงมั่นซึ่งจารคัดลอกไว้แต่ พ.ศ. ๒๓๗๗ ก็ไม่มีผู้ที่ ๑๒ บอกแต่เพียงผู้ที่ ๑๑ เป็นผู้ปลายและเนื้อความก็สมบูรณ์อยู่แล้ว อาจสรุปได้ว่าเป็นการเรียบเรียงเติม

เสริมต่อขึ้นในภายหลังโดยพระภิกษุหรืออุบาสกชาวล้านนา ซึ่งไม่บอกนามผู้แต่งและสมัยที่เรียบเรียง โดยมีธรรมเนียมนิยมในการแต่งเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลกหรือพุทธตำนานได้ ๓ ประเด็นคือ

๑. จารคัดลอกจากต้นฉบับของพระมหาโพธิสมภารที่จารคัดลอกจากพระธรรมรโศ เมืองหงสาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๖ และจารคัดลอกต่อ ๆ มาโดยไม่มีมีการตัดแปลงเนื้อหาเดิม

๒. พระภิกษุหรืออุบาสกชาวล้านนาเป็นผู้เรียบเรียงฉบับความย่อโดยรักษาเนื้อหาสาระจากฉบับความสมบูรณ์เพื่อใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนในระยะสั้น ๆ

๓. ฉบับที่ได้รับการตัดแปลงแก้ไขเพิ่มเติมและตีความให้พิสดารเพิ่มขึ้น เป็นผลงานของพระภิกษุหรืออุบาสกชาวล้านนาในสมัยหลัง เพื่อผนวกรวมตำนานเกี่ยวกับเรื่องพระธาตุในแต่ละแห่งเข้าด้วยกัน

ในส่วนที่เกี่ยวกับธรรมเนียมในการเทศนาเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลก พบว่า พระภิกษุสงฆ์ได้ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนมาช้านาน พระภิกษุสงฆ์จะใช้เทศนาแสดงตำนานบอกความเป็นมาของพระธาตุนั้น ๆ ในโอกาสที่มีงานเทศกาลฉลองและสักการบูชาประจำปี ส่วนคัมภีร์ฉบับความพิสดารนั้น พระสงฆ์จะใช้เทศนาในฤดูกาลระหว่างเข้าพรรษา เพื่อเป็นการย้าให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจพุทธกิจของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่เขาเชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จมาโปรดสัตว์และเผยแผ่ศาสนาในดินแดนแถบนี้ พร้อมกับได้ประทับรอยพระบาทหรือประทานพระบรมสารีริกธาตุไว้ในบ้านน้อยเมืองใหญ่ในอาณาจักรล้านนา และอาณาจักรใกล้เคียง

๓.๒ ชั้นรวบรวมข้อมูล

เมื่อผู้วิจัย ได้ดำเนินการถ่ายเอกสารไมโครฟิล์ม ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดคูคำ จากสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ได้ดำเนินการจัดจ้างผู้เชี่ยวชาญทางการปริวรรตภาษาจากสถาบันวิจัยสังคมให้ดำเนินการปริวรรตอักษรล้านนาเป็นอักษรภาษาไทย และได้ทำการเรียบเรียงภาษาดั้งเดิมให้เป็นภาษาไทยปัจจุบัน

๓.๓ ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการนำผลการปริวรรตตำนานที่แล้วเสร็จ นำเนื้อหาไปใช้ในการวิเคราะห์สาระดะทางวัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคมและคติชนวิทยาที่ปรากฏอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก โดยมีเนื้อหาในการวิเคราะห์ คือ การศึกษาทางวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคมคติชนวิทยา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำเสนอเป็นประเด็นในการศึกษาต่อไป

บทที่ ๖

บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

๖.๑ บทสรุป

จากผลการศึกษาพระพุทธศาสนาในล้านนา พบว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้ถูกเผยแผ่เข้ามาในดินแดนล้านนา สมัยอาณาจักรทวารวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ -๑๔ และมีการปฏิรูปคณะสงฆ์ในสมัยอาณาจักรล้านนาที่ประสบความสำเร็จ ๒ ครั้ง การเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในสมัยพระนางจามเทวี เมืองหริภุญไชย คณะสงฆ์กลุ่มแรกเป็นคณะสงฆ์นิคมอณูพื้นเมือง มีการบริหารคณะสงฆ์เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในสมัยอาณาจักรล้านนา จึงเกิดการปฏิรูปของคณะสงฆ์ครั้งแรกขึ้นในสมัยพญาเกื้อนา โดยนำพระพุทธศาสนาจากเมืองสุโขทัย ซึ่งสืบมาจากเมืองพันทหรือเมืองเมาะตะมะของชาวมอญ เป็นพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ใน พ.ศ.๑๕๑๒ เรียกว่า กลุ่มคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ และการปฏิรูปครั้งที่สอง ในสมัยพญาสามฝั่งแกนต่อกับสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา เกิดขึ้นจากคณะสงฆ์ชาวเชียงใหม่เป็นกลุ่มที่นำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาจากเมืองลังกาโดยตรง เรียกว่า กลุ่มคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ใหม่ ดังนั้น ในล้านนาจึงเกิดมีกลุ่มคณะสงฆ์ถึง ๓ คณะ ก่อให้เกิดกรณีวิวาทะขัดแย้งกันเกี่ยวกับความถูกต้องของหลักพระธรรมวินัยและความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์ และนับเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มีการแต่งตั้งอำนาจและเอกสารดำราทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่ามากมาย เพื่อประกาศแนวคิดหลักการทางศาสนาและความถูกต้องของพระธรรมวินัย ตลอดจนการยกย่องสถาบันกษัตริย์และการสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสถาบันทางการเมือง ดังนั้นพระพุทธศาสนาในล้านนาจึงเกิดยุคทองของวรรณกรรมทางศาสนา แต่ทำนองเดียวกันนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความสับสนวุ่นวายและความแตกแยกของคณะสงฆ์ซึ่งมีทิวทัศน์ต่างกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อสถาบันกษัตริย์อ่อนแอ สถาบันสงฆ์ก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบว่าสถาบันศาสนาในล้านนายังมีสถานภาพและบทบาทเทียบเท่ากับสถาบันกษัตริย์ กระบวนการสร้างอำนาจชอบธรรมทางการเมืองและการสร้างความมั่นคงของสถาบันศาสนาเป็นกระบวนการเดียวกัน ปรากฏให้เห็นชัดเจนว่า กษัตริย์ในอาณาจักรล้านนา นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่การประสานรวมทางอำนาจอย่างลงตัว โดยสร้างกุศโลบายทางการเมืองให้เกี่ยวเนื่องกับอำนาจของคณะสงฆ์

และการเปลี่ยนถ่ายอำนาจโดยใช้คณะสงฆ์เป็นฐานอำนาจสนับสนุน เช่นเดียวกับคณะสงฆ์เองก็ใช้ฐานอำนาจของสถาบันกษัตริย์ในการสืบต่อพระพุทธศาสนา

การผลิตตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในล้านนา เป็นผลจากกระบวนการที่คณะสงฆ์ต่างคณะสร้างขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายแฝงคือ การสร้างความชอบธรรมแก่สถาบันกษัตริย์และคณะสงฆ์ที่ตนสังกัดอยู่ ถึงแม้การบันทึกตำนานจะมีการสร้างแกนเรื่องที่มีแนวความเชื่อหรือแนวคิดให้ผูกพันกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่จากการบันทึกตำนานของพระภิกษุในอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายนั้น มีหน้าที่สำคัญในการดำรงสถานภาพของคณะสงฆ์ โดยได้รับความช่วยเหลือจากสถาบันกษัตริย์ในการบำรุงอุปถัมภ์ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มีความขัดแย้งเกี่ยวกับวิวาทะของคณะสงฆ์ต่างคณะ และเห็นได้ชัดเจนว่า หลังจากทีล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ก็ไม่ปรากฏมีพระภิกษุเขียนวรรณกรรมทางศาสนาที่ทรงคุณค่าขึ้นอีกเลย แต่ตำนานบางเรื่องก็ได้รับการคัดลอกกันสืบต่อมา เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ในขณะที่เดียวกับที่ลัทธิธรรมนิยมเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆ กลับได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น เช่น การสะเดาะเคราะห์ การบูชาเทียน การสืบชาติ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสังคมว่ามีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของคณะสงฆ์และรวมไปถึงการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในล้านนาด้วย

การสร้างภูมิสังคมทางศาสนาในตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นกุศโลบายหนึ่งในการเน้นย้ำอำนาจของสถาบันกษัตริย์ให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้น เป็นการสนับสนุนอำนาจความชอบธรรมทางการเมือง และการข่มอำนาจของนับถือความเชื่อวิญญาณนิยมหรือความเชื่อดั้งเดิม ด้วยวิธีนี้ทำให้กษัตริย์สามารถเข้าถึงและแทนที่อำนาจใหม่โดยผ่านตัวแทนความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและอ้างอำนาจที่เหนือกว่าลัทธิความเชื่อดั้งเดิม ดังนั้น จะเห็นว่าตำนานหรือกัมภีร์ที่เขียนขึ้นในยุคนี้ โดยเฉพาะตำนานทางพระพุทธศาสนามักจะเขียนถึงอำนาจอันชอบธรรมของกษัตริย์ที่ได้มาจากการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

ดังนั้น การเคารพบูชาพระบาทพระธาตุที่ปรากฏในตำนาน จึงมีทั้งการสถาปนาพระธาตุในแหล่งที่ตั้งเดิม และการเชื่อมโยงเครือข่ายพระบาทพระธาตุที่มีอยู่ในแหล่งอื่นๆ ให้อยู่ในโครงเรื่องเดียวกัน โดยการเชื่อมโยงจากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่ง กำหนดเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์สังคม การเคารพบูชาพระบาทพระธาตุมีความสัมพันธ์กับลัทธิธรรมทางการเมือง และมีปฏิสัมพันธ์กับการเคารพบูชาผีประจำเมือง แต่อำนาจของพระธาตุมิได้อยู่เฉพาะในเมืองใดเมืองหนึ่งแบบผีประจำเมือง เพราะมีความเป็นสากลมากกว่าและแผ่ข้ามพรมแดนทางการเมือง ทำให้มีการผนวกรวมเมืองที่อยู่ใกล้เคียงให้รวมเป็นผืนเดียวกัน กระบวนการผสมผสานกลมกลืนระหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิความเชื่อดั้งเดิมเช่นนี้ มีปรากฏอยู่ในตำนานพระธาตุหลายแห่ง นอกจากนี้

ตำนานพระบาทพระธาตุยังมีใช้มีบทบาทเฉพาะการควบคุมลัทธิความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังสามารถสร้างระเบียบทางจริยธรรมและความเชื่อใหม่ขึ้นแทนที่

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก จึงเป็นตำนานที่แสดงให้เห็นถึงความหมายที่สื่อถึงอำนาจของกษัตริย์ที่แผ่ออกไปควบคุมหรือตรวจตราโลกที่หมายถึงเมืองในพระราชอำนาจ เช่น เชียงตุง เมืองของเมืองลา ในเขตรัฐฉานของประเทศพม่า เมืองเชียงรุ่ง ในเขตสิบสองปันนา มณฑลยูนนานของประเทศจีน กลุ่มเมืองในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เช่น เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง จนถึงตาก ซึ่งดินแดนเหล่านี้คือกลุ่มเมืองที่กษัตริย์ได้แผ่พระราชอำนาจทางทหารครอบคลุมไว้ รวมไปถึงสถานที่สำคัญของอาณาจักรใกล้เคียง เช่น พระธาตุชเวดากองในประเทศพม่า ซึ่งจากผลการศึกษาสรุปว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าจำนวน ๔ ครั้ง มีสถานที่เสด็จจำนวน ๑๒๒ แห่ง แบ่งเป็นพื้นที่ตั้งในปัจจุบันครอบคลุม ๓ ประเทศ คือ มณฑลยูนนาน สิบสองปันนา ประเทศจีน จำนวน ๔๘ แห่ง ประเทศไทย จำนวน ๔๑ แห่ง ประเทศพม่า และรัฐฉาน จำนวน ๓๑ แห่ง แต่อย่างไรก็ตาม พื้นที่ตั้งเหล่านี้ก็ยังไม่ถูกต้องมากนัก เนื่องจากสถานที่หลายแห่งยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง เป็นการคาดคะเนเสียส่วนหนึ่ง เนื่องจากเป็นพื้นที่ชายแดนระหว่างประเทศ แต่ในดินแดนล้านนา ตำนานระบุว่ามีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในล้านนา ๒๑ แห่ง รอยพระพุทธบาท ๓๖ แห่ง รวมทั้งสิ้น ๕๕ แห่ง นั่นคือบางแห่งเป็นที่ประดิษฐานทั้งพระบรมสารีริกธาตุและรอยพระพุทธบาท รวมไปถึงการถือเอาสถานที่ๆ เคยตั้งอยู่ในเขตของอาณาจักรล้านนาสมัยโบราณมารวมด้วย ต่อจากนั้นก็กล่าวถึง การทำนายนายอายุพระพุทธศาสนา พุทธประวัติในอินเดีย การแบ่งพระธาตุ ลำดับผู้จารคัมภีร์ สรุปย่อการเสด็จทั้งหมด และพระธาตุประจำปีเกิด

การสร้างระเบียบทางความเชื่อเช่นนี้ส่งผลต่อโลกทัศน์และจริยธรรมที่เชื่อมโยงชุมชนชาวพุทธไว้ด้วยกัน และที่สำคัญคือการสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่ให้ขยายขอบเขตที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น และต่อมาตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ก็แพร่หลายไปสู่ดินแดนอื่น ๆ เช่น ล้านช้าง ประเทศลาว และภาคอีสานของประเทศไทย และยังแพร่หลายต่อมาด้วยการจดจารส่งต่อของกลุ่มพระสงฆ์ในยุคที่ล้านนาคงอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า และในช่วงที่อยู่ในอำนาจของสยามประเทศ ก็ได้ถูกเน้นย้ำด้วยความเชื่อพระธาตุประจำปีเกิด และการฟื้นฟูบูรณะพระบาทพระธาตุของครูบาศรีวิชัย แต่ในยุคปัจจุบัน ตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้เสื่อมความนิยมลง เพราะปัจจัยด้านการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไป แต่ที่ยังคงไว้ก็คือตำนานพระบาทพระธาตุประจำปีท้องถิ่น ซึ่งยังคงมีการสืบสานประเพณีและความเชื่อกันอยู่ ซึ่งสัมพันธ์กับปัจจัยทางการเมืองในปัจจุบันที่แยกส่วนในการบริหารปกครอง ดังนั้น ความเป็นชุมชนเครือข่ายพระบาทพระธาตุในอดีตจึงค่อยๆ หดความสำคัญลง

สารัตถะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก พบว่า ความหมาย ความเชื่อและระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น เน้นย้ำบทบาทหน้าที่ในการสร้างบรรทัดฐานทางสังคม ได้แก่ การตั้งความปรารถนา ธรรมเนียมการขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูป และพระธาตุ ธรรมเนียมในการคัดลอกจารธรรมตำนาน ความกตัญญูกตเวที การบำเพ็ญบารมี การกล่าววาจาไม่ผิดต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธรูป

บทบาทหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม ได้แก่ การตั้งพระปณิธานในการสั่งสอนเวไนยสัตว์ การใช้ภาษาท้องถิ่นสั่งสอน การสอนโดยการนำภูมิปัญญาทางด้านเทคโนโลยีมาสอดแทรกทรงแสดงธรรมให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาป การพยากรณ์อายุพระพุทธรูปศาสนา และการเสด็จมาของพระศรีอริยเมตไตรย์ การแสดงธรรมสั่งสอนโปรดเวไนยสัตว์หรือกลุ่มคนต่าง ๆ เช่น พ่อค้า ชนพื้นเมืองดั้งเดิม สัตว์เดรัจฉาน เทวดาอารักษ์ ยักษ์ นาค พระอินทร์ เทพบุตร

ส่วนคติชนในตำนานพระเจ้าเลียบโลก พบว่า นับตั้งแต่พระพุทธรูปศาสนาเผยแผ่เข้ามาในล้านนา ได้กลายเป็นสิ่งใหม่ที่มีผลกระทบต่อลัทธิการนับถือความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเป็นกลุ่มความเชื่อแบบวิญญูณนิยมหรือความเชื่อเรื่องผี เป็นความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติของคนในสมัยโบราณ โดยแทนสัญลักษณ์เป็นยักษ์ นาคหรือเทวดาอารักษ์ จากตำนานพระเจ้าเลียบโลก แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบาทพระธาตุได้ผสมผสานกับการเชื่อวิญญูณนิยมให้อยู่ในโครงข่ายเดียวกัน มีการสถาปนาพระบาทพระธาตุขึ้นมาแทนที่ความเชื่อดั้งเดิม และยินยอมให้ความเชื่อดั้งเดิมนั้นเป็นผู้อารักษ์รักษาพระบาทพระธาตุ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับนับถือหรือแสดงเหตุการณ์ความขัดแย้งก่อนที่จะยอมรับพระพุทธรูปศาสนา

การยอมรับพระพุทธรูปศาสนาของความเชื่อดั้งเดิม แสดงให้เห็นถึง ความเชื่อในพญานาค เทวดาอารักษ์ ยักษ์ นักบวชนอกศาสนา ส่วนความขัดแย้งของความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธรูปศาสนา แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งกับพวกยักษ์และนาค ยักษ์และนาค เป็นตัวแทนของฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมหรืออำนาจเหนือธรรมชาติที่มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนบ้านเมืองหรือยอดดอย ต้นน้ำ อันเป็นที่เคารพนับถือของกลุ่มชนดั้งเดิม เพราะสามารถบันดาลสิ่งดีและสิ่งร้ายให้บังเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตำนานจึงแสดงภาพให้เห็นถึงอำนาจของพระพุทธรูปศาสนาที่อยู่เหนืออำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น และทำให้ยักษ์นาคเหล่านั้นกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของอารักษ์ผู้คุ้มครองพระพุทธรูปศาสนา ดังนั้น ตำนานจึงบ่งชี้ให้เห็นถึงการเข้ามาของพระพุทธรูปศาสนาในระยะเริ่มต้น และบทบาทการเผยแผ่ของพระสงฆ์ที่ต้องกำราบความเชื่อดั้งเดิมให้อยู่ในอำนาจก่อน แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมอย่างเด็ดขาด โดยยังคงเหลือร่องรอยความเชื่อดั้งเดิมนั้นไว้ในฐานะผู้อุปถัมภ์ศาสนา ถึงกระนั้นความเชื่อดั้งเดิมนั้นก็ยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อถือของผู้คนมากกว่า หลักการสำคัญหรือแก่นสาระของพระพุทธรูปศาสนา จะเห็นได้จากความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เหนือธรรมชาติที่ยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า รากฐานทางความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ สาระสำคัญของพระพุทธศาสนาในล้านนาและในประเทศไทย ส่วนเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาถูกยกไว้ในฐานะที่อยู่เหนือขึ้นไป ซึ่งการจะดำเนินไปให้ถึงนั้นต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีธรรม และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างพระธาตุ รักษาตำนานและยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

๖.๒ อภิปรัชญา

ในล้านนา ความเป็นมาของหมู่บ้านกับสถานที่ตั้งพระธาตุ หรือพระบาท เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน หมู่บ้านที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จะมีสถานที่ประดิษฐานพระธาตุและพระบาทเป็นเคารพนับถือ เมื่อย้อนประวัติความเป็นมาอย่างน้อยนับหลายร้อยปี ตำนานพระบาทพระธาตุเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายที่มาของชื่อหมู่บ้าน ตำนานได้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างต้นกำเนิดความมีอยู่ของหมู่บ้านเชื่อมโยงกับการเกิดขึ้นมีอยู่ของพระบาทพระธาตุ โดยในตำนานจะกล่าวถึงการเสด็จผ่านมาของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลก โดยมีพระภิกษุเป็นมักคุเทศก์ผู้นำเที่ยวและอธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนต่างๆ มีการเชื่อมโยงกับชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนา พร้อมกับผนวกดินแดนใกล้เคียงอื่นๆ ได้แก่ รัฐฉาน พม่า และสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ให้เข้าเป็นเครือข่ายชุมชนเดียวกัน

ความหมายและความสำคัญของหมู่บ้านได้ถูกเขียนขึ้นหรือบอกเล่าไว้ในตำนานประวัติพระธาตุหรือพระบาทเป็นที่ยืนยันให้เห็นว่าชาวบ้านนั้นมีอยู่และมีประวัติศาสตร์ของตนเอง ต่างจากตำนานเมืองซึ่งเล่าถึงประวัติศาสตร์ของราชวงศ์ ส่วนตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ยืนยันถึงความมีอยู่และคงอยู่ของหมู่บ้าน

ตำนานพระบาทพระธาตุในล้านนาปัจจุบัน ไม่ได้ถูกลืมเลือนหายไปจากความทรงจำ แต่ได้ถูกผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่าในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์พระธาตุ ประเพณีขึ้นธาตุ รวมไปถึงการพิมพ์เอกสารหนังสือ ซึ่งอาจจะแตกต่างจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกในอดีตที่ถูกจารในใบลาน และมีพิธีกรรมเทศนาสั่งสอน แต่ตำนานพระบาทพระธาตุของชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งก็ยังเป็นที่จดจำจากคำบอกเล่าและการบ่งบอกถึงความเป็นมาของวัด โดยมีการระบุประวัติโดยย่อของวัด เรียงลำดับรายชื่อเจ้าอาวาส การบูรณปฏิสังขรณ์หรือการสร้างวัด สร้างศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญๆ เรื่องเหล่านี้ถือเป็นประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นการสั่งสอนทบทวนประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านไปพร้อมกัน ชาวบ้านจะจดจำเรื่องราวในตำนานในแบบมุขปาฐะและเล่าสืบต่อกัน มีการเพิ่มเติมและตีความใหม่ๆ บ้าง เพื่อให้เกิดความสอดคล้องเหมาะสมกับกาลสมัย แต่มักจะคงแก่น

เรื่องหลักไว้ คือ ยืนยันถึงการเสด็จมาโปรดของพระพุทธเจ้า และได้พระราชทานพระเกศาธาตุและพระพุทธรูปไว้ และในท้ายที่สุดก็จะตรัสพยากรณ์ชื่อหมู่บ้านตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น รวมไปถึงอนาคตของหมู่บ้านแห่งนั้น และถ้าหากเป็นบ้านใหญ่เมืองใหญ่ก็จะตรัสพยากรณ์ให้นำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ เพราะเหตุนี้ พระสงฆ์และชาวบ้านจึงมีการรวมตัวกันบูรณปฏิสังขรณ์พระบาทพระธาตุตามตำนาน และเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างวัดบูรณะพระธาตุหลายแห่งในล้านนา เช่นกรณี การบูรณะพระบาทพระธาตุของครูบาศรีวิชัย ซึ่งท่านเป็นผู้ที่มีความเข้าใจวัฒนธรรมชาวนาได้อย่างลึกซึ้ง ดังนั้นจึงปรากฏอนุสาวรีย์ของครูบาศรีวิชัยตั้งอยู่บริเวณพระบาทพระธาตุเกือบทุกแห่งในล้านนา และมีสัญลักษณ์รูปเสื่อ ซึ่งเป็นปีเกิดของท่านปรากฏอยู่ด้วยทุกแห่ง ครูบาศรีวิชัยครองใจชุมชนหมู่บ้านด้วยการเป็นประธานสงฆ์ในการบูรณะพระบาทพระธาตุ เรียกว่า “นั่งหนัก” ครูบาศรีวิชัยได้ใช้ความศรัทธาในการสร้างความร่วมมือของพลังชุมชน และเป็นพลังต่อต้านอำนาจคณะสงฆ์ส่วนกลางที่นำอำนาจรัฐเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์เมืองเหนือในขณะนั้น ปรากฏการณ์การรวมกันของชุมชนหลายชุมชนเข้าด้วยกัน ยังปรากฏให้มีประเพณีไหว้พระธาตุหรือสร่งน้ำพระธาตุ เรียกว่า “ซิ่นธาตุ” หรือ “สร่งน้ำพระธาตุ” เนื่องจากพระธาตุส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บนยอดเขา และการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด เป็นต้น โดยปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยจะนิยมทำกันในเดือนแปดเหนือ ประมาณเดือนหกภาคกลาง ในช่วงวันวิสาขบูชา ในกลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกันก็จะจัดกระทำร่วมกัน เฉพาะวัดที่มีตำนานพระบาทพระธาตุ โดยถือเอาพระบาทพระธาตุที่มีความเก่าแก่และสำคัญที่สุดเริ่มต้นก่อน เรียกว่า “วัดหน้าหามู” เป็นประเพณีร่วมที่ชาวบ้านในชุมชนถือปฏิบัติร่วมกัน ดังเช่น กรณีชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ เช่น อำเภอสารภี อำเภอสันป่าตอง เป็นต้น จะถือว่าพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นประธานของพระบาทพระธาตุของเขตนี้ ในขณะที่ประเพณีซิ่นพระธาตุคอกสุเทพ ก็เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของพระธาตุหน้าหามูที่จัดสร้างขึ้นตามความสำคัญทางการปกครอง มีการระดมคนจากทุกอำเภอจัดขบวนแห่ซิ่นพระธาตุคอกสุเทพเป็นประจำทุกปี ในช่วงก่อนวันวิสาขบูชา โดยได้เชื่อมประสานให้คณะศรัทธาประชาชนจากอำเภอต่างๆ เข้าร่วมเป็นขบวนในการแห่เครื่องสักการะพระธาตุ และถือเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้น การเชื่อมโยงของพระบาทพระธาตุนี้นอกจากจะความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้าน ในปัจจุบันยังแสดงให้เห็นถึงพลวัตและการตีความหมายทางวัฒนธรรมเพื่อกิจการอื่นๆ ของสังคมด้วย

การสร้างพระบาทพระธาตุแห่งใหม่ๆ เกิดขึ้นเพิ่มเติมในปัจจุบันของดินแดนล้านนา ไม่ใช่การสร้างความสับสนทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นสิ่งที่เน้นย้ำให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ในความคิดของชาวบ้านที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับหลักฐานข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่แห้งแล้ง แต่ชาวบ้านสร้างประวัติศาสตร์ใหม่ที่เลื่อนไหลไปตามกาลเวลา เป็นความพยายามที่จะสรรค์สร้าง

จุดยืนให้แจ่มชัดในจิตใจของตนเอง รวมทั้งแสดงความโดดเด่นนั้นให้เป็นที่รับรู้ของคนอื่น ๆ ในสังคม พระบาทพระธาตุจึงมีความหมายมากกว่าความศักดิ์สิทธิ์ แต่มีความหมายถึงตัวตนของหมู่บ้าน และมีนัยถึงความเจริญรุ่งเรืองรวมไปถึงความยั่งยืนของชุมชน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการให้หมู่บ้านหรือวัดของตนเป็นส่วนหนึ่งของตำนานพระบาทพระธาตุ แม้จะเป็นเพียงสิ่งจำลองก็ตาม เรื่องราวการขุดพบพระธาตุหรือปาฏิหาริย์พระธาตุจึงเป็นเรื่องปกตศีธรรมดาที่จะต้องหยิบยกขึ้นมาเล่าสู่กันฟัง เพื่อสร้างความชอบธรรมที่จะสร้างพระบาทพระธาตุขึ้นในวัดและหมู่บ้านของตน รวมไปถึงการสร้างความสำเร็จในการบูรณปฏิสังขรณ์เพื่อเรียกศรัทธาของประชาชน ในความจริงแล้วพระพุทธเจ้าจะเสด็จมายังสถานที่ต่าง ๆ ตามตำนานหรือไม่ ไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึง เพราะการที่บ้านเล็กเมืองน้อยมีตำนานพระบาทพระธาตุอยู่ก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปยังประชาชนทุกกลุ่มชนและสถิตมั่นอยู่ในจิตใจของชาวบ้านในชุมชนแล้ว

๖.๓ ข้อเสนอแนะ

- ๑) ควรขยายขอบเขตการศึกษาตำนานพระเจ้าเลียบโลกให้ลึกซึ้งในระดับภูมิภาคใกล้เคียง เช่น ประเทศพม่า ประเทศลาว และประเทศจีนตอนใต้
- ๒) ควรศึกษาพลวัตทางวัฒนธรรมของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระบาทพระธาตุ เช่น ประเพณีสงกรานต์พระธาตุ ประเพณีขึ้นธาตุ เป็นต้น
- ๓) ควรศึกษาเปรียบเทียบตำนานพระบาทพระธาตุในชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ

ภาคผนวก

ความพิสดารของสถานที่เสด็จในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ตอนที่ ๑ การเสด็จมาครั้งแรก

ผู้ที่ ๑ มีจำนวน ๓๖ หน้าลาน ต้นผู้เป็นการกล่าวของพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า และเล่าความถึงสมัยที่พระองค์เสวยพระชาติบำเพ็ญพระโพธิสัตว์ธรรม ในส่วนต้นเรื่องกล่าวว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันตสาวก ๕๐๐ องค์ มีพระสารีบุตรเป็นประธานสงฆ์ เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์จนถึงเมืองพาราณสี ทรงอธิษฐานประทับรอยพระบาทไว้ตามบ้านเมืองต่างๆ ได้แก่ บ้านเมืองน้อยใหญ่ ภูเขา คันทันน้ำและแม่น้ำ มาตามลำดับ

ประเทศไทย

๑. พระบาท เมืองลี้ (อ.ลี้ (เวียงเก่า) จ.ลำพูน)

พระพุทธเจ้าเสด็จพร้อมด้วยพระอรหันต์ เสด็จถึงชนบทแห่งหนึ่ง มีพญานาคคนหนึ่งเข้ามา อภิวัตพระพุทธเจ้าแล้วทูลขอรอยพระพุทธบาท พระองค์จึงอธิษฐานประทับรอยพระบาทบนก้อนหินก้อนหนึ่ง แล้วตรัสแก่พระสารีบุตรว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี รอยพระบาทจะปรากฏแก่คนทั้งหลาย

๒. พระบาท ท่าหัวเคียน (เชิงคอยเก็ง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบฝั่งแม่น้ำแม่ระมิง (ปิง) ถึงท่าหัวเคียน พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทบนก้อนหนึ่งก้อนหนึ่ง ช้างหน้าที่ประดิษฐานรอยพระบาทมีหิน ๒ ก้อนเป็นรูปร่าง ๒ อ่าง มีน้ำเต็มไม่รู้จะแห่งหาย ตั้งอยู่ริมฝั่งด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง แล้วทรงตรัสกับพระสารีบุตรว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี จะมีภิกษุรูปหนึ่งมาเปิดเผยรอยพระบาทให้ปรากฏถึงปีรวาย (ขาล) ปีเมืองเหม้า (เถาะ) ก็จะรุ่งเรืองเป็นเมืองท่าหัวเคียน

๓. พระธาตุ เมืองหริภุญไชย (พระบรมธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน)

พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบฝั่งแม่น้ำแม่ระมิงค์ (แม่น้ำปิง) มาประทับนั่งที่หินก้อนหนึ่ง เทวดาก็ นำผลหริตผล (ผลสมอ) มาถวาย พระพุทธเจ้าทรงเสวย จึงมีชื่อว่า “หริภุญไชย” ทรงเหยียดพระอังคฺตรชี้และตรัสแก่พระสารีบุตรว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ศาสนาและพระธาตุจะมาประดิษฐานที่นี้ตลอด ๕,๐๐๐ ปี และจะเป็นนครใหญ่ มีพระราชูปถัมภ์ พระนามว่า “อาทิตตราช” และทรงสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ มีเมืองปรากฏชื่อว่า “หริภุญไชยนคร”

๔. คอยอุจบุรพต (พระธาตุคอยสุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่) พระบรมธาตุ บุษผาราม (วัดสวนดอก)

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปสู่อุคยอุจจบุรพต ณ สถานที่แห่งหนึ่งเป็นที่ราบอยู่ทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือ ทอดพระเนตรแล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า หลังจากปรินิพพานแล้ว พระธาตุก็ จะมาประดิษฐาน ณ ที่นี้ แล้วผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกทางแม่น้ำปิง ตรัสว่า จะมีการตั้ง เมืองมีชื่อว่า “อภินวนคร” (เชียงใหม่) และไกลออกมาจากเมือง ๕๐๐ วา บริเวณเชิงเขาจะมีพระมหา เถระนำพระธาตุจากเมืองลังกามาประดิษฐานไว้ ก่อพระเจดีย์ครอบปรากฏชื่อว่า “บุปผาราม” (วัด สวนดอก)

๕. พระธาตุ คอยพระนอนหรือคอยปู่เจ้าเขางาม (เขตคอยสุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นภูเขาลูกหนึ่ง ตำเร็จสีหไสยาสน์อยู่ มีต้นไม้ต้นหนึ่งขึ้นอยู่ทางทิศ ตะวันตก กิ่งไม้ได้หักตกลงมาในที่นั้น พระสารีบุตรทูลถามเหตุนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า หลังจากที ปรินิพพานไปแล้ว พระธาตุจะมาประดิษฐานอยู่ที่นี่ จะรุ่งเรืองเป็นที่สักการบูชา ปรากฏชื่อว่า “คอย พระนอน” หรือ “คอยปู่เจ้าเขางาม”

๖. ทำพระเจ้าอาบน้ำ หรือท่ากบกว้าง (เขต อ.แมริม จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงแม่น้ำปิง เสด็จลงสรงน้ำ เมื่อชำระพระวรกายเสร็จแล้ว ทรงนุ่งห่ม ผ้าประทับยืน ตรัสกับพระสารีบุตรว่า สถานที่แห่งนี้ต่อไปจะมีชื่อว่า “ท่าพระเจ้าอาบน้ำ” และจะ เปลี่ยนเป็น “ท่ากบกว้าง”

๗. สบสา (ปากน้ำแม่สาที่ไหลเข้าสู่แม่น้ำปิง อ.แมริม จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบฝั่งแม่น้ำปิงถึงที่แห่งหนึ่ง มีนก ๒ ตัว ตัวหนึ่งบินมาจากทิศใต้ ตัว หนึ่งบินมาจากทิศเหนือ บินมาสบกันที่ตรงนั้นพอดีกับที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง นกทั้ง ๒ ตัวเกิด ความยินดีส่งเสียงร้องว่า “สา สา” พระพุทธเจ้าจึงพยากรณ์ว่า ที่ตรงนี้ภายหน้าจะมีชื่อว่า “สบสา”

๘. พระธาตุ ยางหมอก (ระหว่าง อ.แมริม และ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงต้นไม้ยางต้นหนึ่ง สถานที่นั้นมีน้ำค้างและหมอกตกลงมาจนครีมีมืด พระสารีบุตรจึงกราบทูลพระพุทธเจ้าทรงหยุดก่อน เพราะมีน้ำค้างหมอกตกลงมาก พระพุทธเจ้า เสด็จเข้าสู่ร่มไม้ยาง แล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า หลังจากปรินิพพานแล้ว พระธาตุจะมาประดิษฐาน อยู่ที่นี่ จะเจริญรุ่งเรือง ภายหน้าเมื่อไม้ยางตายลง ไม้ศรีมหาโพธิ์จะเกิดขึ้นแทนที่ และที่แห่งนี้จะมี ชื่อว่า “ยางหมอก”

๙. พระบาท ผาสะแกง (ในตำนานกล่าวว่า อยู่ในเขตเมืองฝาง ปัจจุบันน่าจะอยู่ในเขตอำเภอ แม่แตง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบฝั่งแม่น้ำปิงขึ้นไปถึงหมู่บ้านหนึ่ง บิณฑบาตรในบ้านนั้นมีชื่อว่า “บ้านกอก” พระพุทธเจ้าเมื่อรับบิณฑบาตรแล้ว เสด็จไปสู่หินก้อนหนึ่งกว้าง ๑๒ ศอก ประทับเสวย กระจายอาหาร ในเวลานั้นมียักษ์ตนหนึ่งมากันฉัตรให้ และมีเทวดาองค์หนึ่งมาไปกพัดจามรี พระสารี

บุตรทูลว่า สถานที่แห่งนี้ไม่มีน้ำเสวย ไม่ควรฉันทันทีนี้ พระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรเหวแห่งหนึ่ง ทางทิศตะวันออก ไกลออกไปประมาณ ๕๐๐ วา เวลานั้นมีเทวดาองค์หนึ่งเนรมิตเป็นหมูตัวใหญ่ เอาปากคั่นก้อนหินก้อนหนึ่งในเหวนั้น น้ำก็พุ่งขึ้นมา หมูก็มายืนอยู่หน้าพระพักตร์ พระสารีบุตรเอา ฝาบาตรไปตักน้ำมาถวาย แม้พระพุทธเจ้าทรงเสวยและชำระพระวรกาย น้ำนั้นก็ไม่มีเหือดแห้งลง พระสารีบุตรจึงทูลถามเหตุนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า สถานที่แห่งนี้จะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ หลังจากปรินิพพานแล้ว ๒๐๐๐ ปี จะมีพระราชานามว่า “ธัมมิกราชา” มาปฏิสังขรณ์สถานที่ ประดิษฐาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสพยากรณ์แล้วก็เสด็จลุกขึ้น แผ่นดินก็ไหวเป็นนิมิตให้รู้ว่า พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองและตั้งมั่น พระพุทธองค์จึงทรงตั้งประทับรอยพระบาทไว้ที่หินก้อนหนึ่ง ไว้ พวกเทวดาเกรงว่าหินจะเป็นสถานที่คนทั้งหลายเดินขึ้นมา จึงงัดหินก้อนนั้นให้ตะแคงไว้ จึงมี ชื่อว่า “ผาตะแคง”

๑๐. อารามพระยาคำแดง (ถ้าเชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จเหาะไปทางอากาศ ผ่านภูเขาเทือกหนึ่งทรงชี้พระหัตถ์ไปหัวเขาลูกหนึ่ง แล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า ภายหน้าศาสนาจะมาประดิษฐานอยู่ที่นี่ จะปรากฏชื่อว่า “อารามพระยาคำแดง”

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๑๑. บริโกกเจติย์ เมืองลัวะ (เมืองลื้อ)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองลัวะ ทรงเหยียดพระหัตถ์ชี้แล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า หลังจากปรินิพพานแล้ว มืด โคนของพระองค์จะถูกนำมาประดิษฐานไว้ ณ ที่นี้ คนทั้งหลายในเมือง จะสัก รอยมืด โคนไว้ที่หน้าผาก

๑๒. เมืองอุตตระปัญจาละ (เมืองแสนหวี)

พระพุทธเจ้าเสด็จตามบ้านเมืองทั้งหลาย จนถึงอุโมงค์ใหญ่แห่งหนึ่งในเมืองอุตตระปัญจาละ เป็นมหาอุโมงค์ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิตได้อธิษฐานขุดไว้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัท

๑๓. พระธาตุ เมืองวิเทหะ (เมืองหนองแส)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองวิเทหะ ในเวลานั้นพระยาวิเทหะ มีความยินดีรับแต่งโภชนาหาร ไล่ถาดทองคำบรรพตบนหัวช้างนำมาต้อนรับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระยาวิเทหะทำ เช่นนี้เป็นกรหมิ่นพระองค์ ทำให้ภายในเมืองนี้จะไม่มีความนับตั้งแต่นั้นทำให้เมืองนี้ไม่มีช้าง อาศัยอยู่ ถึงอยู่ไต่ก็ไม่มานาน พระพุทธเจ้าประทับแรมที่นั่นคืนหนึ่ง รุ่งเช้าจึงทรงนำ แล้วเสด็จ

บิณฑบาตร ได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า หลังจากตถาคตปรินิพพานแล้ว พระชาตुเขียวฝาง (พื้นเขียวที่อยู่ถัดฝั่งกรามออกมา) และบาตร จะมาประดิษฐานอยู่ที่นี้

ประเทศพม่า

๑๔. พระบาททำหัวข้าวตอก (ทำน้ำแม่ น้ำสาละวินหรือแม่น้ำคง ระหว่างเมืองแสนหวีกับเมืองหาง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองโกสัมพี (เมืองหนึ่งในอาณาจักรหมอกขาวมาหลวง) เสด็จออกบิณฑบาตรจนถึงแม่น้ำคง (สาละวิน) ทรงสงน้ำแล้วชำระพระวรกายบนหินก้อนหนึ่งที่ทำข้าวตอก เพราะทำน้ำนั้นมีฟองน้ำแตกขึ้นเบื่องบน เหมือนคนโปรยข้าวตอก ในเวลานั้นมีพญานาคคนหนึ่งเข้ามาอภิวัตพระพุทธเจ้า และทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าก็ประทับประทับรอยพระบาทไว้เหนือหินก้อนหนึ่ง พระยานาคทูลถามสถานที่ฉันอาหารกับพระองค์ พระพุทธตรัสตอบว่า จะไปฉันข้าวที่ยอดภูเขาเวภารบรรพต ใกล้แม่น้ำพยอมณี (แม่น้ำคง)

๑๕. พระบาท พระชาตुकอยรังรุ้ง (พระพุทธบาทสี่รอย (รังรุ้ง) เมืองหาง)

พระพุทธเจ้าทรงเสวยพระกระยาหารที่ภูเขาเวภารบรรพตแล้ว พญานาคจึงเอาน้ำจากแม่น้ำคงมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงบ้วนน้ำชำระพระโอษฐ์ไปทางทิศใต้ พระสารีบุตรทูลถามเหตุนี้ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า น้ำป่วนปากจะเป็นที่พึงแก่คนและสัตว์ที่พากันมาสักการบูชารอยพระบาท เขาทั้งหลายจะได้ดื่ม น้ำ ถ้าหากสระผมหรืออาบ โรคภัยก็จะหายไป ถ้าปรารถนาอย่าให้ฝนหลุดอย่าให้หุนหวน อย่าให้ตาบอด ผมอย่าให้หงอกก็จะได้สมปรารถนา ในเวลานั้นพญานาคกับพระโอสวรรก็กางผ้าพาดกันร่วมให้พระพุทธเจ้า ทรงทอดพระเนตรรอยพระบาทของ ๓ พระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้ากกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมณะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ปรากฏอยู่เหนือแผ่นดิน ก็ทรงเยี่ยมพระสรวล พระสารีบุตรทูลถามเหตุ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ทรงประดิษฐานรอยพระบาทไว้แล้ว พระองค์ก็จะประดิษฐานไว้ แม้นพระศรีอาริยมตไตยย์ก็จะมาประทับรอยพระบาทครอบพระบาท ๔ รอยให้กลายเป็นรอยเดียวกัน แล้วทรงประทับรอยพระบาทซ้อนเรียงไว้กัน คือให้ปลายนิ้วพระบาทเรียงเสมอกัน ส่วนสันพระบาทหุดหย่อนกันตามลำดับ และทรงอธิษฐานว่า เมื่อปรินิพพานแล้ว คนแลเทวดาจะนำพระชาตुकจะมาประดิษฐานที่นี่ และเพื่อมิให้เป็นของสาธารณ์ เมื่อปรินิพพานแล้ว ๒๐๐๐ ปี พระบาทจึงจะปรากฏ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเช่นนี้แล้ว ก็เสด็จกลับสู่พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี

ความต่อไปกล่าวถึง พระสารีบุตรได้แสดงเนื้อความเกี่ยวกับประเทศและเหตุการณ์ให้ละเอียดมากขึ้น โดยกล่าวถึงเรื่องเมืองแพรวหลวงที่ตั้งอยู่ที่ทิศเหนือใกล้กรุงโกสัมพี มีคอยลินสองอันตั้งอยู่ในแคว้นเมืองหริภุญไชย และกล่าวถึงวิธีการบูชารอยพระพุทธบาท กล่าวถึงภูเขาใหญ่แห่ง

หนึ่งชื่อ “เขามพูน” อีกลูกหนึ่งสูงใหญ่กว่าชื่อ “เขากิณณรี” เมื่อขึ้นไปบนยอดเขาทั้งสองลูกจะเห็นเมืองโกสัมพีและท่าเรือเมืองลังกา ว่าเป็นสถานที่พำนักของเหล่าฤาษี วิทยากร กิณนร ชักย์และเทวดาที่ลงมาจากการสักการะพระพุทธรูป และอีกแห่งหนึ่งเป็นภูเขาหินใหญ่เรียกว่า “พาม่อน” หรือ “ผาอุบธาตุ” หลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าปรีนิพพานและพระสารีบุตรนิพพานแล้ว ๒ พันปี พระอรหันต์และเทวดาชื่อ “รัมมดิ” จะนำเอาพระธาตุมาประดิษฐานไว้ มีบ้านแห่งหนึ่งชื่อว่า “บ้านยางคำ” ซึ่งเขาเวภารบรรพต พรานป่าคนหนึ่งจะมากันพบรอยพระพุทธรูปบนคอยรังรุ้ง ปรากฏชื่อว่า “พระบาทเจ้ารังรุ้ง” กาลต่อมา พระเจ้ามังราย ปฐมกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พร้อมบริวารจะมาทำนุบำรุงและสร้างถาวรวัตถุบนพระบาทรังรุ้ง เมื่อถวายสักการะแล้วก็พาบริวารกลับ เสด็จลงมาถึงป่าแขมป่าเลาไม่มีที่พัก ภายหลังจะมีชื่อว่า “พุลายางคำ” จึงประทับแรมในป่าแห่งหนึ่ง ปรากฏชื่อว่า “ป่ามังราย” เมื่อเสด็จออกมาจากที่พักแรมนั้นถึงเมืองหนึ่ง คนทั้งหลายพากันมาดูพญามังราย เมืองนั้นจึงมีชื่อว่า “เมืองเหมือง” (เมืองชะเง้อ) ลำดับต่อมาได้กล่าวถึงวิธีการบูชาพระพุทธรูปที่คอยรังรุ้ง

ในตอนท้ายผูกที่ ๑ ได้มีการเล่าเพิ่มเติมสถานที่บรรจุพระธาตุขึ้นอีก ๒ แห่ง คือ

๑๖. พระเกศาธาตุ พระธาตุ ถ้ำคอยผาคูบ (ถ้ำดับเต่า อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่)

พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาถึงที่นี่และตรัสว่าเมื่อปรีนิพพานแล้ว ให้นำเอาธาตุมาประดิษฐานที่นี่ พระอานนท์จึงทูลขอพระเกศาพระพุทธรูปเจ้าจึงประทานพระเกศาเส้นหนึ่งมอบให้ พระอานนท์จึงได้นำพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้ที่คอยผาคูบนั้น พระพุทธรูปเจ้าจึงทรงเสด็จไสยาสน์ที่นั่นคืนหนึ่ง จากนั้นได้เสด็จไปสู่คอยท่าข้าม เมืองเชียง (ประเทศพม่า) ตามลำดับจนถึงพระเชตะวันมหาวิหาร ต่อมาอีกหนึ่งพรรษา ก็เข้าสู่ปรีนิพพานที่เมืองกุสินารา หลังจากนั้นได้ ๒๑๘ ปี พระยาอโศกธรรมราชาได้นำพระธาตุมาประดิษฐานไว้ที่คอยผาคูบ เมืองฝาง (ในขณะนั้น) เคยมีพระอรหันต์มาปรีนิพพาน ๓ องค์ พระอินทร์จึงให้พระวิษณุกรรมเนรมิตอุโมงค์ขึ้นเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ เทวดานำหินมาปิดประตูถ้ำไว้

๑๗. คอยถ้ำด่านยางจวง (สันนิษฐานว่า เป็นพระบาทนาจวง เมืองเชียงรุ้ง สิบสองปันนา หรืออาจเป็นวัดยางกวง เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า)

สมัยหนึ่ง พระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ในโฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ทรงเล็งทิพยจักขุญาณเห็นลัวะ ๒ คู่ผิวเมียบเป็นผู้มีบุญควรแก่มรรคผล อยู่หมู่บ้านชื่อว่า “ลูกคามะ คอยถ้ำด่านยางจวง” ทรงเสด็จไปประทับที่โคนไม้โคธบนคอยค่อม เปล่งฉัพพัชร์รังสี ชาวลัวะ ๒ คนผิวเมียบเห็นเข้าเกิดความเลื่อมใสจึงนำอาหารมาถวาย ทรงแสดงธรรมเป็นภาษาทมิฬ (ภาษาลัวะ) ทั้งสองบรรลุมรรคผล เมื่อจะเสวยพระกระยาหาร พระอินทร์ได้ลงมาใช้พระขรรค์แทงหินก้อนหนึ่งให้น้ำพุ่งออกมา เพื่อถวายพระพุทธรูปเจ้า หลังจากเสวยเสร็จจึงเสด็จไปประทับประทับรอยพระบาทไว้เหนือหินก้อนหนึ่งมี

ถิ่นฐานดั้งซ้างหมอบ อยู่ทางทิศตะวันออกของผาด่านยางจวง แล้วจึงเสด็จกลับโฆมิตาราม เมืองโกสัมพี ครั้นทรงปรินิพพานแล้ว พระอรหันต์ ๗ องค์จะนำพระธาตุมาบรรจุไว้ ท้าวพระยาเสนาและอมาตย์และชาวเมืองทั้งหลายก็จะขุดลึก ๗ วาบรรจุพระธาตุ โดยมีเทวดาองค์หนึ่งชื่อว่า “ดาหัส สัตตัสสะ” ซึ่งเคยเป็นหลานแห่งพระยาโสภธรรมมิกราช หลังจากตายแล้วก็ได้มาเกิดเป็นเทวดาอยู่รักษาธาตุและ “พระธาตุบาทยางจวง”

ตอนที่ ๒ การเสด็จมาครั้งที่สอง

ผูกที่ ๒ มีจำนวน ๔๓ หน้าลาน ต้นผูกกล่าวถึง สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันตสาวกและพระอานนท์ พร้อมด้วยพระอินทร์และพระยาโสภกษัตริย์เมืองกุสินารา เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์

๑. พระเกศาธาตุ เมืองระแวก (อาณาจักรทวารวดี)

พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองระแวก ซึ่งเป็นสถานที่เหมาะสมในการตั้งพระเจดีย์ธาตุ ๕ หลัง เพื่อเป็นเครื่องกำหนดอายุพระศาสนา เมื่อพระองค์ประทับที่นั่น มีพญานาคตนหนึ่งมาอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ทรงเล็งเห็นคุณวิเศษแห่งสถานที่นั้น จึงทรงแยมพระสรวล พระอานนท์เห็นเหตุนี้จึงทูลถาม จึงตรัสว่า สถานที่แห่งนี้จะเป็นที่กำหนดหมายอายุแห่งพระพุทธศาสนา จนกระทั่งสิ้น ๕๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าจึงลูบพระเศียรได้พระเกศา ๕ เส้นมอบให้พระอานนท์ พระเถระมอบต่อให้พญานาค แล้วพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อปรินิพพานแล้ว ๒๑๘ ปี จะมีพระราชานามว่า พระเจ้าอโศกราช เมืองปาฏลิบุตร จะแบ่งแจกพระธาตุมาประดิษฐานที่มหาเจดีย์ ๕ หลังให้เป็นบรรจุพระเกศา ๕ องค์ และเป็นที่ยอายุพระศาสนา ๕๐๐๐ ปี เจดีย์ละ ๑๐๐๐ ปี โดยเมื่อถึงทุก ๑ พันปี เจดีย์ทุกๆ ๑ องค์จะจมลงในน้ำจนครบ ๕ องค์ โดยมีการกล่าวพรรณนาลักษณะความยิ่งใหญ่ของเจดีย์อย่างละเอียด มีการสร้างกำแพงสูงและหนาก่อด้วยหิน มีคูน้ำ ๓ ชั้น มีระฆังและมังกรเฝ้ารักษา จนกระทั่งถึงพันปีที่ ๒ เจดีย์ก็ทรุดจมน้ำไป ๒ องค์ กระทั่งถึงปี ๒๑๑๒ พรรษา มีกษัตริย์พระนามว่า พ้ามหารา (มังมหานรธาบุเรงนอง) เมืองหงสาวดี ได้ยกทัพไปตีชนะเมืองอโยธยาและเมืองล้านซ้าง (กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงครั้งที่ ๑) คราวเสด็จกลับถึงเมืองระแวก ได้หยุดพักเพื่อให้พันทฤต มีบัณฑิตผู้หนึ่งเป็นลูกของ แสนเชียงแลน ได้ตรวจดูบริเวณเมืองก็ได้อ่านศิลาจารึกที่พระยาโสภธรรมราชสลักไว้ก็รู้ได้ถึงกำหนดหมายอายุพระศาสนา และเห็นว่าพระธาตุเจดีย์องค์ที่ ๓ ส่วนฐานได้ทรุดลงไปแล้วชั้นหนึ่ง โดยมีพระภิกษุสามเณรและตระกูลอุปัฏฐากดูแลหลายพันคน พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่กลางเมืองระแวก ในแคว้นเมืองอโยธยาทวารวดีนคร

๒. พระธาตุคอกยตะโค้ง (พระธาตุเจดีย์ชเวดากอง เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า)

ประวัติพระเกศาธาตุที่ประดิษฐานอยู่บนภูเขาสิงคุดตระ เมืองหงสาวดี มีชื่อเรียกว่า “พระธาตุคอกยตะโค้ง” และการเสด็จเสวยวิมุตติสุขรอบโคนต้นโพธิ์อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในระหว่างที่ประทับอยู่ที่โคนไม้ม่วงราชายตนะ มีพ่อค้า ๒ คนพี่น้อง คนพี่ชื่อตปัสสะ คนน้องชื่อภัลลิกะ มาถวายบิณฑบาต พระพุทธเจ้าจึงพระราชทานพระเกศาธาตุ ๘ เส้นแก่พี่น้องทั้งสอง และตรัสให้ไปสถาปนาไว้ที่สิงคุดตระบรรพต เมืองอุปถนนครคือเมืองหงสาวดี แต่ระหว่างทางกษัตริย์แคว้นเชตุคร (อยู่ทางทิศตะวันออกของอินเดีย) ขอแบ่งไป ๒ องค์ และพญานาคมาขโมยไป ๒ องค์ เหลือไปถวายพระเจ้าอุปถนกราชา กรุงหงสาวดี ๔ องค์ และเกิดปาฏิหาริย์พระเกศาธาตุกลายเป็น ๘ องค์เช่นเดิม จึงได้พระราชทานรางวัลแก่พ่อค้าทั้งสองแล้วอัญเชิญพระเกศาธาตุแห่แหนเข้าสู่เมืองธัญญวดี ได้มีการประชุมปรึกษาเพื่อสืบหาคอยสิงคุดตระ แต่ก็ไม่มีใครที่รู้จะ แต่บังเกิดเหตุอัศจรรย์ มีแผ่นดินไหว ดกกลากไปจนถึงพระอินทร์ พระอินทร์ทราบเรื่องจึงรับสั่งให้พระวิษณุกรรมให้พาบริวารไปแสวงหายอดคอยสิงคุดตระให้ราบเรียบ พระวิษณุกรรมจึงเนรมิตคอยสิงคุดตระขึ้นมา แล้วก็กลับเนรมิตเป็นมนุษย์ไปบอกแก่พ่อค้าว่าพรุ่งนี้จะมีผู้มาบอกเรื่องคอยคุดตระ ตกกลางคืนพี่น้องก็ฝัน พอตอนสายก็มองเห็นสถานที่นั้น จึงนำความไปบอกแก่พระอุปถนกราชา พระองค์เกิดโสมนัสยินดี มีรับสั่งให้สืบหาสถานที่ๆ เคยเป็นที่บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ โดยมีพระอินทร์มาร่วมสืบสาวด้วย พระอินทร์ให้เชิญเทวบุตรที่มีอายุยืนกว่าพระองค์ ๔ องค์ ซึ่งมีอายุยืนต่างๆ กัน สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้ในที่ต่างๆ มาสืบถาม จนได้ความว่าบริเวณที่เป็นที่บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ คือ พระธรรมกรกของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ ธารพระกรของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ผ้าจีวรของพระพุทธเจ้ากัสสปะ พระเกศาของพระสมณโคดม และแผ่นดินที่บรรจุพระนลาฏธาตุของพระศรีอริยเมตไตรยในอนาคต จึงได้มีก่อสร้างพระมหาเจดีย์ขึ้นที่สิงคุดตระบรรพต เมืองหงสาวดี ลำดับต่อไปเป็นการกล่าวถึงวิธีการและรูปแบบในการก่อสร้างพระมหาเจดีย์อย่างพิสดาร

ตอนที่ ๓ การเสด็จมาครั้งที่สาม

ผู้ที่ ๓ มีจำนวน ๓๐ หน้าลาน ต้นผู้กล่าวถึง สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันตสาวก มีพระอาณัติเป็นปัจฉาสมณะ พร้อมด้วยพระอินทร์กัณัฏร เสด็จจาริกไปถึงเมืองสุวรรณภูมิ แล้วเสด็จต่อไปถึงเมืองจัมปานคร และเมืองทวารวดีคาม เข้าสู่เมืองลาวเสด็จขึ้นสู่ต้นน้ำถึงเมืองเชียงของและเมืองคาง เพื่อประทานพระเกศาธาตุและประทับรอยพระพุทธรูป เสด็จเข้าสู่เมืองสุวรรณภูมิ เมืองจัมปา เมืองทวารวดี เมืองลาว เมืองเชียงของ (อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย)

ประเทศไทย

๑. พระบาท เมืองคาง (บ้านกลาง อ.เชียงของ จ.เชียงราย)

พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเมืองคางประทับรอยพระพุทธบาท

ประเทศพม่า

๒. พระบาท พระธาตุ เมืองเชียงตุง (พระธาตุจอมคำ เมืองเชียงตุง รัฐฉาน)

พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเมืองเชียงตุง ประทานพระเกศา ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อปริณิพพานแล้ว จงเอาพระธาตุมาที่แห่งนี้

๓. พระบาท ทำน้ำผาคม (เขตเมืองเชียงตุง รัฐฉาน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศต้นน้ำแห่งหนึ่ง พญานาคเข้ามาอุปัฏฐาก พวกอารักษ์เข้ามา นมัสการและทูลขอรอยพระบาท จึงทรงประทับรอยพระบาทให้แก่พวกพญานาคและพวกอารักษ์ และทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าจะได้ชื่อว่า “พระบาทผาคม” ทำน้ำจะมีชื่อว่า “ทำน้ำผาคม” แล้วเสด็จออกจากที่นั้น พระอินทร์และเทวดาก็เอาหินก้อนใหญ่มาปิดรอยพระบาทเพื่อมิให้เป็น สาธารณ

๔. พระบาท คอยช่องบ่อง (เขตเมืองเชียงตุง รัฐฉาน)

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นภูเขาสูงหนึ่งผ่านช่องทางระหว่างคอย พวกทมิฬพบเข้าจึงนำอาหารมา ถวายและทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทแล้วตรัสพยากรณ์ว่า พวกเขา พูตกันว่าพระพุทธเจ้ามาด้วยช่องทางระหว่างคอยเพื่อเมตตาเราเช่นนี้ ภายหน้าที่แห่งนี้จะมีชื่อว่า “พระบาทช่องหว่าง” ต่อไปจะเปลี่ยนเป็นชื่อว่า “พระบาทช่องบ่อง” คอยลูกนี้จะชื่อว่า “คอยช่อง บ่อง” และบ้านนี้จะชื่อว่า “บ้านช่องบ่อง”

๕. พระที่นั่งที่ไสยาสน์และพระหัตถบาท ทำวังงาม และคอยสว่างเมืองสูง (เมืองปิ่น เมือง ลา รัฐฉาน ดิถยาแดนสิบสองปันนา)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง ทรงเห็นยักษ์อารักษ์คนหนึ่งมีความศรัทธามาก อาศัยอยู่ต้น น้ำแห่งหนึ่งชื่อ “มุขนที” มีอายุมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ เขตหัวเมืองอดีตกรมประเทศ เป็นอาณาเขตเชิงเขา เมืองสอง พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์มาสั่งสอนก็ไม่สามารถสั่งสอนมันได้ จึงได้ตรัสพยากรณ์ว่า มีแต่ พระสมณ โคดมเท่านั้นที่จะสั่งสอนมันได้ พระองค์ทรงพักพระอรหันต์และพระอินทร์ที่ติดตามไว้ แล้วจึงเสด็จไปพระองค์เดียว ยักษ์เห็นบังเกิดศรัทธาแต่ก็ห้ามไม่ให้เข้ามาในเขตของตน โดยบอกว่า ให้ไปที่ภูเขาข้างหน้า ภูเขาสูงนั้นสูงสะอาดงดงามมาก แต่พระองค์ก็เสด็จเข้าไปในเขตทำให้ยักษ์ โกรธ ส่ำแดงอิทธิฤทธิ์เข้าใส่ พระองค์ก็แสดงอิทธิฤทธิ์ทำลาย มันรู้สึกกลัวจึงทูลขอชีวิต พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นหินก้อนหนึ่งที่มีรูปเหมือนช้างหมอบเรียงกัน ใกล้ฝั่งน้ำมุขนที หินก้อนนั้น

ครั้งหนึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ พระองค์จึงเสด็จไปนั่งที่หินก้อนนั้น เวลา
นั้นพระอินทร์และพระอรหันต์จึงพากันมาเฝ้า พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์และพระบาททั้งคู่ไป
ทางทิศท้ายน้ำ ประทับนอนหันพระเศียรไปทิศหัวน้ำ เสด็จลุกขึ้นผินพระพักตร์ไปทางทิศ
ตะวันออก แล้วเทศนาธรรม จนยักษ์ทั้งนี้สยหายบ้เข้าทูลขอไตรสรณคมน์ แล้วทรงตรัสพยากรณ์ว่า
พระพุทธเจ้าสามพระองค์มาเทศนาลังสอนยักษ์ตนนี้ก็ไม่สำเร็จ พระองค์จึงทรงประทับรอยพระที่
นั่งที่ไสยาสน์และหัตถบาทไว้แล้วพยากรณ์ว่าจะมีพระสมณโคดมมาสั่งสอนยักษ์ตนนี้ให้บังเกิด
ความเลื่อมใสได้ แล้วจึงเสด็จไป พระพุทธเจ้าจึงทรงเอาพระหัตถ์ยันและประทับนอนซ้อนรอย
หัตถบาทแห่งพระพุทธเจ้าทั้งสาม ตรัสพยากรณ์ว่า ภายหน้า พระศรีอริยเมตไตรยอุบัติขึ้นจะเสด็จมา
ประทับนั่งและนอนประดิษฐานครอบพระหัตถบาททั้ง ๔ รอยนี้ ยักษ์ตนนี้เมื่อถึงสรณคมน์แล้วก็จะ
หมดอายุไปเกิดในสุคติสวรรค์ หินก้อนนี้จะชื่อว่า “พุทธบัลลังก์” ทำน้ำนี้จะชื่อว่า “ทำวังงาม” เมื่อ
พระองค์กดฝ่ามือลงรอยไว้ไม่มีนิ้วมือปรากฏ จะมีชื่อว่า “นังคฺลีประเทศเขตนานิว” ภูเขาข้างหน้าที่
เมื่อเข้ามายักษ์ห้ามไว้จะมีชื่อว่า “เวภารบรรพต” หรือ “คอยสว่างเมืองสูง” ภายหลังเปลี่ยนเป็น
“คอยพูซ่างเมืองสูง” แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อปรินิพพานแล้ว ๒,๐๐๐ ปีเข้าเขต ๓,๐๐๐ ปี ยักษ์จะกลับมา
เกิดเป็นพญาใหญ่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย จะปรึกษากันเปิดพุทธบัลลังก์และรอยหัตถบาทให้
ปรากฏ

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๖. พระบาท เมืองสูง (เมืองสอง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอารักษ์ในเมืองสูง เมื่อเสด็จไปถึงเทวดาและยักษ์ก็เข้ามาอภิวาท
ขอรอยพระบาท พระองค์ทรงแสดงธรรมและทรงประทับรอยพระบาทไว้ในถ้ำแห่งหนึ่ง อยู่ทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้

๗. พระบาท คอยผาซ่อ (เขตเมืองสอง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่คอยผาซ่อ แล้วทรงประทับรอยพระบาทที่คอยผาซ่อ

๘. คอยปุก่า (บ้านผ่อ เมืองสอง)

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปบนภูเขาแห่งหนึ่ง ทรงเยี่ยมพระโอรสผู้ พระอานนททูลถาม
พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า สถานที่แห่งนี้พระองค์เคยเกิดเป็นปุก่าตัวหนึ่ง อาศัยเลี้ยงชีวิตที่นี่ หลังจาก
ปรินิพพานแล้วจงเอาพระธาตุมารรจไว้ที่นี่ ภายหน้าจะปรากฏชื่อว่า “คอยปุก่า” และเปลี่ยนเป็น
“คอยธาตูกูก่า”

ประเทศพม่า

๕. พระธาตุ คอยมเหยียงคะ (พระธาตุจอมของ เมืองของ รัฐฉาน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปคอยมเหยียงคะ เมืองมเหยียงคประเทศ เขตเมืองวิเทหะ (เมืองห่อ) มีแม่น้ำสายหนึ่งไหลผ่านเมือง แล้วพุ่งเข้าสู่เชิงเขามเหยียงคะ ๕ แห่ง แล้วไหลเลยไป เหมือนเรือขวางลำน้ำ ด้านซ้ายภูเขาหันไปทางทิศตะวันตก หัวภูเขาหันไปทางทิศตะวันออก แม่น้ำมเหยียงคะไหลผ่านท่ามกลางคอย มีที่คดโค้ง ๕ แห่ง ตรงกลางคอยเป็นห้วงน้ำใหญ่เป็นที่อยู่ของพญานาค ท่ามกลางคอยมีอุทกกุปปะ คือบ่อน้ำบ่อหนึ่งมีปริมาตรกลมมนเหมือนวงกงจักร มีไม้ไผ่ไร้กอหนึ่ง พระพุทธเจ้าพยากรณ์ว่า หลังจากปรินิพพานแล้ว จงเอาพระนลาฏธาตุ (กระดูกหน้าผาก) มาบรรจุไว้ พระอานนท์จึงทูลขอพระเกศา พระพุทธเจ้าทรงลูบพระเศียรได้พระเกศา ๔ องค์ ทรงมอบให้เพื่อไว้ประดิษฐานที่คอยมเหยียงคะ แล้วทรงนำพระอรหันต์เสด็จกลับสู่เมืองราชคฤห์

ความต่อไป กล่าวถึง หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๕๐ ปี ๗ เดือน ๗ วัน มีพระอรหันต์ ๔ องค์ มีพระอานันทญาณเถระเป็นประธาน พระอุปนันทเถระ พระโสภิตเถระ พระสุกัณณเถระ ทั้ง ๔ องค์ได้ฟังพระเทศนาว่าให้นำพระธาตุและพระเกศา ๔ องค์มาประดิษฐาน จึงพากันขึ้นยอดเขามเหยียงคบรรพต ส่วนพระสิริमानันทเถระที่คอยอยู่บนภูเขาได้จากที่นั่น ไปนิพพานในที่อื่น ท่านปลุกไม้ไผ่กอหนึ่งไว้ข้างบ่อน้ำทิศตะวันตก ส่วนพระยานราศุมหาราชก็ได้สวรรคตแล้ว ในสมัยนั้นเป็นรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศ์ดิรัราช เมื่อทรงทราบและสดับถ้อยคำที่พระเถระเจ้าทั้ง ๔ กล่าว จึงเกิดความเลื่อมใส พระเถระเจ้าจึงพรรณานาถของพระพุทธเจ้า พระเจ้าสุริยวงศ์ดิรัราชจึงมีรับสั่งให้ก่อสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุอย่างพิสดาร เมื่อก่อสร้างเสร็จ พระอรหันต์ทั้ง ๔ เฝ้ามองอนาคตว่า เมื่อศาสนาล่วงได้ ๒๐๒๐ ปี เมืองมเหยียงคะจะมีภัยกลายเป็นเมืองร้าง หลังจากนั้นพระนลาฏธาตุจะแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ คนทั้งหลายจะเข้ามาตั้งบ้านเมือง แล้วจะมีความอุดมสมบูรณ์ และจะมีการบูรณะก่อสร้างพระมหาเจดีย์ธาตุให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้ง หลังจากนั้นอีก ๗ เดือน พระอรหันต์ทั้ง ๔ ถินิพพานที่คอยมเหยียงคบรรพต พระเจ้าสุริยวงศ์ดิรัราชเป็นประธานสักการณาปณกิจเสร็จแล้วอัญเชิญธาตุของพระอรหันต์ทั้ง ๔ บรรจุในพระเจดีย์ไกลจากพระมหาเจดีย์ธาตุประมาณ ๒๐ วา อยู่ทิศตะวันตก แล้วเอาหินก้อนเป็นรูปอ่างขึ้นปิดไว้เหนือหลุม ตั้งเสาคันธพิคือเสาฉัตร ๔ ต้นกับดอกบัวทองคำ ๔ ดอก ใ้บูชา นับตั้งแต่นั้นมนุษย์ เทวดา ครุฑ นาค ยักษ์ และคนธรรพ์ พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาลก็เข้ามาสักการบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ ความต่อไป เป็นการกล่าวถึงอานิสงค์ของการเข้ามาสักการบูชาพระมหาเจดีย์ธาตุที่คอยมเหยียงคบรรพต

ตอนที่ ๔ การเสด็จมาครั้งที่สี่

ผู้ที่ ๔ จำนวน ๓๔ หน้าลาน ต้นผูกกล่าวถึง สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จสั่งสอนเวไนยสัตว์ ๒๕ พรรษา ประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ตอนใกล้รุ่งพระองค์ทรงรำพึงว่า มีพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ตรัสรู้มาแล้ว ๒๕ พรรษา อีก ๒๐ พรรษา อายุครบ ๘๐ พรรษาก็จะปรินิพพานแล้ว ไม่เพียงพอที่จะสั่งสอนเวไนยสัตว์ไม่พอเต็ม ๒๕ อสงไขย จึงตั้งจิตอธิษฐานประดิษฐานไว้ในพระพุทธศาสนา พระบาท พระธาตุและพระรัตนตรัยไว้เป็นที่สักการบูชา และเพื่อให้พระพุทธศาสนาอยู่เฟื่องสั่งสอนเวไนยสัตว์ ความรำพึงนี้ปรากฏในวันเดือนเจียง (เดือนอ้าย) เพ็ญ จากนั้น พระพุทธเจ้าก็พาพระอรหันต์ ๓ รูป คือ พระโสณเถระ พระอุตตเถระ และพระอานันทเถระ พร้อมด้วยพระอินทร์ทรงกั้นฉัตร และมีพระยาโศก กษัตริย์เมืองกุสินารา เป็นผู้อุปัฏฐาก พระพุทธเจ้าในพระเชตวัน ในวันเดือนเจียง แรม ๒ ค่ำ เสด็จเข้าสู่เมืองกุสินารา เมืองकुวา เมืองแกว เมืองลังกา เมืองสวนตาล หรือเมืองละโว้ ไชยยาทวารวดี เมืองจันทหลวง เมืองวิเทหะ หรือเมืองจันทอ เมืองโกศล หรือเมืองลือเมืองไทย ในวันเดือน ๓ เพ็ญ

สิบสองปีนา ประเทศจีน

๑. พระบาท เมืองซุง

พระพุทธเจ้าประทับบนแผ่นดินหินก้อนใหญ่ มีเทวดา ๒ องค์ องค์หนึ่งนำเอาหมากสุก องค์หนึ่งนำปูนและพลูมาถวาย ในวันนั้นเป็นวันอุโบสถศีลเดือน ๓ เพ็ญ เมื่อนั้นเป็นเขตแดนระหว่างเมืองลือกับเมืองฮ้อ คนทั้งหลายทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จมา จึงพากันนำโภชนาหารมาถวาย เมื่อเห็นหมากพลูจึงร้องทักว่ามีขนาดใหญ่ จึงขอพันธุ์ไว้ปลูก พระพุทธเจ้าจึงตรัสกรรมวิธีในการปลูกหมากพลู และรับสั่งให้พระอานนท์ไปสาธิตวิธีปลูก แล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมืองนี้มีคนไม่มาก ไม่เพียงพอรักษาธาตุและไม่มีถ้ำ จึงทรงประทับรอยพระบาทบนหินก้อนหนึ่ง และตรัสว่า นิมิตคำพูดของคนทั้งหลายไม่ดี ที่กล่าวเกี่ยวกับหมากพลูและการนุ่งผ้า บ้านเมืองจะตกเป็นเมืองขึ้นของฮ้อ

๒. พระบาท บ้านแจ่งคำ (เขตเมืองแซ่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับอยู่ที่แห่งหนึ่ง พวกลัวะพากันป่าวประกาศมาทำบุญ รุ่งขึ้นก็นำโภชนาหารมาถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้และตรัสพยากรณ์ว่า เขาทั้งหลายพูดกันว่า พระเจ้าจึงเตียวย่ำคืนมา ต่อไปภายหน้าบ้านแห่งนี้จะมีชื่อว่า บ้านแจ่งคำ หรือ บ้านเตียวมาคำ

รัฐฉาน ประเทศพม่า

๓. พระบาท เมืองอาฬวี (พระธาตุดหลวง เมืองลา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ภูเขาตูกหนึ่ง มีลักษณะเหมือนช้างหมอบ ทรงประทับพักที่นั่น มีลัวะสองคนสะพายกระบองน้ำผึ้งเดินผ่านมา จึงเย็บใบตองเป็นกระทงห่อน้ำผึ้งถวาย ทรงสั่งสอน แล้วก็กลับไปบอกพวกลัวะมาเฝ้า เวลานั้น มีฤาษี ๒ คน ชื่อ อัสสชิ และ อตุละ ชวนกันมาไหว้ พระพุทธเจ้า และทูลขอบวช ทรงอนุญาต พระอินทร์จึงนำผ้าทิพย์มาถวายให้นุ่งห่ม ในกาลนั้น พวกลัวะก็ทูลขอรอยพระบาท ทรงตรัสว่าที่นี่มีแต่หินก้อนเล็กก้อนน้อย ไม่เพียงพอจะประทับรอยพระบาท พระอินทร์จึงกราบบังคมทูลว่า ถึงเป็นรอยพระบาทน้อยก็ถือว่าเป็นรอยพระบาทที่ควรสักการะ พระองค์จึงอธิษฐานให้ก้อนหินขยายใหญ่กว่าเดิม แล้วจึงทรงย่อพระบาทให้เล็กลง ทรงประทับรอยพระบาทอันน้อยไว้ให้เป็นที่สักการบูชา และตรัสพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าจะมีชื่อว่า พระบาทผาน้อย เมืองนี้จะชื่อว่า เมืองอาฬวี จะเป็นใหญ่กว่าเมืองทั้งหลาย และจะมีลัวะอาศัยอยู่ เมืองนี้ประมาณครึ่งหมื่น ทรงสั่งสอนภิกษุอดีตฤาษีทั้งสองแล้ว ให้อยู่เฝ้ารอยพระบาท แล้วจึงเสด็จไปสู่ที่อื่น ภิกษุทั้งสองก็ชวนกันติดตามพระพุทธเจ้า เสด็จออกจากเมืองเชียงใต้เมืองเชียงเหนือ ภิกษุทั้งสองติดตามพระพุทธเจ้าจนทันแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าทูล พระพุทธเจ้าทรงปราศรัย และตรัสสั่งให้กลับไปอุปฐากรอยพระบาท จนเมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วจึงให้ติดตามมาเฝ้าทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ภิกษุทั้งสองไม่อาจขัดขืนจึงน้อมรับแล้วชวนกันกลับด้วยความอาลัย แสร้งเดินเหมือนคนก็เกยหมัดเรียวแรง ลัวะจึงร้องทักว่า สูเจ้าชื่อฤา เหตุนี้แม่ น้ำที่ไหลมาจากที่นั่นจึงมีชื่อว่า “แม่น้ำชื่อเรือ” คือ แม่น้ำผี ภิกษุทั้งสองมาถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายร้องทักว่า ท่านทั้งสองเป็นย่านคร้าน ต่อมาบ้านแห่งนี้จึงมีชื่อว่า “บ้านเชียงย่านคร้าน” เมื่อมาถึงที่แห่งหนึ่ง คนก็ร้องทักว่า ท่านทั้งสองเสียดคร้านอย่างยิ่งหนอ บ้านแห่งนี้จึงมีชื่อว่า “บ้านเสียดคร้านอย่าง” มาถึงที่แห่งหนึ่ง คนร้องทักว่า พระทั้งสองพอกมา บ้านนั้นจึงมีชื่อว่า “บ้านจิงพอก” (บ้านจงกลับ) มาถึงที่แห่งหนึ่ง คนร้องทักว่า พระกลับมาถึงแล้ว มือค้ำแล้วจงหยุดก่อน บ้านนี้จึงมีชื่อว่า “บ้านอย่าค้ำแล้ว” (อย่าค้ำไป) แม่น้ำจะได้ชื่อว่า “แม่น้ำหล้าค้ำ” ภิกษุทั้งสองเมื่อมาถึงพระบาทผาน้อย จึงอยู่อุปฐากรอยพระบาทและตั้งใจปฏิบัติกรรมฐานภาวนา

๔. พระบาท บ้านช้อนยามแอ (เขตเมืองลา)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง ประทับไสยาสน์อยู่ ลัวะทั้งหลายมาเห็นจึงเอาโภชนาหารมาถวาย แล้วกราบทูลให้ทรงประทับรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้หนึ่งรอย แล้วพวกลัวะก็ประกาศว่า พรุ้งนี้ตอนเช้า จะนำโภชนาหารมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าจะไปแต่เช้ามืด พวกลัวะจึงพูดว่า ครั้นถึงเวลาจวนสว่าง พระองค์ก็จะเสด็จปรากฏจากไป พวกเราจะได้ทำบุญ

หลายครั้ง พระองค์จึงพยากรณ์ว่า บ้านแห่งนี้จะมีชื่อว่า “บ้านช้อนยามแเอ” พระบาทจะได้ชื่อว่า “พระบาทแจ้ช้อนยามแเอ”

๕. พระบาท ห้วยแม่อุ้น (เขตเมืองลา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามสันคลองแห่งหนึ่ง ทอดพระเนตรหินก้อนหนึ่งเหมือนรูปช้างนอน พระองค์ประทับนั่ง ในขณะที่นั้นมีลัวะ ๗ คนไปจ่ายตลาดมาพระองค์ทรงประทับนั่งอยู่ ลัวะคนเดินหน้าเห็นพระพุทธเจ้าตกใจสั่นกลัวอยู่ ส่วนคนต่อมาเห็นเข้าจึงกล่าวให้คนหนึ่งไปบอกแก่ชาวบ้านให้นำอาหารมาถวาย และทำบุญแล้วก็ทูลขอรอยพระบาท พระองค์จึงประทับรอยพระบาทไว้หนึ่งรอย แล้วตรัสว่า ที่แห่งนี้จะได้ชื่อว่า พระบาทห้วยแม่อุ้น เพราะเหตุว่า ย่าลัวะมีอายุ ๗๐ ปีได้นำข้าวต้มร้อนๆ มาถวาย และกล่าวว่าตนเป็นคนป่าคนคอย ไปจ่ายตลาดแต่เช้ามืด ต้องใช้จุดไฟเดินไป ผู้ซื้อรีบซื้อผู้ขายรีบขาย จึงได้ข้าวอาหารมากิน กินแล้วก็ไปไร่ไปสวน ข้าวต้มอุ่นแล้วจึงนำมาถวายพระองค์ เพราะเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า “ห้วยแม่อุ้น” ชาวบ้านได้ชื่อว่า “ชาวลาอุ้น” บ้านได้ชื่อว่า “บ้านแคว่นต้ม” หรือบ้านน้อยแจ้ บ้านแซง

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๖. พระบาท เมืองลือหาญ (เมืองลือหาง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเข้ามาเฝ้า แล้วกราบทูลว่า พวกเขาอาศัยอยู่ในที่แห่งนี้ ป่าเป็นพวกเขา ส่วนนาเป็นนาไท จึงได้ทะเลาะวิวาทกัน บางครั้งรบราฆ่าฟันกัน เป็นที่เดือดร้อน จึงอยู่ด้วยความลำบาก แล้วจึงนำโภชนาหารมาถวายแก่พระองค์ กราบทูลให้ประทับรอยพระบาท พระพุทธองค์ทรงประทับไว้ แล้วตรัสพยากรณ์ว่า ที่แห่งนี้จะได้ชื่อว่า พระบาทเมืองลือหาญ เมืองจะได้ชื่อว่า เมืองลือหาญ

๗. พระบาท เมืองลี (เมืองลือ)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายนำโภชนาหารไปถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทานประทับรอยพระบาทไว้ แล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายกล่าวว่า บ้านเมืองส่วนกว้างไม่กว้างเท่าใด แต่ยาวรีจากท้าย ท้ายเมืองถึงเมืองห่างไกลกันมาก ทำให้มีความยากลำบาก ต้องหากินตามข้างคอยข้างห้วย เหตุนี้จึงมีชื่อว่า “เมืองลี” (รี) คนที่อยู่เมืองนี้ประสบความอดอยากมาก อีกเมืองหนึ่งชื่อ เมืองฟาง (หยาบ) คนเมืองนี้จะพูดจาคำหยาบคาย จึงได้ชื่อว่า “พระบาทเมืองลีเมืองฟาง”

๘. พระบาท บ้านใจหมื่น

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเข้าป่าไปหมด เหลืออยู่คนหนึ่งก็รีบไปบอกแก่คนอื่นๆ คนที่ไปป่านั้นยังฟังไม่รู้เรื่องชัดเจนก็รีบกลับมา ผู้ที่ไปบอกก็รีบกลับมาหาพระพุทธเจ้า

เมื่อกลับมาก็ป่าวประกาศให้นำอาหารมาถวาย เขาริบนำอาหารไปถวาย ก็มีททะเลาะกันว่า เมื่อพระพุทเจ้าเสด็จมาก็ไม่บอกให้ชัดเจน มีใจเฉื่อยช้า จะขานตอบก็ไม่ทัน ต่างคนก็ต่างว่ากัน จนไม่ทันได้ขอรอยพระบาท พระองค์จึงตรัสพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าบ้านนี้จะได้ชื่อว่า “บ้านใจหมิ่น” มีคำพูดห้วนๆ ไม่อ่อนหวาน อีกอย่างหนึ่งเมืองนี้จะเกิดโรคภัยไข้เจ็บกว่าเมืองอื่นๆ

๘. พระบาท เมืองบาง

พระพุทเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายนำแกงชนิดหนึ่งใส่เกลือเจือจางมาถวาย พวกเขาก็พากันคิดเถียน แล้วทูลขอรอยพระบาท พระองค์จึงทรงประทานประทับรอยพระบาทไว้ และตรัสพยากรณ์ว่า รอยพระบาทนี้จะได้ชื่อว่า “พระบาทเมืองบาง” เมืองนี้จะได้ชื่อว่า “เมืองบาง” ต่อไปภายหน้าคนที่เกิดในเมืองนี้จะมีสมบัติน้อย โพร่ฟ้าจะมีจำนวนน้อย นักปราชญ์บัณฑิตก็ไม่มี นานในที่นี้จะได้ชื่อว่า “นาบางเกลือ”

๑๐. พระบาท เมืองแ่งทอง

พระพุทเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาถวาย พวกกันว่าพวกเราพากันแ่งทองแดงให้ขาว แล้วนำไปขายกิน ครั้นถวายทานแล้วจึงทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทานประทับรอยพระบาทไว้แล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายพูดกันว่าหากินด้วยการแ่งทองแดงขายกิน ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะได้ชื่อว่า “เมืองแ่งทอง” บ้านที่อยู่หัวน้ำจะได้ชื่อว่า “บ้านดัมทอง” บ้านนี้จะได้ชื่อว่า “บ้านจอมทอง” พระบาทนี้จะได้ชื่อว่า “พระบาทจอมทอง” เมืองนี้ต่อไปภายหน้าจะมีภัยเดือดร้อนแสนหัวใจคนทั้งหลาย

๑๑. พระบาท เมืองฟาร์ม

พระพุทเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง ในเมืองนี้มีพระราชินีได้ผูกมัดบ่าวชาย ๒ คนเพราะต้องโทษ นำไปขังคุกไว้ ๗ วัน เมื่อถึงวันที่ ๗ จะนำไปประหารชีวิต พอดีพระพุทเจ้าเสด็จมา คนทั้งหลายจึงพากันป่าวประกาศ ส่วนคนทั้งสองที่อยู่ในคุก ได้ฟังก็เกิดความเสียใจคร่ำครวญ พระพุทเจ้าทรงเล็งเห็นด้วยทิพยจักขุจึงแผ่เมตตาจิตให้เจ้าเมืองปล่อยตัวคนทั้งสอง ให้คนทั้งสองเข้าเฝ้าฟังธรรม ต่อจากนั้นคนทั้งหลายก็นำโภชนาหารมาถวายและทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทานประทับรอยพระบาทแล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง นักโทษทั้งสองมีใจศรัทธา แต่ออกจากคุกไม่ได้ พากันคร่ำครวญว่า คนใต้ฟ้า เทวดาบนสวรรค์มาพร้อมหน้าฟ้าคารม เช่นนี้แล้ว ต่อไปภายหน้าเมืองนี้มีชื่อว่า “เมืองฟาร์ม” ด้านเหนือของเมืองนี้มีชื่อว่า “เมืองฟาร์มอันเหนือ” นานอนี้จะมีชื่อว่า “นาฟาร์ม” พระบาทรอยนี้จะชื่อว่า “พระบาทเมืองฟาร์มอันเหนือ” ภายหน้า คนทั้งหลายจะทะเลาะกัน เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ จะมีคนผู้หนึ่งมาปกครองจึงจะระงับได้ แต่ก็ไม่ขาดเพราะเป็นอุบาทว์

๑๒. พระบาท เมืองอุไ้

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง ทรงเห็นชายสามคนนั่งเสื่อเกราะเฝ้าเก็บภาษีจากพ่อค้า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง เขาไม่รู้จะพระองค์ เข้าใจว่าเป็นพ่อค้าต่างเมือง เห็นเดินผ่านด่านไป จึงพากันวิ่งไล่ติดตาม แต่วิ่งไล่ไม่ทันจึงพากันนอนเหมือนหมูนอนแกลบ พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามเหตุและได้แจ้งว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าให้ทราบ คนทั้งสามครั้งทราบแล้วก็เดินนำพระองค์ไปที่ด่านเกลือ ใช้ให้ลูกชายไปป่าวประกาศแก่คนทั้งหลายมาทำบุญ แล้วทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้หนึ่งรอย และตรัสสั่งให้พระอานนท์แสดงธรรมแก่คนทั้งหลาย เรื่องลำดับวันของ นรก โลกมนุษย์ เทวโลก และพรหมโลก คนทั้งหลายก็พากันหวาดสะดุ้งพร้อมกันโพ้ร้อง นายบ้านจึงกล่าวว่าคนที่มาฟังธรรมนี้เป็นคนดี ส่วนพวกที่มีนิสัยกักขะออกไปล่าสัตว์ จึงได้ให้เรียกคนเหล่านั้นมาฟังธรรม เมื่อคนเหล่านั้นมาฟังธรรมที่พระอานนท์แสดงก็ต่างสะดุ้งตกใจ และเกิดหิริโอตฺตปละมีศรัทธาเลื่อมใส ต่อจากนั้น พระพุทธเจ้าจึงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง ได้เกิดความกรุณาแสดงธรรมเทศนาถึง ๒ ครั้ง คนทั้งหลายส่งเสียงโพ้ร้องสะท้อน ภายหน้าจะได้ชื่อว่า “เมืองอุทัย” แม่น้ำนี้จะได้ชื่อว่า “แม่น้ำทางเรือ” นานี้จะได้ชื่อว่า “นาเกลือ” คนทั้งหลายในเมืองนี้จะไม่งามน่าเกลียด มีวาจาหยาบคาย พระบาทจะได้ชื่อว่า “พระบาทเมืองอุทัย” ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น “เมืองอุไ้”

๑๓. พระบาท เมืองน้อยเมืองเหลือง

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายก็มาต้อนรับและทูลว่า บ้านเมืองนี้เป็นเมืองเล็ก ปลูกพืชผักก็เหี่ยวเฉา แมลงก็มารบกวนข้าว ทำให้อดอยาก แล้วก็ถวายโภชนาหารให้พระพุทธเจ้า และทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้หนึ่งรอย ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายว่าเป็นเมืองเล็ก ทุกข์ยาก ต่อไปภายหน้า คนทั้งหลายจะมีพอมิพอกินและพูดจกกันทุกปีว่าจะหนีไปอยู่ที่อื่น ทำให้ไม่เจริญเหมือนคำพูดนั้น ภายหน้าพระบาทนี้จะมีชื่อว่า “พระบาทเมืองน้อยเมืองเหลือง”

๑๔. พระบาท ดอยผาแรม (ถ้าผาแรม บ้านเชียงหิน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองหน เมืองมางเหนือ สิบสองปันนา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ประเทศเขตเมืองแรม ทอดพระเนตรเห็นก้อนหินใหญ่ลูกหนึ่ง จึงนำพระอรหันต์ พระอินทร์ พระยาอโศก เข้าไปนั่งพักแรม ทรงเอนพระปฤษฎางค์ลงบนแผ่นดินตรัสว่าดีแล้วทรงนั่งเฉยอยู่ เวลานั้น พระอานนท์ได้ทูลถามเหตุ นั้น พระองค์ทรงตรัสตอบว่า ศิลาบัลลังก์นี้เป็นที่อันประเสริฐมียักษ์เฝ้ารักษาตั้งแต่ปฐมกาลปี แม้พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ก็เคยมาประทับนอนและโปรดภัย ทรงตรัสถึงชั่วอายุของมนุษย์ตามลำดับตั้งแต่ ๑ อสงไขยจนถึง ๑๐ ปี ทั้งตอนคอด (ถอยลง) ๖ ครั้งและตอนโป้ง (เจริญขึ้น) ๖ ครั้ง จนถึงเขตอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้ากุกุ

สันระเสด็จอุบัติขึ้นและเสด็จจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์จากพระวิหารเชตวันในวันเดือนเจียงเหนือ แรม ๑ ค่ำตามลำดับ ดังนี้ เมืองกุสินารา เมืองกุลวา เมืองสวนตาล เมืองลังกาทวิป เมืองแคว เมืองหลวง เมืองฮ่อ แล้วเสด็จมาถึงเมืองชุงในวันเดือน ๑ เพ็ญ เสด็จผ่านเมืองน้อยใหญ่จนมาถึงคอยผา แรมในวันเดือน ๓ คับ ทรงสั่งสอนยักษ์อาร์ักษ์ที่ศิลาณี ทรงประทับนอน แล้วเสด็จกลับทางทิศหลวงจิม (แม่น้ำจิม) ทรงถึงมหาวิหาร เมื่อพระชนมายุสังขาร ๔๐,๐๐๐ ปีก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ในเขตอายุ ๓๐,๐๐๐ ปี และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ในเขตอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี และในกาลของพระองค์ ในเขตอายุ ๑๐๐ ปี ในลำดับพรรษาที่ ๒๕ ต่อไปจะดำรงอยู่อีก ๒๐ พรรษา เมื่ออายุครบ ๘๐ ปีก็จะปรินิพพาน ศาสนาจะตั้งอยู่อีก ๕,๐๐๐ ปี อายุของคนจะถอยร่นจนถึงเขตอายุ ๑๐ ปี ระยะเวลาอันตรกัลป์จะบังเกิดขึ้นทำให้พิณาศ ๗ วัน ๗ คืน หลังจากนั้นอายุคนจะเจริญขึ้นจนถึงอสงโขย แล้วก็จะเสื่อมลงจนถึง ๑๐ เป็นเช่นนี้อีก ๖ ครั้ง เมื่ออายุคนเจริญถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี เมื่อนั้นพระศรีอริยเมตไตรยจะเสด็จมาอุบัติขึ้น และจะมาประทับแรมที่นี่ เมื่อดับขันธปรินิพพานเมื่ออายุ ๘๐,๐๐๐ ปี กัลป์นี้มีอายุยืนนานจึงชื่อว่าภัทรกัลป์ พระพุทธเจ้าทรงเทศนาว่า แผ่นดินมหาสยนิลาบัลลังก์นี้ พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์จะเสด็จมาประทับแรม จึงเป็นที่ประเสริฐยิ่ง และตรัสพยากรณ์ว่า ภายหน้าจะปรากฏชื่อว่า “ศิลาผาแรม” คอยชื่อว่า “คอยผาแรม” แม่น้ำชื่อว่า “แม่น้ำพระเจ้ามานอนแรม” เมืองนี้จะมิชื่อว่า “เมืองพระเจ้ามานอนแรม” ในเมืองนี้คนบาปไร้ศีลธรรมจะอยู่ไม่ได้ ตรีศดังนี้แล้ว รุ่งเช้าก็ทรงเสด็จไปสู่ทิศหลวงจิม

ผู้ที่ ๕ มีจำนวน ๓๒ หน้าลาน ท้องเรื่องต่อเนื่องเรื่องราวมาจากผู้ที่ ๔ กล่าวถึง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ศิลาผาแรม รุ่งขึ้นวันเดือน ๔ ออก ๑ ค่ำ เสด็จออกจากที่นั่น

รัฐฉาน ประเทศพม่า

๑๕. พระบาท เมืองชะกลางหลวงจิม (เมืองชางหลวง)

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายพากันมากกราบไหว้ แล้วทูลว่า บ้านที่อยู่ เป็นบ้านเล็กบ้านน้อย ไม่มีอะไรทำกินและทำบุญ ในน้ำไม่มีปลา ในนาไม่มีข้าว เก็บแต่หน่อไม้มาเผาต้มกิน จึงนำข้าวน้ำผักหน่อมาถวาย และทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าจึงประทับประทับรอยพระบาทและพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะได้ชื่อว่า เมืองชะกลางหลวงจิม คนทั้งหลายที่เกิดเมืองนี้หาความสุขสำราญไม่ได้ พระบาทรอยนี้จะมีชื่อว่า พระบาทชะกลางหลวงจิม

๑๖. พระบาท เมืองล้า (อยู่ทางตะวันตกติดกับเขตแดนประเทศลาว)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาถวาย แล้วกราบทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้ แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อเสด็จมาถึง บางคนก็กำลังหาปลาในน้ำ ตะโกนบอกคนบนฝั่งว่า ให้ต้มล้าไว้มากๆ (น้ำชา ไทยใหญ่เรียกว่าน้ำล้า) แล้วก็ได้เถียง

กันเรื่องปรุงอาหารอยู่ เมื่อนำโภชนาหารมาถวายแล้วจึงทรงพยากรณ์ เพราะเหตุนี้ ภายหน้าเมืองนี้ จะได้ชื่อว่า เมืองล้ำ แม่น้ำก็มีชื่อว่า แม่น้ำล้ำ คนที่เกิดในเมืองนี้จะมีวาทีถกเถียงกัน

๑๗. พระบาท เมืองบ้าน

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเข้ามาอภิวัตบุชา แล้วกราบทูลว่า สาธุ พระพุทธองค์เสด็จมาโปรดเมตดาถึงเมืองถึงบ้าน จึงป่าวประกาศแก่กัน คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทานประทับรอยพระบาท แล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายมาต้อนรับอภิวัตกล่าววามถึงเมืองถึงบ้าน ต่อไปจะมีชื่อว่า เมืองบ้าน พระบาทนี้มีชื่อว่า พระบาทเมืองบ้าน คนทั้งหลายที่มีงานมากจะเหลือน้อย เมืองกลายเป็นบ้าน สมบัติเคยมีมากก็จะเหลือน้อย ตำแหน่งมีลาภสูงก็จะเสื่อมถอย เหมือนคำพูด

๑๘. พระบาท บ้านวังหลวง

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาอภิวัตแล้วทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทานประทับรอยพระบาท แล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายพูดว่า นาของตนตั้งอยู่ไม่ถูกที่เป็นสาเหตุให้อุดคอยาก น้ำไม่มี ลึกเพียงปลีแข่งปลีแขน มีแม่น้ำใหญ่กลางปีได้ใช้ แต่ถึงฤดูแล้งก็แห้งหมด ปลาใหญ่ไม่มีได้กินแต่ปลากิ่งปลากลมเล็กน้อย พวกคนป่ามาวิดกินหมด ต่อไปภายหน้าบ้านจะมีชื่อว่า บ้านวังหลวง ห้วยน้ำมีชื่อว่า น้ำกั้ง หรือ ล่วงแค่ง คนทั้งหลายจะอยู่อย่างลำบาก มีสิ่งใดคนก็จะมาแย่งกิน พระบาทจะปรากฏชื่อว่า พระบาทหลวงกั้งหลวงแค่ง

๑๙. พระบาท บ่อหลวง (บ่อแร่ ฉางยอง)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมากราบทูลอาราธนาให้ประทับอยู่ แล้วกลับไปบอกกันมาอภิวัตและถวายภัตตาหาร แล้วกราบทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับรอยพระบาท แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายได้ตระเตรียมอาหารทำบุญแต่คำหนึ่งคำกันว่า ตั้งหม้อแกงแล้วเอาเกลือกรวดเกลือทรายหินใส่ ไม่ดีไม่อร่อย ทำไมไม่เอาเกลือขาวเม็ดงามของตนมาใส่ อีกคนก็ว่า ไปเอาเกลือลาวหลวงบ้านเข้ามาใส่ยังดีกว่า ต่อไปภายหน้าบริเวณนี้จะมีชื่อว่า บ่อหลวง แม่น้ำสมบัติ วัตถุ ความคิดอ่าน สิ้นค้าใดๆ หญิงชายเป็นของต่ำของเลวก็ว่าเป็นของดีของใหญ่ มีความดีเล็กน้อยก็ว่าดีเลย ทั้งนี้เพราะคำพูดที่กล่าวเตือนกัน บริเวณนี้จะมีชื่อว่า เชียงแร่ ที่นี้จะได้ชื่อว่า บ่อแร่ คนทั้งหลายที่เกิดในที่นี้ แม้มีวัตถุสิ่งของศักดิ์ใหญ่โตอย่างไรก็ตามคนดำเนินในทางตรงกันข้าม ๓-๔ หมู่บ้านนี้จะไม่ลงรอยกัน ต่างก็จะยึดถือถ้อยคำของตนเป็นใหญ่ พระบาทจะได้ชื่อว่า พระบาทบ่อแร่เชียงแร่บ่อหลวง บริเวณนี้จะมีชื่อว่า ฉางยอง เพราะเหตุกล่าวคำพูดว่า แหนงว่าไปเอาเกลือหลวงจุมมาใส่จะดีกว่า

๒๐. พระบาท บ้านกลางเคียง

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเข้ามาไหว้แล้วทูลว่า เมื่อพระองค์เสด็จมาเมตตาคั้งนี้ เราไปมาเปิดไถ่มาถวายทาน ในเวลานั้นลัษณะที่อาวุโสกล่าวว่าเป็นการไม่เหมาะสม เพราะเราควรนำถวายปรงดาบถวายจะเป็นการสมหน้าสมตา ว่าแล้วก็นำโภชนาหารมาถวาย แล้วก็กราบทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้ แล้วพยากรณ์ว่า พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทบ่อเปิดกลางแครง ต่อไปภายหน้าจะมีลัษณะอาวุโสเป็นหัวหน้าสร้างทานและได้เป็นใหญ่ บ้านที่อยู่จะมีชื่อว่า บ้านกลางเคียง บ้านอีกแห่งจะมีชื่อว่า บ้านบ่อเปิด บ้านอีกแห่งจะมีชื่อว่า บ้านบ่อไถ่ อีกบ้านชื่อว่า บ้านบ่อห่าน บริเวณนี้คนจะเอาถ้อยความมาแข่งคิกัน ความเจริญความเสื่อมจะเกิดขึ้นตามลำดับ คือเล็กไปหาใหญ่ และขยายแผ่กว้างออกไปอีก

๒๑. พระบาท เมืองลาใต้

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาทูลอาราธนาให้ประทับอยู่ แล้วนำโภชนาหารแก้วแหวนเงินทองมาถวาย แล้วกราบทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับประทับรอยพระบาท ทรงพยากรณ์ว่า คนทั้งหลายพูดว่า ท้ายเมืองก็ไว้พระบาท หัวเมืองก็ไว้พระบาท ต่อไปภายหน้าจะปรากฏชื่อว่า เมืองลาใต้ เมืองลาเหนือ

๒๒. พระบาท บ้านลวงคิดลวงแวน

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเข้ามาไหว้น้อมนบ ป่าวประกาศนำโภชนาหารและผ้าผ่อนมาถวาย แล้วกราบทูลขอรอยพระบาท ทรงพระกรุณาประทับรอยพระบาทไว้ ทรงตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายกล่าวว่า ผงลวง (บริเวณพื้นดินที่อยู่) เป็นที่คอดกั้ว คนมีไม่มากวั้วควายก็ไม่แพร่พันธุ์ แม้สมบัติสิ่งของก็คอดกั้ว ก็พระองค์จึงรักษาให้มั่งมีศรีสุข ต่อไปภายหน้า ผงลวงนี้จะได้ชื่อว่า ลวงแวน การที่จะมั่งมีด้วยข้าวน้ำก็หาไม่จะคอดเรียวไป คนทั้งหลายจะยากจนเช็ญใจเหมือนคำพูด อีกประการหนึ่ง ชาวบ้านที่มาไหว้บูชาแล้วกล่าวว่า บ้านเมืองไม่เจริญเหมือนคำคิด (ความคิด) ขอบุญจงช่วยรักษาให้สมปรารถนา ต่อไปภายหน้าบริเวณที่อยู่จะมีชื่อว่า ลวงคิด แม่น้ำมีชื่อว่า แม่น้ำคิด เมื่อมีคนถามจะตอบว่าเป็นคนมาจากลวงคิด ลวงแวน พระบาทจะมีชื่อว่า พระบาทลวงคิดลวงแวน ต่อไปภายหน้าคนที่เกิดละแวกนี้ จะคิดสร้างสิ่งใดก็ไม่สำเร็จตามความคิด จะอยู่อย่างลำบากมีแต่ความอดอยาก

๒๔. พระบาท เมืองเชียงแข็ง

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาทูลอาราธนาให้ประทับอยู่ แล้วไปป่าวประกาศนำโภชนาหารมาถวาย แล้วกราบทูลว่า บ้านเมืองคนนั้นเสมอภาคกันไม่มีใครเป็นเจ้าของไพร่ เมื่อก่อนอยู่ที่แห่งหนึ่งไม่คิจิงชวนกันล่องแพมาตามลำน้ำ แล้วมาตั้งบ้านเมืองบนฝั่งแม่น้ำ ดอยหินดอยผาที่นี้เป็นตลิ่งชัน แต่ก่อนไม่มีใครมาตั้งบ้านเมือง และได้เล่าเรื่องอดีตว่า ยังมีเมืองหนึ่งชื่อ

ว่า เมืองอาฬวี พระราชเทวีมีบุญมากตั้งตนอยู่ในธรรม ต่อมาพระเจ้าอาฬวีได้หญิงสาวคนหนึ่งเป็นพระราชเทวีรอง พระนางมหาเทวีมีพระโอรสสองพระองค์ และกำลังตั้งครรภ์จะประสูติ พระนางจุฬเทวีมีความอิจฉาหาทางข่มเหง จึงพิจารณาโทษว่าเป็นคนไม่ดีเป็นกาลกิณี แล้วให้คนผูกแพใหญ่ แล้วเอาพระมหาเทวีกับพระโอรส พร้อมทั้งคนใช้บริวารลอยแพไหลไปตามกระแสน้ำ พระมหาเทวีและพระโอรสจึงตั้งสัจจอธิษฐานต่อบุญบารมี เทวดา อินทร์ พรหม และครุฑ นาค ให้ตามอารักขานำมาจนถึงที่นี้ กษัตริย์ทั้งสามจึงตั้งบ้านเรือน ต่อมาประสูติพระโอรสอีกหนึ่งพระองค์ และมีผู้คนเพิ่มจำนวนมากขึ้น จนกลายเป็นบ้านเมือง กระทั่งพระพุทธเจ้าเสด็จมา ส่วนพวกตนมาจากที่อื่นล่องเรือแล้วมาตั้งบ้านเรือนที่นี่ เป็นฝั่งน้ำและมีภูเขาสูงชัน แต่ว่ามีเศษานุกาพอยู่ข้างจึงอยู่กันมา แล้วกราบทูลขอรอยพระบาท พระองค์ทรงประทับรอยพระบาท แล้วทรงเยี่ยมพระโอรส พระอานนท์ทูลถามเหตุ ทรงตรัสว่า ต่อไปภายหน้าพระพุทธศาสนาและพระธาตุจะมาตั้งอยู่ที่นี่ จะรุ่งเรืองและมีชื่อว่าเมืองเชียงแฉ่ง พระบาทมีชื่อว่า พระบาทเชียงแฉ่ง คนเกิดเมืองนี้จะมีภัยต่างๆ มาเบียดเบียนแต่จะอุตสาหะแข็งใจอยู่ทั้งลำบากไม่ถึงตาย และมีจิตใจเข้มแข็ง

๒๕. พระบาท เมืองแระ เมืองขัน

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปบนภูเขาลูกหนึ่ง ประทับนั่งในเงื่อมผา คนทั้งหลายมาอภิวัตกราบไหว้ แต่พวกเขาหาภาชนะใส่ของไม่ได้จึงพูดว่า มีพานหนึ่งใบพึงซื้อมา แต่มีจี้มอดจึงทำความสะอาด แล้วนำมาใส่ของถวายพระพุทธเจ้า แล้วทูลขอรอยพระบาท จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงคนทั้งหลายเอาพานใส่ของถวาย ดิว่าพานเก่า ต่อไปภายหน้าพระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทเมืองแระเมืองขัน ภูเขาที่ประดิษฐานรอยพระบาทมีลักษณะเหมือนรูปช้างจะมีชื่อว่า พระบาทผาช้าง เมืองทั้งสองแห่งนี้ เมืองหนึ่งชื่อ เมืองแระ เมืองหนึ่งชื่อ เมืองขัน คนที่เกิดเมืองนี้จะมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่มีตบะเตชะ ไม่เจริญรุ่งเรืองและจะมีภัยร้ายแรงเกิดขึ้น

๒๖. พระบาท บ้านท่าคอง

พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาอภิวัตกราบไหว้ ถวายโภชนาหาร แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนถามกันว่า สูอยู่อยู่ภูเขาลูกโน้น ทำไมรู้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา ดูเป็นห่วงว่าพวกเราจะไม่เห็น เขาก็ตอบว่า อยู่ที่ท่าน้ำ เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเหาะมา เพราะเหตุนี้ บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านท่าคอง (แปลว่า คอยหา) ชาวบ้านที่นี้ภายหน้าจะคอยหาแต่ความสุขและความรู้จากผู้อื่นอย่างเดียว

๒๗. พระบาท คอยผานุ่มผานวล

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาอภิวัต ต่างกล่าวสาธุที่ว่าเสด็จมาให้ทำบุญ เพราะที่นี้มีแต่คนเดินทางผ่านมาต้องได้เลี้ยงดูต้อนรับแขก ปวดหัวหาความสุขไม่ได้ บางคนถูกชักไปทางบก บางคนคิงตกไปทางน้ำ แต่ก็ถวายอาหาร แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอย

พระบาท แล้วพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะหาความสุขไม่ได้ จะมีแขกผ่านเมืองมาทั้งทางใต้ ทางเหนือ ถูกไปทางบก ถูกคิงตักน้ำ ถูกลากไปบ้าน บางครั้งถูกลากไปวัง มีแต่ความลำบากใจจนหัว หมุน เพราะกล่าวคำไม่ดีต่อหน้าพระพุทธเจ้าถือเป็นบาปมาก คอยลูกนี้จะได้ชื่อว่า คอยผานุ่มผา นวล พระบาทจะได้ชื่อว่า พระบาทผานวล บ้านชื่อ บ้านนวน เมืองชื่อ เมืองนวน และภายหลังจะ เรียกเพี้ยนเป็น เมืองนูน

๒๘. พระบาท ทำน้ำบ้านทาพุลละ

พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ต้นน้ำแห่งหนึ่ง ทรงประทับนั่งที่ฝั่ง ในเวลานั้นมีพ่อลัวะสองคนไป อยู่บนเรือกลับมา ก็พบกับพระพุทธเจ้า ลัวะทั้งสองเข้ามาไหว้ คนหนึ่งถวายหมากลูก คนหนึ่งถวาย พลุ แล้วก็กลับบ้าน บอกให้ชาวบ้านมาต้อนรับ ชาวบ้านทราบแล้วก็นำอาหารมาถวาย แล้วทูลขอ รอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า พระบาทนี้ต่อไปจะมีชื่อว่า พระบาททำน้ำ พุลละ ทำน้ำนี้มีชื่อว่า ทำพุลละ บ้านนี้มีชื่อว่า บ้านทำพุลละ

๒๙. พระบาท คอยผาลวงกุ

พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระยานาคตนหนึ่งคร่ำยาก อาศัยอยู่ในคอยหินลูกหนึ่ง ทางทิศต้นน้ำ สมควรสั่งสอนด้วยพุทธานุภาพ จึงทรงพักผู้ติดตามไว้ เสด็จเหาะไปลำพังพระองค์ เดียว ประทับนั่งอยู่เหนือหน้าผาบนคอยนั้น เมื่อพญานาคเห็นก็คิดจะจับพระพุทธเจ้ากิน พระพุทธ องค์จึงทรงแสดงอิทธิฤทธิ์บังคับให้พญานาคอ่อนแรงลง แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์แสดงนิมิตประคุด ดอกไม้บานตกลงมาเป็นอันมาก พญานาคเห็นอัศจรรย์ชื่นชมอยู่ในใจ พระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ด้วยนิมิตดอกไม้บานอีกมาก จนพญานาคจำยอมต่อพุทธานุภาพ จึงสามารถเคลื่อนตัวยกหัวได้ จึง อาราธนานิมนต์ให้พระพุทธเจ้าเทศนาสั่งสอนบนจอมคอยนั้น ในเวลานั้น พระอรหันต์ พระ อานนท์ พระอินทร์และพระเจ้าอโศกต่างก็ติดตามนั่งล้อมพระพุทธเจ้า ส่วนพญานาคก็ลากลับไป บอกพรรคพวกที่เมืองนาค ให้นำโภชนาหารอันเป็นทิพย์มาถวาย ต่างอภิวาทและให้ลูกสาวสองคน มาอุปัฏฐาก และให้ลูกสาวนาคอีกสองคนนำน้ำนมขึ้นใส่ไหปิดสนิทมาถวาย ส่วนตนก็พึงพานขึ้น กั้นเป็นรั้วฉัตรให้พระพุทธเจ้าทางทิศใต้ พระอินทร์กั้นบังทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในเวลานั้น ผู่นาคมาพร้อมกันหมด เมื่อพวกทมิฬและพวกไทยที่อยู่บริเวณนั้นทราบก็พากันมาเฝ้า พระพุทธเจ้า ให้สมาทานศีล ๕ และแสดงธรรม ตลอดวันหนึ่งคืนหนึ่ง พวกเขาได้นำโภชนาหารมาถวาย แล้ว พญานาคจึงทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนและ นาคพากันมานับไหว้บูชา รักษาศีลฟังธรรม แล้วตรัสกับพระอานนท์ว่า น้ำที่นำมาถวายร้อนให้นำ น้ำเย็นมาถวาย ให้เอาขันเงินของนาคไปตักน้ำเย็นมา พระอานนท์ถามที่ตักน้ำเย็นกับพญานาค พญานาคบอกแก่พระอินทร์ว่าขอให้พระอินทร์ยกพระองค์ขึ้นที่ยอดผา น้ำเย็นอยู่ใต้หินผาก่อนนั้น จะทะลักออกมา เมื่อพระอินทร์ทำตามคำบอก น้ำก็ทะลักออกมาทันที พระอานนท์นำน้ำเย็นนั้นมา

ถวาย พระพุทธเจ้าเสวยแล้วทรงบ้วนพระโอษฐ์ตกลงกลางคอย กลายเป็นสระอยู่บนยอดเขา ถ้ำที่ อยู่บริเวณนั้นจึงพูดว่า ยังมีพ่อลัวะคนหนึ่ง มีความต้องการจะมากرابไหว้พระพุทธเจ้าตั้งแต่เช้า แต่ เพราะกลัวอริภคย์ร้ายคือพญานาคคนนี้ พระพุทธเจ้าทรงแผ่พระเมตตาไปไม่ให้กลัว ลัวะคนนั้นจึง นำขึ้นส้มขอกน้อยหนึ่งห่อและสะพายน้ำผึ้งกระบอกหนึ่งขึ้นมาหาพระพุทธเจ้าแล้วถามว่า ตนเองต้องการมาตั้งแต่เช้า แต่ว่าคอยลูกนี้มีอริภคย์ร้ายอยู่ ไม่ว่าคนหรือสัตว์ขึ้นมากลับบ้านไป ล้วนต้องตาย ไม่ได้มาโดยง่าย และอีกอย่างหนึ่ง ลวง (มังกร) ก็บินมาทางอากาศจับอยู่ที่คอยผาลูกนี้ ส่งเสียงเหมือนฟ้าร้อง มีรัศมีดุจเปลวไฟใหญ่เท่าลำเรือ ซึ่งก็คือพญานาคเป็นอริภคย์อยู่ที่นี้ พ่อลัวะ กล่าวเช่นนี้อาศัยบุพพนิมิตแห่งคำพูด คอยผาลูกนี้ภายนอกจะมีชื่อว่า คอยผาลวงกู พระบาทจะมีชื่อ ว่า พระบาทผาลวงกู บ้านที่อยู่เชิงเขาชื่อว่า บ้านผา บ้านอีกแห่งหนึ่งชื่อว่า บ้านลวงกู พ่อลัวะผู้นั้น กล่าวมาโดยง่ายไม่ได้ บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านง่าย และกล่าวว่า คนและสัตว์ที่ขึ้นมาล้วนกลับบ้าน ไปตายหมด บ้านอีกแห่งหนึ่งจะชื่อว่า บ้านม้างเสีย ลัวะคนนั้นว่า มีปีศาจอะไร บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านมาร ลัวะกล่าวว่า มีความประสงค์จะมา มีเนื้อส้มขอกน้อยหนึ่งห่อ จึงคั้นหานำมาบั้งถวาย บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านม้างถง (คั้นถง) ภายนอกคนที่มาอยู่ที่นี้ จะมีแต่ความหวาดกลัวภัยต่างๆ กลัว หมดทุกอย่าง ใครมาใช้ให้ทำงานอะไรก็ไม่เลี้ยงเพราะกลัว

๓๐. พระบาท บ้านจีจ่าปู

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปที่หนึ่ง ประทับอยู่ พวกทมิฬมาอภิวัตกราบไหว้ มีพ่อลัวะคน หนึ่งไปห้วยได้ปูจี่ไฟสุกแล้วมา ตั้งใจมาถวายทาน ลัวะคนหนึ่งทักว่าไม่ควรนำปูจี่มาถวาย แต่ก็แก้ ว่าปูจี่มารสอร่อย พวกเขาจึงนำมาถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ตรัส พยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง พวกเขานำปูจี่มาถวาย ต่อไปภายหน้าพระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทปูจี่ บ้าน จะเปลี่ยนเป็น บ้านจีจ่าปู คอยลูกนี้จะมีชื่อว่า คอยลำแท้

๓๑. พระบาท บ้านคันทิงคะซี

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสถานที่แห่งหนึ่ง พวกทมิฬก็พากันมาแสดงความเคารพ ยังมีลัวะบ้าน หนึ่งทราบข่าวก็นำข้าวจี่น้อยก้อนหนึ่งมาถวาย ยังมีลัวะอีกบ้านหนึ่ง นายบ้านประกาศว่าจะถวาย มหาทาน ส่วนชาวบ้านไม่เชื่อพากันไปไร่ไปนาเสีย เหลือแต่นายบ้านและลูกบ้านส่วนน้อยนำ อาหารมาถวาย ยังมีลัวะอีกผู้หนึ่งมาถวายนทานแล้วกล่าวว่าทำไมจึงมาประทับที่จอมคอยน้อยต่ำนี้ พวกเขถวายทานแล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อ มาถึง เขาทำข้าวจี่มาถวาย ภายหน้าบ้านนี้จะชื่อว่า คันทิงคะซี เหตุที่ว่า ข้าวจี่ไม่มีอะไรกับ ครั้นหิวก็ จึงเสวยเถิด บ้านอีกสองแห่ง บ้านหนึ่งชื่อว่า บ้านจอมหลวง อีกบ้านชื่อว่า บ้านจอมน้อย เพราะว่า บ้านลัวะผู้เป็นนายบ้าน ได้ประกาศให้คนมาทำบุญ แต่เขาไม่มาร่วม ต่อไปจะมีชื่อว่า บ้านเกิดเป็น ใหญ่ เพราะเป็นบ้านที่ไม่สนใจใคร จะเปลี่ยนเป็น บ้านยินฟัง พระบาทจะมีชื่อว่า พระบาทคันทิง

คะชีหรือคะทิงคะชี ต่อไปภายหลัง คนที่เป็นลูกน้องจะไม่เชื่อฟังนาย ลูกไม่เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่เชื่อผู้เฒ่าผู้แก่ผู้รู้ฉลาด เป็นคนพาลไม่เชื่อฟังใคร จะทำอะไรตามใจ จะทิ้งบ้านร้าง จะคิดสร้างอะไรก็ไม่สำเร็จ

๑๒. พระบาท บ้านสุยลลา

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง ลี้วะทั้งหลายมาทำการอภิวัต นำโภชนาหารมาถวายแล้ว ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วตรัสพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง พวกเขาพากันมาทำบุญ ถวายกันว่าเอาอะไรมาทำบุญ คนต่างบ้านก็ว่าได้ สัมผัสลูกหนู เอามาถวายทาน บ้านนั้นจะได้ชื่อว่า บ้านแลดูลูกหนู อีกบ้านหนึ่งว่า เอาสัมผัสแลดูมาเท่านั้น บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านแลดู บางคนว่ามีแต่ของหมักคองคือ เนื้อสัมผัส ผักคอง กินแล้วก็เสบท้องด้วยช่องอยู่ทางไป (ท้องร่วง) ควรทำสุยลลามถวาย ต่อไปบ้านนี้จะได้ชื่อว่า บ้านสุยลลา ภายหลังชาวบ้านจะทุกข์ร้อนด้วยโรคท้องร่วงลำบากด้วยการทำมาหากิน (พระบาทมีชื่อว่า พระบาทบ้านสวนยลลวง)

๑๓. พระบาท คอยผ้าน้อย

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงคอยผาแห่งหนึ่ง พวกทมิฬหลายบ้านป่าประกาศกันมาทำบุญ ลี้วะต่างบ้านต่างก็โจทนากันด้วยถ้อยคำไปต่างๆ จนเมื่อถวายอาหารแล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วตรัสพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหลังบ้านนี้จะได้ชื่อว่า บ้านท้อง เพราะพูดว่า อยู่บ้านท้อง ลี้วะอีกบ้านจะได้ชื่อว่า บ้านผ่อ เพราะบอกว่าอยู่บ้านผ่อหัน อีกบ้านหนึ่งจะได้ชื่อว่า บ้านแผล เพราะเห็นว่าเห็นพระพุทธเจ้ามาแผล อีกบ้านชื่อว่า บ้านยวะ เพราะพูดว่า เห็นพระพุทธเจ้ามาทางอากาศ ยวะ (รัศมีที่แผ่ออก) อีกบ้านชื่อว่า บ้านจำห้วย เพราะพูดว่า อยู่บ้านห้วยบ้านตำมองไม่เห็นพระพุทธเจ้า อีกบ้านชื่อว่า บ้านจำคอง เพราะพูดว่า อยู่บ้านคองหา (คอยหา) พระพุทธเจ้ามาโปรด อีกบ้านชื่อว่า บ้านซอน เพราะพูดว่า มัวทำมาหากินเลยมองไม่เห็นพระพุทธเจ้า อีกบ้านชื่อว่า บ้านเสียดุง เพราะพูดว่า รีบมาจนลี้มุงยาสูบ อีกบ้านชื่อว่า บ้านซาง เพราะพูดว่า นกแก้วบินพาตาข่ายหายไปเหลือแต่ของซางไว้ ต่อไปจะเปลี่ยนเป็น บ้านซวางเสียดุง อีกบ้านหนึ่งชื่อว่า บ้านโมง เพราะพูดว่า ได้ยินเสียงฆ้องโมงๆ จึงได้มา อีกบ้านชื่อว่า บ้านม่วงย่าง เพราะพูดว่า พระเจ้าย่าง (เดิน) มาทางอากาศ อีกบ้านชื่อว่า บ้านม่อน เพราะพูดว่า รู้แล้วจึงลัดม่อน (หมายถึงภูเขาสูงเล็ก) มา อีกบ้านชื่อว่า บ้านไร่ เพราะพูดว่า คนทั้งบ้านไปแปลงไร่ อีกบ้านชื่อว่า บ้านผาแฉ่ม เพราะพูดว่า ตั้งแต่คอยเงื่อนนั้นไปข้างหน้า อีกบ้านชื่อว่า บ้านผาใต้ บ้านหนึ่งชื่อว่า บ้านผาเหนือ เพราะพูดว่า คอยผาใต้หรือคอยผาเหนือ พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทผาน้อย

๑๔. พระบาท หาดผาคำ และพระบาท (ผ้าขาว) สองรอย บ้านเสี้ยว และบ้านผ่าย

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามหลังเขาแล้วเสด็จข้ามไปทางทิศใต้ลงไปถึงแม่น้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ทรงพบสิงห์สองตัวพี่น้อง กำลังแย่งชิงเขตแดนกัน พระพุทธองค์จึงทรงเหตุแล้วจึงทรงตัดสินโดย

ใช้ธารพระกรเหล็กขีดแบ่งเขตแดนให้สิ่งตัวที่อยู่ทางเหนือ สิ่งตัวนี้อยู่ทางใต้ แล้วเสด็จไปสู่ริมแม่น้ำแห่งหนึ่ง มีพ่อค้า ๔ คนไปขายหมากพลูทางเมืองหัวน้ำแล้วล่องเรือมา เห็นพระพุทธเจ้าแล้วเข้ามาอภิวาท พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะสงฆ์ พวกพ่อค้านำผ้าขาวมาถวาย ทรงนุ่งเป็นผ้าอาบน้ำฝน แล้วเสด็จไปสู่แม่น้ำ พญานาคคนหนึ่งอยู่รักษาหาดน้ำนั้นทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท เมื่อเสด็จขึ้นจากแม่น้ำ ทรงกippingผ้าอาบน้ำฝนให้พ่อค้า ผ้านั้นกลายเป็นแผ่นทองคำทั้งผืน พวกพ่อค้าจึงนำผ้าห่มที่นอนมาพับซ้อนเป็นอาสนะให้ประทับนั่ง คนหนึ่งเอาผ้าขาวมาปูรองพระบาท ก็กลับกลายเป็นทองคำ จึงเอาหมากพลูมาถวาย ในเวลานั้นลัษณะบ้านหนึ่งยังคิดว่าพระพุทธเจ้าคงไม่เสด็จมาที่บ้าน จึงชวนกันมาทำน้ำ และมีลัษณะอีก ๓ บ้านก็คิดเช่นเดียวกัน พวกกันมาที่ทำน้ำเข้าสักการะถวายอาหาร และทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าตรัสว่าจะไว้รอยที่ริมน้ำ น้ำจะท่วมถึงไม่เป็นการสมควร ให้นำผ้าขาวมาจะประทับไว้ให้ พวกเขา จึงนำผ้าขาวมาซักบิดน้ำปูให้พระพุทธเจ้าประทับ ทรงประทับรอยพระบาท และตรัสให้นำไปไว้ประดิษฐานไว้บนยอดคดอยสูง ลัษณะอีกบ้านหนึ่งก็ทูลขอรอยพระบาทเช่นเดียวกัน จึงทรงประทับรอยพระบาทบนผ้าขาวไว้ให้อีกหนึ่งรอย แล้วทรงตรัสว่า บ้านหนึ่งกล่าวว่า พระพุทธเจ้าไม่มาโปรดบ้านเราเพราะเป็นบ้านเปลี่ยวนาพอย (เดี่ยว) ต่อไปจะชื่อว่า บ้านพอย บ้านหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าเสด็จพานฝายไว้ บ้านนั้นจะได้ชื่อว่า บ้านพายฝาย จะเปลี่ยนเป็น บ้านฝาย อีกบ้านหนึ่งว่า เราเสี่ยวทั้งหลายติดตามลงหาพระพุทธเจ้าเกิด บ้านนั้นจะชื่อว่า บ้านเสี่ยว อีกบ้านว่า เรามีศรัทธา พระพุทธเจ้าไม่มา เราติดตามไปเกิด บ้านนั้นจะชื่อว่า บ้านศรัทธา ที่ๆสิ่งสองตัวพูดว่า เราไปให้พระพุทธเจ้าตัดสินใจเกิด บ้านนั้นจะมีชื่อว่า บ้านขอสาเซียงเครื่อง (ไหว้พระช่วยให้ความเที่ยงธรรม) ที่ๆ สิ่งสองตัวไหว้แล้วกล่าวว่า ผู้ร้ายพ่อให้พระพุทธเจ้าสั่งสอนเกิด บ้านนั้นจะมีชื่อว่า บ้านพ่อ ที่ๆ พระองค์ถามพ่อค้าว่าจากทิศใดทิศเหนือมาเครื่องกันพอดี ที่นี้ต่อไปจะมีบ้านชื่อว่า บ้านเซียงเครื่อง พระบาทที่ไว้ไว้แก่พญานาคในน้ำจะมีชื่อว่า พระบาทผ้าคำ ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น พระบาทผาคำ หาดนี้จะมีชื่อว่า หาดผาคำ พระบาทที่ประทับไว้ในน้ำหาดผาคำแห่งหนึ่ง พระบาทที่ประทับไว้บนผ้าขาวทั้งสอง ไว้บ้านเสี่ยวและบ้านฝาย คนทั้งหลายเมื่อล่องเรือหรือเดินมาทางบกถึงบริเวณนี้ให้ไหว้สักการะรอยพระบาทจะประสบสิ่งดี หากไม่บูชาจะประสบสิ่งร้ายและมีอันตรายต่างๆ

ผู้คนที่ ๖ มีจำนวน ๓๖ หน้าลาน ท้องเรื่องต่อเนื่องมาจากผู้คนที่ ๕ กล่าวถึง พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์พระบาทผาคำ แล้วจึงกล่าวถึง พ่อค้า ๔ คนเอาผ้าซ้อนกันปูเป็นอาสนะบนเรือ อาราธนาพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ให้ประทับอยู่บนเรือ พระอินทร์ถือเครื่องกั้นด้านพระปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์นั่งแวดล้อมพระองค์

สิบสองปีนา ประเทศจีน

๑๕. พระบาท เมืองแผ่นรำขาว

พระพุทธเจ้าประทับล่องเรือถึงท่าน้ำแห่งหนึ่ง พ่อค้าใช้คนให้ไปบอกคนทั้งหลายทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้มาประทับในบ้านสุทธาวาส เมื่อคนป่าวประกาศให้สร้างที่ประทับ มีการเตรียมดอกไม้และเครื่องสักการะ คนสูงอายุประกาศให้นำเสื้อผ้า ผ้าฝ้าย มาปูไว้ตั้งแต่แคมเรือลาดมาจนถึงที่บ้าน แล้วก็ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า มีขบวนแห่แห่นด้วยเครื่องดนตรี เมื่อเสด็จมาถึงบ้านสุทธาวาสแล้ว ชาวบ้านก็นำโภชนาการและเครื่องสักการะมาถวาย แล้วก็ทูลขอพระเกศาธาตุ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า บ้านแห่งนี้เป็นคอยหินร่ายกที่เจาะเข้าไปได้ลึก ไม่สมควรไว้พระเกศาธาตุ คนทั้งหลายจึงทูลขอรอยพระบาท ทรงตรัสว่าที่นี่ไม่มีหินก้อนใหญ่ ให้นำผ้าขาวมา แล้วจึงทรงประทานประทับรอยพระบาท ในขณะที่คนทั้งหลายพูดกันว่า แผ่นหินที่อยู่ใกล้ๆ ไม่มี มีคนหนึ่งบอกว่ามีแท่งหินก้อนหนึ่งไว้รองซักผ้ายาว ๒ สอก กว้าง ๑ สอก คนทั้งหลายจึงให้นำมา เมื่อนำมาแล้วพระพุทธเจ้าตรัสว่าหินแท่งนี้เล็ก จะประทับรอยพระบาทให้เห็นเพียงสันเท้าและแถมมูมหนึ่งต่อไปภายหน้าถ้าไม่พิจารณาดีๆ จะไม่รู้ว่าเป็นรอยพระบาท แล้วตรัสสั่งว่า ให้นำพระบาททั้งสองรอยไปประดิษฐานไว้บนยอดคอย ทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะมีชื่อว่า เมืองแผ่นรำขาว เพราะเมื่อมาถึงคนนำเอาผ้าแผ่นรำขาวมาปูลาดไว้ พ่อค้าทั้งสี่คนที่ เป็นชาวบ้านสุทธาวาส ผู้ที่เป็นหัวหน้าเป็นผู้ที่ฉลาดกว่าอีกสามคน พ่อค้าสามคนจะเชื่อฟังผู้เป็นหัวหน้า และเขาจะกลับมาเกิดในเมืองนี้ ซึ่งจะเป็เมืองใหญ่ ทั้งสี่คนจะเป็นผู้สร้างบ้านแปงเมือง ทั้งสี่คนนี้ถ้านวมมือกันบ้านเมืองจะอยู่เป็นสุข แต่ถ้าไม่ลงรอยกัน บ้านเมืองจะประสบทุกขภัย บ้านที่พ่อค้าทั้งสี่อาศัยอยู่นี้จะมีชื่อว่า บ้านสุทธาวาส ที่ประทับของตถาคตต่อไปภายหน้าจะเป็นที่ตั้งวัด จะเจริญรุ่งเรือง บ้านสุทธาวาสนี้จะเป็นที่เกิดของนักปราชญ์ คนที่เกิดเมืองนี้จะได้เป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลาย ส่วนบ้านของบุคคลที่กล่าวว่า หินที่บ้านขามีมาตั้งแต่โบราณ บ้านนั้นจะมีชื่อว่า บ้านโบราณ

๑๖. พระบาท บ้านยี่น

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ทิศท้ายน้ำ ถึงที่แห่งหนึ่ง พวกลัวะเห็นแล้วก็ป่าวประกาศ พวกเขารีบเอาข้าวตอกดอกไม้เครื่องสักการะและโภชนาหารมาถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท และทรงรับสั่งให้นำแก้วแหวนเงินทองที่นำมาถวายไปไว้ในถ้ำให้เทวดาที่อยู่ในคอยนั้นคอยรักษาไว้ ทรงตรัสพยากรณ์ว่า บ้านแห่งนี้จะมีชื่อว่า บ้านยี่น ต่อไปภายหลังจะเปลี่ยนเป็นบ้านพิน (บ้านปิ่น) อีกบ้านจะมีชื่อว่า บ้านร้อง ภายหลังเปลี่ยนเป็น ล้านลิ่ง

๑๗. พระบาท พระธาตุ คอยจอม

พระพุทธเจ้าเสด็จออกไปตามเชิงเขาทิศตะวันตก ทรงลูถึงยอดเขาแห่งหนึ่ง ทรงประทับนั่งในเวลานั้นมีชายคนหนึ่งเห็นพระพุทธเจ้าจึงกลับไปบอกคนอื่น ๆ พวกเขาพูดกันว่า ทำไมทรง

ประทับพักอยู่ไกลนัก แต่พวกเขาก็นำขบวนพาโคชอาหารไปถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์และพระอินทร์ว่า เมื่อปริณิพพานแล้ว ท่านทั้งหลายจงนำเอา พระธาตุมาบรรจุที่นี่ คอยดูนี้ต่อไปภายหน้าจะมีชื่อว่า คอยจอมไกล ถ้าห้วยนี้จะมีชื่อว่า น้ำได้ ชาวบ้านเหล่านี้บอกแก่กันว่า เห็นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่จอมคอยโพ้น บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านทอง หัน ชาวบ้านกล่าวว่า ประทับอยู่ไกลแท้หนอ บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านไกล ต่อไปจะเปลี่ยนเป็น บ้าน ไค เจดีย์ธาตุที่จะมีในภายหน้าจะได้ชื่อว่า พระธาตุคอยจอม

๑๘. พระบาท เมืองหลวงเหนือ (พระบาทเพยลง บ้านเชียงม่วน เมืองหลวง เขตเมืองเชียงรุ่ง)

พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามภูเขาไปทางทิศตะวันตก ทรงพักที่ภูเขาลูกหนึ่ง ชาวบ้านเห็นจึงไปว่า ประกาศ พวกเขาจึงได้นำเครื่องสักการะและโภชนาหารมาถวาย ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับ รอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อเสด็จมาจากคอยจอมไกล ข้ามมาที่นี่ คนที่อยู่ทางตะวันออกทำย น้ำพูดกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามไปหลวงเหนือ ไม่เสด็จมาทางใต้ ต่อไปภายหน้าเมืองหัวน้ำจะมีชื่อ ว่า เมืองหลวงเหนือ เมืองท้ายน้ำว่า เมืองหลวงใต้ ต่อไปจะเปลี่ยนเป็น หลวงใต้ หลวงเหนือ เหตุนี้จึงทรง ประทับรอยพระบาทไว้ครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นการกำหนดหมายให้รู้ว่าครึ่งเมืองเป็นชื่ออย่างหนึ่งไม่ ปะปนกัน เมือง แต่ละเมืองมีผู้ปกครองแยกกัน เหตุนี้เมืองเหล่านี้จะมีการวิวาทะไม่ลงรอยกัน ถ้า คิดคิดก็คิดว่า ถ้าคิดร้ายก็ร้ายมาก คนเกิดเมืองนี้จะรวยเป็นเศรษฐี มีแต่ความสุข แม้ประสบทุกข์ก็ทุกข์ มากยิ่งกว่า คนที่เกิดเมืองนี้จะมีความคิดความพยายามกล่าวล่วงเกินกัน มีสุขไม่มั่นคง คนทั้งหลาย ที่มาไหว้มาทานแก่ตาคดแล้วรีบกลับบ้าน พระบาทรอยนี้จะมีชื่อว่า พระบาทฟ้าหลวง ต่อไปภาย หน้าจะเปลี่ยนเป็น พระบาทเพยลง บ้านที่นิมนต์พระองค์จะมีชื่อว่า บ้านนิมนต์ ภายหลังจะเป็น บ้านเชียงม่วน บ้านที่อยู่ตีนคอยที่ตาคดลงจะมีชื่อว่า บ้านภายลง ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น บ้านเคยลง

๑๙. พระธาตุพูลาน พระบาทพูลาน (เมืองหลวง เขตเมืองเชียงรุ่ง)

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จเลียบภูเขาลูกหนึ่ง ทรงประทับที่ยอดเขา ในเวลานั้นคนพากันไปทุ่ง นาหาปลา เหลืออยู่แต่คนแก่เลี้ยงหลาน อีกบ้านก็เหลือแต่ผู้หญิงและเด็กเล็ก พวกเขาเห็น พระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงไปบอกแก่คนที่ไปหาปลา ตะโกนบอกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา พวกที่หาปลา ไม่ได้ยินก็ยังเล่นหยอกหัวกันอยู่ พากันเดินห่างออกไป คนแก่จึงเกิดความโกรธตะ โทณคำว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรด สู้ทั้งหลายยังโง่งงหาปลาอยู่ คนในน้ำได้ยินชัดจะร้องตะ โทณบอกกันให้ เตรียมเครื่องสักการะและโภชนาหารไปถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อตาคดปริณิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุมาประดิษฐานที่นี่ ตอนแรกจะปรากฏ ชื่อว่า พระบาทปูหลาน พระธาตุปูหลาน ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น พระธาตุพูลาน พระบาทพูลาน บ้าน นี้จะมีชื่อว่า บ้านวังแดง ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น วังเสียง แม่น้ำที่หาปลาจะชื่อว่า แม่น้ำไ้แม่ร้างาว ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำางว (แม่ร้างาว) ห้วยน้ำที่หาปลาจะมีชื่อว่า วังแดง ภายหลังจะ

เปลี่ยนเป็น ว่างเสียง ส่วนน้ำในแม่น้ำนี้ ผู้ใดได้อาบกินมากจะกลายเป็นคนพาลมักทำอนาถกรรมแก่ตน เป็นเพราะคำดำว่าเป็นใ้เป็นง่าว (โง่)

๔๐. พระบาท เมืองน้อยเมืองงาม

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันตก ถึงบ้านเมืองแห่งหนึ่ง คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาถวาย ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง คนทั้งหลายบอกว่า บ้านเมืองของตนเป็นเมืองเล็ก เมื่อเป็นเมืองน้อยก็อยู่งามกินงามกว่าเมืองอื่นๆ เมืองนี้ทำบุญหรือทำบาปกี่งาม ต่อไปภายหน้าจะมีชื่อว่า เมืองน้อย เมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองงาม พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทเมืองน้อยเมืองงาม เพราะคำพูดของเขา สัตว์เลี้ยงหรือผู้คนจะมีอยู่อย่างเพียงพอ แม้มีสมบัติก็มืออย่างพอดีหรือถึงยากเข็ญ คนที่อยู่เมืองนี้ทำบุญทำบาปตามอำเภอใจ ต้องการอะไรก็ทำตามความต้องการ

๔๑. พระบาทผาดอกไม้ (เมืองหน สิบสองปันนา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามทางป่าไม้บนยอดเขา ข้ามภูเขาสูงหนึ่ง เลียบข้างภูเขาข้ามคอคดเขาแรลภูหนึ่ง ทรงจับพระบาท จึงเสด็จไปที่ลำธารแห่งหนึ่ง ทอดพระเนตรเห็นหินก้อนหนึ่ง มีรูปเหมือนเต่า ส่วน ปากจมอยู่ในลำธาร ทรงประทับนั่ง เวลานั้นมีลัวะสองคนหญิงมีลูกเป็นกำพร้าวไปเอาหมากหาคเพื่อจะนำมาขาย ทั้งสองจึงนำมาถวายพระพุทธเจ้า ทั้งสองกลับไปบอกชาวบ้าน พวกเขาำนำโภชนาหารมาถวาย พวกเขาคนลัวะและคนไทยก็พร้อมกันนำโภชนาหารมาถวาย แล้วก็ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท พระพุทธเจ้าตรัสว่า เอาดอกไม้มาถวาย ตายไปแล้วจะกินจะนุ่งห่มอะไร ถวายดอกไม้อย่างเดียวตายไปจะเกิดเป็นฝั่งแมลงกู่ เทียวหากินน้ำหวานดอกไม้ แล้วก็จึงประทับพระบาทไว้ ในกาลนั้นชาวไทเมืองก็กราบทูลว่าเมืองของตน แม่น้ำไหลไปทางเหนือไหลไปมาจากตะวันตกสายหนึ่ง ไหลมาจากทิศตะวันออกสายหนึ่ง แล้วไหลมารวมกันไปทางเหนือ ทรงพยากรณ์ว่า พระบาทรอยนี้จะมีชื่อว่า พระบาทผาดอกไม้ คอยนี้จะมีชื่อว่า คอยดอกไม้ แม่น้ำนี้จะมีชื่อว่า แม่น้ำข่ายไหลหนเหนือ เมืองนี้จะมีชื่อว่า เมืองหนเหนือ แล้วเสด็จผ่านเมืองไปทางเหนือ ชาวเมืองพูดกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดทางทิศใต้แล้วย้อนกลับมาทางเหนือ ไปทางคอยข้างเมืองทางเหนือ พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับพระอานนท์ว่า คนกล่าวว่า พระพุทธเจ้ากลับคืนไปข้างหนหนึ่ง บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านข้างหนเหนือ แม่น้ำนี้จะมีชื่อว่า แม่น้ำหนคืน ต่อไปภายหน้าคนที่เกิดเมืองนี้ แม้จะมีคนอยู่เต็มเมืองก็จะมีภัยเบียดเบียน จะทำให้ลดจำนวนลง แม้มีอสิริยศสมบัติที่เกิดแก่สมณะหรือคฤหัสถ์มีมากเพียงใด ต่อมาจะกลับกลายลดน้อยลงเหมือนกับก่อนที่ยังไม่มี แม้มีภัยเกิดขึ้นถึงจะหายไปก็กลับมาเช่นเดิม เหมือนคำพูดที่เขาว่าหนคืนนั้น

๔๒. พระบาท (ผ้าขาว) คอยหินกอง

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายทราบว่าเป็นที่แห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดเราแต่ประทับอยู่ไกล เราจะไปทูลอาราธนาให้เสด็จมาในบ้านเมืองเรา ว่าแล้วก็ป่าวประกาศให้คนสร้างพลับพลาที่ประทับ มีชายคนหนึ่งเป็นคนฉลาดด้วยโวหาร เขาจึงได้มอบหมายให้ไปนิมนต์พระพุทธเจ้า เมื่อเขาไปนิมนต์ พระองค์ก็เสด็จมา คนทั้งหลายจึงถวายเครื่องสักการะและโภชนาหาร แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงตรัสว่า ที่นี้ไม่มีแผ่นดินที่ไว้รอยพระบาท ให้นำผ้าขาวมาทรงประทับรอยพระบาท ทรงให้พวกเขานำไปประดิษฐานไว้บนคอยเวียดแล้ว เนื้อก้อนหินก้อนหนึ่ง ที่ปากลำธารห้วยแหลง คนทั้งหลายถามว่า ช่อธงนำเอาไปบูชาแล้วหรือ พวกเขาตอบว่า เป็นกองช่อกองธงแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงพยากรณ์ว่า พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทคอยหินกอง ลำธารนี้จะมีชื่อว่า ห้วยกองช่อ เมืองนี้จะมีชื่อว่า เมืองลายผู้ใหญ่ ที่นี้จะมีชื่อว่า เถียงย่าง ประการหนึ่ง เมื่อพวกเขานำผ้ามาถวายปูเต่าว่าให้ย่ำเต่าไปนำผ้าผืนใหญ่ในกระบุงเก่าไปถวายทาน ย่าเต่าตอบว่าผ้าผืนนั้นมีเชิงแคบ เหตุนี้ เถียง (ร้าน) ที่ปักนั้นจึงมีชื่อว่า ผืนหลวง บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านผืนหลวง บ้านเหนือจะมีชื่อว่า บ้านผืนเชิง พลับพลาที่ปักจะมีชื่อว่า ผืนน้อย เขาพูดว่า บ้านบ่หลานสายบ่ยาว บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านสายบ่ยาว หลังจากตกคณินข้าวแล้ว คนทั้งหลายนำน้ำล้างมือไปเททิ้งในที่แห่งหนึ่ง เมื่อนั้นพญานาคเกรงว่าคนและสัตว์จะมาประทับที่นั่น จึงให้นาคทั้งหลายมายกแผ่นดินให้สูงขึ้นเป็นเจดีย์ คือให้เป็นคอยน้อยในที่นี้บ้านปากตกที่หนึ่ง เป็นเจดีย์ในน้ำล้างมือนั้นตกที่หนึ่ง เป็นเจดีย์ในที่ๆ ตกคณินข้าวแล้วถามเขานั้นจะปรากฏเป็นจอมปลวกใหญ่อยู่กลางป่า ผืนหลวง ด้วยที่แท้หากเป็นเจดีย์ที่พญานาคก่อไว้ ต่อไปภายหน้าชาวเมืองที่นี้จะมีถ้อยคำแตกแยกจากกัน เมื่อมีภัย ความคิดริเริ่ม หรือจะสร้างทำอะไรเกิดขึ้นก็จะไม่ลงรอยกัน ภิกษุก็มีวาทะไม่ลงรอยกัน ผู้ที่เป็นใหญ่ในเมืองนี้จะหาจันทร่วมกันไม่ได้ แม้บ้านก็จะมีผู้คนไม่แพร่หลาย เพราะเหตุคำพูดว่า บ้านบ่หลานสายบ่ยาว

๔๓. พระบาทห้วยคุดม (บ้านละหมื่น เขตติดต่อเมืองฮายกับเมืองออง ลิบสองปันนา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่แห่งหนึ่ง คนลัวะพากันมาต้อนรับเตรียมถวายอาหาร แต่หาหม้อไม่ได้ ลัวะคนหนึ่งจึงไปเอาหม้อคุดมมา เมื่อทำเสร็จแล้ว ไม่มีถ้วยชาม ขณะนั้นเทวบุตร ๒ องค์ ที่มากับพระอินทร์จึงรีบเหาะไปป่าหิมพานต์นำเอาบาตรแก้วมรกตมา ๒ ใบ ใบหนึ่งใส่ข้าว อีกใบใส่อาหาร เทวบุตรองค์อุ้มบาตรข้าว อีกองค์อุ้มบาตรอาหาร แล้วนั่งให้พระพุทธเจ้าเสวย ในขณะที่เทวบุตรทั้งสองลอยอยู่เหนือพื้นดิน เมื่อฉันเสร็จแล้ว ลัวะก็ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ทรงพยากรณ์ว่า พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทห้วยคุดม บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านห้วยคุดม อยู่ระหว่างรอยต่อของเมืองฮายกับเมืองออง

๔๔. พระบาท เมืองคองเต่า

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาราบไว้ให้นาโภชนาหารมาถวาย ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึง ชาวบ้านพูดกันว่า บ้านเมืองมีชื่อเป็นบ้านเมืองเสียเปล่า เพราะไม่กว้างขวาง มีขนาดเท่าคองปูหรือคองเต่า แม้บ้านของพวกเสี่ยวก็เล็กเท่าคองปู เหตุนี้บ้านนี้จึงมีชื่อว่า เมืองคองเต่าเมืองหนึ่งจะมีชื่อว่า เมืองเชิงคาหรือเมืองเสี่ยว อีกเมืองหนึ่งจะมีชื่อว่า เมืองคองปู คนที่เกิดที่เมืองนี้ไม่มีสมบัติก็ไม่แพร่ขยาย แม้มีความคิดความพยายามก็ไม่กว้างขวาง มีจิตใจคับแคบ จะอยู่กันตามพอแก่ฐานะ จะไม่แพร่ขยายกว้างขวาง จะยากไร้ลำบากเหมือนคำพูดที่เป็นนิมิตนั้น

๔๕. พระบาทบ้านพาน เมืองง้างหลัว

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายมาต้อนรับ แล้วให้สัตตยานุรักษ์ให้ไปแกงผักแกงหน่อมาถวายทาน ไม่ให้นำหม้อเก่าหรือหม้อยังไม่ได้สาง ให้นำหม้อใหม่ที่สางแล้วมาตั้งไฟ บางคนก็ว่าได้กวางมาจึงจะสางหม้อ บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า บ้านกวางลงหม้อ บ้านหนึ่งชื่อว่า บ้านลำ บางคนว่าตั้งหม้อไว้ที่แดงแล้ว น้ำยังไม่ได้ใส บ้านนั้นชื่อว่า บ้านหล้าแดง ประการหนึ่งเขากล่าวให้กันว่า พวกบ้านเหนือกำลังสางหม้อ บ้านนั้นจะมีชื่อว่า บ้านหม้อสางเหนือ แม่น้ำนี้ชื่อว่า แม่น้ำลางแดง เวลานั้นน้ำลางไม่ขุ่นและขยะที่ไหลมาตามน้ำมีสีแดงเหมือนหม้อน้ำที่ถูกไฟไหม้จนแดง เมื่อเขาเอาหม้อเก่ามาตั้งไฟ เขาผลอปล่อยน้ำให้น้ำแกงแห้งแล้วก็ดำกันว่า ให้อูไฟกลับไม่ดู จนน้ำในหม้อแห้ง ทำให้ของไม่น่ากินไม่ควรทำบุญ บางคนก็ว่าจงไปง้างหลัวเสีย เหตุนี้เมืองนี้จะมีชื่อว่า เมืองง้างหลัว แม่น้ำจะชื่อว่า แม่น้ำง้างหลัว แม้เพียงฝนตกมา น้ำสีดำคล้ำเหมือนสีน้ำแกงไหม้ก็จะไหลลงมา เมื่อพวกเขาถวายอาหาร แล้วก็ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ทรงพยากรณ์ว่า พระบาทรอยนี้จะชื่อว่า พระบาทบ้านพาน เมืองง้างหลัว

๔๖. พระบาทบ้านหก เมืองเต๋อม (พระบาทเสี่ยวหก บ้านตอง เมืองงาด สิบสองปันนา)

ลัวะสองคนลงมาหาซื้อไก่มาเพื่อเรียกขวัญข้าว พวกไทเมืองถามว่าฤดูนี้จะหาซื้อไก่ไปทำขวัญทำไม ลัวะตอบว่า คำโบราณว่า ข้าวดำทั้งจนเข้าถึงเดือน ๓ ทุกปี ปีนี้กลับเข้าถึงเดือน ๔ พวกไทจึงกล่าวไม่ให้เชื่อคำโบราณ เพราะว่ากากรทั้งข้าวไว้ในนา นกหนูก็จะมากินหมดให้รับนำข้าวไว้ในบ้าน คนไทจึงเรียกให้มากินข้าว ลัวะบอกว่ามาตัวเปล่าไม่มีอะไรทำบุญ พวกไทก็ว่าไม่เป็นไรให้กินแล้วก็ล้างด้วยล้างขาม เมื่อว่าดังนี้ ลัวะสองคนจึงร่วมกินข้าว คนไทยกล่าวว่าอยู่บ้านไกลจงเอาเสื่อขามาให้พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทให้ เมื่อนำเสื่อขาไปซัดแล้วก็ไปทูลขอรอยพระบาท ทรงปรทานประทับรอยพระบาท ลัวะทั้งสองคนจึงนำไปไว้ที่ป่าไม้หก (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า เมื่อลัวะทั้งสองมา ไทเรียกให้กินข้าว รู้สึกละอายที่ไม่มีอะไรทำบุญ ไทยกล่าวว่าข้าวปลาเยอะแยะให้มาช่วยกันค้อย (กิน) บ้านลัวะนี้จะมีชื่อว่า บ้านเต๋อมกิน อีกบ้าน

หนึ่งว่า บ้านด้อย (กิน) อีกบ้านหนึ่งว่า บ้านหก ต่อไปพระบาทบ้านหก เมืองเต็ม จะปรากฏเป็นรอยนิ้วอยู่กลางพระบาท ส่วนพระบาทเมืองข้างหลั่วนั้นจะเห็นรอยเท้ามีนิ้วครบ ส่วนที่ๆพวกเขาพบกับตาคตนั่นจะมีรอยพระบาทหนึ่งรอย

๔๗. พระบาทคอยผาแดน เมืองขาง

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงคอยหินลูกหนึ่ง ชื่อว่า คอยผาแดน มีเรื่องเล่าว่า คอยผาแดน เมืองขาง มีมาตั้งแต่ปฐมกาลปี เดิมมีราชสีห์สองตัวพี่น้อง เมื่อเติบโตใหญ่ก็แยกย้ายไปอยู่ในถิ่นของตนแบ่งเขตป่ากัน ตัวพี่อยู่ถ้ำผาแดนเมืองขาง ตัวน้องอยู่ถ้ำใต้ภูเขานาหมูหาวก บ้านเจียง บ้านอย่าง ทั้งสองเป็นสัตว์คู่ร้าย หากินสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ทุกปี สมัยที่พระพุทธเจ้ากฤษณะอุบัติขึ้นในโลก วันหนึ่งทรงทอดพระเนตรเห็นจึงเสด็จมาสั่งสอนตัวพี่ จนในที่สุดก็เชื่อฟังพุทธโรชาวท รักษาศีล ๕ อยู่ในถ้ำนั้น เอาหินปิดปากถ้ำนาน ๗ วัน ไม่ได้กินอาหารจึงสิ้นชีวิตในนั้น เพราะเหตุที่ก่อนตายระลึกถึงตัวน้องชายว่า ก่อนตายก็ไม่ได้สั่งน้องและสหายรักที่อยู่ทางทิศเหนือ และสหายเชื่อว่าคชสารทางทิศใต้ เมื่อตายด้วยจิตผูกพันเช่นนี้จึงตายตาไม่หลับ เพราะเหตุนั้นร่างกายจึงอยู่ได้ ๗ วัน วันที่แปดจึงกลายเป็นหิน เนื้อและเลือดก็กลายเป็นน้ำไหลออกมาแต่พื้นคอย แล้วไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปรวมกับแม่น้ำลาดแดง ส่วนพระขรรค์ชัยกับธนูทิพย์แขวนอยู่ที่แก่งหินในถ้ำผาแดนนั้น เหตุนั้นแม่น้ำจึงมีชื่อว่า แม่น้ำแขวนดาบ คนทั้งหลายเรียกว่า แม่น้ำแขวน พระพุทธเจ้ากฤษณะทรงประทับรอยพระบาทบนคอย ตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าโกนาคมนะก็เสด็จมาที่คอยนี้ และไว้รอยพระบาท สมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะก็เสด็จประทับพระบาทไว้ จนถึงสมัยพระพุทธเจ้าโกนาคมนะก็เสด็จจาริกมาประทับบนคอยผาแดนนี้ คนทั้งหลายชวนกันมาทำบุญ แล้วพูดว่า บ้านเมืองมีแม่น้ำใหญ่เปล่า กลับไม่น้ำใช้ทำนา พยายามสร้างฝายกั้นน้ำ แต่ก็ไม่สำเร็จเพราะกั้นทางหนึ่ง ทางหนึ่งก็พัง เลยใช้น้ำห้วยทำนา พระพุทธองค์จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า ให้ท่านสอนชาวบ้านผูกควดควงยนต์พัดน้ำ (ระหัดวิดน้ำ) ทำเป็นรูปวงกลมเหมือนวงล้อ สานไม้ไผ่หีบที่ซี่ใกล้วงเพื่อให้ น้ำพัดผูกกระบอกไม้ไผ่ตามขอบวงให้น้ำพัดวงกลมก็จะหมุนกระบอกน้ำ และจะตักน้ำขึ้นไปเทใส่รางที่รองไว้ข้างบน และมันจะหมุนตลอดเวลา ปัจจุบันคนล้านนาเรียกว่า หลุกพัดน้ำ พวกเขาจะไปหาไม้มา ให้พระอานนท์ช่วยสอนสร้างควงยนต์ใส่่นา แล้วพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ ทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะมีชื่อว่า เมืองครางอยากน้ำ ที่เขาพูดว่า มีแม่น้ำเสียเปล่าไม่ได้กินปลาสักตัว และที่พูดว่า ผาดกนาเป็นปลาขาว เพราะแม่น้ำไหลไปได้ภูเขา ทำให้ปลาไม่ขึ้นมา เหตุนั้นบ้านที่อยู่ท้ายแม่น้ำจะมีชื่อว่า บ้านท้วงมาปลาผา บ้านที่อยู่เหนือน้ำจะชื่อว่า บ้านตกน้ำปลา ห้วยที่พวกเขาถักฝายเอาน้ำใส่่นาทุกปี ชื่อว่า ห้วยฆ่าปลา ภายหลังเปลี่ยนเป็น ห้วยคำ ในกาลนั้น ลัวะสองคนพูดกันว่า ทั้งเลี้ยวหลวงได้เลี้ยวหลวงเหนือก็เอาไม่ไหว เมื่อเรามาหิกลปลาที่ลอยออกห้วงน้ำ เหตุนั้นบ้านหนึ่งจะชื่อว่า บ้านหลวงได้

บ้านหนึ่งว่า บ้านหลวงเหนือ บ้านหนึ่งจะมีชื่อว่า บ้านหิกลาตุย พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทคอย
ผาแดนเมืองขาง

๔๘. พระบาทบ้านเจียงบ้านฝาง

พระพุทธเจ้าเสด็จจากคอยผาแดนเข้าไปตามราวป่า ทางทิศใต้แล้วประทับพักที่หนึ่ง คน
ทั้งหลายพากันมาอภิวัตน์โภชนาหารมาถวาย ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ทรง
เทศนาว่า ในภูเขานี้ตั้งแต่ปฐมกาลยังมีสิงห์ตัวหนึ่งเป็นน้องชายสิงห์ตัวที่อยู่คอยผาแดน อยู่ในถ้ำ
เขาลูกนี้ พระพุทธเจ้ากฤษณะเสด็จมาโปรดสิงห์ตัวที่ แล้วก็มาสั่งสอนสิงห์ตัวน้อง ให้สมาทานศีล
๕ ไม่กินอาหารปิดปากถ้านาน ๗ วันแล้วก็ตาย เมื่อมันไม่ได้สังเวยพี่ชายและสหายก็เลยตายตาไม่
หลับได้ ๘ วัน ร่างกายกลายเป็นหิน ส่วนเลือดเนื้อก็เ็นไหลออกมาทางท้องภูเขา กลายเป็นแม่น้ำชื่อ
ว่า ห้วยทองอ้ว ต่อไปจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำกิน แล้วเปลี่ยนเป็น แม่น้ำมี ประการหนึ่ง เมื่อพวกเขา
มาทำบุญนั้น เขาบอกกันว่า อย่าให้หมูร้องหาวๆ แต่เมื่อมันกลับส่งเสียงร้อง เหตุนี้แม่น้ำนี้
จึงชื่อว่า แม่น้ำหาวก แม่น้ำอีกสายหนึ่งว่า แม่น้ำวาจา เหตุที่เขาเจรจากันว่า อย่าให้หมูร้องแต่หมู
กลับร้องเป็นการไม่เหมาะ ไทบ้านหนึ่งจะมีชื่อว่า บ้านเจียง บ้านหนึ่งว่า บ้านฝาง พระบาทรอยนี้จะ
มีชื่อว่า พระบาทบ้านเจียงบ้านฝาง

๔๙. คอยช้างสาร (พระบาทหัวตอง บ้านนิ่ว เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา)

พระพุทธเจ้าทรงพาพระอรหันต์ พระอินทร์และพระเจ้าอโศกไปตามเงื่อมภูเขา ไปทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ ประทับนั่งบนหลังหินรูปช้างลูกใหญ่ลูกหนึ่ง เป็นรูปช้างหมอบอยู่คู่กัน ส่วนตัว
ลูกนอนอยู่ท่ามกลาง ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงแยมพระโอบฐ์แล้วทรงนั่งอยู่ พระ
อานนท์ทูลถามเหตุนี้ จึงทรงเล่านิทานให้ฟังว่า หินที่เป็นรูปช้างแห่งคอยช้างสารนี้ หันหน้าไป
ทางทิศใต้มีมาตั้งแต่ปฐมกาลปี ในกาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติเมื่อคนมีอายุสี่หมื่นปี ทรงเสด็จมาถึง
ที่นี่ ในวันเดือน ๔ คับ ทรงสีหไสยาสน์ไปทางทิศตะวันออก ทรงผินพระพักตร์ไปทางป่าไม้ เพราะ
ทรงทรงแผ่เมตตาในยังหมู่สัตว์ ทรงสยบบัลลังก์ ณ ที่นี้หนึ่งราตรี ทรงมีอายุสี่หมื่นปีก็เสด็จดับ
ขันธปรินิพพาน นับแต่นั้นอายุของคนก็ขึ้นๆลงๆได้ ๖ โปง ๖ คอด จนมีอายุที่สามหมื่นปี
พระพุทธเจ้าโกนาคมนะก็อุบัติขึ้น ทรงเสด็จถึงคอยช้างสารนี้ในวันเดือน ๔ คับ ทรงสีหไสยาสน์
ผินพระพักตร์ไปสู่ป่าไม้ ทรงรำพึงว่า อนาคคคอยทั้งหลายจะพังทลายเป็นบริเวณกว้างจะกลายเป็น
บ้านเมืองใหญ่ ทรงประทับอยู่หนึ่งราตรี วันเดือน ๕ ออก ๑ ค่ำ ทรงเสด็จไปที่อื่น ทรงมีพระชนมายุ
ได้สามหมื่นปีก็ปรินิพพาน นับแต่นั้นอายุของคนก็ขึ้นๆลงๆได้ ๖ โปง ๖ คอด จนอายุมาที่สองหมื่น
ปี พระพุทธเจ้ากัสสปะก็อุบัติขึ้น ทรงเสด็จมาที่นี้เช่นกัน ทรงสีหไสยาสน์ ผินพระพักตร์ไปสู่เมือง
ทรงรำพึงว่า เมืองนี้มีพระโพธิสัตว์มาเกิดเป็นกษัตริย์ มีเดชาภาพทั่วทั้ง ๔ ทิศ แล้วจึงทรงเสด็จไป
ดำรงพระชนมายุได้สองหมื่นปีก็ปรินิพพาน นับแต่นั้นอายุของคนก็ขึ้นๆลงๆได้ ๖ โปง ๖ คอด แล้ว

ถอยมาอยู่ที่อายุ ๑๐๐ ปี ตถาคตจึงอุบัติขึ้น พรรษาที่ ๒๕ จึงเสด็จมาถึงที่นี่ จะดำรงอยู่ได้ ๘๐ ปีก็จะ
 ปรีณิพพาน ตั้งพระศาสนาได้ ๕,๐๐๐ ปี ถ้าผู้ใดปฏิบัติและมีบุญบารมีก็จะได้มรรคผลตามตถาคตไป
 อายุคนถอยร่นจากหนึ่งปีจนเหลือสิบปีก็จะเป็นอันตรกัลป์ จะเกิดกลียุค เมื่อมีการตั้งศีลธรรมและมี
 สมานปีปัญญา อายุก็จะเจริญขึ้นขึ้นๆลงๆ ๖ โปง ๖ คอด จะมีอายุถึงหนึ่งอสงไขยและเมื่อลดลงหนึ่ง
 แสนปี พระศรีอริยเมตไตรยก็จะอุบัติขึ้น และจะมาเสด็จมาที่นี่ จะมีพระชนมายุแปดหมื่นปีก็จะ
 ปรีณิพพาน อายุคนก็จะถอยลงจนเหลือสิบปี กาลนั้นก็จะเป็นครั้งหนึ่งของภัทรกัลป์

ผู้ที่ ๗ มีจำนวน ๔๖ หน้าลาน ท้องเรื่องต่อเนื่องมาจากผู้ที่ ๖ กล่าวถึง พระพุทธเจ้าทรง
 ตื่นบรรทมในตอนอรุณรุ่ง ทรงเสด็จไปบิณฑบาตรจากคอยข้างสาร

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๕๐. พระเกศาธาตุปางเยอ (พระธาตุปางเยอ เมืองเชียงรุ่ง)

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงบ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านแลเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาบิณฑบาตร บางคน
 นำข้าวสุกมาใส่บาตร บางคนข้าวยังไม่สุกไม่มีอะไรใส่บาตร จึงติเตียนกันว่านอนตื่นสาย นอน
 หลับตายอยู่ไม่ตื่นมาหุงข้าวเลยไม่มีอะไรใส่บาตร เหตุนี้บ้านนี้จะได้ชื่อว่า บ้านนอนหลับชั่วตาย
 ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น บ้านเชียงทวย พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตรไปทางทิศตะวันออก ถึงที่แห่ง
 หนึ่ง ชาวบ้านเรียกร้องกันเอาข้าวใส่บาตร บางคนว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมากำลังรุ่งแจ้ง เหตุนี้บ้าน
 นี้จะชื่อว่า บ้านจิ้งรุ่งแจ้ง ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น บ้านเชียงแดง พระพุทธเจ้าเสด็จต่อไปถึงที่แห่ง
 หนึ่ง คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาใส่บาตร ทรงลูบพระอุตมังคเศียรได้พระเกศาตุ้มอบให้พระ
 อานนท์ ผู้ติดตามพระองค์ช่วยพิจารณาหาที่ประดิษฐาน บางคนว่าให้ไว้ที่นี่ บางคนว่าไม่ควร
 เพราะว่าเป็นที่ต่ำ เราควรเขยขึ้นไว้ที่จอมคอย พุดแล้วก็พร้อมกันขุดหลุมลึก ๑๒๒ ศอก แล้ว
 อัญเชิญพระเกศาตุ้มประดิษฐานไว้ พระอินทร์สร้างยนต์จักรพัดไว้ทั้ง ๔ ด้านถมขึ้นเบื้องสูง เป็น
 พระเจดีย์ ทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าคอยนี้จะชื่อว่า คอยปางเยอ พระธาตุนี้จะมีชื่อว่า พระธาตุ
 ปางเยอ ชาวบ้านแห่งนี้เมื่อตถาคตมาบิณฑบาตรพุดกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาเป็นเวลาเช้ากำลังรุ่ง
 แจ้ง แสงอาทิตย์ส่องแจ้งมาก เหตุนี้เมืองอาพวินีจะเปลี่ยนเป็น เมืองเชียงแดง (เมืองเชียงรุ่ง) จะ
 เป็นเมืองที่เจริญที่รุ่งเรือง ผู้เป็นเจ้าจะเจริญรุ่งเรืองด้วยเสนาอำมาตย์ยศศักดิ์สมบัติ คนที่เกิดเมืองนี้
 จะมีวาทีความกตเวทิต่างกัน บางคนว่าควร บางคนว่าไม่ควร มีวาทีดำหนิติเตียนกัน จะ
 หาความสุขสำราญไม่ได้

๕๑. พระบาทคอยคชสาร บ้านแก้วท่าเซี้ยว

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จที่แห่งหนึ่ง ชาวบ้านทราบแล้วก็ป่าวประกาศกันให้มาต้อนรับ ตักการะบูชาด้วยโภชนาหาร แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาทไว้ และทรงทราบชัดแจ้งซึ่งความวิเศษของคอยคชสารจึงทรงเยี่ยมพระสรวล พระอานนท์ทูลถามเหตุ นั้น จึงทรงแสดงอดีตกาลว่า ในภัทรกัลป์นี้ ตั้งแต่ปฐมกัลป์มา ยังมีคชสารตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในถ้ำใต้ท้องคอย มีสิงห์เป็นสหาย ในถ้ำผาแดน เมืองขาง คชสารตัวนั้นเป็นสัตว์มีเดชานุภาพมาก ขับไล่จับกินสัตว์อื่นเป็นอาหาร ในกาลนั้น พระพุทธเจ้ากฤษณะทรงอุบัติขึ้นมีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระชนมายุสี่หมื่นปี ทรงพาพระอรหันต์เสด็จจาริกไปถึงที่นั้น ในวันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ทรงทอดพระเนตรเห็นคชสารนั้น ประสงค์จะโปรดให้ถอนเสียซึ่งคติร้าย คชสารบังเกิดความโกรธสงสัยสีหนาทจนสิ้นวิสัย แล้วก็มิโจอ่อนนอบน้อม อภิวัตพระพุทธรเจ้า ทรงให้มันรักษาศีล ๕ แล้วก็รำพึงว่า ฎได้ทำบาปหนักยิ่ง ก็เกิดความเบื่อในวิภวสังสาร เข้าไปอยู่ในถ้ำรักษาศีล ไม่กินอาหาร ๗ วัน ตายไปเกิดเป็นเทวดาวันครบ ๘ นั้นร่างกายก็ยุบกลายเป็นหิน เมื่อใกล้ตายคิดคะเนถึงสิงห์ที่เป็นสหายที่อยู่ถ้ำผาแดน เมืองขาง ทางทิศเหนือ ด้วยคำตั้งว่า ภายหน้าเมื่อตาย ไม่ได้เสียสิ่งสองพี่น้อง เมื่อติดตามมาพบเห็นกูตาย จะร้องไห้เวทนา เพราะเหตุนี้จึงตายตาไม่หลับ ร่างกายจึงกลายเป็นหิน เกิดเป็นคอยลูกหนึ่งมีลักษณะเหมือนคชสาร ส่วนเลือดเนื้อก็จะเนาไหลกลายเป็นน้ำ ไหลจากท้องคอยรวมกับน้ำตาที่รำให้ว่า แคนอ แม่น้ำนั้นจะมีชื่อว่า แม่น้ำแควน ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำแก้ว แม่น้ำอีกสายหนึ่งเกิดจากเหงื่อหยดที่ได้ฟังคำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้า กลายเป็นแม่น้ำชื่อว่า แม่น้ำจ้วหลวง อีกสายหนึ่งเกิดจากน้ำที่ไหลจากปากเพราะอดอาหาร ชื่อว่า แม่น้ำอดจาศีล ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำออก อีกสายหนึ่งเกิดจากน้ำหูน้ำตาที่ไหลกลายเป็นห้วยบ้วยชั่วแล้ง ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำห้วยบ่แล้ง คอยนั้นจะมีชื่อว่า คอยบ่แล้ง คากล่าวว่า คชสารไม่กินอาหารได้ ๗ วัน ก็เหี่ยวริบตาย แม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า แม่น้ำเหี่ยวริบตาย ต่อไปจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำท่าเซี้ยว เมื่อคชสารตาย เทวดาร้องทักว่า ท้องมันเป็นลายเป็นตุ่มงามแท้ ที่ซึ่งพวกเทวดายืนกล่าวจะมีชื่อว่า ห้วยตุ่มห้วยลาย แม่น้ำที่ไหลมาจากที่นั้นจะชื่อว่า น้ำตุ่มน้ำลาย ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น น้ำทมห้วยทม บางคนร้องทักว่า คอมันเป็นสร้อยสังวาลย์คำ เหตุนี้เลือดที่เกิดเป็นแม่น้ำจะชื่อว่า แม่น้ำสร้อยสังวาลย์ ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น แม่น้ำหวาน การที่คนพูดว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรด พวกเรามัวแต่ทำบุญทำทาน ด้วยเหตุนี้บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านท่ามัว ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น บ้านท่าหั่ว ตอนที่คชสารตาย อารักษ์มาเห็นร้องทักว่า คชสารตายแล้วแต่ยังมีตาอยู่ น่ากลัวไม่ควรเข้าใกล้ ที่นั้นจะมีชื่อว่า ห้วยใกล้ใกล้ ที่แห่งหนึ่งจะชื่อว่า ห้วยน้ำไป คนทั้งหลายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งแม่น้ำสายใดก็จะได้ชื่อตามสายแม่น้ำนั้น คอยลูกนี้จะมีชื่อว่า คอยคชสาร รอยพระบาทจะชื่อว่า พระบาทคอยคชสารลงห้วยบ้านแก้วท่าเซี้ยว

๕๒. พระบาทคองนำ (พระบาท ๔ รอย) (บ้านกว๊าน เมืองสูง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามภูเขาลำใหญ่ลงสู่ดงเพื่อโปรดพวกยักษ์ พระยาอาฬวกยักษ์เห็นพระพุทธเจ้าและผู้ติดตาม จึงพาพวกยักษ์มาถวายการต้อนรับนำโภชนาหารมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสิ้นวันคืนหนึ่ง แล้วทรงประทับรอยพระบาทซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเป็นรอยที่ ๔ ลดหลั่นกัน มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตพระยาอาฬวกยักษ์เป็นมิชฌาภิกขุเป็นใหญ่กว่ายักษ์ทั้งหลายในชมพูทวีปมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ เมื่อปฐมกัลป์เมืองอาฬวียงไม่เกิดขึ้น เป็นป่าเขาเป็นที่อยู่ของพวกยักษ์ พระพุทธเจ้ากกุสันธะได้เสด็จมาถึงที่นี่เพื่อมาสั่งสอนพวกอาฬวกยักษ์ แต่ไม่สามารถปฏิบัติตามได้ ทรงเล็งเห็นว่าในอนาคตจะมีพระพุทธเจ้าโคตมมาสั่งสอนและจะบรรลุเป็นโสดาบัน จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ แล้วเสด็จจาริกไปตามลำดับ ถึงที่ของพวกทมิฬ ข้า ว่า ทรงเล็งเห็นพระพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์ในอนาคตก็ไม่อาจสั่งสอนคนกลุ่มนี้ให้เชื่อถือได้ พวกเขาไม่ยอมฟังมิชฌาภิกขุจนกว่าภัทรกัลป์นี้จะถูกไฟบรรลัยกัลป์ล้างทำลายไป หลังจากทรงปรินิพพานแล้ว จนถึงสมัยของพระพุทธเจ้า โจนาคมนะและพระพุทธเจ้ากัสสปะก็เช่นเดียวกันนี้ ในกาลเมื่อตถาคตเสด็จมาในพรรษาที่ ๑๗ ก็จาริกมาทางนี้จนถึงเมืองวิเทหะ (เมืองฮ่อ) แต่ยังไม่ถึงเมืองอาฬว ในอดีตมีกษัตริย์องค์หนึ่งในเมืองอาฬว พาเสนาราชไปล่ากึ่งกลางในป่า พบเนื้อตัวหนึ่ง ยิ่งอย่างไรก็ไม่ถูกจึงพาบริวารติดตามไปเกิดหลงอยู่ในป่าในเขตแดนของอาฬวกยักษ์ พระยาอาฬวกยักษ์จึงเข้าไปจับพระยาอาฬวเพื่อเป็นอาหาร พระยาอาฬวจึงออกอุบายว่าจะหาอาหารมาให้อีกจำนวนมาก โดยจะส่งคนในเมืองมาให้วันละคน เมื่อกลับถึงเมืองจึงประชุมเสนาอำมาตย์ แต่ไม่สามารถหาวิธีแก้ไขได้ จึงสั่งให้สร้างศาลาไว้ที่เชิงเขาเพื่อนำคนมาเป็นอาหารของยักษ์ ตอนแรกก็เอานักโทษมาให้ เมื่อนักโทษหมดจึงตกลงกันให้นำคนที่ไม่มีญาติมาบ้านละหนึ่งคน แต่ก็หาไม่ได้เพราะคนทุกคนมีญาติพี่น้องทั้งสิ้น ในเวลานั้นมีคนฉลาดคนหนึ่งพูดว่าเรื่องทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเพราะพระยาเป็นต้นเหตุเพราะการแสวงหาอาหารที่ไม่ควร ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม จึงไม่ควรให้ความช่วยเหลือ พระยาเมื่อได้ยินก็ร้องไห้กลัวตายจึงส่งข้าทาสของตนไปเป็นอาหารจนหมดเหลือแต่ราชบุตรองค์เล็กอายุได้ ๗ ขวบ จึงพร้อมด้วยพระเทวีประดับตกแต่งพระกุมารด้วยเครื่องราชอลังการให้เสวยอาหารอันประณีตแล้วให้คนนำพระกุมารใส่สิ่วิกาหามแห่ไปที่ศาลา เมื่อนำพระกุมารพักไว้ที่นั่นแล้วก็พากันกลับ ส่วนพระยาและพระเทวีและบริวารก็คร่ำครวญร่ำไห้ ในราตรีนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องทั้งหมดด้วยทิพยจักขุญาณ จึงเหาะไปทางอากาศลงที่ อังคาพเจดีย์ ที่ใกล้กับภูเขาโลหกุฎ หรือคอยจอมทอง แล้วทรงเสด็จถึงราชนิเวศน์พบกับพระยาอาฬวและพระเทวี ทรงโลมให้คอยใจมาหาใจได้ แล้วทรงแสดงธรรมเทศนาเรื่องอนิจจธรรม แล้วก็เสด็จเหาะไปถึงคอยดวงแม่น้ำที่ไหลมาจากคอยนั้น ยักษ์บริวารเห็นพระพุทธเจ้าก็ไม่รู้จักพากันว่าใครเป็นคนหัวโล้นเปลือยร่างกายครึ่งหนึ่งเข้ามาสู่เขตแดนของเรา จึงพากันไปห้าม แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงเสด็จมุ่งสู่ราชนิเวศน์ของอาฬวกยักษ์ ยักษ์

ทั้งหลายมีจิตใจหวาดกลัวจนไม่สามารถยับยั้งได้ ทรงขึ้นประทับบัลลังก์แล้วทอดพระเนตรราชกุมารที่ถูกลักขัยมัดไว้เพื่อรอเป็นอาหารของอาพวยักษ์ ทรงสั่งสอนจนพวกยักษ์เกิดความเลื่อมใส ในกาลนั้นมียักษ์คนหนึ่งชื่อ สาคาศิริยักษ์ จะไปร่วมประชุมในสำนักของพระเวสสุวัน เหาะมาทางอากาศผ่านมาเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงลงมาภิวัต เมื่อออกมาแล้วก็ไปบอกแก่อาพวยักษ์ผู้สหายในที่ประชุมว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดที่เรือนถือเป็นลากอันประเสริฐยิ่ง อาพวยักษ์เมื่อรู้ว่าพระพุทธเจ้าอยู่ในเรือนก็รู้สึกโกรธ กระโดดวิ่งจากที่ประชุมเอาเท้ากระทืบคอยกาลาศิริฤๅญแตกเป็นจุลแล้วก็เข้าไปสู่เรือนของตน พระพุทธเจ้าทรงทราบแล้วก็เสด็จออกมาเพื่อเตรียมข่มขัวญและระงับมานะของอาพวยักษ์ ฝ่ายอาพวยักษ์ก็ร้องตะโกนว่า ใครบังอาจมาประทับเขตแดนกูเข้ามานั่งในที่ของกูมาหากูเดี๋ยวนี้ แล้วเนรมิตเป็นว้าวสุกราส่งเสียง หูด โอ้อ้อ วิ่งเข้ามาขวิด พระพุทธเจ้าจึงเนรมิตเป็นเสื่อวิ้งไล่จับ มันวิ่งหนีแล้วเนรมิตเป็นพญานาคมีพังพานได้หนึ่งพันหนึ่ง เลื้อยเข้ามา พระพุทธเจ้าเนรมิตเป็นพญาครุฑบินโฉบ พญานาคเลื้อยหนีแล้วเนรมิตเป็นช้างฟุ้งเข้ามา พระพุทธเจ้าจึงเนรมิตเป็นราชสีห์วิ่งไล่ ช้างวิ่งหนีแต่งเป็นท่าฝนถ้ำร้อน ท่าฝนน้ำเหล็กและน้ำทองเส่น้ำ ปืนธนูตกลงมา พระพุทธเจ้าทรงจึงเนรมิตเป็นแผ่นกระดานทองคำหั้นบังไว้ อาพวยักษ์มีผ้าทิพย์ผืนหนึ่ง หากทิ้งไปทางอากาศฝนจะไม่ตก ๗ ปี ถ้าทิ้งลงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย แม่น้ำนั้นจะแห้ง ๗ ปี ถ้าทิ้งลงแผ่นดิน ต้นไม้ใบหญ้าจะไม่ตายไม่ออก ๗ ปี หากทิ้งลงน้ำที่มีปลาและสัตว์น้ำก็ตายสิ้น ถ้าทิ้งลงภูเขาก็จะพังทลาย มันจึงใช้ผ้าผืนนี้ขึงไว้ใส่พระพุทธเจ้า จึงทรงอธิษฐานตีผ้าผืนนั้นจนขาดย่อยยับลงมาเป็นผ้าเช็ดพระบาท ในกาลนั้น อาพวยักษ์จึงก้มลงชบลงแทบพระบาทมีใจโทมนัสและตกใจกลัวบาป ทูลขอชีวิต พระพุทธเจ้าทรงเมตตาสั่งสอนจนสำเร็จเป็นพระโศดาบัน ทรงพร้อมด้วยหมู่ยักษ์รับศีล ๕ ถึงไตรสรณคมน์เป็นที่พึง เสร็จแล้วพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปจำพรรษาที่อังคาพเจดีย์ ในเขตโลกุฏบรรพตหรือคอยจอมทองพรรษาหนึ่ง (พระธาตุจอมทอง เมืองอาฬวีหรือเมืองเชียงรุ่งเก่า) นับเป็นพรรษาที่ ๑๗ ทรงพยากรณ์ว่า อังคาพเจดีย์เป็นสถานที่วิเศษ หลังจากปรินิพพานแล้ว พระยาอโศกมหาราชพร้อมด้วยพระอรหันต์จะนำเอาพระธาตุกระหม่อมหัวด้านหนึ่งมาประดิษฐานไว้ที่อังคาพเจดีย์ (พระธาตุจอมหมอก เมืองเชียงรุ่ง) อันเป็นสถานที่อยู่จำพรรษาใกล้กับโลกุฏบรรพตหรือคอยจอมทองนี้ นับตั้งแต่พระกุมารหลุดรอดจากการเป็นอาหารของยักษ์ คนทั้งหลายจึงขนานนามว่า เจ้าหัตถอาพวกกุมาร เมื่อเจริญวัยก็เสด็จออกผนวชได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์มีนามว่า พระมหาหัตถอาพวเถร ส่วนพระยาอาพวยักษ์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับรอยพระบาทครอบรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์อันมีในก่อนแล้ว ทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคต พระศรีอริยเมตไตรยจะเสด็จมาประทับรอยพระบาทครอบรอยพระบาททั้งหลายสิ้น คอยคนนำนี้ เมื่อตถาคตมา เขาทั้งหลายพูดว่า ท่านไม่ควรเข้ามาเขตของเรา อีกประการหนึ่งเมื่อตถาคตนั่งบนแท่นแห่งพระยาอภัย เขาก็พูดว่า ท่านนั่งบนแท่นของเรา และเมื่อพระยาอภัยโกรธแล้ว

เข้ามาว่า ใครมานั่งที่นั่นกู เหตุนี้คายนี่จะมีชื่อว่า คอยคองนั่ง ปานี้จะมีชื่อว่า ปาดองนั่ง ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น ดงนำ พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทดงนำ ป่าไม้ที่อยู่ใต้คอยพระบาทนี้ คนทั้งหลายกล่าวกันว่า พระเจ้ามาย่ารอยพระบาท เทวดาอารักษ์จะเอาทรายคำทรายเงินมาไว้ในถ้ำที่ใกล้รอยพระบาท ต่อไปภายหน้าจะชื่อว่า ถ้ำกวางคำ มีน้ำไหลมาจากใต้ท้องคอยใกล้พระบาท จะมีชื่อว่า แม่น้ำทรายคำ แม่น้ำสองสายที่ผ่านมาตอนแรก คนพูดกันว่า ใครเป็นผู้มีร่างกายเปลือยครึ่งหนึ่งเข้ามาเขตของเรา แม่น้ำสองสายนี้ สายหนึ่งจะมีชื่อว่า แม่น้ำเปลือยร้อย อีกสายหนึ่งว่า แม่น้ำเปลือยหลวง

๕๓. พระบาทหาดใหม่

พระพุทธเจ้าเสด็จจากดงนำไปทางทิศเหนือคั่นน้ำ เสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง ทรงประทับอยู่ คนทั้งหลายพากันมาไหว้ ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท คนทั้งหลายพูดกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาตั้งศาสนาใหม่ให้พวกเรา ขอมาพร้อมกันในวันพรุ่งนี้หรือวันมะรืนเพื่อช่วยกันสร้างศาลาครอบรอยพระบาท ลัวะทั้งหลายจึงว่าหากทวงมา (ต้องมาแน่) พระพุทธเจ้าให้พระบาทไว้ เราทั้งหลายจะมาทำบุญทุกเดือนปี เหตุนี้ จึงทรงพยากรณ์ว่า วังแม่น้ำนี้จะชื่อว่า วังทวงมา หาดน้ำนี้จะชื่อว่า หาดใหม่ เหตุว่าเป็นการตั้งศาสนาใหม่ บ้านลัวะจะมีชื่อว่า บ้านคูปี ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น บ้านคูพี

๕๔. พระบาทบ้านเพิงบิน

พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงที่แห่งหนึ่ง เสด็จข้ามแม่น้ำไปบรรลुบ้านคนไท เขาก็บอกแก่กันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามทุ่งนา ทรงเสด็จผ่านไปเหมือนบิน เขาจึงบอกชาวบ้าน นำเครื่องสักการะโภชนาหารมาถวาย แล้วทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า ภายหน้าบ้านนี้จะได้ชื่อว่า บ้านทุ่งยาง อีกบ้านหนึ่งว่า บ้านเพิงดิน

๕๕. พระบาทหลวงสูงลงคำ

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่หนึ่ง คนทั้งหลายนำเครื่องสักการะมาถวาย ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงที่นี่ คนทั้งหลายแต่งดามาทำบุญ บางคนดักแด้ใส่หวาน (ถ้วยชาม) จนเต็มเสมอปากหวาน แล้วยกมาถวาย เหตุนี้บ้านสองบ้านนี้ บ้านหนึ่งจะมีชื่อว่า บ้านสวดหวาน อีกบ้านหนึ่งว่า บ้านกลางหวาน ภายหลังบ้านนี้จะมีคนเข้ามาอยู่เต็ม จะมีภยเบียดเบียนอยู่กันไม่ได้เลยทิ้งบ้านไปอยู่ที่อื่น เป็นเพราะเขาดักแด้ใส่ชามเต็มแล้วกลับดักออก บ้านแฉนี้ บ้านหนึ่งจะชื่อว่า บ้านดอก (เท) บ้านหนึ่งว่า บ้านพอดิพองาม เขาพูดว่า พระพุทธเจ้ามาปกหม่มให้ชุ่มเย็นใจ บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านชุ่มเย็นใจ บ้านหนึ่งว่า บ้านลงน้ำสวดหวาน แม่น้ำนี้มีหาดทรายสวย น้ำคำกล้าแดง

๕๖. พระบาทบ้านพังทวย

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายพากันไปทำบุญ ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงที่นี่ ชาวบ้านเข้ามาหาฝืนอยู่ในป่าทราบข่าวว่าตลาคตมาก็เลยทิ้งมีดทิ้งขวานไว้ในป่า รีบวิ่งมาหา เหตุนี้บ้านนี้จะมีชื่อว่า บ้านพังทวย (ภาษาไทยแปลว่า รีบตาม) คนฝ่ายใต้และฝ่ายเหนือก็รีบมาหา เหตุนี้บ้านหนึ่งจะชื่อว่า บ้านวาวใต้ บ้านหนึ่งว่า บ้านวาวเหนือ

๕๗. พระบาทเมืองโค (พระพุทธบาท ๔ รอย)

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรดเทวดาอารักษ์ที่เมืองโค เทวดาทั้งหลายจึงนำเครื่องสักการะมาถวาย ทรงประทับรอยพระบาทซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ให้พวกเทวดาอารักษ์ได้ปฏิบัติรักษา หากว่าพระบาทสี่รอย พระพุทธเจ้าไม่ทรงไว้ครบ เทวดาอารักษ์จะโกรธแล้วจะทำอันตรายแก่คนทั้งหลาย เหตุนี้พระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์จึงเสด็จมาธำเนนาไว้เพื่อห้ามภัยทั้งมวล สำหรับสิ่งของรัตนะเงินทอง ๗ ประการที่เทวดาอารักษ์นำมาถวายก็ให้ไว้ในถ้ำ เพราะเหตุนี้ น้ำที่ไหลออกมาจากถ้ำนั้นจะมีชื่อว่า แม่น้ำถ้ำแก้ว แม่น้ำนั้นไหลลงมาสู่เมืองวังในกาลบัดนี้

๕๘. พระบาทห้วยพาวเมืองวัง

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงที่แห่งหนึ่ง ทรงเปล่งพระรัศมีรุ่งเรืองงดงามยิ่ง แล้วหยุดประทับอยู่ที่แห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเห็นพระรัศมีก็สะดุ้งตกใจกลัว เมื่อทราบว่าเป็นพระพุทธเจ้าจึงนำโภชนาหารมาถวาย ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงที่นี่ คนทั้งหลายเอาข้าวรวมกัน บางคนก็คิดเถียงกันว่า ข้าวสุทำไม่จึงค้ำกล้าแกมขาวแดงเช่นนี้ สุทำไม่ไม่เลือกจัดให้เรียบริ้อย เจ้าของจึงว่า ตูซำก็หาเลือกมาหลายครั้งแล้วตั้งแต่เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าว ฝักร่อนก็ทีหนึ่งแต่ก็เลือกไม่ไหวเพราะว่าหน่วยหญ้าหอมมาเกิดแกมข้าว จนเลือกเก็บทิ้งไม่ไหว ต่อไปภายหลัง เมืองนี้จะชื่อว่า เมืองทอง ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น เมืองวัง อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเขาไปทำกับข้าวพูดกันว่า พอหาวก เหตุนี้คนเมืองนี้ถ้าเขาพูดว่า พอหาวก จะหมายถึง จะต้องไม่เสียมมากก็เสียน้อย จะไม่ตายก็เกือบตาย ประการหนึ่งเขาพูดว่า มีค้ำผืนใหญ่ไม่เอามา เอาค้ำผืนเล็กมา ไม่มีอะไรมาพันกระดุก กลับเอากระดุกมาตีมันทั้งแท่ง บางคนร้องทักว่า เอาค้อมาทั้งแท่ง ไม่เอามัดมาพัน เหตุนี้แม่น้ำไม่ไหลมาจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือ จะได้ชื่อว่า แม่น้ำแห่งคูก แม่น้ำไหลแต่ต้นน้ำแห่งคูกนั้น จะชื่อว่า แม่น้ำพระมาเมือง แม่น้ำสายหนึ่งไหลมาจากทิศตะวันตกสู่ทิศใต้ และแม่น้ำที่ไหลจากทิศใต้ผ่านเมืองจะมีชื่อว่า แม่น้ำมา แม่น้ำที่ไหลจากทิศตะวันตกมาสู่ทิศตะวันออกจะมีชื่อว่า แม่น้ำแก้วแรงมาเมือง แม่น้ำที่จะไหลจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาสู่ทิศตะวันออก จะมีชื่อว่า แม่น้ำแก้วแรงมาเมือง เมื่อบุคคลใดมาตีหมอบในแม่น้ำนี้จะมีกำลังแข็งแรง เพราะมีแก้วรัตนะ ๗ ประการแช่อยู่ในถ้ำต้นน้ำ

แม่น้ำอีกสายหนึ่งจะชื่อว่า แม่น้ำน้อยใจ แม่น้ำสายหนึ่งว่า แม่น้ำแสนรื่อง แม่น้ำหนึ่งว่า แม่น้ำพระเจ้ามาเมือง คอยที่อยู่ในเมืองนี้จะชื่อว่า คอยเทียวเมือง พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทห้วยพาวเมืองวัง

๕๘. พระบาทของดอกไม้

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ฝั่งแม่น้ำใหญ่สายหนึ่ง คนทั้งหลายก็พากันมาถวายการต้อนรับ เขาร้อยพวงดอกไม้เป็นพวงนำมาโปรยปรายบูชาพระพุทธเจ้า แดวดอกไม้ก็ฟุ้งกระจายเรียวยากน้ำไหลไปเป็นอันมาก เขาก็พูดกันว่า แม่น้ำก็มีพวงดอกไม้มาก แล้วก็พากันมาทำบุญ ทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า เมืองนี้ต่อไปภายหน้าจะมีชื่อว่า เมืองของดอกไม้ แม่น้ำสายใหญ่จะมีชื่อว่า แม่น้ำของดอกไม้ พระบาทรอยนี้จะมีชื่อว่า พระบาทของดอกไม้

๖๐. พระบาทลิตติงคตยบ้านสาบลึงของท้องไค้ (พระบาทลิตติงข้างราง ตำบลปาทะ เมืองหนสิบสองปีนนา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่บ้านพวกทมิฬแห่งหนึ่ง พวกเขามาทูลขอรอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงที่นี่ พวกทมิฬพูดกันว่า ข้าพระองค์ก็คอยดอกไม้มีอะไรกิน มีแต่กินหน่อไม้จันทน์ รื้อเกือบตาย เหตุนี้พระบาทจะมีชื่อว่า พระบาทลิตติงคตยบ้านสาบลึงของท้องไค้ บ้านน้ำไค้ลึงของ แม่น้ำนี้จะมีชื่อว่า แม่น้ำลิตติง

๖๑. พระบาทเมืองตึงเชียงเคริง

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงบ้านทมิฬแห่งหนึ่ง ลัวะคนหนึ่งเที่ยวไปในป่าพบพระพุทธเจ้า จึงเอาห่อข้าวมาถวายทานแก่พระพุทธเจ้า ทรงตรัสว่า บ่ายแล้วเราไม่ฉัน แล้วก็ให้มันเอาไปไว้ที่มุมแควบแห่งหนึ่ง ก็เลยอยู่อยู่ปฎฐากพระพุทธเจ้าจนรุ่งสว่าง แล้วก็กลับบอกชาวบ้านให้นำอาหารมาถวาย พระอานนทกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า สถานที่นี้ครั้งบ้านครั้งเมือง ต่อไปภายหน้าจะเป็นเมืองแห่งหนึ่ง ขอพระองค์โปรดไว้รอยพระบาท ทรงประทับรอยพระบาท แล้วพยากรณ์ว่า บ้านของลัวะที่เป็นผู้นำห่อข้าวมาจะมีชื่อว่า บ้านแจ่งแควม บ้านหนึ่งว่า บ้านเลาทาน บ้านที่นี้จะเป็นเมืองชื่อว่า เมืองตึงเชียงเคริง

๖๒. พระบาทผากิน (พระบาท ๔ รอย)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ชนบทตามลำดับหนทาง ทรงบรรลุถึงที่แห่งหนึ่ง ทรงประทับรอยพระบาทซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ทรงพยากรณ์ว่า พระบาทนี้จะมีชื่อว่า พระบาทผากิน เมืองนี้จะมีชื่อว่า เมืองกิน

๖๓. พระบาทเชียงผา

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่แดนของพวกข่า พวกว้า แล้วทรงสั่งสอนเขาทั้งหลายแต่ก็ไม่อาจถอนมิจฉาทิฏฐิได้ จึงเสด็จจากพวกข่า พวกว้าไปเมืองแฉ่ ทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่พระบาทเชียงผา

ในตอนท้ายได้กล่าวถึงการเสด็จประทับรอยพระบาทที่เมืองม่าน (ประเทศพม่า) และการพระพุทธเจ้าไปโปรดพวกทมิฬชาวคอยและชนบทในเขมรรัตนครหรือเมืองเชียงตุง ทรงประทับรอยพระบาทไว้ทุกแห่งในที่ทรงเห็นควรประดิษฐาน

ผู้ที่ ๘ มีจำนวน ๓๘ หน้าลาน ท้องเรื่องต่อเนื่องมาจากผู้ที่ ๗ กล่าวถึง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันตสาวก พระอินทร์ และพระเจ้าอโศกราช เสด็จจาริกไปโปรดสัตว์ในเมืองเชียงตุงทุกแห่ง แล้วเสด็จมาเมืองโยนกหรือเมืองยวน (อาณาจักรล้านนาโบราณ)

ประเทศพม่า

๖๔. พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองพะยาก (คอยแจ้ซุ้ม เมืองพะยาก รัตนาน)

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จถึงเมืองพะยาก และถึงแม่น้ำพัยคฆานทิหรือแม่น้ำพะยาก แล้วก็ชำระพระวรกาย แปรงพระทนต์ ทรงประทับนั่ง มีชาวทมิฬคนหนึ่งเดินมาพบมีจิตโสมนัส จึงเอาข้าวห่อถวายพระพุทธองค์ ทรงเสวยแล้วเสด็จลงมาตามแม่น้ำ ถึงภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่า คอยเจขุนโท จึงเสด็จอยู่บนยอดเขา มีลัวะผู้หนึ่งเป็นขุนชื่อ อ้ายอง เห็นพระพุทธเจ้าแล้วก็รำพึงว่า สถานที่นี้ต่อไปภายหน้าจะเป็นเมืองหนึ่งชื่อว่า พัยคฆรัฐคือเมืองพะยาก พระเจ้าอโศก พระอินทร์และพระมหากษัตริย์ได้ยินจึงกราบทูลว่า สถานที่นี้ควรตั้งพระศาสนา ขอพระองค์จงไว้พระธาตุ พระพุทธเจ้าทรงลูบพระอุตม์กสิริยะ ทรงได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบผ่านให้ขุนลัวะอ้ายองนำเอาพระเกศาธาตุใส่ในกระบอกไม้รวก เอาใส่ไว้ในผอบทองคำใหญ่เจ็ดกำมือ ใส่สิ่งของลงในผอบเป็นเครื่องสักการะแล้วขุดหลุมเป็นอุโมงค์ลึก ๗ สอก กว้าง ๗ สอก แล้วก็นำสิ่งของมีค่าจำนวนหนึ่งล้านเจ็ดแสนใส่ลงไปด้วย ก่อเจดีย์ทองคำสูง ๓ สอก พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันไว้ เสร็จแล้วกลมม มีพุทธบรรหารว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว ท่านทั้งหลายจงนำเอาพระธาตุฝ่ามือข้างขวามาบรรจุไว้ที่นี่

สิบสองปันนา ประเทศจีน

๖๕. พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุโลหุฏฐบรรพต คอยจอมทอง (คอยทอง เมืองพาน สิบสองปันนา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงภูเขาลูกหนึ่งชื่อ โลกภูฏบรรพต คอยจอมทอง ใกล้เมืองพะยาก ใน ภูเขาลูกนั้นมียักษ์ตนหนึ่งอาศัยอยู่ ขุนลัวะชื่อ อุตตระเจ้า เมืองพะยาก ต้องนำคนมาให้ยักษ์กิน ๒ เดือนต่อ ๑ คน ยักษ์นั้นเห็นพระพุทธเจ้าแล้วจะจับกิน พระพุทธองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ข้างซ้าย ออกไปแล้วตรัสว่าให้กินเสีย ยักษ์อ้าปากจะกินพระหัตถ์ก็กลายเป็นดอกบัว ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง แก้วปัทมราค ยักษ์เห็นเป็นอศจรรย์ไม่กล้ากิน เมื่อรู้ว่าเป็นพระพุทธเจ้าจึงกล่าวเจรจาด้วยความนอบ น้อม พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนว่าการกินเนื้อสัตว์เช่นนี้จะไปเกิดในนรกและจะกลับมาเกิดเป็น ยักษ์อีก ๕๐๐ ชาติ ให้ละเลิกทำบาปเสีย แล้วให้ยักษ์สมาทานศีล ๕ เมื่อสมาทานแล้ว เจี้ยวสองซึ่งที่ งอกพื้นริมฝิปากก็หลุดออก จึงทูลถวายสถานที่อยู่ของตนให้พระพุทธเจ้าประทับแรม พระพุทธองค์ ทรงสถิตสีหไสยาสน์บนคอยนั้นราตรีหนึ่ง เมื่ออรุณรุ่ง พระยายักษ์ก็นำโภชนาหารมาถวาย ส่วน ขุนลัวะก็รำพึงในใจว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาสั่งสอนยักษ์ทำให้ไม่ต้องนำคนไปให้ยักษ์กิน จึงนำ โภชนาหารไปถวาย แล้วตรัสว่าสถานที่นี้สมควรตั้งพระศาสนาไว้ จึงมอบพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ให้ ขุนลัวะอุตตระ นำไปบรรจุในกระบอกไม้รวก ใส่ผอบทองคำแล้วใส่ในผอบแก้วมรกตผิวใฝใหญ่ ๗ กำมือ ใส่วัตถุสิ่งของในผอบ บอกแก่พระเจ้าโศก ว่า มีถ้ำอยู่แห่งหนึ่งลึก ๕๐๐ วา จึงได้อัญเชิญ พระเกศาธาตุไว้ในถ้ำ พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดไว้ที่กลางถ้ำใกล้พระเกศาธาตุ แล้วเอาหินก้อน หนึ่งปิดปากถ้ำไว้ ปากประตูถ้ำมี ๒ แห่ง คือทางทิศตะวันออกประตูหนึ่ง ทางทิศตะวันตกประตู หนึ่ง ทั้งสองประตูมีถ้ำธารมาต่อ ตอนเช้าพระอาทิตย์ขึ้นทางตะวันออก ตอนเย็นพระอาทิตย์ส่อง ทางตะวันตก พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่หินก้อนหนึ่ง กว้าง ๔ ศอก ยาว ๔ ศอก อยู่ ใกล้ขุนคันทน์น้ำ มีพระดำรัสสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุอุ้งมือซ้ายมาประดิษฐาน ไว้ที่นี่

ประเทศไทย

๖๖. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองเชียงแสน (พระธาตุจอมกิติ อ.เชียงแสน จ.เชียงราย)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเชียงแสน ทรงพบพระภิกษุ ๒ รูปนอนอยู่บนก้อนหินก้อนหนึ่ง ทั้งสองรูปเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าจึงพากันมาอภิวัต พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามเหตุ จึงตอบว่ามาไหว้ ไม้ศรีมหาโพธิ์แล้วจึงมานอนอยู่ที่นี่ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นสิ่งดียิ่งเพราะไม้ศรีมหาโพธิ์นี้เป็นลูก พันธุ์ที่ได้มาจากที่นี่ จากนั้นเสด็จไปทางหัวคอยทิศตะวันตก ในขณะที่มีช้างของขุนลัวะเจ้าเมือง เชียงหนึ่งกำลังตกมัน เขาผูกไว้กับเสา ช้างนั้นมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาบิณฑบาต มันสะดุ้ง ตกใจกลัวจนเชือกขาดก็ร้องแค้นหนีไปแอบอยู่ที่สระแห่งหนึ่งทางทิศตะวันออก เหตุนี้เมืองนี้จึงมี ชื่อว่า เมืองช้างแสน ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น เมืองเชียงแสน สระที่อยู่ทางทิศตะวันออกนั้นจะมีชื่อว่า เมืองหนองช้าง คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาถวาย พระองค์จึงตรัสว่า สถานที่แห่งนี้จะเป็นที่ตั้งพระ

ศาสนาไว้ พระองค์ทรงอุทิศพระเศียร ทรงได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ประทานมอบต่อให้ลัษณะผู้หนึ่งชื่อว่า อ้ายแสนทอง ผู้เป็นเจ้าของนำไปใส่กระบอกล้อมไว้แล้วใส่ในผอบทองคำใหญ่ ๗ กำมือ บรรจุสิ่งของแล้วขุนแสนทองก็ขุดอุโมงค์ลึก ๕๐๐ ศอก อัญเชิญพระเกศาธาตุบรรจุไว้ท่ามกลางอุโมงค์สร้างประตูทางทิศตะวันออก มีลำธารสายหนึ่งขึ้นมาต่อปากประตูนั้น แล้วพระพุทธเจ้าสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้วจงเอาพระธาตุเขนนี้เอามาประดิษฐานไว้ที่นี่

๖๗. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองเชียงราย (พระธาตุคอกยทอง อ.เมือง จ.เชียงราย)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเชียงราย เสด็จถึงที่แห่งหนึ่งก็ขึ้นสู่หัวคอก แล้วลงสู่แม่น้ำกกกนทีหรือแม่น้ำกก ทรงทรงในแม่น้ำนั้น มีชیمانรายองค์หนึ่งเป็นบ่าถือไม้ค้อนไล่ตีคน หากควาได้ดาบก็ไล่ฟันคน พระพุทธเจ้าทำให้ฟันพระองค์โดยเหยียดพระหัตถ์ข้างซ้ายให้ แต่เมื่อชیمانยกดาบ ก็กลับกลายเป็นดอกบัวทอง ชیمانพินลงไป ดาบนั้นก็กลายเป็นแผ่นทองคำทั้งแท่ง เห็นเป็นอัศจรรย์จึงรู้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า จึงแก้สังฆาฏิผืนเก่าขาดนั้นแล้วอภิวาทพระพุทธเจ้า ทูลขอบวช พระองค์ทรงให้บวชความบ่าก็หายไปทันที เมื่อทรงสร้งน้ำแล้วก็เสด็จสู่จอมคอก ประทับนั่งแล้วตรัสว่าสถานที่แห่งนี้ควรตั้งพระศาสนา ต่อไปจะเปลี่ยนเป็นเมืองใหญ่ชื่อว่า เมืองเชียงราย (คำว่าเชียงแปลว่านักบวชผู้ชาย ส่วนคำว่าชี่ ส่วนมากหมายถึงนักบวชผู้หญิง) ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น เมืองเชียงราย พระพุทธองค์จึงทรงอุทิศพระเศียรได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบต่อให้พระยาลัษณะเจ้าเมืองชื่อว่า ขุนเชียงทอง นำไปใส่ในกระบอกล้อมไว้แล้วบรรจุในผอบแก้วปัทมาคลูกใหญ่ ๗ กำมือ แล้วใส่สิ่งของบูชาแล้วก็อัญเชิญพระเกศาธาตุไปไว้ในถ้ำ เอาสิ่งของใส่ลิบลิ้น พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดไว้ท่ามกลางประตูถ้ำ ทิศตะวันตก สร้างรูปช้างหิน ๑ เชือก รูปจระเข้หิน ๑ ตัว บรรจุสิ่งของตัวละครหนึ่งแสนไว้ที่ๆพระพุทธองค์สร้งน้ำ แล้วทรงตรัสสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุนี้ว่ามีอัฐลิบนี้มาบรรจุไว้ที่นี่

๖๘. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองพะเยา (พระธาตุจอมทอง อ.เมือง จ.พะเยา)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองพะเยา ทรงพบช่างทองผู้หนึ่ง แล้วก็เสด็จขึ้นสู่หัวคอก ประทับนั่งด้านทิศตะวันออก ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก มีพระยาองค์หนึ่งนามว่า สุตตโสสมราช รับสั่งให้ช่างทองนำมาถวายพระพุทธเจ้ากับช่างทองเชือกหนึ่งพร้อมด้วยอาหารบิณฑบาตร พระองค์ทรงตรัสว่าสถานที่แห่งนี้ควรตั้งพระศาสนา จึงทรงอุทิศพระธาตุมัจฉิระทรงได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบต่อให้พระยาสุตตโสสมราชก็ตรัสว่า มีถ้ำอยู่แห่งหนึ่งมีประตู ๒ ประตู ประตูหนึ่งมีทางทิศตะวันตก ประตูหนึ่งมีทางทิศตะวันออก แล้วก็อัญเชิญพระเกศาธาตุไปประดิษฐานไว้ท่ามกลางถ้ำ ทรงสร้างแท่นทองคำรองรับ และบรรจุสิ่งของเป็นเครื่องบูชาเกล้าล้าน พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดไว้ในนั้น ที่ประตูทิศตะวันออกมีแม่น้ำไหลออกมา ส่วนประตูทิศตะวันตกมีหิน

๓ ก่อนมีสัญญาณกลมเหมือนบาตร และมีไม้รวก ๗ กออยู่ใกล้ประตูถ้า พระพุทธเจ้าตรัสสั่งว่า เมื่อตลาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุแขวนซ้ายมาบรรจุไว้ที่นี่

๖๕. พระบาท พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองลำปาง (พระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงบ้านแห่งหนึ่งชื่อ ลัมพกลานะ มีไม้ชะชาวดันหนึ่ง ทรงประทับนั่งเหนือยอดเขาเล็กๆ ลูกหนึ่ง มีขุนลัวะผู้หนึ่งชื่อ อ้ายคอน เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่งก็เกิดโสมนัส เอาน้ำผึ้งใส่กระบอกไม้ฟาง (ไม้ไผ่ปชชนิดหนึ่งนิยมใช้ทำกระบอกข้าวหลาม) มะพร้าว ๔ ผล มะตูม ๔ ผล มะเดื่อ ๔ ผล มาถวาย ทรงรับแล้วก็ยื่นกระบอกน้ำผึ้งให้แก่พระอานนท์เพื่อให้กรองน้ำผึ้งใส่บาตร เมื่อเสวยแล้วทรงทิ้งกระบอกน้ำผึ้งไปทางทิศเหนือ ตรัสพยากรณ์ว่า สถานที่นี้จะเป็นเมือง ชื่อว่า ลัมพกัปปนคร ควรตั้งพระศาสนาไว้ ทรงลูบพระเศียรได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบต่อแก่อ้ายคอน นำไปบรรจุในกระบอกไม้ฟางคำ ใส่ผอบทองคำใหญ่ ๗ กำมือ ขุดหลุมกว้าง ๕๐ วา ลึก ๕๐ วา นำผอบประดิษฐานไว้ท่ามกลาง นำสิ่งของเป็นเครื่องสักการะบรรจุรวมด้วยเจ็ดแสนทองคำ คนทั้งหลายนำมาบรรจุรวมเจ็ดล้านทองคำ พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันไว้ เสร็จแล้วผุดดินก่อพระเจดีย์ครอบข้างบนสูง ๗ สอก พระพุทธเจ้าตรัสสั่งว่า เมื่อตลาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุกระดูกคอข้างหน้าและข้างหลังมาประดิษฐานไว้ที่นี่ ต่อไปภายหน้าจะได้ชื่อว่า พระธาตุลำปาง ตรัสแล้วทรงลุกขึ้นประทับรอยพระบาท ไว้ที่หินก้อนหนึ่งทางทิศตะวันตกของพระธาตุ

๗๐. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองน่าน (พระธาตุแช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองน่าน ทรงบรรลุถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ทรงปรารถนาเพื่อจะไปสร่งน้ำ ยังมีพระยาม่านองค์หนึ่ง มีพระเทวีชื่อ สันฐุมิตตาเทวี เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา มีใจยินดีจึงนำผ้าขาวมาถวายผืนหนึ่งให้เป็นผ้านุ่งสร่งน้ำ เมื่อทรงสร่งน้ำแล้วทรงแก้ผ้าออกกลายเป็นแผ่นทองคำ พระยาม่านทรงยินดีตรัสกับพระเทวีว่า จงกลับนำอาสนะกับโภชนาหารมาถวาย นางเทวีกลับไปทีเรือเป็นเวลาานาน ทรงร้อนพระทัยจึงทรงคิดเตียนว่านางมาช้ามาก จึงลุกไปตามเอาอาสนะกับโภชนาหารมาแล้วถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ข้างแม่น้ำฝั่งตะวันตก เสวยพระกระยาหาร ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงที่นี่ พระยาใช้ให้นางสันฐุมิตตาเทวีกลับไปนำวัตถุมาทำบุญล่าช้า ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะชื่อว่า เมืองน่าน ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น เมืองน่าน เมืองนี้ควรเป็นตั้งพระศาสนา ทรงเอาพระหัตถ์ลูบพระเศียรได้ พระเกศาธาตุองค์หนึ่ง มอบต่อให้พระยาม่าน พระยาม่านจึงเอาบรรจุไว้ในผอบทองคำซ้อนผอบแก้ว แล้วใส่ไว้ในคนโททองคำใหญ่ ๗ กำมือ แล้วใส่ในหลุมที่ขุดลึก ๑๐๐ วา เอาพระเกศาธาตุตั้งไว้ท่ามกลาง ใส่ทองคำเป็นเครื่องบูชาสาม

แสน พระเทวีใส่ทองคำเป็นเครื่องบูชาสามแสน คนทั้งหลายใส่หนึ่งล้านเจ็ดแสน พระอินทร์เนรมิต ยนต์จักรผัด และสั่งให้นำพระธาตุข้อมือซ้ายมาบรรจุไว้ที่นี่

๙๑. พระเกศาธาตุ และพระธาตุเมืองแพร์ (พระธาตุข้อมือ อ.เมือง จ.แพร์)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองแพร์ ประทับอยู่ที่โคนหมากต้นหนึ่ง สูง ๓ วาใหญ่ ๘ กำมือ มีลัวะผู้หนึ่งชื่อ อ้ายคอม เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่จึงเข้ามาอภิวัตทรงตรัสว่าหมากต้นนี้สูง แท้ จึงพูดว่าหมากต้นนี้เมื่อคนกินเข้าไปจะเมามากเป็นบ้าคลุ้มคลั่ง จึงตรัสว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจงไป เอาปลีนึงกับหาปูนมา อ้ายคอมก็ปฏิบัติตาม พระองค์ทรงเสวยหมากนั้นก็มิรสหวานจึงตรัสว่า หมากนี้รสหวานมากไม่รู้สึกเมาเลย ลัวะอ้ายคอมจึงกินบ้างก็รู้สึกได้ว่าหวานจึงกราบทูลถามเหตุที่ เสด็จมา เมื่อทราบว่าเป็นจาริกมาเพื่อโปรดสัตว์จึงเกิดความเลื่อมใสบอกเมียให้นำอาสนะและ โภชนาหารมาถวาย เมียลัวะก็รีบไปนำมา ทรงรับและเสวยแล้วจึงตรัสว่า สถานที่นี้คนทั้งหลาย กล่าวกันว่า หมากต้นนี้ใครมากินจะเมาซันมันจนเป็นบ้าเป็นบอแผลเผไป ต่อไปเมืองนี้จะชื่อว่า เมืองแพร์ สถานที่นี้ควรตั้งพระศาสนาไว้ จึงทรงเอาพระหัตถ์ข้างขวาลูบพระเศียรได้ พระเกศาธาตุ องค์หนึ่ง ทรงมอบต่อให้อ้ายคอม มันจึงบอกให้เมียนำผอบแก้วมาบรรจุพระเกศาธาตุ เมียลัวะเกิด ความตระหนี่ไม่ยอมให้ มันโกรธเมียจึงกล่าวว่า ผู้หญิงจะชนะผู้ชายได้หรือ จึงวิ่งไปเอาด้วยตนเอง เอามาบรรจุพระเกศาธาตุ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าที่นี่มีถ้ำหรือไม่ อ้ายคอมบอกว่ามีอยู่ทางทิศ ตะวันออก ลึก ๒๐๐ วา พระองค์จึงให้นำไปประดิษฐานไว้ที่นั่น จึงอัญเชิญไว้ที่ท่ามกลางถ้ำ บรรจุ ลิงของเป็นเครื่องสักการะจำนวนหนึ่งล้าน พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันไว้ แล้วเอาหินมา ๓ ก้อนปิดประตูถ้ำ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุกระดูกข้อศอก ข้างซ้ายมาบรรจุไว้ที่นี่

๙๒. พระบาท (พระบาทแก่งจาง) และพระธาตุ (พระธาตุแก่งสร้อย) เมืองท่าสร้อย (ต.บ้าน นา อ.สามเงา จ.ตาก) เมืองนี้ตั้งอยู่เหนือเขื่อนภูมิพล รั้งไปกว่า ๑๐๐ ปี ปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำ เหลือแต่ พระบาท และพระธาตุ (สร้างใหม่) ตั้งอยู่บนภูเขา มีประเพณีสงกรานต์ทุกปี ตรงกับข้างขึ้น ๙-๑๐ ค่ำ เดือน ๕ และมีการพบคัมภีร์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นของวัดในเมืองท่าสร้อย อยู่วัดไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปไกลได้ ๑๒ โยชน์ ทรงบรรลุถึงบ้านลัวะแห่งหนึ่ง อยู่ในเขตแดนเมือง หงสาวดี ข้ามแม่น้ำระมิงค์ (แม่น้ำปิง) ปากตะวันตก มีการค้าขายติดต่อกัน เมื่อเสด็จมาถึงก็ประทับ อยู่เหนือคอยลูกหนึ่ง เป็นคอยเล็กๆ ด้านใต้เป็นห้วย ด้านเหนือก็เป็นห้วยล้อมอยู่ด้านทิศตะวันตก เป็นบ้านลัวะ พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ใต้ไม้ขนาดหนึ่ง ใหญ่ ๘ กำมือ สูง ๑๒ ศอก มีลัวะคนหนึ่ง ไปเที่ยวป่ามาพบพระพุทธเจ้า มีความยินดีจึงขึ้นเอาหมากขุน (ผลไม้ชนิดหนึ่งประเภทส้ม มีเปลือก หนา ผิวขรุขระ มีรสเปรี้ยวหวาน) ๑ ผล ใหญ่ ๑ กำมือ ลงมาถวายแก่พระพุทธเจ้า พร้อมกับน้ำผึ้ง

แล้วตรัสว่า สถานที่นี้ควรตั้งพระศาสนา จึงทรงพยากรณ์ว่า ที่นี้ต่อไปภายหน้าจะมีชื่อว่า เมืองท่าสร้อย ทรงอุทิศพระอุตมังคศิระทรงได้ พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบให้บรรจุไว้ในผอบทองคำใหญ่ ๘ กำมือ ถ้วยตั้งหลายถ้วยอุโมงค์ลึก ๑๒๐ ศอก อัญเชิญพระเกศาธาตุบรรจุไว้ พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันไว้แล้วกลบดมเสียด ตรัสสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุกระดุกแขนข้างซ้ายมาบรรจุไว้ที่นี่

๑๓. พระเกศาธาตุ ทำทนาย (สุวรรณคูหา ถ้ำตอง บ้านเปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงที่แห่งหนึ่งสูง ๓๐ ศอก มีภูเขาเล็กมีหินก้อนหนึ่งหนา ๑ ศอก มีไม้รวก ๓ กอ พระพุทธองค์ประทับนั่งเหนือหินก้อนหนึ่ง มีพ่อค้าลัวะ ๘ คน คนหัวหน้าชื่อว่า อุปลเสน เขานำเกวียนบรรทุกเกลือทรายไปขาย ได้พักเกวียนเพื่อจะกินข้าว เห็นพระพุทธเจ้าก็บังเกิดความยินดีมีความประสงค์จะทำบุญ เมื่อมองดูพระอาทิตย์ก็รู้ว่าเวลานี้ไม่สมควร ต่างคนก็เอาให้พระเจ้าอโศกเสวย เมื่อถึงใบตองห่อข้าวลงก็กลับกลายเป็นทองคำ เมื่อเห็นดังนั้นจึงเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นแล้วก็พูดกันว่า เกลือทรายทั้ง ๘ ลำเกวียนอย่างเก็บไว้เลย เาบูชาพระพุทธเจ้า จึงเอาของทั้งหมดถวายพระพุทธเจ้าก็กลับกลายเป็นทองคำ แล้วพระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่าท่านทั้ง ๘ คนเป็นคนยากจนหรือ ตอบว่าเป็นคนยากจนยิ่ง ทรัพย์ในเรือนก็ไม่มีจึงพากันมาค้าขายเกลือทราย พระพุทธองค์จึงกล่าวว่าถ้าเป็นเช่นนั้นจะให้สิ่งของ พวกเขารับสมทานศีล ๕ แล้วจึงกลับมาที่เกวียนจึงพบว่ามิทองคำเต็มเกวียนทั้ง ๘ ลำ เกิดความปรามอภัย จึงชักเกวียนไปที่เรือน พบหม้อข้าวหม้อแกงจ๊ก มีด ถ้วย ชาม ชันกลายเป็นทองคำ เกิดความศรัทธาจึงคิดออกบวช แล้วสั่งสอนลูกเมียมอบเวนทรัพย์สมบัติให้แล้วกลับมาออกบวช ทรงบวชให้ทั้ง ๘ รูป ปราภฏชื่อว่า อุปลเสนเถร ทรงแสดงธรรมธรรมเทศนาแก่พวกลัวะแล้ว พวกเขานำอาหารมาถวาย ทรงตรัสว่า สถานที่นี้ควรตั้งพระศาสนา เมื่อมาถึงลัวะเอาเกลือทรายมาถวาย ประเทศนี้ต่อไปจะมีชื่อว่า ทำทนาย ทรงเอาพระหัตถ์ลูบพระเศียรได้ พระเกศาธาตุมาหนึ่งองค์ แล้วตรัสว่าแถวนี้มีถ้ำหรือไม่ พวกเขาทูลว่า ไม่มีถ้ำ จึงทรงตรัสว่า ตั้งแต่นี้ขึ้นไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือไกล ๑,๕๐๐ วา อีกฟากของแม่น้ำปิง จะมีถ้ำอยู่แห่งหนึ่ง จงนำเกศาธาตุไปบรรจุที่นั่น จงนำพระเกศาธาตุบรรจุไว้ในผอบทองคำ ใส่สิ่งของตลอดถึงทรายค่าไว้ในผอบนั้นแล้วนำไปสู่ถ้ำ ถึงแม่น้ำระมิงค์ บรรจุถึงภูเขาสูง ๑,๕๐๐ วา อัญเชิญพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้ในถ้ำทรายค่า พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันถ้ำไว้ ลึก ๕๐๐ วา กว้าง ๕๐๐ วา

๑๔. พระบาทผาดอกไม้ (ถ้ำผาดอกไม้ บ้านห้วยน้ำดิบ อ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน)

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นสู่ที่สูง ได้เสด็จลงมาสู่แม่น้ำแม่ระมิงค์ ทรงพบหิน ๓ ก้อน กองอยู่เหมือนก้อนเส้า พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะสร้งน้ำ มีลัวะผู้หนึ่ง ไปหาน้ำฝิ่งในป่าเดินสะพายกระบองน้ำฝิ่งกลับมาที่นั่นเห็นพระพุทธเจ้าเกิดความเลื่อมใส จึงเอาผ้าขาว ๑ ผืนถวายเป็นผ้าสร้ง

น้ำ พระพุทธองค์ทรงสงน้ำแล้วเสด็จประทับนั่งเหนือหินก้อนหนึ่ง ล้วผู้หนึ่งจึงเปิดขามเอาขันทองแดงมาใส่น้ำผึ้งถวาย ขันทองแดงกลายเป็นทองคำและเป็นแก้วปัทมราค จึงเกิดความโสมนัสแล้วถวายให้พระพุทธเจ้าเป็นขันตักน้ำชำระพระหัตถ์ พระพุทธเจ้าเสวยน้ำผึ้งแล้วให้ศีล ๕ แล้วกลับเรือนของตน มองเห็นวัตถุในเรือนเป็นทอง จึงพูดกับเมียว่า สมบัตินี้เป็นของท้าวพระยา เมียบอกว่าเป็นของที่เกิดจากพุทธานุภาพ จึงเกิดความยินดี พระพุทธเจ้าทรงเสด็จขึ้นสู่ผาดอกไม้ แล้วทรงประทับรอยพระบาทไว้หนึ่งรอย

๑๕. พระบาทห้วยต้ม เมืองลี้ (พระบาทห้วยต้ม อ.ลี้ จ.ลำพูน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงเมืองลี้ ทรงขึ้นสู่ภูเขาลูกหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก แล้วประทับนั่งอยู่ ล้วผู้หนึ่งนั้นก็มาอภิวัตแล้วทูลว่า ดันไม้นี้ชื่อว่า ไม้หมากขุน แล้วมันก็ขึ้นไปปลิดเอาลูกหมากขุนมา ๑ ผลมาถวาย เมื่อทรงเสวยแล้วก็เสด็จไปประทับเหนือหินก้อนหนึ่งกว้าง ๒ ศอก ยาว ๔ ศอก ในกาลนั้นมีฤาษีชื่อว่า อตุลฤาษี เป็นชาวลัวะ เข้ามาอภิวัต พระพุทธองค์ตรัสถามเจรจาด้วย ฤาษีจึงไปบอกชาวลัวะ ๗๐ หลังคาเรือนให้นำอาหารมาหุงต้มในห้วยแห่งหนึ่งแล้วนำมาถวายพระพุทธเจ้า จึงตรัสว่า เมื่อมาถึง ล้วนำอาหารมาหุงต้มใส่บาตร พูดกันว่า ห้วยแห่งนี้ดีมบุญ ต่อไปภายหลังหน้าห้วยนี้จะมีชื่อว่า ห้วยต้มบุญ สถานที่นี้จะเป็นที่ตั้งพระศาสนา พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกทูลขอพระเกศาธาตุ ทรงตรัสว่า บ้านนี้เป็นบ้านเล็กเมืองน้อย จะหาคนเอาในใส่พระธาตุไม่ได้ และไม่มีถ้ำ พระองค์จึงทรงประทับรอยพระบาท (ปัจจุบันคือพระบาทห้วยต้ม) บนก้อนหินที่ประทับนั่ง ก่อนประทับ พระเจ้าอโศกเอาฉลองพระบาทมาสวมให้พระองค์ แล้วก็ทรงประทับ พระเจ้าอโศกมีความโสมนัสจึงดำริว่าจะเอาทองคำ ๑,๐๐๐ มาถวายบูชา แล้วก็ใช้สัวเจาะที่รอยพระบาทเอาทองคำบรรจุไว้สามพัน

๑๖. พระบาทห้วยแม่หาด (บ้านแม่หาด อ.ลี้ จ.ลำพูน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไกลประมาณ ๒,๕๐๐ วา ทรงพบหินก้อนหนึ่งเป็นรูปเต่า อตุลฤาษีคิดตามพระพุทธเจ้ามาด้วย และนั่งอยู่ที่ก้อนหินนั้น มีลัวะผู้หนึ่งเที่ยวป่าไปพบพระพุทธเจ้า นำหมากหาด ๓ ผลมาถวาย ทรงแบ่งให้พระอรหันต์และพระเจ้าอโศก ทรงตรัสว่า เมื่อมาถึงที่นี่ ล้วผู้หนึ่งได้นำหมากหาดมาถวาย ต่อไปภายหลังหน้าห้วยนี้จะมีชื่อว่า ห้วยแม่หาด ต่อจากนั้นเสด็จไปสู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไกลประมาณหมื่นวา ทรงพบกับพระอัสสชิอยู่ปลีกวิเวก เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงเข้าไปอภิวัต พระอัสสชิเป็นลูกชาวมิฬ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับบนหินทรงมีพระประสงค์จะเสวยน้ำ จึงตรัสถามแหล่งน้ำ พระอัสสชิกราบทูลว่าพระอินทร์เนรมิตบ่อน้ำไว้หนึ่งบ่อให้ตนใช้ พระอินทร์จึงนำน้ำนั้นมาล้างพระบาท ส่วนพระอัสสชิก็ไปบอกลัวะ ๗๐ หลังคาเรือนให้ทราบว่าจะพระพุทธเจ้าเสด็จมา ให้เตรียมอาหารมาใส่บาตร แต่ข้าวเหลือจากการใส่บาตรมาก พระอินทร์จึงเนรมิตบาตรหิน ๒ ลูกใส่ข้าวไว้ เมื่อทรงเสวยเสร็จแล้วก็

ตรัสว่าสถานที่แห่งนี้ควรตั้งพระศาสนาไว้ พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกทูลขอพระเกศาธาตุ แต่พระพุทธรองค์ตรัสว่าสถานที่แห่งนี้เป็นบ้านเล็กเมืองน้อย หินก็มีแต่ก้อนเล็กๆ แม้อินที่นั่นอยู่ก็มีขนาดเล็ก ถ้าที่บรรจุธาตุก็ไม่มี จะดูแลรักษายาก ด้วยเหตุนี้จึงให้แต่รอยพระบาท แล้วก็ทรงประทับรอยพระบาทไว้สำเร็จด้วยทองคำทั้งแท่ง เมื่ออศุลถาภิกราบทูลถามว่าเมื่อคนบวชเป็นฤๅษีก็เป็นการชอบแล้วแต่ก็ยังไม่บรรลุนิเวศน์วิเศษใดๆ จึงใคร่ขอบวชในพระศาสนา พระพุทธรองค์จึงว่าถ้าต้องการบวชก็จงสึกเสียก่อน พระพุทธเจ้าจึงบวชให้เป็นเอหิภิกขุชื่อว่า อตุลเถร ทรงตรัสกัมมัญฐานแก่พระภิกษุทั้งสองให้อยู่ปฏิบัติจนถึงมรรคผลแล้ว จึงติดตามตาคศไปทางทิศตะวันตก

๘๘. พระบาทคอยผาเรือ (พระบาทคอยผาเรือ ทะเลสาบคอยเต่า อ.คอยเต่า จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันตก ไกลประมาณหนึ่งหมื่นวา ทรงลุดึงแม่น้ำระมิงค์ (แม่น้ำปิง) ก็เสด็จขึ้นสู่คอยผาเรือ ที่เชิงเขานั้นทรงตรัสถามพระเจ้าอโศกว่า ผาเรือนี้เป็นรูปเรือจริงหรือพระเจ้าอโศกจึงกราบทูลว่า ตั้งแต่ปฐมกัปป์ มีพระยาองค์หนึ่งชื่อว่า สิงสุ พายเรือมาที่นี้ โดยพายเรือมาทางทิศตะวันตกพอมายังที่นี้ น้ำแห้ง เรือเกยตื้น ไม่สามารถพายเรือต่อไปได้เลยจึงเรือเสด็จหนีไปทางบกก็ถึงแก่กรรม เมื่อทรงทราบแล้วจึงทรงเล็งดูอนาคตก็พบว่าพระยาสิงสุจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้เหนือผาเรือ แล้วประทับนั่งเหนือแท่นทองคำท่ามกลางเรื่อนั้น มีนิทานเรื่องของพระเจ้าสิงสุเล่าว่า ครั้งปฐมกัปป์ เวลานั้นยังไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติมาในโลก น้ำในมหาสมุทรก็เหือดแห้งลงที่ละน้อย จนเชิงเขาไหลขึ้นพันน้ำมหาสมุทร ตอนนั้นน้ำลดลงมาถึงเมืองอโยธยาทวาราวดี พระเจ้าสิงสุประสูติในเมืองม่าน คือเมืองอังวะ ทรงมีฤทธิ์เดชมาก วันหนึ่งทรงตำราญพระทัย รับสั่งให้สร้างเรือทองคำขึ้นลำหนึ่งกว้าง ๑๐ ศอก ยาว ๑๐ วา ถ่อและพายทำด้วยทองคำ และนำแท่นทองคำตั้งไว้ในเรือแล้วถ่อไป ในน้ำมหาสมุทรถ่อไม่ถึงก็พายไปตลอดวันถึงคอยลูกใด คำกั้นอนที่นั่น ตื่นขึ้นก็พายต่อจนมาถึงเขาลูกหนึ่ง นอนที่นั่นหนึ่งคืน พอตื่นเช้า น้ำแห้ง เรือติดอยู่บนบก ยังมีระหว่างภูเขาแห่งหนึ่งกว้าง ๑๒ ศอก พระองค์ลากลเรือตกลงไปในระหว่างภูเขานั้น เอาออกไม่ได้จึงลงไปหันหัวเรือไปทางทิศตะวันตกแล้วตรัสว่า ผู้ไม่พิจารณาไม่รู้ว่าเป็นเรือผู้ใดมีบุญจึงพบ แล้วก็เสด็จหนีไปทางบก จนถึงเมืองชะแลมคำก็ถึงแก่กรรม ไม่ทันถึงเมืองม่าน นับตั้งแต่นั้นน้ำในมหาสมุทรก็แห้งลงไปปีละ ๑ วา ๒ วา จนกลายเป็นเมืองแห่งหนึ่ง เรือทองคำนั้นก็กลายเป็นผาเรือจมอยู่ระหว่างภูเขา เหตุที่น้ำทะเลแห้งไป เพราะสะดือทะเลเป็นรูกว้างได้ ๑๐๐ โยชน์ น้ำป่นเป็นเกลียวลง ไปถูกเปลวไฟนรกเป็นสีดำ ค่ำประจุคั่งน้ำมันหมุยคไฟ หรือเหมือนน้ำหยดลงสู่ทั้งเหล็กร้อน ยังมีปูใหญ่ตัวหนึ่งกว้าง ๕๐๐ โยชน์มีวิบากเกิดมากู้กับโลกตราบสิ้นกัปป์ ปูตัวนั้นใช้ลำตัวมันปิดรูสะดือทะเลไว้ เมื่อไฟนรกพุ่งขึ้นถึงอกมันรู้สึกร้อนจึงแยกตัวขึ้น น้ำมหาสมุทรก็พุ่งเป็นเกลียวลงในรูสะดือทะเล น้ำมหาสมุทรจึงแห้งลงไปเล็กน้อย เมื่อเปลวไฟนรกไม่พุ่งขึ้นมากู้ตัวมันก็ใช้อกปิดรูสะดือไว้ เหตุนี้

น้ำทะเลตื้นขึ้นมานิดหน่อย เมื่อโคปุรื้อนมันก็ยกอกขึ้น น้ามหาสมุทรก็ปั่นเป็นเกลียวลงไป ทำให้พระยาสิงสุณาเรือมาถึงไว้ที่เชิงเขา เป็นเวลานานจนเรือทองคำกลายเป็นผาเรืออยู่ที่เชิงเขาแห่งนี้ได้ชื่อว่า คอยผาคำ ถึงเวลาที่พระพุทธเจ้าโคตมะเสด็จอุบัติขึ้น ที่นี่เป็นเมืองลัวะ ลัวะผู้หนึ่งชื่อว่า ขุนแสนทองเป็นใหญ่ในลัวะทั้งหลาย เป็นมิตรกับโยคีผู้หนึ่งอยู่เมืองผาลี โยคินี้มีร่างกายสูง ๘ ศอก มีกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก เพราะว่าได้กินน้ำบាយา เกิดมาตั้งแต่ศาสนาของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ เมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วก็กินน้ำบ้ำห้าร้อยนั้นเลยมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะ เมื่อปรินิพพานไป มันก็กินน้ำบายาห้าร้อยอีกจึงมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธเจ้าโคตมะ ขุนลัวะแสนทองผูกมิตรกับโยคีเพื่อให้โยคีสร้างสมบัติสิ่งของให้แก่ตน ตั้งแต่หัวเรือค้ำนี้ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๐ วา มีถ้ำแห่งหนึ่งงามมาก เป็นรูโค้งเข้าไปสู่ท้องคอกกว้างเท่าวิหารใหญ่ โยคีรูปนี้อยู่ที่ปากถ้ำ จากนั้นยังมีพระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อว่า จันทเถร เป็นลูกชาวเมืองกุกจินรามาอยู่วิเวกภาวนาในถ้ำ จารกัมภีร์พระธรรมคำสอนคือพระไตรปิฎก ได้ฝังใบลานเต็มกอบมือ โยคีรูปนั้นสร้างหีบทองคำ ๗ ใบ ใส่กัมภีร์ไว้ในที่สุดถ้ำ ทำเป็น ๓ ชั้นราบเรียบเสมอเข้าไป ๓ วา สูงขึ้นอีก ๓ องค์ แต่ละองค์สูง ๑ คืบ ต่อจากหลังพระพุทธรูปเข้าไป ๓ ศอก สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์องค์หนึ่งยาว ๓ ศอก ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ชั้นบนสร้างเป็นแท่นทองคำ ๗ แท่น เพื่อวางหีบพระกัมภีร์พระไตรปิฎกทั้ง ๗ หีบ ต่อจากนั้นก็หล่อช่องทองคำไว้ ๑ ใบ ปากกว้าง ๒ วา ลึนทองคำหนึ่งล้านหนึ่งหมื่นแวนวไว้ที่ประตูตรงไปถึงพระเจดีย์ เทวดาองค์หนึ่งจึงตีฆ้องนี้ดัง ถ้าใช้คนตีต้องใช้คนสิบคน เทวดายังบูชาพระพุทธเจ้าทุกวันพระตอนเที่ยงคืน จะได้ยินเสียงดังคล้ายแมงพู่บินอยู่ในถ้ำ เมื่อพระจันทเถรยังมีชีวิตอยู่ ภิกษุและนักปราชญ์ประสงค์จะศึกษาเล่าเรียนก็จะมายืมกัมภีร์ของพระจันทเถร ถือเป็นแบบฉบับหลักฐานได้ เพราะมีเนื้อหาถูกต้อง เมื่อท่านนิพพานแล้วก็ได้เก็บรวบรวมใส่หีบทองคำไว้เหมือนเดิมแล้วก็นิพพานในถ้ำนั้น ต่อจากนั้น ขุนแสนทองก็นิมนต์โยคีรูปนั้นให้อยู่เฝ้ารักษาที่ผาเรือ ในกาลนั้น พระโยคีก็ออกจากถ้ำมาอภิวัตพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสถามเหตุที่มาอยู่ที่นี้ โยคีกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ พระองค์ทรงอนุโมทนา เมื่อนั้นขุนแสนทองก็พาบริวารมาไหว้พระพุทธเจ้า ทรงประทับรอยพระบาทเบื้องขวาไว้ที่แท่นผาคำ

๗๘. พระธาตุคอกยั้ง (วัดพระธาตุคอกยั้ง ต.ท่าเตื่อ อ.คอยเต่า จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าประทับนั่งในเรือทองคำ แล้วก็เสด็จขึ้นสู่คอกยั้ง พระอินทร์ถือฉัตรกั้น ขุนแสนทองเกิดความโสมนัสรำพึงแล้วก็วิ่งไปเอาถ้ำค้ำ (สัปททองคำ) มากั้นพระพุทธเจ้า แต่ไม่ทันจึงวิ่งตามมาทันที่ยอดคอกยั้ง ทรงประทับนั่งที่ยอดคอกยั้ง ขุนแสนทองก็กั้นสัปททองคำอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ส่วนพระอินทร์อยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ มีพระอรหันต์ พระเจ้าอโศกเป็นบริวาร พระเจ้าอโศกทอดพระเนตรดูรอบทิศเห็นสถานที่แห่งหนึ่งสวยงามมาก จึงกราบทูลขอพระเกศาธาตุ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นครั้งบ้านครึ่งเมือง ศาสนาจะพอรุ่งเรืองได้ จึงทรงลูบพระ

อูตมังกศริยะ ได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ทรงมอบให้ใส่กระบอกลงไม้รวกทำเป็นผอบใส่พระธาตุ เอาใส่ในผอบทองคำใหญ่ ๗ กำมือ พระพุทธองค์ตรัสว่าในภูเขาภูพานนี้มีถ้ำอยู่ พระจันทเทรลลขชาวเมืองกุฉินารามาปลีกวิเวการธรรมอยู่แะนิพพานที่นี้ จึงเอาไปบรรจุที่ถ้ำนั้น จึงอัญเชิญพระเกศาธาตุลงไปจากยอดเขานับแต่ยอดเขาลงไปประมาณ ๑๐๐ วา ก็พบปากถ้ำ เห็นโยคีรูปหนึ่งแล้วก็เข้าไปพบเจดีย์ทองคำ เห็นหม่องทองคำ ขึ้นไปชั้นบนก็เห็นหีบใส่พระคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็วางผอบพระเกศาธาตุไว้เหนือแท่นทองคำใกล้กับหีบคัมภีร์ นับตั้งแต่ยอดเขาถึงปากถ้ำระยะทาง ๑๐๐ วา กับ ๑ ศอก นับแต่ปากถ้ำเข้าไปถึงพระเกศาธาตุระยะทาง ๔๐๐ วา ที่ปากถ้ำมีไม้กกกองหนึ่ง เมื่อเวลาใบร่วงจะร่วงไปทางทิศตะวันออก มีเทวดา ๘ องค์รักษาไว้ พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันไว้ทางทิศตะวันตกและตะวันออก กับปล่องอากาศด้านบนถ้ำ จะต้องข้ามแม่น้ำลึกแค่ออก เมื่อข้ามแม่น้ำแล้วก็เข้าไปตามช่องถ้ำไกลประมาณ ๘๐๐ วา จึงออกมาทางช่องอากาศ สร้างรูปยักษ์ ๒ คนไว้ บรรจุทองคำไว้ในห้องยักษ์คนละหนึ่งแสนทองคำ ใช้แก้วปัทมราคเป็นดวงตา ที่หน้าผากหุ้มด้วยแผ่นทองคำ มีมือถือพระขรรค์ ให้เฝ้าอยู่ซ้ายขวาของประตูถ้ำมีชื่อว่า ยักษ์ทวาร เมื่อเสร็จแล้วจึงกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงตรัสถึงเหตุเล่าซ้ำ จึงกราบทูลว่าได้มีการสร้างรูปปั้นยักษ์ไว้จึงเล่าซ้ำพระพุทธเจ้าจึงตรัสกับพระอานนท์ว่า บัดนี้ตถาคตมีอายุได้ ๖๐ พรรษาแล้ว เมื่ออายุได้ ๘๐ พรรษาก็จะปรินิพพาน เมื่อปรินิพพานแล้วจงเอาพระธาตุกระดูคน้ำผากด้านซ้ายมาประดิษฐานที่นี้ สถานที่ด้านทิศตะวันออกกราบเรียบเสมอกันต่อไปจะมีเมืองชื่อว่า เมืองอตุลนคร เมืองนี้จะเป็นที่อยู่ของของคนและนักบวชที่มีบุญจำนวนมาก จะเป็นผู้รักษาธาตุและหีบทองคำสำหรับใส่พระไตรปิฎก เมืองนี้จะรุ่งเรืองด้วยพระรัตนตรัย สาริกธาตุที่มาประดิษฐานอยู่ที่นี่จะนำความสุข ๓ ประการมาให้ คอยลูกนี้เมื่อตถาคตมาถึง ถั่วทั้งหลายเอาแก้ง (สัปทน) มากั้นเรา สถานที่นี้จะชื่อว่า คอยแก้ง ทรงสถิตตำราญแล้ว ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ขุนแสนทองและถั่วทั้งหลาย พวกเขานำโภชนาหารมาถวาย ส่วนพระอัสสชิเถระและพระอตุลเถระที่พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ปฏิบัติรักษาพระบาทผ้าน้อยเมืองลาเมืองอาฬวีหรือเมืองลา (ผูกที่ ๔) จนสำเร็จพระอรหันต์ จึงปรึกษากันว่า เมื่อสำเร็จแล้วให้พระพุทธเจ้าไปหาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ก็ชวนกันเหาะไปจนพบที่คอยแก้ง เมื่ออภิวัตแล้วพระพุทธเจ้าก็ให้อุปัฏฐากพระบาทผ้าน้อยต่อไป อุปัฏฐากพระธาตุได้ ๓ วันก็นิพพานไปในวันเดียวกัน เทวดาทั้งหลายส่งสักการะฉาปนกิจแต่ไฟไม่ไหม้ร่างของท่าน พระอินทร์จึงเหาะไปทูลถาม พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สรีระของท่านทั้งสองจะรอพระอริยมตไตรยามาฉาปนกิจในภายหน้า พระอินทร์จึงเนรมิตโลงหินกับเตียงหิน ๒ ชุดเพื่อบรรจุสรีระแล้วนำไปไว้ในถ้ำที่อยู่ภูพานที่นั้น

ท้ายผูกกล่าวถึง พระอรหันต์ที่นิพพานแล้วแต่สรีระไม่เนาเปื่อย ๔ องค์ คือ พระมหากัสสปะ สรีระของท่านอยู่ในระหว่างภูเขา ๓ ลูกติดกันอยู่ในเมืองราชคฤห์ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองอังวะ พระจุฬกัสสปเถระ นิพพานในระหว่างภูเขา เมืองมิลิลาหรือเมืองหนองแส พระอัสสชิ

และพระอตุลเถร ที่พระบาทผาน้อยเมืองลา แคว้นเมืองฮ่อ ซึ่งพระอินทร์ทรงหาที่รักษาไว้ดีแล้วก็
เหาะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่คอยเก็ง แคว้นเมืองเชียงใหม่

ผู้ที่ ๕ มีจำนวน ๔๖ หน้าลาน ท้องเรื่องต่อเนื่องจากผู้ที่ ๘ กล่าวถึง พระพุทธเจ้าประทับ
อยู่ที่คอยเก็งนาน ๗ วัน ก็เสด็จลงจากยอดภูเขานั้น

ประเทศไทย

๗๙. พระบาทเมืองฮอด (พระบาทเกือกแก้ว บ้านห้วยหินคำ ต.วังลุง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามราวป่าสู่แม่น้ำระมิงค์ (แม่น้ำปิง) เลียบฝั่งแม่น้ำไปทางเหนือ
ระยะทางประมาณ ๑๐,๐๐๐ วา ทรงพบลัวะคนหนึ่ง กำลังสร้างระหัดวิดน้ำขึ้นในน้ำปลั่ง เขาเห็น
พระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงรีบแก้ผ้าโพกศีรษะออกมาเช็ดพระบาทแล้วโพกหัวดั้งเดิม ผ่าผืนนั้น
กลายเป็นทองคำ จึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าเสด็จประทับเหนือภูเขาสูงหนึ่งทางทิศตะวันตก
แล้วก็วิ่งไปหุงข้าวทำอาหารอย่างละ ๒ หม้อ แยก ๒ หม้อ ในทันใดนั้นก็กลายเป็นข้าวแกงทิพย์ เมื่อ
นำมาถวายพระพุทธเจ้าและพระสาวก ข้าวอาหารก็ยิ่งเหลือ พระเจ้าอโศกจึงตรัสแนะนำให้ลัวะรับ
ศีล ๕ เมื่อรับศีลแล้วก็กลับบ้าน เมื่อถึงเรือนก็เห็นสิ่งของกลายเป็นทองคำจึงรำพึงว่า แต่ก่อนทำนา
เกือบตายยังไม่พอเลี้ยงปากท้อง วันนั้รับศีลกลับมา สิ่งของก็กลายเป็นทองคำ ศีลนี้ประเสริฐเราจะ
รักษาศีลตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ว่า เมื่อมาถึง พบลัวะกำลังทำระหัดวิดน้ำขึ้นมา
เมื่อถามก็ทราบที่นั่นแห่งหอกด้วยน้ำใช้ทำนาจึงต้องทำระหัดวิดน้ำ ต่อไปภายหลังบ้านเมือง
นี้จะชื่อว่า เมืองหอดน้ำ เมื่อพระพุทธเจ้าพยากรณ์แล้ว พระเจ้าอโศกกราบทูลว่าสถานที่นี้ควรตั้ง
พระศาสนา แต่พระองค์ตรัสว่าสถานที่นี้ไม่ถ้ำช่องเขาไม่สมควรไว้ธาตุ แล้วพระองค์จึงทรงลุกขึ้น
เสด็จไปตามฝั่งแม่น้ำระมิงค์ไปทางทิศเหนือไกลประมาณ ๑๐,๐๐๐ วา ทรงพบก้อนหินก้อนหนึ่งมี
ลักษณะเหมือนเต่า จึงทรงประทับนั่งบนก้อนหินนั้น ในกาลนั้น มีพญานาคตนหนึ่งออกมาจากที่อยู่
เข้ามาอภิวัต พระเจ้าอโศกจึงกราบทูลว่าสถานที่นี้ควรตั้งพระศาสนา พระพุทธองค์จึงตรัสว่าที่นี่
ไม่มีถ้ำ ไม่ควรไว้ธาตุ จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้เหนือก้อนหิน มีรอยลึกประมาณ ๔ นิ้วมือตะ
แครง

๘๐. พระบาทเมืองนาค (พระพุทธบาทแก้วขาว อ.ฮอด จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าขึ้นไปทางทิศเหนือตามขุนเขาแม่น้ำระมิงค์ (แม่น้ำปิง) ไกลได้ ๑๔,๐๐๐ วา
ทรงพบพญานาคตนหนึ่งมีใจกษปะ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าก็คิดจะทำร้าย พระพุทธองค์จึงแสดง
ปาฏิหาริย์ให้ยกกายไม่ขึ้น มันจึงรู้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า เกิดมีใจอ่อนน้อม พระองค์ทรงคลายฤทธิ์ให้
พญานาคเคลื่อนไหวได้ มันจึงไปนำอาสนะมาให้พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนก้อนหินหินก้อนหนึ่ง

กว้าง สอก ยาว ๘ สอก แล้วนำโภชนาหารมาถวาย พญานาคบันดาลน้ำให้พุ่งจากแผ่นดิน นำขันทองคำใส่น้ำมาถวาย พญานาคขอสมათานศีล พร้อมทั้งควักดวงตาทั้งสองข้างถวายเป็นทาน ต่อไปภายหน้าสถานที่นี้จะเป็นเมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองนาค ในขณะที่นั้นดวงตาทิพย์ก็เกิดขึ้นแก่นาค

๘๑. พระราชา สังเวศฐานเจดีย์ (เมืองท่ากาน อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบไปทางทิศเหนือ ทรงบรรลุถึงที่แห่งหนึ่ง ผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา รำพึงถึงอายุ ๖๐ พรรษา และจะปรินิพพานเมื่ออายุ ๘๐ พรรษา พระธาตุตถาคตจะมาบรรจุในเมืองนี้มากกว่าเมืองอื่น เกิดกรรมสังเวช ต่อ ไปสถานที่นี้ชื่อว่า สังเวศฐานเจดีย์

๘๒. พระเกศาธาตุ พระธาตุ ภูษานนคร (พระธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ทิศตะวันออกประมาณ ๑,๐๐๐ วา ถึงบ้านกุมภการเศรษฐี ยังมีลัวะคนหนึ่งเป็นเศรษฐีช่างหม้อ และเป็นนายบ้าน เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงทูลถามและขอให้พักที่นี้ ๗ วัน พร้อมกับสร้างกุฏิหลังเล็กถวาย ชาวบ้านนำโภชนาหารมาถวาย แล้วตรัสกับพระเจ้าอโศกว่า เมื่อมาถึง ลัวะนำโภชนาหารมาถวาย แล้วอาราธนาว่าขอให้งงูบูชา ต่อ ไปภายหน้าจะกลายเป็นเมืองชื่อ ภูษานนคร พระองค์ทรงลูบพระเศียร ได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงประทานให้ พวกลัวะและกุมภการเศรษฐีจึงขุดหลุมลึก ๑๐๑ วา แล้วอัญเชิญพระเกศาธาตุใส่ในกระบอกล้อมไม้ช่าง บรรจุใส่ในผอบทองคำใหญ่ ๘ กำมือ นำไปบรรจุในหลุม ลัวะก็นำสมบัติสิ่งของสิบเจ็ดแสนใส่บูชา แล้วก่อพระเจดีย์ทองคำสูง ๗ สอก ครอบผอบทองคำไว้ พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัด ใช้ดินกลบถมจนเรียบร้อย แล้วพระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุกระดูกกระหม่อมหัวซีกขวามาประดิษฐานไว้

๘๓. พระเกศาธาตุ พระธาตุ เวียงกุมกาม (พระเจดีย์วัดกู่กุดหรือเจดีย์เหลี่ยม อ.สารภี จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จจากที่นั่นไปทางทิศเหนือไกลประมาณ ๑๐,๐๐๐ วา ทรงบรรลุถึงบ้านลัวะแห่งหนึ่ง ทรงพบม่านคนหนึ่ง นำหมากสดและพลูเหลืองซ้อนกันถวายพระพุทธเจ้าว่า พระองค์โปรดคอมชีชา (แปลว่า เสวย) ทรงรับแล้วเสวยหมากพลู ม่านผู้นั้นนำข้าน้ำมาถวายในเวลาเที่ยง ทรงประทับอยู่หนึ่งวัน ตรัสกับพระอรหันต์และพระเจ้าอโศกว่า เมื่อมาถึง ม่านผู้นั้นเอาหมากสดและพลูมาถวายแล้วบอกว่าจงคอมชีชา ต่อไปภายหน้าบ้านนี้จะชื่อว่า บ้านชีขาง ต่อไปจะเปลี่ยนเป็น เวียงกุมกาม จึงกราบทูลว่าสถานที่นี้ควรตั้งพระศาสนา ทรงใช้พระหัตถ์ขวาลูบพระเศียร ได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงประทานให้ ลัวะและม่านก็ขุดหลุมลึก ๑๐๑ สอก กว้าง ๑๐๑ สอก อัญเชิญพระเกศาธาตุบรรจุในกระบอกล้อมไม้รวก นำใส่ผอบทองคำใหญ่ ๗ กำมือ อัญเชิญบรรจุในก้นหลุม ม่านผู้นั้นสร้างพระเจดีย์ครอบก่อสูง ๒ สอก เป็นที่หมายพระบรมธาตุแล้วสั่งว่า เมื่อ

ตลาคตปรินิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุกระดูกข้างขวามาบรรจุไว้ที่นี่ เสร็จแล้วก็ประทับแรม
ในสถานทีนั้น

๘๔. พระบาท คอยเขาค้ำหลวง (พระธาตุคอยค้ำ ต.แม่เหี้ย อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับอยู่ที่ภูเขาลูกเล็กลูกหนึ่ง ประทับอยู่ใต้ต้นมะขามใหญ่ต้นหนึ่ง
ใหญ่ประมาณ ๘ กำ สูง ๑๕ สอก ประทับอยู่ตลอดราตรีหนึ่ง ในเวลากลางคืน เทพยาคีโสมนัส
ยินดีจึงบันดาลให้ฝนเงินฝนทองตกลงมาบูชา ครั้นสว่างแก้ว เงิน ทองคำก็หายเข้าไปใต้ภูเขานั้น
เหตุนี้ภูเขานั้นจึงมีชื่อว่า คอยค้ำหลวง กราบทูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าตรัสว่าสถานที่นี้
ไม่มีที่ไว้รอยพระบาท

๘๕. พระเกศาธาตุ พระบาท บุปผาราม (พระบรมธาตุ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกตอนรุ่งสว่าง ทอดพระเนตรเห็นหินก้อนหนึ่ง
สวยงามยิ่ง ทรงประทับผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ทอดพระเนตรสถานที่หนึ่ง ทรงรำพึงว่า
สถานที่นี้ต่อไปภายหน้าจะเป็นมหานครเป็นที่อยู่ของมหากษัตริย์และคนทั้งหลาย ศาสนาจะดำรง
อยู่ในเมืองนี้เป็นที่รุ่งเรืองยิ่ง จะมีอารามใหญ่อยู่ ๘ หลัง ตลาคตจะนั่งภาวนาในอัฐมหามงคล
สถานทั้ง ๘ เหมือนดังที่เคยภาวนาที่โสภณสถาน ๑๖ แห่ง ในลังกาทวีปนั้น ทรงรำพึงแล้วก็ประทับ
รอยพระบาทไว้เหนือหินที่ประทับนั่ง แล้วเสด็จไปประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ขนาดต้นหนึ่ง มีคนแก่
๒ คนปลูกดอกบุนนาค แล้วนำมาขายเลี้ยงชีวิต ทั้งสองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ จึงเอา
ดอกบุนนาคมาบูชา พระองค์ตรัสว่า สถานที่นี้ ต่อไปภายหน้าจะมีคนมาสร้างอารามใหญ่หลังหนึ่ง
ปรากฏชื่อว่า บุปผาราม เมื่อนั้นพระอรหันต์และพระเจ้าอโศกจึงกราบทูลว่าสถานที่ควรตั้งพระ
ศาสนา พระพุทธเจ้าทรงลูบพระเศียรด้วยพระหัตถ์ขวา ได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ แล้วตรัสว่า
สถานที่นี้จะบรรจุพระเกศาธาตุถึง ๓ แห่ง ตรัสแล้วทรงวางพระเกศาธาตุไว้เหนือพระหัตถ์ขวา เกศา
ธาตุนี้จึงกลับกลายเป็น ๓ องค์ เมื่ออธิษฐานจบ พระเกศาธาตุก็กลายเป็น ๓ องค์ องค์หนึ่งบรรจุที่
พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ปรากฏชื่อว่า บุปผาราม

๘๖. พระเกศาธาตุ เวฬุวันวัดป่าหก (วัดคูเต่า อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงประทับนั่งที่โคนไม้หกกอหนึ่ง แล้ว
พยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าสถานที่นี้จะมีชื่อว่า ป่าเวฬุวนาราม แล้วพระอรหันต์และพระเจ้าอโศก
ราชทูลขอพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ บรรจุไว้ที่นั่น ปรากฏชื่อว่า เวฬุวันวัดป่าหก

๘๗. พระเกศาธาตุ วัดบุพพาราม (วัดบุพพาราม อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทรงประทับนั่งแล้วพยากรณ์ว่า ต่อไปภาย
หน้า คนทั้งหลายสร้างอารามนั้นเป็นอารามใหญ่จะมีชื่อว่า บุปพาราม ตามนิมิตที่อยู่ในทิศ
ตะวันออก พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกราชทูลขอพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ประดิษฐานไว้ จึงได้ชื่อ

ว่า วัดบุพพาราม พระพุทธเจ้าเสด็จไปจากที่นั่น ในระหว่างทางพบชีม่าน (นักบวชชาวพม่า) ๒ รูป นุ่งผ้าผ่าหน้าเกลียดเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็ถวายนกวิทาและเอาบาตรถวายนกแก่พระพุทธองค์ ๒ ถือก พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านทั้งสองนุ่งผ้าผ่าหน้าเกลียดไม่เป็นสมณสาธูป ชีม่านสองรูปเกิดความละอาย ก็สีกมาทูลขอบวชกับพระพุทธเจ้า ทรงบวชให้ด้วยเอหิภิกขุ แล้วตรัสกับผู้ติดตามว่าต่อไปภายหน้า สถานที่นี้จะเป็นที่มิกษัตริย์มหาศาล และเพราะสถานที่นี้ชีม่านสีกจากเพศนักบวชที่นุ่งหม้อไม่ เรียบร้อยแล้วขอบวชใหม่ สถานที่นี้จะชื่อว่าอภินนครหรือเมืองเชียงใหม่

๘๘. พระเกศาธาตุ อโศการาม (วัดป่าแดงหลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงที่แห่งหนึ่ง มีชาวบ้านนำวัวเถื่อน เนื้อย่าง ข้าว และเนื้อกระทิงย่าง มาถวายแก่พระพุทธเจ้า ทรงตรัสพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าสถานที่นี้จะมีคนมาสร้างอาราม ปรากฏชื่อว่า อโศการาม ตามนิมิตที่ลี้ลับอย่างเนื่อนั้น พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกทูลขอพระเกศาธาตุหนึ่ง องค์ อัญเชิญบรรจุไว้ในที่นั้นปรากฏชื่อว่า วัดอโศการาม

๘๙. พระเกศาธาตุ พืชอาราม (วัดศรีเกิด อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศใต้ ทรงประทับนั่งอยู่ที่แห่งหนึ่ง มีลี้วะสองคนเอามะม่วงมา ถวาย และนำมะปราง มะขุนและข้าวซ้อมมือมาถวาย เมื่อเสวยแล้ว พวกเขาก็เอาส้มป่อยและ น้ำหอมมาถวาย ทรงสงรงน้ำและล้างพระหัตถ์และแสดงธรรมแก่พวกลี้วะตลอด ๓ วัน ๓ คืน ทรง พยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้าจะมีคนมาสร้างอารามเป็นอารามใหญ่ ปรากฏชื่อว่า พืชอาราม พระเจ้า อโศกทูลขอพระเกศาธาตุหนึ่งองค์บรรจุไว้ในที่นั้น

๙๐. พระเกศาธาตุ สังฆาราม (วัดเชียงใหม่ อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงประทับอยู่ที่แห่งหนึ่ง เวลานั้นชีม่าน ๗ รูปมานอนอยู่ในที่นั้น พวกเขาเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็ถวายนกวิทาแล้วจึงตรัสว่า สถานที่นี้มีชี ม่านอยู่ ต่อไปภายหน้าจะมีคนมาสร้างอารามใหญ่อารามหนึ่งมีชื่อว่า สังฆาราม พระเจ้า อโศกทูลขอพระเกศาธาตุหนึ่งองค์บรรจุไว้ที่นี่ สถานที่นี้มีชื่อว่าสังฆาราม

๙๑. พระเกศาธาตุ นันทาราม (วัดนันทาราม อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ลี้วะคนหนึ่งเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็รีบ ปลุกกระท่อมใหญ่หลังหนึ่ง แล้วกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ประทับอยู่ พระพุทธองค์ทรง สงเคราะห์เมตตาประทับอยู่ราตรีหนึ่ง แล้วพยากรณ์ว่า เมื่อตถาคตมาถึง ทมิฬมีความปีติยินดีสร้าง กระท่อมถวาย ควรแก่การโสมนัสยินดี ต่อไปภายหน้าจะมีคนมาสร้างอารามใหญ่ ปรากฏชื่อว่า นัน ทาราม พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกทูลขอพระเกศาธาตุหนึ่งองค์บรรจุไว้ที่นี่

๕๒. พระเกศาธาตุ และพระธาตุ โขติการาม (วัดเจติยหลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าเสด็จจากที่นั่นไปบ้านของลัวะ ประทับนั่งบนแท่นอาสนะ ลัวะนั้นบังเกิดความยินดี จึงฝังค้ำฉัตร ธงแผ่นผ้าถวายบูชา ในเวลานั้นมีนักบวชมานับหนึ่งอายุได้ ๑๒๐ ปี มาพบพระพุทธเจ้าเกิดความยินดี จึงแก้ผ้าสไบไปชุบน้ำมันจุกบูชาพระพุทธเจ้า จึงทรงพยากรณ์ว่า เมื่อตถาคตมาถึงที่นี่ เขาม่าปักฉัตรและธงถวายบูชา ชิม่านั้นก็จุกผ้าสไบบูชารุ่งโรจน์ โขติการามยิ่งต่อไป ภายหน้าจะมีคนมาสร้างวัดที่นี่เป็นอารามใหญ่ ปรากฏชื่อว่า โขติการาม พระเจ้าอโศกและพระอรหันต์พลุขอพระเกศาธาตุหนึ่งองค์ บรรจุไว้ในกระบอบไม้ซาง ใส่ในผอบทองคำใหญ่ ๗ กำมือ ลัวะทั้งหลายชุดหลุมลึก ๔๐๐ ศอก แล้วอัญเชิญพระเกศาธาตุหนึ่งองค์บรรจุในก้นหลุม เอาสมบัติข้าวของถมใส่จำนวนมาก พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดป้องกันไว้ แล้วกลบก่อเจติยครอบสูง ๓ ศอก ทรงสั่งว่า เมื่อเรานิพพานแล้ว ท่านทั้งหลายจงเอาพระธาตุอุ้งมือข้างขวามาไว้ที่นี่ พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาถึงบ้านเศรษฐีช่างหม้อ ทรงประทับอยู่แสดงธรรมเทศนา ๓ วัน ๓ คืน ทรงแสดงอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูป พวกทมิฬนำสิ่งของมารวมกันช่วยกันจัดวัตถุทาน นำดินที่ใช้ปั้นหม้อมาปั้นพระพุทธรูป ๓,๓๐๐,๐๐๐ องค์ สร้างฐานสร้างแท่นนำมาบูชาพระพุทธเจ้า พวกทมิฬก็พร้อมกันมาสักการะพระพุทธรูป พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าสถานที่นี้ต่อไปภายหน้าจะเป็นมหานครใหญ่แห่งหนึ่ง ศาสนาของพระองค์จะมาตั้งอยู่ที่นี่ คนทั้งหลายที่มาเกิดในยามนั้นบำเพ็ญบุญกุศลจักได้มรรคผลในศาสนาของพระองค์ หากว่ามีบุญน้อยก็จะได้ถึงมรรคผลในศาสนาของพระอริยมตไตรย พระเจ้าอโศกและพระอรหันต์จึงช่วยกันชุดหลุมลึก ๗ ศอก แล้วนำพระพุทธรูปทั้งหมดฝังไว้ในหลุม กลบเสีย ทรงเล็งดูในกาลภายหน้าแล้วพยากรณ์ว่า เมื่อใดที่พระพุทธรูปที่ปั้นด้วยดินเหล่านี้ปรากฏขึ้นให้คนและเทวดาได้กราบไหว้ เมื่อนั้นศาสนาจะรุ่งเรืองเป็นอันมาก

๕๓. พระบาทคอยนางนอน (พระธาตุจอมแจ้ง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่)

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปสู่คอยนางนอน ตรัสว่า สถานที่แห่งนี้ควรตั้งพระศาสนา ทรงได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงประทานให้พระอรหันต์และพระเจ้าอโศก บรรจุไว้ในกระบอบไม้ซาง ใส่ผอบทองคำใหญ่ ๗ กำมือ แล้วชุดหลุมลึก ๑๐๐ ศอก เอาผอบพระเกศาธาตุนั้นบรรจุลงในก้นหลุม พระอินทร์เนรมิตยนต์ผัดป้องกัน ทรงพยากรณ์ว่า ธาตุตถาคต จะปรากฏชื่อว่า พระธาตุคอยนางนอน

๕๔. พระบาท เมืองยวม (อยู่ในเขต อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน)

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองยวม ทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่นั่นหนึ่งรอย

๕๕. พระบาท เมืองธราง (คอยพระบาท ต.หุมแพ อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน หรืออาจเป็นเมืองผาปูน ประเทศพม่า)

พระพุทธเจ้าทรงไปสู่เมืองธราง ทรงประทับรอยพระบาทไว้หนึ่งรอย

ตอนท้ายผูกกล่าวถึง การเสด็จไปเมืองแชร (เมืองแปร ประเทศพม่า) เมืองตะโค่ง (เมืองหงสาวดี) จนถึงเมืองกุสินาราและพระวิหารเชตวัน ทรงจำพรรษาที่นั่น และได้กล่าวถึง การเสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ในครั้งนั้น เมื่อเสด็จมาถึงที่ใด คนและเทวดาทั้งหลายบังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ได้ทูลขอบวชและติดตามพระพุทธองค์ เมืองละรูปสองรูป ได้ภิกษุ ๑๐๐ รูป ติดตามพระพุทธเจ้ามาถึงพระวิหารเชตวัน และในการเสด็จมา ทรงพยากรณ์พระบาท พระธาตุและบ้านเมืองเป็นพรรษาที่ ๒๔ มีพระชนมายุ ๖๐ พรรษา

มีกาลครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงรำพึงถึงพระยายักษ์ตนหนึ่งอาศัยอยู่ที่ดอยอย่างสรง (ดอยเชิงดาว) เมืองหริภุญไชย พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปบริเวณเขตแดนดอยอย่างสรงนั้น ส่วนพระยายักษ์มีปกติจับคนและสัตว์กินเป็นอาหาร วันนั้น พระยายักษ์ไปหาอาหาร ไม่พบคนและสัตว์แม้แต่ตัวเดียว พบพระพุทธเจ้าจึงจะจับกิน พระพุทธเจ้าจึงตรัสห้ามไว้ว่าจะเป็นบาปหนักเพราะเราเป็นพระพุทธเจ้า พระยายักษ์ได้ฟังก็เกิดความสะดุ้งตกใจจึงกราบขอภัย แล้วถอยหลังคืนสู่ถ้ำที่เป็นที่อยู่แล้วบอกแก่ลูกเมียว่าออกไปหาอาหารไม่พบใครตลอดวัน พบบุรุษผู้หนึ่งจะจับกินปรากฏว่าเป็นพระพุทธเจ้า ก็ล้มกราบแล้วถอยกลับมาที่อยู่ นางยักษ์จึงถามที่ประทับของพระพุทธเจ้าเพื่อจะนำข้าวตอกคอกไม้ไปขอขมา เมื่อขอขมาพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ทรงสั่งสอนพระยายักษ์ให้ถึงสรณะ คมน์และรักษาเบญจศีล และตรัสพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้า ท่านจะเกิดเป็นพระยาธรรมิกราชองค์หนึ่งในระหว่างอายุพระพุทธศาสนาพันที่สาม ท่านจะได้ส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เมื่อท่านเกิดเป็นพระยาธรรมิกราชท่านจะมีอายุยืน ๒๐๐ ปี ในเวลานั้นพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้วสองพันกว่าปีย่างเข้าสู่สามพันปี ในระหว่างนั้นท่านจะได้เป็นพระยาธรรมิกราช ภายหลังแต่นั้นอายุพระพุทธศาสนาจะเหลือประมาณ ๒,๐๐๐ ปี ศาสนาของตถาคตที่ตั้งไว้ ๕,๐๐๐ ปี นับแต่ตถาคตนิพพาน จะมีพระยาธรรมิกราชมาเกิด ๕ พระองค์ คือองค์ที่หนึ่ง จะเกิดในเมืองปาฏลีบุตร มีนามว่า ปัตตมาลิก คือพระเจ้าอโศก องค์ที่ ๒ จะเกิดในเมืองสาวัตถีหรือเมืองหงสาวดี มีอาชีพชายเมียง เวลานั้นเมียงจะแพงน้ำหนัก ๑,๐๐๐ จะขายได้ ๓๒ ลูกเงินตลึง องค์ที่ ๓ จะเกิดในเมืองอังวะ เป็นพ่อค้าเกลือ กาลนั้นเกลือจะแพง เกลื่อน้ำหนัก ๒,๐๐๐ ปลายสามร้อยช็อก จะขายได้ ๓๒ ลูกเงินตลึง องค์ที่ ๔ จะเกิดในเมืองอโยธยา เป็นพ่อค้าพลู เวลานั้นพลูจะแพง พูล ๑๐๐ ใบ จะขายได้ ๓๐ ลูกเงินตลึง องค์ที่ ๕ เป็นพ่อค้าข้าวสาร เวลานั้นข้าวสารจะแพง ข้าวหมื่นน้ำหนัก (ประมาณ ๒๑ กิโลกรัม) จะขายได้เงิน ๓๐ ลูกเงินตลึง คือ หมื่นข้าวมีราคา ๓๐๖ ถั (ช็อก) เงินตลึง ๑ ลูก (มาตรวัดโบราณ ไม่ทราบน้ำหนัก) ในพระยาธรรมิกราช ๕ องค์นี้ พระยาธรรมิกราชองค์ที่ชื่อว่า พระเจ้าอโศกจะเกิดก่อน ในระหว่างพระศาสนาอายุพันปี องค์ที่ ๒ มีชื่อว่า ตัมพุลอนุรุทธรรมิกราช เป็นพ่อค้าพลู จะเกิดในเมือง อโยธยาทวาราวดี ในระหว่างอายุพระพุทธศาสนาพันปีที่สอง พระยาอโศกที่เป็นพ่อค้าข้าวสารจะเกิดในเมืองโยนกโลกหรือเมืองหริภุญไชยนคร ในระหว่างพันปีที่สาม พระยาธรรมิกราชที่เป็น

พ่อค้าเกลือ เกิดในเมืองอังวะ ในระหว่างอายุพระศาสนาพันปีที่สี่ และพระยาชัยก็จะเกิดเป็นพระธรรมมิกราชในระหว่างพันปีที่สาม ในเมื่ออายุพระศาสนาว่างไปแล้ว ๒,๐๐๐ ปี และ่างเข้าสู่พันปีที่สาม เมื่อนั้นท่านจะได้เกิดเป็นพระยาธรรมมิกราชในเมืองนี้ จะเสวยราชสมบัติในเมืองเชียงดาว ท่านจะได้ยกย่องส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

ในกาลต่อไป เมื่อศาสนาว่างได้ ๒๐๐๐ ปีเข้าสู่เขตพันปีที่สาม ในเมืองหริภุญไชยจะมีกษัตริย์นามว่า นครสีลา ภาษาไทยว่า พระยาหัวเวียง ในเวลานั้นจะมีหญิงโสเภณีคนหนึ่งมายุงเพ็ญ ทูลให้พระองค์เขียนเขียนพระราชชนด้วยการปรับสินไหมเป็นที่เดือดร้อน และพระองค์มีวเมาในการเล่นเที่ยวตลาด เสนาอำมาตย์จึงปลดจากราชบัลลังก์ แล้วยกย่องพระองค์ขึ้นเสวยราชย์ ต่อมา มีการเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินถึง ๒๐ รัชกาล ในสมัยโอรสพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒๐ ขึ้นครองราชย์ มีข้าศึกยกมาจากเมืองโกสัมพีเข้าตีนครหริภุญไชย เกิดยุคศึกสงครามเป็นเวลานาน แต่ไม่ชนะกันด้วยรู้พลคนกล้าหาญแต่ชนะกันด้วยคนบ้าคนหนึ่ง ตั้งแต่นั้นจะไม่มีเชื้อกษัตริย์เสวยเมืองเป็นเวลานาน ตั้งแต่ปีถัดไปจนถึงปีแล้ว ในระหว่างนั้นท่านจะได้เกิดเป็นพระยาธรรมมิกราช ได้ยกย่องพระศาสนา พระอินทร์จะเสด็จลงมาจากชั้นฟ้าดาวดึงส์มาตีกลองแก้ว เป่าหอยสังข์ให้คนทั้งสิ้นได้ยิน เพื่อให้คนทำบุญรักษาศีล ต่อจากนั้นจะบังเกิดภัยใหญ่ คือพระอาทิตย์และพระจันทร์จะปรากฏขึ้นพร้อมกันเห็นเป็นสองดวง ในกาลต่อจากนั้น จะมีพระยาธรรมมิกราชองค์หนึ่งมาเกิดในปีถัดแล้ว เดือนเพ็ญวันเสาร์ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว คนทั้งหลายที่เป็นคนพาลย่อมเกลียดชังพระองค์ ท่านเกิดในตระกูลช่างหูก ในประเทศตอนล่างของแม่น้ำ พระองค์เป็นผู้มีปัญญาสั่งสอนคนด้วยเรื่องบุญกุศลอยู่บ่อยๆ ด้วยเหตุนี้คนพาลทั้งหลายจึงไม่พอใจ ในกาลต่อมาผู้ที่มีบุญมากนั้นจะขึ้นไปเลี้ยงชีวิตทางตอนต้นแม่น้ำมิงค์ ตั้งแต่นั้นคนทั้งหลายจะประสบ โรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้นว่า ปวดท้อง ลงเลือดตาย และจะบังเกิดโกลาหลกลียุค จะฆ่าฟันกันตายเป็นอันมาก หญิงชายจะตายด้วยทุกข์ภัยขอยอดอยาก คนทั้งหลายจะตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้นว่า เป็นตุ่ม ฝี หิด เหา โรคเรื้อนตายเป็นอันมาก ในกาลนั้นจะเกิดข้าวยากหมากแพง ข้าวสารพินน้ำหนัก เป็นราคา ๗๐ รูเงินตลิ่ง (มาตราวัดและมาตราเงินโบราณ) พ่อค้าขายข้าวสารจะไปพักอยู่ในคอกยสาบ ภูดินแดง ในเขตเมืองฝางนั้น เวลานั้นพระอินทร์ทอดพระเนตรเห็นจึงเสด็จนำม้าตัวหนึ่งชื่อ กัณฐกะเข้ามาสู่คอกยดินแดงในเมืองฝาง พระอินทร์แปลงเป็นชายหนุ่ม นำม้าม้ามาฝากไว้และเอาข้าวต้มมัด ๓ ลูกให้แล้วพูดว่า จงดูแลม้าสักระยะ ถ้าท่านหิวข้าวจงกินข้าวต้มนี้ หากว่าม้าร้องให้ท่านขึ้นขี่หลังมันจะหยุดร้อง แล้วก็ไปแอบอยู่ในที่แห่งหนึ่ง พ่อค้ารู้สึกหิวข้าวจึงแกะข้าวต้มมัดกิน เมื่อกินก็เกิดปัญญาวิเศษ ในเวลานั้นม้าก็ร้องขึ้น พ่อค้าจึงขึ้นขี่หลังม้า ม้าก็พาเหาะมา เทวดาก็บรรเลงเพลงบูชาทั่วทั้งหมื่น โลกธาตุ และนำไปสู่สุวรรณวรรคชั้นดาวดึงส์ พร้อมกันราชาภิเษก แล้วจึงเชิญลงมา หมู่คนก็พร้อมกันราชาภิเษกในเมืองเชียงดาว เขตเมืองหริภุญไชย มีปราสาททิพย์ ๓ หลัง คือปราสาทแก้ว ปราสาททอง และปราสาทเงิน สูง ๖๗ วา กว้าง

๓๐ ว่า จะผุดขึ้นจากใต้ปฐพี ทองคำสี่แท่งที่อยู่หนองไคร้จะโผล่ขึ้นที่มุมปราสาททั้ง ๔ ด้าน ต่อจากนั้นจะมีรินทองคำพาดตั้งแต่หัวคอดอย่างสรงลงมา พระอินทร์และเทวดาจะพื้อมกันรดสรงด้วยน้ำมธุราภิเษกในรินทองคำ รินทองคำจะพาดแต่จอมคอดยภูวด ในเวลานั้นคนทั้งหลายจะเห็นเทวดาที่มาราชาภิเษกพ่อค้าข้าวสาร ที่เป็นลูกช่างหูก ต้นกล้วยพฤษจะโผล่ขึ้นจากใต้แผ่นดิน แวดล้อมปราสาทและเวียงเชิงดาวทั้งหมด จะเป็นที่รุ่งเรื่องด้วยชมพูทวีป มนุษย์ชายหญิงจะเข้ามาที่นี้ก็จะถอดเสื้อผ้าออกกองไว้สูงประมาณ ๗ ศอก ลมจะพัดเสื้อผ้าเก่าทั้งหมด ๗ ครั้ง คนทั้งหลายจะนุ่งวัดถาวรณอลังการผืนใหม่ที่เป็นทิพย์ ชาวเมืองโกสัมพจีจะมาพึ่งบารมีและเป็นพ่อครัว สมณะพราหมณ์ที่ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจะถูกไล่เสีย ส่วนที่ปฏิบัติดีจะให้อยู่รักษาศาสนา จะมีพระภิกษุทั้งสิ้นประมาณ ๖ ร่มไม้โคธิใหญ่ พระยาศรรมิกราชจะมีอายุ ๒๐๐ ปี และในเวลาที่เป็นพระยาศรรมิกราช ภัยอุบาทว์ศัตรูจะมีแก่คนทั้งหลายจะถึงความฉิบหายเป็นอันมาก ในเวลาที่เกิดภัยนั้นจะมีกวางทองเป็นเทวบุตรเนรมิตมาทางทิศเหนือ และมีเทวบุตรเนรมิตเป็นกระต่ายเผือกขึ้นมาทางทิศใต้ จะมาพบกันในที่แห่งหนึ่ง และมีการเจรจาถามไถ่กันใจความว่า บ้านเมืองทางทิศใต้ มีมหากภัยเกิดขึ้น คือมีน้ำขุ่นน้ำเน่าปนมากับน้ำใส คือว่าคนใจบาปเข้ามาปะปนกับคนใจบุญ สมณะพราหมณ์ใจบาปก็มาอยู่กับสมณะที่บริสุทธิ์ ประการหนึ่ง บุพพนิมิตเป็นลางหลายอย่าง เช่น มักกลับกินหญ้าอย่างวัว คนจะหวีหัวลงมากลุมตา คนสะพายถุงหลวงกำด้ามยาว คนถืองาหูล้ำหน้า พ่อค้ามักสืบคำโจร ฝิโหงบินโยนในอากาศ คนเป็นนักปราชญ์ไม่สร้างบุญ เป็นขุนเป็นนายไม่รู้ตักแต่ง (การแต่งตัว) คนทั้งหลายมักใช้ผ้าสีแจ่ง (ผ้าเช็ดหน้า) แปลงถง (ถุง) ฝนตกลงบ่ใหม่เมื่อ (ตกไม่ตรงตามฤดูกาล) คนบ่เชื่อในธรรม คนบ่ย้านักบวช (ไม่เคารพยำเกรงนักบวช) มักด้นโจทท์อาจารย์ คือคนเห็นนักบวชไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ไม่สำรวมอินทรีย์ว่าเป็นนักบวช การอยู่ การกิน การปฏิบัติตัว ตลอดถึงการนุ่งผ้าก็เป็นเช่นเดียวกับคฤหัสถ์ จึงหาความยำเกรงไม่ได้ ประการหนึ่ง นักปราชญ์อาจารย์ผู้มีปัญญามีความกรุณาตักเตือน คนทั้งหลายก็ไม่ปฏิบัติตาม แต่จะตั้งขึ้นมาใหม่ ผิดวินัย แม้ท้าวพระยามหาษัตริย์ก็จะละเลิกโบราณประเพณี ที่ผู้เฒ่าผู้แก่เคยปฏิบัติและบัญญัติไว้ โดยชอบก็จะเอาอย่างอื่นเสียใหม่ คนที่ทุกข์ไร้ก็จะไม่กลัวสิ่งใดมีใจหยาบซ่าในการบรรการทำงาน ตามความใ้ว่าไปเป็น (ตามความโง่ ว่าอะไรก็ได้) ก็เกิดมีขสมิสมบัติ เรื่องเหล่านี้จะเกิดมีในภายหน้า “ผู้หญิงอายุ ๑๐ ปีจะมีชู้” คือเวลาที่ทุกข์เข็ญ พ่อแม่จะบังคับให้ลูกสาวเอาตัว “ผู้รู้ท่านบ่นับ” คือคนทั้งหลายเห็นนักบวชผู้รู้ เรือนจบพระไตรปิฎกหรือเห็นคฤหัสถ์รัฐธรรมนูญ คนทั้งหลายไม่ยำเกรง ไม่เข้าสู่หา ไม่เล่าเรียน คนทั้งหลายจะทำตามวิสัยของตน “จับฝูงชีหนีจากที่” สมณะและคฤหัสถ์เห็นนักบวชปฏิบัติดีก็ไม่ชอบใจช่วยกันจับไล่ “สายฟ้าจะคลี่เป็นทุง” คือสายฟ้าแลบจะคลี่ลงเหมือนแผ่นดิน “ผีรูงเกี่ยวอากาศ” คือรู้จะปรากฏเกี่ยวพันกันย่อยลงมากินน้ำในเมือง “นักปราชญ์มักรู้ล่ายรู้พราง” คือคนพาลพอมีความรู้สักเล็กน้อย คนทั้งหลายก็เข้าใจว่าเป็นนักปราชญ์ มีความองอาจพูด

ตามวิสัยที่ไม่รู้เป็นการโกหกหลอกลวง “คนทั้งหลายเที่ยงทางมัถกโทษ” คือ คนพาลเดินทางไปด้วยกันมักก่อเรื่องจับกุมคนอื่นให้เสื่อมเสีย เขามีโทษน้อยก็ให้มาก แม้ไม่มีโทษก็ใส่โทษ จับขึ้นโรงขึ้นศาล “นักบวชปเรียนธรรม” คือ คนเกียจคร้านเป็นคนยากจนเลี้ยงตนเองไม่ได้ จึงเข้าไปบวชชอบเห็นแก่ตกแต่งและกิน ไม่ปฏิบัติตามธรรมวินัย มีแต่ค้นหาในลาภสักการะ “เงินพ่อยักถูกกว่าเงินเบี้ย” คือ เบี้ย ๑๐๐ จะมีค่า ๒๐ จะบังเกิดทุกข์ภัยเอาเงินและทองคำมาซื้อสิ่งของไม่ได้ ผู้มีสิ่งของจะถูกเงินและทองคำว่าเป็นของไร้ค่า คนทั้งหลายหาอุบายข่มเหงเอาของกัน แม้จะเอาเงินและทองคำมาทำเครื่องประดับก็ไม่มีคุณค่า บ้านเมืองจะเปลี่ยนไป เมืองใหญ่กลายเป็นเมืองเล็ก เจ้านายใหญ่กลายเป็นเจ้าเล็กเจ้าน้อย “ชาวเมืองมักช่างล่าช” คือ ชาวเมืองจะกลายเป็นคนเกียจคร้านไม่ชอบทำงาน เป็นคนหลอกลวง เมื่อจับไม่ได้ไล่ไม่ทันก็จะเป็นโทษเป็นภัย “ผู้น้อยมักมายกนเมือง” คือ ข้าราชการผู้น้อยกลับได้เป็นใหญ่แทนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ “ขุนนายเรื่องไถ่ข้า” คือ เจ้าขุนทั้งหลายจะเบียดเบียนไพร่ฟ้าช่วงชิงเอาวัตถุสิ่งของ ภายหลังไพร่ฟ้าคือคร้อน เจ้าขุนก็จะเอาสมบัติออกจ้างออกไถ่ เพื่อเอามาเป็นบริวาร “ฟ้าร้องเป็นดังเสียงลว(ลา)” มีเมื่อใด “หมูกาตามอากาศหยาดฟ้า” คือ กากจับกันเป็นกลุ่มส่งเสียงเถียงกัน “ฝูงเป็นชีหุมช่างค้า” คือ พระภิกษุสามเณรชอบทำอาชีพค้าขาย “หุมนุ่งผ้าอุยเชิง” “คนบ่อฆ่าผู้เฒ่าผู้แก่ตลอดถึงบิดามารดา” “ชาวธรรมมักถือคบกระชวง” คือ สมณะชอบถือหมวก “ฝูงชีชวงถือมีตมหาด้วยลาภทาน” คือ ดันข้าวจะไม่มืรวง ทั่วทั้งห้องหุงจะแห้งแล้ง น้ำก็จะแห้งต้องขอตกิน “คนจะหาศิลป์ได้ ดันดอกไม้บ่เผยแพร่ชอบถดู” คือ คนไม่มีศีลดอกไม้จะไม่บานตามฤดู “ศัตรูจักแผ่กว้าง คนทั้งหลายจักสร้างบ่ได้ลูก ปลูกบ่อได้กิน เรือนหลวงจักกลายเป็นเรือนน้อย บช่างอุบผิดกัน ไถ่จะขันทักแขก บ้านเมืองจะแตกเป็นผง คนถือนไม้จักข่มนิคม ชาวธรรมจักไปแอ่ว” คือ เมืองใหญ่ประเทศใหญ่จะข่มเหงประเทศเล็ก พระภิกษุจะเที่ยวค้าขาย “ฝนตกแผวบ่อพอดินชุ่ม” ฯลฯ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาพยากรณ์ พระยายักษ์ได้ฟังพุทธทำนาย แล้วก็เกิดความยินดี กราบไหว้แล้วกลับคืนไปสู่ค้อย่างสงระ ส่วนพระพุทธเจ้าก็เสด็จจาริกไปโปรดเวไนยสัตว์ต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ หนังสือ

กรมการศาสนา,กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติที่วราชอาณาจักร เล่ม ๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

_____. สยามมรณัฐสุต เตปิฎก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมศิลปากร. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๕.

กวี วรกวิน. แผนที่ความรู้ท้องถิ่นไทยภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ, ๒๕๔๗.

ขวัญชีวัน บัวแดง. “ขบวนการลัทธิฤๅษีและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนกระเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า” ใน วารสารสังคมศาสตร์ข้ามพรมแดน ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑/๒๕๔๕, เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๔๕.

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. วรรณกรรมล้านนา เล่ม ๑-๒. รายงานสัมมนาทางวิชาการ ๒๖-๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๔.

งามพิศ สัตย์สงวน. หลักมานุษยวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๔.

จ่านง อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.

จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

คณั ไซโยชธา. พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย ๑. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก วัดคู่คำ. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ หมายเลขเอกสารไมโครฟิล์ม 78-013-01A-004-015.

ตำนานพระพุทธเจ้าเลียบโลก. หนังสือที่ระลึกงานทำบุญคล้ายวันเกิด ๑๕ ปี พระสุพรหมยานเถร (ทอง สิริมังกโล) ๒๑ กันยายน ๒๕๔๑.

ทองใบ แดงน้อย. แผนที่ภูมิศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

ทวี สว่างปัญญางกูร. ตำนานพื้นเมืองสิบสองพันทนา-เชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๕.

ไทยศึกษานิตยสาร สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี. **สัญลักษณ์สำคัญใน
บุญบังไฟ การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, เอกสาร
ประกอบนิทรรศการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๔๑.

ธิดา สารระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒,
กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๓๕.

เชียรชาย อักษรดิษฐ์. **ล้านนา: จักรवाल ตัวตน อำนาจ.** กรุงเทพฯ: ดรีม แคมเชอร์ กราฟิค, ๒๕๔๕.

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **สังคมและ
วัฒนธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

นาคฤทธิ, ปวีวรรณรวบรวม. **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก.** เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

บรรเทิง พาพิจิตร. **สังคมวิทยา.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๕๗.

บำเพ็ญ ระวิน. **มูลศาสนาล้านนาล้านนา.** มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะ
มนุษยศาสตร์, ๒๕๓๘

_____. **โสทัดถกี่ ล้านนาล้านนา.** เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.

_____. **อนาคตวงศ์ เมตเตยยสุตต์ และเมตเตยยวงศ์ ล้านนาล้านนา.** เชียงใหม่ : มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. **กาลครั้งหนึ่งว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๐.

ประคอง นิมนานเหมินท์. **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ.** กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์เพื่อ
ประเทศไทย, ๒๕๑๗.

_____. **นิทานพื้นบ้านศึกษา.** กรุงเทพฯ : ศูนย์คติชนวิทยาร่วมกับโครงการตำราคณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้. กรุงเทพฯ: ศิวพร, ๒๕๒๔.

ประเวศ ะสี และคณะ. พระพุทธศาสนากับจิตวิญญาณสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬา
ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ประเสริฐ ฐ นคร. ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่ เชียงตุง. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ปราณี วงศ์เทศ , บรรณาธิการ. สังคมและวัฒนธรรมไทยในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์
มนุษยวิทยาสรีนทร มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

- ปิยานาด (นิโครธา) บุนนาค. **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- เปล็จเจอร์ อานาโตล, ปรีวรรต. **สุ่มงคลปทุมทกษะ**. เชียงใหม่: มิ่งเมือง, ๒๕๓๒.
- ผาสุก มุททเมธา. **คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ: ไอ เอ เอส พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕.
- พจนาน จันทรสันติ, แปล. **ดินแดนแห่งนกอินทรี วิถีธรรมชาติของชนเผ่าลาโกต้า**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.
- พัทธา สายหู. **กลไกของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. **อักษรไทยนิเทศ**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.
- พระครูอดุลสีกิตติ์ และคณะ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนา**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงทิพย์, ๒๕๔๕.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ : กองทุนรักษัธรรม เพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, ๒๕๔๒.
- _____. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๐.
- พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุญนาค). **พงศาวดารโยนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.
- พระยาสุรินทรฤาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์), แปลและเรียบเรียง. **จดหมายเหตุทางพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟ้าเทียน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
- พระรัตนปัญญาเถระ, แปลโดย แสง มนวิฑูร. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. **ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.
- พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล, บรรณาธิการ. **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.
- พญาประชาภิจักรจักร. **พงศาวดารโยนก**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์พลรุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๗.
- มณี พยอมยงค์. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์ โคลงปทุมลังกา**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๕.

- มณี พยอมยงค์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์ห้วงวรรณคดีล้านนาไทย เรื่องโครงอมรา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๕.
- ยุพิน เข้มมุกด์. “ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา” ใน ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนา. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงทิพย์, ๒๕๔๕.
- _____. พุทธศาสนาในล้านนาไทยในสมัยราชวงศ์มังรายช่วง พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑. กรุงเทพฯ: ทนุอดหนุนจากสถาบันวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๗.
- รณี เลิศเลื่อมใส. ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาททัศน์ดั้งเดิมของไทย: ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม. กรุงเทพฯ: โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทย สำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.), ๒๕๔๑.
- รังสรรค์ จันต๊ะ. คติชนวิทยา (Folklore). เชียงใหม่: สิรินาฏการพิมพ์, ๒๕๔๔.
- ลิขิต ลิขิตตานนท์. วรรณกรรมพุทธศาสนาเถรวาท. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่: ๒๕๒๔.
- ลักขณา จีระจันทร์. ตามรอยพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๕๐.
- วิระดา สมสวัสดิ์, บรรณาธิการ. พลวัตสังคม ผ่านสายต่านักวิชาการไทย: หกสิบปี ฉลาดชาย รมิตานนท์. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๕.
- ศิราพร ณ ถลาง. ชนชาติไทยในนิทาน. กรุงเทพฯ: พิมพ์พรินติ้ง เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๕.
- _____. ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สังฆะ วรรณสัย. ปรัชญ์วรรณคดีล้านนาไทย. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.
- สงวน โชคสุขรัตน์. ประชุมคำล้านนาไทย. พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.
- สมหมาย เปรมจิตต์. ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๐.
- สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. โครงการอนุรักษ์พระคัมภีร์ล้านนา. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง เชียงใหม่, ๒๕๔๔.
- สนิท สมัครงการ. การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม. กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘.
- สร้อยศรี อ่องสกุล. ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.
- _____. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕.
- _____. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔.

สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๕. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ. กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๘-๙. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ. กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๑๑. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ. กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๑๒. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ. กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๕. บำเพ็ญ ระวิน, ปรีวรรต. “ตำนานวัดป่าแดง”. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ. กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สายันต์ ไพเราะจตุร, บรรณาธิการ. โบราณคดีล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๔๐.

แสง มนวิฑูร. ชินกาลมาลีปกรณ์. พิมพ์ในอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๘.

สุภาพรณ ฦ บางช้าง. วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุเทพ สุนทรเกตุ. “คนเมือง ความสำนึกและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยเหนือในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง และสังคม” ใน ศิลปวัฒนธรรม พฤศจิกายน ๒๕๔๖.

สุรพล คำวิหกุล. แผ่นดินล้านนา. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, ๒๕๔๕.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. “ค้นหาพระพุทธเจ้า” ใน ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๒๔ ฉบับ ๑๑ กันยายน ๒๕๔๖.

อภิญา เพ็ญฟูสกุล. “ศาสนา” ใน แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

_____. “วัฒนธรรม” ใน แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

อมรา พงศาพิชญ์. วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

อุดม รุ่งเรืองศรี. วรรณกรรมล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๖.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมเชียงใหม่สมัยโบราณ” ในวารสาร
สังคมศาสตร์. (๒๐ เมษายน – กันยายน ๒๕๑๔).

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง” ใน
ล้านนาไทย, อนุสรณ์พระราชทานพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์. เชียงใหม่:
ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

อานนท์ กาญจนพันธุ์. “ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนาระหว่างพุทธ
ศตวรรษที่ ๒๐ และ ๒๑” ในวารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๖ ฉบับ ๑ มิถุนายน-กันยายน,
๒๕๑๕.

ฮันส์ เพนซ์ และคณะ. “๑๐๔๐๑๐๑ จารึกวัดเชียงสา พ.ศ.๒๐๕๗/A.D.๑๕๕๔” ใน ประชุมจารึก
ล้านนา เล่ม ๔: จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๓.

๑.๒ งานวิจัย

ธีรชาย อักษรดิษฐ์. ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา.
โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน ทูลวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
และทุนสนับสนุนจากฝ่ายชุมชนและสังคม, ๒๕๔๘.

_____. “ชุดาตุ: ความเชื่อเรื่อง “พระธาตูประจําปีเกิดในล้านนา” ปราบถูการณ์ทางอำนาจ
ศรัทธา มายาคติ” ใน ล้านนา: จักรวาล ตัวตน อำนาจ. กรุงเทพฯ: โครงการอาณาบริเวณ
ศึกษา ๕ ภูมิภาค ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. นิทานพื้นบ้านล้านนา : เอกสารข้อมูลเล่ม ๑-๕.
เชียงใหม่: ฝ่ายวิจัยล้านนา สถาบันวิจัยสังคม ร่วมกับคณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

๑.๓ วิทยานิพนธ์

กัตัญญ ชูชื่น. พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๒๕.

ธีรชาย อักษรดิษฐ์. ชุดาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุนอกนุภูมิภาคอุษาคเนย์
กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตูปีกเกิดในล้านนา. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชา
ภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

- ภาวนีย์ บุญวรรณ. การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อพระพุทธศาสนาและฤกษ์ของชาวกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวร กรณีศึกษา หมู่บ้าน สะเน่ฟอง ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.
- บุญเที่ยง พมมะจันทร์. แนวคิดเชิงปรัชญาในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก และอิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวลาว. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.
- พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย. แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาสมชาย ธีรปัญญา. ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พัชรี โชติถาวรรัตน์. แนวความคิดทางการเมืองของลัทธิสยามราชวงศ์มังราย พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑: วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
- ยุพิน เข็มมุกด์. สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.
- โสภกา ชานะกุล. คุรุบาศรีวิชัย “คนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑-๒๔๘๑). วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

๑.๔ บทความ/วารสาร

- นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์. “ชุมชน โบราณในเขตล้านนา” เอกสารรวมบทความ ล้านนาคดีศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ๒๘-๓๑ มกราคม ๒๕๒๘. วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๓๖.
- พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย. “ทุนนิยมกับชะตากรรมของเด็กไทย” ใน วารสารวิชาการ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๕.

๑.๕ เอกสารประกอบการสอน/เอกสารอัดสำเนา

- กุสุมา รัชมณี. “แนวทางการวิจัยวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านภาษา/วรรณกรรม” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้านมนุษยศาสตร์” ณ โรงแรมอิมจีเอส โอโมร่า ท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ ๑๗-๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๗, (เอกสารอัดสำเนา).
- ไฉไลฤดี ยูวะศิริ. มนุษย์กับสังคม. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

ชวิช ปุณโณทก. “ปัญหาและวิธีใช้เอกสารโบราณในการวิจัยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้านมนุษยศาสตร์” ณ โรงแรมอิมเจ็ส อโมร่า ท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ ๑๗-๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๗, (เอกสารอัดสำเนา).

ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การวิจัยวัฒนธรรมท้องถิ่น” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้านมนุษยศาสตร์” ณ โรงแรมอิมเจ็ส อโมร่า ท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ ๑๗-๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๗, (เอกสารอัดสำเนา).

สันติ เล็กสุขุม. “แนวทางวิจัยวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้านมนุษยศาสตร์”. ณ โรงแรมอิมเจ็ส อโมร่า ท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ ๑๗-๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๗, (เอกสารอัดสำเนา).

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๑๕, (เอกสารอัดสำเนา).

๒. ภาษาอังกฤษ

Keyes, Charles F. **Buddhist Pilgrimage Centers and the Twelve Year Cycle: Northern Thai Moral Orders in Space and Time**. Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, 1973.

Flecher and LaFlesche. “The Omaha Tribe” in **twenty Seven Annual Report**. Bureau of American Ethnology Washington D.C. 1911.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล	นางใจ ไลฤดี ยูวะนะศิริ
ตำแหน่งปัจจุบัน	อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ สาขาวิชาสังคมวิทยาฯ คณะสังคมศาสตร์
สถานที่ติดต่อ	สำนักงานวิทยาเขตเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ โทร. (053) 275149
ประวัติการศึกษา	วท.บ. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา), สค.ม. (สังคมวิทยา)

ประสบการณ์การวิจัย

1. ผลสำเร็จในการปฏิบัติธรรมของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่
2. ศึกษาสารัตถะตำนานพื้นบ้านล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากเอกสาร โบราณ
3. การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้าง
สุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน
4. การสำรวจความคิดเห็นการบริหารงานบุคคล มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่
5. การใช้กระบวนการทักษะชีวิตในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภค
6. บทบาทเครือข่ายวัฒนธรรมชุมชนระบบหัวใจในงานบุญปอยหลวง
7. การปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์ในชุมชนพื้นที่สูง
8. ความพึงพอใจของผู้บริหารต่อคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนิสิตปฏิบัติศาสนกิจ
กรณีศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
9. ปัจจัยสร้างสรรค์ประชาคมให้ชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาพลังทางศาสนาและ
วัฒนธรรมต่อพัฒนาการขององค์กรชุมชนในหมู่บ้าน 3 แห่งของจังหวัดเชียงใหม่
10. การนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปใช้ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดย
ครอบครัวในชุมชนเข้มแข็งเพื่อป้องกันและลดปัญหาเยาวชนเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน
11. การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาชุมชนของสังคมพัฒนา
12. สภาพและแนวทางการพัฒนาระบบการบริหารงานวิจัยของกลุ่มเครือข่ายวิชาการและ
วิจัย มจร.ภาคเหนือ

ชื่อ - นามสกุล	นายภัทรบด ฤทธิ์เต็ม
ตำแหน่งปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่วิจัย
สถานที่ติดต่อ	ฝ่ายวิจัย สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ โทร. (053) 275149 ต่อ 112
ประวัติการศึกษา	พธ.บ. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา) ร.บ.(แนวคิดและทฤษฎีทางการเมือง), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)

ประสบการณ์การวิจัย

1. การสำรวจความคิดเห็นการบริหารงานบุคคล มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
2. การใช้กระบวนการทักษะชีวิตในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภค
3. บทบาทเครือข่ายวัฒนธรรมชุมชนระบบหัวใจในงานบุญปอยหลวง
4. การปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์ในชุมชนพื้นที่สูง
5. ความพึงพอใจของผู้บริหารต่อคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนิสิตปฏิบัติศาสนกิจ กรณีศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
6. ผลสำเร็จในการปฏิบัติธรรมของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
7. การนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปใช้ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดยครอบครัวในชุมชนเข้มแข็งเพื่อป้องกันและลดปัญหาเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน
8. ศึกษาสารัตถะตำนานพื้นบ้านล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากเอกสารโบราณ
9. การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน
10. สภาพและแนวทางการพัฒนาระบบการบริหารงานวิจัยของกลุ่มเครือข่ายวิชาการและวิจัย มจร.ภาคเหนือ
11. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด